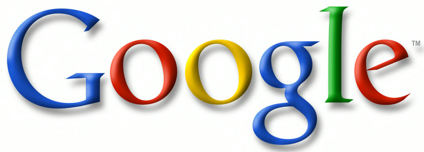
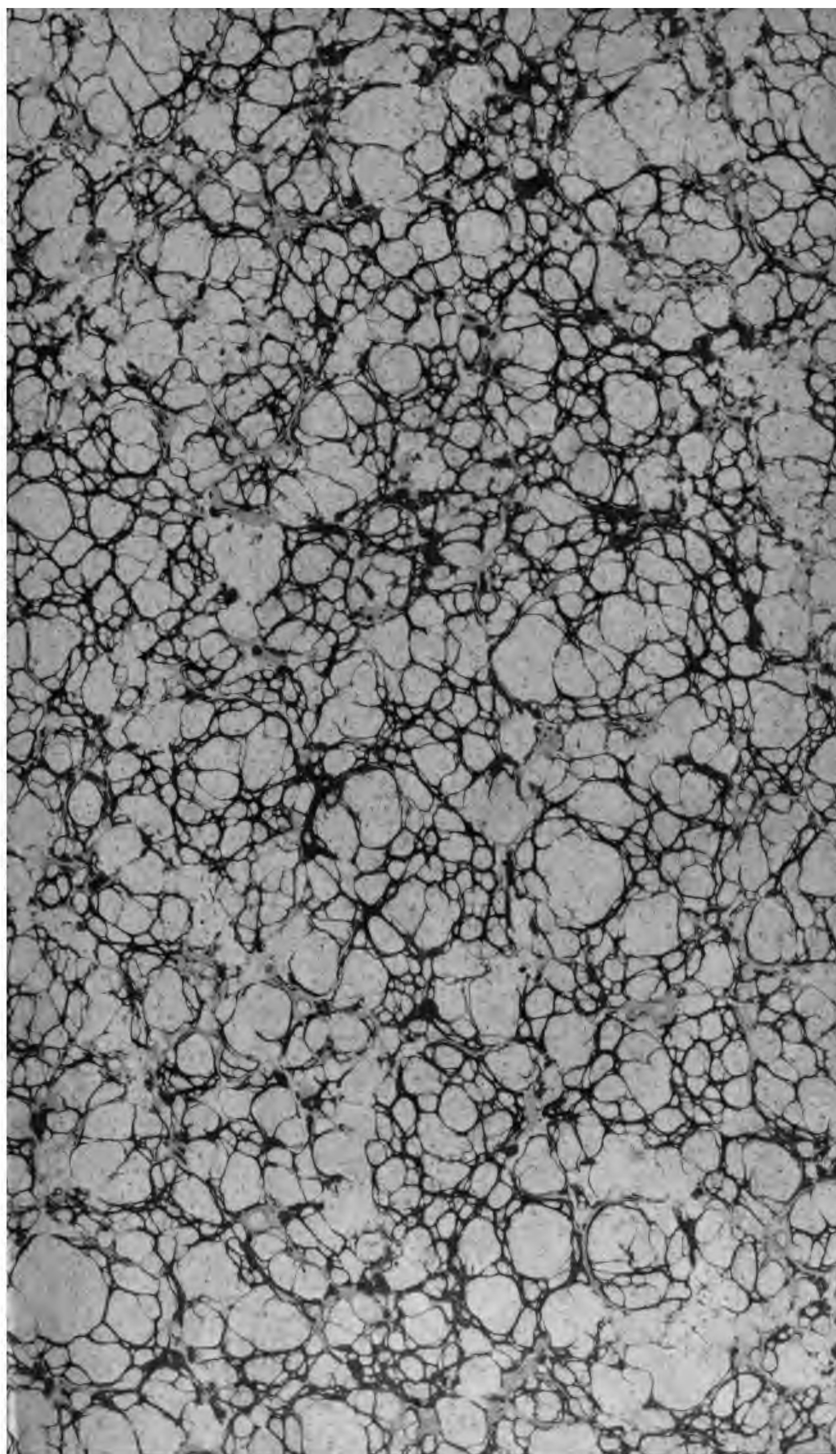

Bidrag

til

den danske Literaturs Historie

af

N. M. Petersen.

II.

Reformationstiden

1500—1560.

Udgivet

af

den danske historiske Forening.

Kjøbenhavn.

Trykt hos Brødrene Berling.

1854.

Indhold.

Side

Den nyere danske Literatur.

§ 1. Forord 3
2. Perioder. Kilder og Hjælpemidler 15

Reformationstiden. 1500—1560.

Indledning.

3. Reformationens Forberedelse. Bogtrykkerkunsten. De første Bogtrykkere Johan Snell, Godfrid af Ghemen, Povel Ræff, o. s. v. Ældste trykte Bøger. Skriften 33
4. Reformationens indre Forberedelse og første Forkyndelse. Kongerne Hans, Christian den Anden og Frederik den Første. Skolemændene Morten Borup og Frands Berg 42
5. Reformationen. Kong Christian den Tredie. Forholdet imellem Adel og Gejstlighed. Studeringer udenlands. Kjøbenhavns Universitet. De lærde Skoler; den latinske Kirkesang. Almuens Undervisning 50

Første Afdeling. Lærd Literatur.

6. Statsmænd og Gejstlige. Forfattere: Professorer ved Universitetet, Peder Albertsen, Christen Terkelsen Morsing, Johannes Machabæus, Ole Gyldenmund, Jens Sjunesen. Ditlev Smyther, Peder Svave; Matthias Gabler, Johannes Cusanus, Albert Knopper, Ludolf Prigg, Matthias Hak, Jens Pedersen Skelderup. Hans Thomesen Guldsmed. Christen Mortensen Morsing, Hans Frandsen, Johannes Sascerides 67
7. Lærd Literatur fortsat. Naturvidenskaberne. Læger: Alexander Kinghorn, Peder Capiten, Jakob Bording (Joh. Spithov, Philip Bording, Lucas Bachmeister), Cornelius Hamsfort.. 86

Side

§ 8. Lærd Literatur fortsat. Udenfor Universitetet. Theologi, latinsk Poesi, Filologi. Forfattere: Jens Pedersen Grundit. Jakob Jespersen. Johannes Blak. Jens Jørgensen Viberg og flere latinske Digtere samt adspredte Digte. Balthasar Jakobsen 90
9. Lærd Literatur fortsat. Historieskrivning. Laurids Stral. Peder Olsen (Petrus Olai). Hans Svaning. Historiske Aktstykker. Niels Svansø. Markus Jordan. Niels Pedersen (Nicolaus Petræus) 97
10. Lærd Literatur fortsat. Latinske Skrifter af Forfattere, der tillige have skrevet i Modersmaalet. Christiern Pedersen. Peder Litle. Frands Vormordsen. Peder Lauridsen. Peder Palladius. Niels Palladius 100

Anden Afdeling. Dansk og folkelig Literatur.

11. Overgang fra Katholicismen til Reformationen. Christiern Pedersen. Peder Litle og hans Broder Matthias Litle. Henrik Smith 113
12. Første Forsøg paa en Oversættelse af den hellige Skrift. Christian den Anden; Hans Mikkelsen; Povel Kempe og Christiern Vinter 147
13. Reformationen paa Øerne og i Jylland. Reformationskampen i sin Modsætning. Povel Eliesen. Hans Tavsen. 156
14. Reformationen i Skaane. Claus Mortensen Tøndebinder. Hans Oluffsen Spandemager. Frands Vormordsen. Peder Lauridsen 196
15. Andre Skrifter om Reformationen. Reformatorer af anden Rang: Jørgen Jensen Sadolin. Christen Clausen Skrok. Peder Borgsmed. Morten Hegelund. Simon Skaaning. Arvid Pedersen. Jeppe Nielsen Borgemester i Malmø. Anonyme Skrifter. Katholske Skrifter 206
16. Satiriske Skrifter fremkaldte ved Reformationen. Dialogus. Vigilies. Samtale imellem Peder Smed og Adser Bonde 213
17. Betragtning over de tidligere Reformationsskrifter. Deres Æmne og Originalitet. Modersmaalets Forhold til Latinen. De enkelte Forfatteres Sprog og Stil........... 222

Side

§ 18. Reformationens Fuldendelse. Peder Plade og hans Broder Niels Plade. Hans Siunesen. Rasmus Glad. Jon Tursen. Peder Tidemand. Anders Pedersen Barsbyl. Jakob Henriksen. Niels Jensen Randrup. Christopher Sørensen Bjerg. Claus Jensen Foerd. Christian den Tredies Bibel 234

19. Adelens Deltagelse i Literaturen. Lovkyndighed: Erik Krabbe. Hans Gaas. Historiske Skrifter: Jon Tursen. Regnebøger: Herman Weigere. Claus Lauridsen Skabo. Anders Olsen. Kalendarier 277

20. Poesien. Historiske Viser. Erik Krabbes Rimkrønnike. Episk-romantiske Digtninger: Flores og Blanseflor; Holger Danske; Persenober. Satirer: Broder Rus; Dødedandsen; Helvedes Badstue; Herman Weigeres Reineke Foss. Psalmer. Kjæmpeviser. Dramatisk Digtning 287

21. Literaturens Udbytte 307

Rettelser.

S. 33 sættes som Overskrift: Indledning.
S. 97 Lin. 7 for jendt læs kjendt.
S. 107 Lin. 7 for Jak læs Jakob.
S. 208 Lin. 2 nedenfra for udinden læs udinden en.

Bemærkning. Da den idelige Gjentagelse af det bekjendte sic i Længden vilde blive altfor uhyggelig, har jeg ved Bogprøverne ikke anvendt det, men derimod søgt (forsaavidt det under det af Jean Paul allerede angivne Triumvirat var muligt) at gjengive hvad der stod, hvad enten det nu var Trykfejl (som let kunne rettes) eller usædvanlige eller endog meningsløse Ord og Former. Ved disse gamle Skrifter, hvor jeg stundum var uvis om hvad det rette var, forekom det mig fornødent; i det følgende vil det kun i ganske enkelte Tilfælde finde Sted.

Den nyere danske Literatur.

Forord.

---

1. Efter at have meddelt en Udsigt over den danske Literatur i Middelalderen gaar jeg over til den nyere danske Literaturs Historie fra Reformationen til Øhlenschlägers Død. Til at foretage et saadant Arbejde har der været Opfordring nok. Min Livsstilling krævede det. Hvad der blev til i enkelte Partier, som det ubarmhjertige Øjeblik fordrede, samlede sig efterhaanden i større Grupper; og ligesom af sig selv sluttede Perioderne sig til hinanden, som om de længe havde længtes efter at forenes. For mig fandt jeg saa godt som intet, som jeg herved kunde lægge til Grund, saa at det kun behøvede at udvides. Saa mangfoldige Samlinger og Efterretninger der end haves til vor Literatur, manglede der dog en tilfredsstillende Oversigt for den ældre Tid. Efterretningerne om den ere ofte uefterrettelige, og nyere Forfattere have ingen Vejledning givet af en saadan Udstrækning og Paalidelighed, at det første Haandværksarbejde kunde undværes, og i det mindste Hovedideerne i Literaturens Udvikling vare klare. Det er noget vidunderligt: at have en Literatur og ikke dens Historie. Men det er vor Skjæbne. Krævede min Livsstilling da Samlinger og Udsigter til det mundlige Foredrag, saa laa der tillige i den et Kald, en Paamindelse, som jeg ikke turde overhøre, en Opfordring til

at bearbejde vor Literaturs Historie i et samlet Skrift med en saadan Udførlighed, at i det mindste dens betydelige Fenomener stode frem i deres Sammenhæng.

Men Pligten mægter kun livet uden Kjærlighed, der alene er den, der beaander Kundskab. Naar allerede den nordiske Højsang siger, at Mand er Mands Gammen, hvor meget mere maa ikke da Tanken vende sig til det Folk, i hvis Skjød vi fødtes, til det Tungemaal, i hvilket vi fik Bevidsthed, til Modersmaalet i Fædrelandet, til det Folkefærd, hvis aandelige Bedrifter ere nedlagte i vor Literatur. Thi uden Nationalitet ingen Literatur (sans nationalité point de litérature). Hvad vi nu have, have vi fra det, som noget givet, noget overleveret, noget forplantet, og det maa nødvendig være saaledes, førend det bliver noget erhvervet. Af dette Folks Færd afhænger vor Fremgang; og af den Maade, hvorpaa vi opfatte den, vor Udvikling. Ved at betragte denne dets Færd skuer man ind i Tiden, ikke fremad, men tilbage; og det har sit Gode, sin Tryghed, sin Fred. Nutiden, hvori Tilkomsten ligger skjult, sætter ofte de heftigste Lidenskaber i Bevægelse; Haabet og Frygten fremkalder Uro. Beskuelsen af det forgangne er derimod forbunden med en betryggende Ro. Sjælen ængstes ikke for det uvisse, den skal gaa imøde, men kun for det utilforladelige i sin Kundskab. At vinde denne Kundskab og at klare den, er den en Vederkvægelse. Saa skulle vi i Sandheden selv finde dens Løn. Det Sind, som Nutiden oprører, vil finde Lise ved at beskue Fortiden, der ikke skrækker, men advarer. Men den Advarsel, den Indsigt, der vindes ved et oprigtigt og klart Billede af det forsvundne, det Haab tør vel enhver retsindig Forsker nære, vil heller ikke være uden Frugt for Nutid og Fremtid. Har Digterens og Granskerens Tilbageblik paa langt ældre Tider, paa Nordens ældste Poesi

og Historie, ikke haft en stor og velgjørende Indflydelse paa den nærværende Slægt? Skulde da en Fremstilling af vor egen Literaturs Udvikling, hvor ringe og mangelfuld denne Literatur end kan have været, og hvor ufuldkommen end den første Fremstilling maa blive, ikke i mange Henseender blive opvækkende for den yngre Slægt, for hvem denne Kundskab næsten er et ubekjendt Land? Skulde et Overskue af det danske Folks literære Virksomhed, ved hvilket der tilvejebringes en Forbindelse imellem hin Fortid og denne Nutid, blive uden Indflydelse paa hele Folkets Fremtid? Kan der ikke, selv i Grus, ligge Hvætestene skjulte, der kunne befordre en ny Granskning og en ny Digtning? Er noget godt lagt hen, lagt tilside, ligger det skjult i en Dynge af mangehaande Ting, saa gjør man jo vel i, at drage det frem paa ny, at rense Dyngen med Kasteskovlen, at skille det fine og det grove, det brugelige og det ubrugelige, ved Harpen. Ogsaa i vor Literatur ligger der Frøkorn, der have været ligesom begravede i nogle hundrede Aar, men som ved Hjertets Varme og Aandens oplivende Sol atter kunne spire. Er der end meget, som vor Tid vil forskyde, ja fordømme, saa hører jo til den gode Kundskab ogsaa Kundskab om det slette; og man lærer ikke at kjende sit Folk alene af dets Dyder, men ogsaa af dets Lyder, af dets Bestræbelser, dets Formaal, dets Kamp og dets mangen Gang skuffede Haab. Endelig er det jo, som Bulwer siger, „en Pligt, som vi skylde de Døde, af og til at vende os bort fra Verdens mere støjende og fornødne Sysler, for med en gavmild Urne at vande de Laurbær og Blomster, som taknemmelige Fædre plantede paa deres berømmelige Afdødes Grave."

Kunde jeg saaledes end ingen Betænkning gjøre mig ved at begynde paa et Arbejde, der, hvor ufuldstændigt det end maatte blive og hvor mange Mangler det end maatte

have, altid maatte indeholde en Vejledning til min egen Brug, om ikke til andres Nytte, saa var der dog adskilligt at overveje baade med Hensyn til Stoffets Omfang og med Hensyn til dets Behandling og Ordning.

For det første maatte det betænkes, i hvilken Forstand Ordet Literatur skulde tages. Der er talt meget om en Nationalliteratur, som omfatter alt hvad der er nedlagt i Modersmaalet, og kun det. Deraf skal man kunne danne sig en Forestilling om hvad Nationen har virket. Og med Hensyn til Videnskabens Udvikling hedder det jo ogsaa, at Videnskabernes Indbegreb ikke hører til Literaturen, førend de ere blevne til Elementer af en almindelig Dannelse, og endda kun, naar de tillige kunne foredrages saaledes, at Udviklingen af Sproget, ikke den videnskabelige Terminologi, men det populære Sprog, bliver en væsenlig Betingelse. Ved at holde mig til denne franske Anskuelse vilde jeg være kommen temmelig nemt fra Tingen, og, det gjør mig ondt at jeg maa sige det, uden Tvivl have vundet langt flere Læsere. Men skulde jeg kun optage Skrifter, der ere forfattede paa Dansk, saa vilde jeg i Middelalderen ikke have haft noget at gjøre med Saxo Grammaticus og Svend Aagesen, der dog vare danske Historieskrivere; saa skulde jeg da heller ikke omtale den første danske Sproglære, efterdi den er skreven paa Latin; saa maatte Europas Vidundere, Tyge Brahe og Bartholinerne, forblive i deres Glemsel, eftersom deres Skrifter just ikke have bidraget til Modersmaalets Udvikling; saa maatte Danmarks største Theolog, Niels Hemmingsen, der kun har forfattet eet betydeligt Skrift i Modersmaalet, kun i Forbigaaende berøres; saa vilde hverken Schlegels der Fremde eller Cramers Nordische Aufseher, skjøndt disse Skrifter bleve forfattede i Danmark og afhandlede nordiske Æmner, erholde Plads i vor Literaturs

Historie; o. s. fr. Men saa vilde jo Literaturens Historie ingenlunde komme til at omfatte Folkets hele Udvikling. Hører ikke til den ogsaa den Maade, hvorpaa de strænge Videnskaber ere optagne og behandlede, forsømte eller berigede? Hvis kun den Indviede kan trænge ind i deres Indre, saa kunne de dog opfattes historisk i deres vigtigste Opdagelser; saa finder der imellem dem og den øvrige Del af Literaturen en Vexelvirkning Sted, som kun den, der løber let hen ad Overfladen, kan oversee; saa kan det kun af deres Historie begribes, hvorfor Theologien i saa lang Tid var saa borneret og Poesien saa uendelig afmægtig. Uden at have dem for Øje skulde da Holberg behandles saaledes som han sædvanlig bliver, uden Hensyn til den lærde Verden, altsaa ensidig. Og overhovedet skulde da ikke alle, men kun nogle af Folkets aandelige Retninger komme tilsyne i deres virkelige Forholde. Saaledes med Tavshed at forbigaa eller behandle som en Biting, hvad der kaster Lys over det hele, eller hvad der endog i Aarhundreder har hædret Danmark, for ene at kunne dvæle ved Modersmaalets Frembringelser, vilde dog kun være at tilfredsstille en sygelig Patriotisme, der higer efter Hæder, hvor den ingen havde. Ja, end ikke Modersmaalets Skjæbne, hvortil ogsaa dets Fornedrelse hører, kunde da komme til at staa klart i Fremstillingen; klar bliver den først ved sine Modsætninger. Naar endelig Sprogets kunstrigtige Behandling skulde være det afgjørende Kriterium, saa vilde vistnok overmaade meget blive udelukt, som dog har Betydning, mangen enkelt saftig Urt blive overseet, fordi den staar paa en øde Hede; og en gammel Regnebog maatte uundgaaelig falde rent udenfor Betragtningen, thi den følger vistnok sin egen Terminologi, og har sagtens ikke virket betydelig til at udvikle det populære Sprog. Strax fra først af stillede jeg mig derfor som et Formaal,

der uafladelig maatte haves for Øje: ved et tro Billede af den hele Literatur at give et Billede af Folket. Derved forøgedes Arbejdet; og ingenlunde falder det mig ind, at dette Maal saa lige vil naas, mindst ved een Mands Kræfter (jeg begynder jo kun, sagde ogsaa Fermat); men attraas maatte det, og een Mand maatte attraa det, thi en Samvirkning af flere har til alle Tider viist, at Enkelthederne altfor let blive til Hovedsag, og Enheden splittes ad.

At jeg da, ved at begynde denne Vandring igjennem vor Literaturs lidet besøgte Egne, mangen Gang blev træt og mødig, træt af at opsøge det skjulte, at gjennemlæse det smagløse, at overtænke det uhyggelige, kan enhver forestille sig. Men naar jeg lagde mit Arbejde bort, og tyede til Verden, saa fandt jeg heller ikke i den stort andet end Tomhed, for ikke at sige Løgn; og naar jeg da vendte tilbage til Literaturen, fandt jeg i den, som i Livet, at hvor Høsten er ringe, er Glæden desto større over ethvert fyldt Ax. Ved denne Axsamling gik jeg som en fattig Mand paa Udkanten af den rige Mands Ager, paa Skrænten af Europas righoldige Literatur; jeg vidste, at meget maatte søges, hvor lidet skulde findes, og at jeg lettede Søgningen for mangen en, der ikke selv paa denne Vis kunde ofre sin Tid og Flid til Fædrelandets Bedste. Derfor gjorde jeg mig til Lov, at see alt hvad jeg kunde overkomme, og intet forud at vrage.

Dette var ikke det sværeste; men en stor Ubekvemmelighed var det, at saa lidet fra den ældre Tid var forhen behandlet med tilbørlig Omhu; at jeg ikke blot maatte eftersee, men især for Reformationstiden meddele mangfoldige Henvisninger, der ellers ikke vilde være fornødne, og give mange Oplysninger, der vedkomme den blotte Bogkundskab. Tømmerværket maatte samles, hugges til, føjes sammen og rejses op, førend der kunde tænkes paa at udfylde Murene, og at

glatte Væggene, at betrække dem og at smykke Salen, for endelig med Glæde at kunne leve deri. Men det første er en lidet lystelig Gjerning; thi vore Literaturlexica ere for den ældre Tid saa ufuldkomne, at jeg selv efter Reformationen, næsten lige til Holberg, maatte henvende min Opmærksomhed ogsaa paa det, som de nødvendig burde angive, ikke blot Skriftets Tilværelse, men endog dets Titel. Dette Haandværksarbejde burde enhver være fritaget for, der har Literaturens Forholde, Udvikling, Indhold og Aand til Formaal. Det har altid været mig en Glæde at lære at kjende en ny Bog, men at samle Navne og Bogtitler eller overhovedet den nøgne Bogkundskab har altid kun været mig et Middel, aldrig en Hensigt. Dermed vil jeg ikke kaste Vrag paa denne Kundskab; jeg veed meget vel at der til at bygge skal Tømmer, og har noksom erfaret, hvor ubehageligt det var, at det jeg fandt for mig var saa slet tilhugget; jeg vil kun gjøre opmærksom paa den Forvisning, som F. W. Schubert (Raumers Hist. Taschenb. 9, 529) allerede har udtalt: Nicht das Sammeln macht groß, nicht das Anschauen der Reliquien fromm, nicht die werthgehaltene Handschrift oder ihr Facsimile lehrt den großen Geist ihres Urhebers in sich aufnehmen. Og jeg har villet gjøre opmærksom paa, at Forbindelsen af tvende saa forskjellige Ting, det ydre og det indre, der hver for sig kan give Beskjæftigelse nok, har vanskeliggjort det, der altid kræves, og som jeg i det mindste altid vil attraa: Troskab i det smaa, som i det store.

Men denne Troskab i det smaa har maaskee bevæget mig til i Tiden før Holberg at optage meget, som mangen Læser vil ansee for aldeles unyttigt; ikke blot mange enkelte Skrifter, hvis Udbytte i det mindste er overmaade ringe, men endog hele Grupper af Forfattere, der uden betydeligt

Tab kunde blive hvilende der, hvor Glemselen allerede har henlagt dem. Ved alligevel at optage og omtale dem, har jeg haft det for Øje, at Videnskabens, Historiens og Poesiens Udvikling maatte sees i sin første Begyndelse og fra alle Sider, under hvilke den er kommen tilsyne. Den løse Nysgjerrighed og den praktiske Nytte har sit Krav, førend Sandheden, den rene og skjære, bliver til Formaal; og ved Siden af Skjønheden fik det Uskjønne sin Betydning; det er den nødvendige Skygge i Maleriet.

Skulde derhos, det er lige det modsatte, den systemelskende Læser finde, at jeg siden, fra Holberg af, eller noget før, hvor der ere mere Lejlighed til aandig Opvækkelse, skjøndt jeg stedse har haft Videnskabens Orden og Alvor for Øje, hist og her skejer noget ud, og ikke holder det behørige Fodskifte, saa maa han ligeledes holde mig tilgode, at jeg efter at Fødderne vare blevne ømme af de knudrede Stier, fandt Lise ved at gjøre en Omvej, og hvor der mødte mig en skjøn Udsigt gjerne dvælede noget paa Vejen. Det kan vel hænde sig, at jeg optager noget, der ikke saa lige i strængeste Forstand hører til Literaturens Historie, men som jeg ikke nænte at kaste bort. Et Indfald, der morede mig selv, tænkte jeg, kan maaskee ogsaa opvække andre. Og noget, Bemærkninger om Sproget, laa mig saa nært, at ethvert Bidrag dertil var mig dyrebart.

Om Anskuelsen af Literaturens Indre kunde jeg have meget at sige, men vil kun sige lidet. Mine Bemærkninger maa selv tale for sig; at de skulde billiges af alle, vilde være den forunderligste Ting af Verden. Hovedsagen er at gjøre Fremstillingen saa objektiv som muligt. Det var jeg mig bevidst, at Sandhed og Skjønhed vare de eneste Formaal jeg hyldede; og at om end al menneskelig Kundskab bør skee sin Ret, saa er det alligevel den poetiske Fuldendelse,

bet vil sige Ideens og Formens Harmoni, der er Fuldkommenhedens rette Spejl. Foran dette Spejl maa al aandig Frembringelse stilles, naar den ret skal vurderes. Og forenede maa Sandhed og Skjønhed aabenbare sig, i Særdeleshed i Religionen, Filosofien, Historien og Poesien. Fremhæves maa de, og i dem maa ingen Fordom taales, ingen Smagløshed være tilhuse. Men her er det just, at hver især har sin egen Maalestok. Den jeg har anlagt kræver mere til Literatur end Bogtitler, mere til Historie end Begivenheder (Fakta), mere til Poesi end Form, mere til Filosofi end Kunstord, mere til Religion end Troeslærdomme; og den sætter Livets Øjemed ene og uforanderlig i Opfyldelsen af den guddommelige Villie. Den tilhører ingen Sekt, intet Parti. Den anfægtes hverken af Rationalisme eller Pietisme. Allerede i den historiske Kristendoms første Morgenrøde blev Kristi Liv opfattet ikke blot som Historie, men tillige som Menneskehedens ypperste Digtning. Disse Elementer maa ikke forblandes saaledes med hinanden, at det ene fortærer det andet, hvilket dog har været Tilfældet i alle kristne Kirker. Det er derfor nødvendigt at søge den sande Kristendom der hvor den er, i Evangeliet selv. Paa Anskuelsen af den beror Dommen over al menneskelig Daad. Uden at have det for Øje kunne derfor heller ikke Literaturens Ydelser stilles i deres rette Lys. Og ligesaa lidet vil det kunne skee uden en klar Anskuelse af Religionens Forbindelse med og Gjennemtrængning af den rene Videnskab. Men om end saaledes disse Ydelsers endelige Maal ufravigelig er fattet, om end deres Fremstilling gaar ud paa at vise, i hvilke Retninger de skride frem imod Maalet, som er Guds Riges Virkeliggjørelse paa Jorden, saa fører dog ethvert Skridt ind i Mangfoldighedens Rige til en øjeblikkelig Fortabelse i den. Og her er det at Forskningen

bliver mere eller mindre individuel; her føre altsaa Meningerne for en Tid Herredømmet. Her beror meget paa et skjønsomt Valg, meget endog paa tilfældige Fund, fordi absolut Sandhed og Fuldstændighed ikke altid ere at opnaa i Mangfoldighedens uigjennemsigtige Blanding. Her maa det være Forskeren tilladt at fejle, naar han kun meddeler saa meget som kræves til over det hele at fælde en retfærdig Dom. Her maa han overlade Læseren ved egen Forskning at udfylde det manglende, at rette det skjæve, at afrunde det uformelige, og saaledes fortsætte og fuldende den begyndte Gjerning.

Ved Ordningen, der i Tiden før Holberg maatte skabes saa godt som af ny, mødte de sædvanlige Vanskeligheder. I Folkenes Liv finder en periodisk Udvikling Sted; Søvn og Vaagen afvexle med hinanden; der er en Stilstand, en Tilbagegang, en Fremgang. Til een Tid pausere nogle Stemmer, medens andre højrøstede synge Solo, og undertiden forene de sig alle i et kraftigt Kor. Men ved den historiske Fremstilling er det en betydelig Mangel, at den ikke, som i Musikken, kan stille de samtidige Stemmer over og under hinanden, men maa lade dem følge efter hinanden. Paa dette Anstød strander al historisk Kunst. Og ved Literaturens Mangfoldighed bliver Vanskeligheden endnu større, fordi det almindelige har sine voxende og aftagende Perioder, medens det særegne hvert for sig har sine. Det almindeliges Hovedafdelinger falde ikke sammen med de enkelte Fags, og disse ikke heller med hinanden. De skyde ud og ind i den hele Række, som i Skubkarre; den der er med i Dandsen, finder sig tilrette, men hvo der staar udenfor og seer til, seer lutter Forvirring. Her maa en Bestemmelse tages. Skal hvert enkelt Fag behandles for sig, eller skulle de sideordnes i almindelige Tidsrum? Det første har sin store

Behagelighed. Det har noget ret tilfredsstillende, at kunne følge enhver Videnskabs Udvikling fra dens første Spire til dens fuldendte Blomstring. Overskjærer man derimod dens Historie med de almindelige Perioder, saa rives det fra hinanden, som hører sammen. Skulde jeg paa ny begynde Udarbejdelsen af dette Skrift, vilde jeg maaskee foretrække denne Ordning; først nemlig meddele en Oversigt over Kulturens og Literaturens almindelige Historie, og saa lade følge de enkelte Fags. Men paa den anden Side maa i Literaturens almindelige Historie netop det almindelige haves for Øje; og dens Opgave er just at finde det almindelige, som aabenbarer sig i det særegne. Begge maa altsaa forenes; og den Ulempe, som derved fremkommer, maa søges afhjulpet derved, at det særegne gaar op i det almindelige. De almindelige Perioder maa altsaa have et afgjørende karakteristisk Præg, og de maa forlænges saa meget, at de, der ligne hinanden, skjøndt Underafdelingerne angives, forbindes i Fremstillingen, og derved faa en saadan Udstrækning, at de enkelte Fags kunne rummes deri, og mindre ere udsatte for Adsplitning. Derved frembyder sig ganske naturlig den gamle Ordning efter Aarhundreder; men slaa til gjør den ikke. Grundtvig bemærker medrette (Verdenskrønike 1817, S. 282), at der ogsaa i den almindelige Historie er kommen Konfusion i Aarhundrederne. Det kommer deraf, siger han, at hvert nyt Aarhundrede ligesom andre Kongebørn have deres Mindreaarighed, i hvilken den Afdødes Venner drages om Formynderskabet. Og det er jo noksom bekjendt, at naar man nedsætter et vist Aar som Grændsepæl, saa skeer det ene og alene for at give Hukommelsen et Støttepunkt. I sig selv er det noget ugyldigt eller kun gyldigt for dem, som den blotte Viden er nok, Begivenheden og dens Plads i Tiden. I Naturen selv gives der altid

Overgange, men ingen Grændse. Naar man i Begivenhedernes Fremskridning sætter en Milepæl der, hvor en betydelig Forandring kjendelig er kommen tilsyne, saa maa Granskningen gjøre opmærksom paa, at det Stød, som har fremkaldt denne Forandring, ligger længer tilbage; det behøver Tid til at forplante sig. For Granskningen hører til Begivenheden selv ogsaa dens Aarsag; og dersom dens Aarsag ved en Tidsbestemmelse rykkes bort fra den selv, saa skjæres selve Begivenheden over. Forskningen vil under eet see, ikke blot Skabningen, naar den er i sin fulde Væxt, men ogsaa dens Fremgang, ja den vil gjenskue den i sit Foster. Den er ikke nøjet med dens ydre Skue, den vil ogsaa have dens indre Lidelser. Fosteret kommer jo ved Fødselen, ogsaa ved den aandige, ikke frem uden Kamp; og selv den mest fuldendte Manddom gjennemgaar ikke sin Barndom og Ungdom uden megen Gjenvordighed. Og maaskee er just det noget af det mest tiltrækkende, overalt at see de samme Naturens Love gjentage sig. Saaledes vil det ogsaa være bedst, ved Literaturens Ydelser at see mere paa deres Natur, end paa deres Aar; og hvor der er Strid imellem begge at lade Tiden vige for Naturen, det ydre tilfældige for det indre nødvendige. Uden Betænkning har jeg derfor henført Bogtrykkerkunsten til Reformationstiden, endskjøndt den ligger henved tredive Aar forud; og saaledes vil jeg fremdeles, naar Literaturens Ydelser ikke i sig selv bære noget fremtrædende Præg, lade dem fæste sig kronologisk; hvor derimod den indre Sammenhæng kun vilde forvirres ved Tal, vil jeg uden Betænkning lade Kronologien falde.

2. Perioder. Kilder og Hjælpemidler.

Den nyere danske Literaturs Historie lader sig efter sine Hovedfenomener opfatte i følgende større og mindre Afdelinger.

1. Under Navn af Reformationens Periode kan den Tid betragtes, hvis vigtigste Øjemed det er at indføre og befæste Reformationen. Den deler sig af sig selv i to Dele: 1) Reformationens Forberedelse (1500—1520) og 2) Reformationstiden selv (1520—1560). Reformationens Forberedelse, der allerede ved Bogtrykkerkunstens Indførelse i Slutningen af Middelalderen var begyndt, strækker sig velgjørende ind i denne Tid; og Reformationen selv giver Tiden sit afgjørende Præg. Tidens Hovedøjemed er igjennem Modersmaalet at virke paa Folket, igjennem det at bringe Guds Ord i Folkets Hænder, at oplyse dets Indhold for Forstanden, og at gjøre det tækkeligt for Hjertet. Det er en dansk Episode, med Latin foran sig og med Latin bagefter sig. Det er en Almueperiode, med Adel foran sig og med Adel bagefter sig, i hvilken Mænd, udgaaede fra Almuen, virke tilbage paa den og dens Oplysning. For dette Øjemed træder al Lærdom i Skygge. Selv den forsøger at iføre sig Modersmaalet. Og den nyere verdslige Poesi begynder sin første Morgengry.

2. En dobbelt saa lang Tid omfatter Adelsperioden eller den lærde Periode, der gaar til Enevoldsmagtens Indførelse (1560—1660). Hele dette Tidsrum har een Grundkarakter, men det lader sig ogsaa i literær Henseende dele i to mindre (omtrent 1560—1600 og 1600—1660); af

hvilke det første ligeledes tjener til at forberede det andet. Hint har endnu levende Minder om Modersmaalets Herlighed; i dette sejrer Latinen. I hint er der endnu friske Spor af fri Tænkning; i dette sejrer den stumme Orthodoxi. Derved bliver Gangen i det hele omtrent denne: Næppe havde Reformationstiden fuldendt sin Gjerning, førend Latinen med sin aldrig forstummede Røst kræver sit tabte Herredømme; Orthodoxien stiller sig under dens Ægide, og afhandler sine tvistige Spørgsmaal udelukkende i det lærde Sprog, for ikke at forarge. Undersøgelsen taber sin Frihed, og vender fra menig Mand tilbage til de Lærdes Kreds. Berøvet sine forfriskende og opvækkende Emner maa Modersmaalet næsten udelukkende nedsænke sig i Andagten, i den idelige Gjentagelse af hvad der nu engang og uforanderlig var vundet. Uden indre Livskraft udfolder det sig i stedse goldere og goldere, vidtomkrybende, uharmoniske Former. Derimod taler Videnskaben atter igjennem det rommerske Tungemaal med Europa. Danske Lærde modtage den ikke alene, men udvide og forherlige den ved ny Opdagelser, og sender den med ny Berigelser igjennem det fælles Organ til Europas fjerneste Lande, til Opklaring af Himmel og Jord. Det er et seculum illustre. Og ikke mindre forherliget er det ved sin herskende Stand, den danske Adel, stor ved Sejre paa Ærens Mark og i Kabinettets Lønkammer, med den dobbelte Roes at være baade lærd og dansk, Fædrelandets Tilflugt i Farens Stund og Modersmaalets Hævder og Beskytter.

3. Tiden vil gjøre et stort Omsving, og dertil behøver den en lang Forberedelse. Det er Indledningen til den Holbergske Tidsalder (1660—1710). Det er en nødvendig Blanding af det forgangne, der fuldender sig, og af det ny, der spirer. Enevoldsmagtens Indførelse tilintetgjør

Adelens Vælde; den gamle Adel døer ud eller sygner hen eller skydes tilside. Borgerstanden hæver sig for at kappes med den ny Adel. Det er Overgangen til en Tid, da alle gamle Baand blive løste, alle gamle Forholde revne ud af deres Fuger, alle gamle Sæder lagte hen. Denne Overgang nærmer sig sin Ende under Frederik den Tredie; og den ny Tid har allerede taget sin Begyndelse under Christian den Femte. Lærdommen staar endnu i sin højeste Glands; Borgersønnen deler den med Adelen; han taler paa een Gang i de lærde Sprog og i de ny. Naturvidenskaberne blive til et Fag, og i det mindste Kjærlighed til dem maa aabne Sandsen for denne Verden. Men saa maa den gamle Gudelighed tage sin Afsked. Den synger sin Svanesang. De første Forsøg begynde paa en videnskabelig Behandling af Modersmaalet; men med den forbinder sig en stedse mere indtrængende Indflydelse af det franske Sprog. Saa er den ny Vending i Literaturen forberedt, skjøndt den skeer ved et pludseligt Lynslag, som naar Jupiter tordner i klar Luft, ved Peder Paars, om hvis Mulighed der forud ikke er den mindste Anelse.

4. Saa kommer Holberg i Spidsen for en stor Skare af udmærkede Mænd, som Repræsentant for et halvt Aarhundrede, den Holbergske Tidsalder (1700—1750). Omgivet af Videnskabsmænd, der næsten i alle Retninger drøfte det erhvervede og erhværve ny Kundskab, staar han ene paa sin Højde. De tjene ham alle, men ikke med samme klare Bevidsthed. Han støtter sig ikke til Hoffet, ikke til de Lærde; han vender sig til det hele Folk. Og det Organ, hvorigjennem han taler, er den sunde Menneskeforstand i sin mest fuldendte Aabenbarelse, det menneskelige Vid. De, som ikke besidde det i samme Grad, øve det i det mindste i dets lavere Sfære. Pedanteriet flygter, og den sunde Kritik

kommer tillive. Det er den verdslige Side af Menneskelivet. Derfor staar Holbergs Tidsalder som en Skillemur imod hele den foregaaende Tid, der næsten bedækkes af Glemsel. Selv Modersmaalet er ikke det forrige; det bærer et afgjort fransk Præg; men den Erkjendelse bliver almindelig, at det er det rette Organ, hvorigjennem Videnskaben skal meddeles Folket. Fremstillingen vinder Smag, og Smagen vækker Nydelsen. Det danske Folk bliver et læsende Folk. Og for med eet Ord at sige alt: der er skabt en ny Literatur. Ikke desmindre er der i denne Tidsalder to omtrent lige herskende Elementer, som give den sin særegne Karakter: det ene, Menneskelivets gudelige Side, kan ikke opgive sig selv, men bestrøet med Salt og Peber, løber den sig selv tildøde, som Maddiker, hvoraf laves Øjensalve; det andet, Menneskelivets verdslige Side, har endnu kun taget sit første Tilløb. Saaledes gaa Pietisme og Vid Side om Side. De smede Vaaben, men de sky Kampen, og anfalde i det højeste hinanden fra det fjerne med enkelte Raketter og Kastevaaben.

5. Udfægtningen af denne Kamp er forbeholdt det næste halve Aarhundrede, som derfor faar et saa broget Udseende, Rationalismens Tidsalder (1750—1800). Begge skulle naa deres Højde, Pietismen og Menneskeforstanden; og alle Elementer blande sig med hinanden, uvisse til hvilken Side de skulle holde sig. Den faste Jordbund, hvorpaa de tro at staa, viger efterhaanden tilbage under deres Fødder. Geniet og den prosaiske Aand er lige ilde farne; de svæve imellem Himmel og Jord, og vide ikke selv hvor de høre hen. Imellem Pietisterne paa den ene Side, Fritænkerne og Filanthroperne paa den anden, uddanner sig en Mellemklasse, der hylder den ydre Anstand, Dyden. Under denne blandede Udvikling forberedes alligevel den ny Tid.

Rensningen af Modersmaalet har allerede begyndt, og forbereder igjennem en ny Skole Udviklingen af den danske Prosa. En tydsk og en fransk Koloni sætter sig fast i Landet, og bejle begge til Folkets Gunst. Men den tydske Overspænding forvandles i den Evaldske Tidsalder (1760—1780) i det milde danske Gemyt til de lifligste Udbrud af lyrisk Poesi, og den dramatiske Poesi gjør det første Forsøg paa at gjenknytte Tiden til det gamle Norden; imedens engelsk Dybde paavirker det norske Gemyt, og fremkalder Parodiens Mesterværk. Den danske og norske Historie forbinder paa een Gang Kritik og Fremstilling. Den danske Lovhistorie skabes. Naturvidenskaberne oprette deres Lærestole; og ved Siden af dem nedsætter Kunsten sig. Filosofien, der først har viist sig i fransk Dragt, kaster den af, for at alt kan gjennemtrænges af den kritiske Filosofi, der lover sine Dyrkere Himmel og Jord. Under alt dette vedvarer Kampen imellem det fremmede og det egne. Det tydske Element sejrer over det franske, og truer med at blive enemægtigt (1750—1772); men det danske tager atter for bestandig Landet i Besiddelse (1772—1800), skjøndt idelig berørt af den europæiske Gjæring. Alting raaber paa Reformer. Menneskeheden skal gjenfødes. Menneskefrihed prædikes fra Tagene, og Bondefrihed forkyndes i de høje Sale (1784—1800). Forstanden forguder sig selv under det falske Navn Fornuft, og bliver til Vanvid. Ikke blot Mennesket skal reformeres, men selve Naturen. Og i dette Vandskyl forgaar Religionen.

6. Medens Forstanden endnu i Begyndelsen af det ny Aarhundrede i en vid Kreds hævder sit udelukkende Herredømme, viser der sig imidlertid en ny Morgenrøde igjennem en ny Poesi i Øhlenschlägers Periode (1800—1850). Ved nordisk Poesi stiftes en Forening imellem de nordiske

Folk. Ved Granskning flyttes det gamle Norden forædlet over i den nærværende Tid. Det er en ny Tid, hvori de menneskelige Evner forsones og erkjende hinanden. Følgen deraf er den nuværende Literatur med et Tungemaal, hvori det gamle og det ny række hinanden Haanden. Udenfra kommer Filosofien, og gjennemløber sine bekjendte Stadier; tildels med Theologien i sit Følge. Den klassiske Filologi hæver sig ligesom for sidste Gang i sin fulde Højde, medens Modersmaalet lyder ved Højskolen, ja endog i Slesvig. De nordiske Sprog fremkalde Dyrkningen af de indiske og af Zend, der to Gange kalde sine Dyrkere til det fjerne Asien, ligesom det græske kaldte sine til Grækenland. Og i Landet selv, hvor snævert det end er, udvider sig en ny Aand. Veltalenheden kommer ind i Kirken, Filosofien i Loven, Naturvidenskaben bliver en Folkebesiddelse, og Danmark erkjender den Hæder, der kastes tilbage paa det fra Europas Spejl. Selv Statens Form giver efter for alle disse Paavirkninger, og Enevoldsmagten giver en Del af sit Herredømme over i Folkets Hænder. Men paa Grændsen af Tidsrummet staar endnu Spliden, og truer Statens Enhed. Derfor maa alle gode Kræfter forene sig. Ogsaa Literaturen ruster sig; den vil kjende sig selv; den kræver sin Historie.

Det følger af sig selv, at jeg ved denne Oversigt over Perioderne ikke har til Hensigt at udtømme Æmnet eller paa nogen Maade at foregribe den fuldstændige Udvikling i det følgende. Men ved Begyndelsen af den nyere Literaturs Historie syntes det passende at lade en Prolog med nogle faa Ord aabne Scenen for den forestaaende Handling. Da vi derhos mangle en Anvisning til Kilderne og Hjælpemidlerne til vor Literaturs Historie, har jeg forsøgt at meddele et Grundlag enhver nu selv ydermere kan fuldstændiggjøre

Fremstilling af Literaturens almindelige Historie findes især i følgende Skrifter:

R. Nyerups Historisk-statistiske Skildring, hvis første Del giver en Udsigt over Kulturen i Almindelighed; i Slutningen af anden Del gives Bidrag til Literaturen; tredie Dels første Halvpart meddeler de lærde Skolers Historie; sammes anden Halvpart Universitetets eller Universitetsannaler.

C. Molbechs Oversigt over det danske Sprogs Historie (foran Sammes Danske Ordbog, S. LXVI fgg.).

Sammes Indledning til Forelæsninger over det danske Sprogs og den danske Nationalliteraturs Historie, Kbh. 1822.

J. L. Heibergs Udsigt over den danske skjønne Literatur. Som Ledetraad ved Forelæsninger paa den Kongelige militaire Højskole, Kbh. 1831. 4. Skjøndt nærmest vedkommende den skjønne Literatur griber den dog ind i andre Sider af Literaturens og Sprogets Historie.

Dette gjælder, mere og mindre, tillige om følgende Skrifter, hvis nærmeste Gjenstand er Poesiens Historie:

R. Nyerup og K. L. Rahbek, Bidrag til den danske Digtekunsts Historie, Kbh. 1800. Med Fortsættelse indtil Digtekunsten under Christian den Syvende, 1828.

N. Fürst, Briefe über die dänische Literatur. Wien 1816. To Dele.

C. Molbech, Forelæsninger over den nyere danske Poesi. Kbh. 1832. To Dele.

C. J. Brandt og L. Helweg, Den danske Psalmedigtning. Kbh. 1846. To Dele.

En almindelig Udsigt meddeler A. G. Rudelbach i Artiklen Dänische Literatur und Sprache, hos Ersch und Gruber, Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste, 1 Sect. 29r Th. S. 44. Og lignende mere eller mindre betydelige Oversigter findes i andre Conversationslexica o. lign. Skrifter.

Fremmede almindelige Literaturhistorier, af Gräße, o. a. have ogsaa ydet den danske nogen Opmærksomhed, men kunne ikke benyttes uden behørig Kritik.

X. Marmier, Histoire de la litérature en Danemarc et en Suède, Paris 1839, behandler den nyere danske Literatur fra Reformationen til den nyeste Tid S. 79—253.

Lærebøger haves af C. A. Thortsen, tredie Oplag, Kbh. 1851 for de lærde Skoler; af S. C. Müller, Kbh. 1853, for Borger- og Pigeskoler.

Af Literaturlexica haves:

Jo. Moller, Cimbria literata cum præfatione Joh. Grammii. Havn. 1744. Tre Dele, fol. tilligemed Sammes Prodromus Cimbriæ literatæ, Slesv. 1687. 4.

J. Worm, Lexicon over danske, norske og islandske lærde Mænd. Helsingør og Kbh. 1771—84. Tre Dele.

G. Sommelius, Lexicon eruditorum Scanensium. Lundæ. 4. Egenlig en Række Disputatser, der ere samlede i to Bind. 1776, Aaret efter Langebeks Død (Fortalen S. 6). Første Bind A—B; andet Bind C—F. (Findes paa Universitetsbibl. Mangler i Kongens Bibl.).

R. Nyerup og J. E. Kraft, Almindeligt Literaturlexicon for Danmark, Norge og Island. Kbh. 1820. 4. To Dele.

N. C. Øst, Literaturlexicon (Fortsættelse af Nyerups). Kun til Begyndelsen af Bogstavet C.

Sammes Materialier til et dansk biografisk-literarisk Lexicon. Kbh. 1835—38. 4. m. m.

Th. H. Erslev, Almindeligt Forfatterlexicon for Kongeriget Danmark fra 1814—1840. Kbh. 1841—53. Tre Dele.

Af Literaturtidender, literære Journaler, o. desl. haves især følgende:

Fremmede Literaturtidender ældre end vore, som Acta Eruditorum (1682. 4.) ꝛc.

Nova literaria maris Balthici et septentrionis. Lubecæ 1698—1708. 4. Den første egenlige Literaturtidende, redigeret med flere af A. D. Leopold, der havde besøgt Danmark og Sverrig, † 1722. (Molleri Cimbria literata, 1, 341).

A. Hojer, Nova literaria Daniæ et vicinarum regionum. Hafn. 1721. (Kun 13 Nummere, jf. Luxdorphiana S. 266).

M. Anchersen, Nova orbis literati. Hafn. 1729 (jf. Luxdorphiana S. 268).

Den lange Række af lærde Tidender, som J. Wielandt begyndte 1720, og som derefter fortsattes af adskillige Redaktører og

under forskjellige Titler (jf. Molbechs Udsigt i D. Literaturtidende for 1834 Nr. 1 fgg.) omtrent saa:

Ny Tidender om lærde Sager for 1720. 1722—23.

Ny Tidender om lærde og curieuse Sager for 1724—48.

Kjøbenhavnske ny Tidender om lærde og curieuse Sager for 1749—59.

Kjøbenhavnske ny Tidender om lærde Sager for 1760—66.

Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager for 1767—77.

Kjøbenhavnske ny Efterretninger om lærde Sager for 1778—82.

Nyeste Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager for 1783—90.

Kjøbenhavnske lærde Efterretninger for 1791—1810. Som derpaa udgik under Titel af

Dansk Literaturtidende for 1811—30. 1830—35. 1836.

Fremdeles F. C. Schönau, Journal over danske Bøger saavel gamle som ny, Første Stykke. Kbh. 1749.

P. H. Mallet, Mercure Danois, fra Marts 1753—58 (Marts—Juni 1757 mangler). Fortsat af E. S. F. Reverdil, 1758—1760.

Mémoires sur la litérature du Nord fra Juli 1759—60. (Maaskee af Reverdil). Syv Nummere.

A. F. Büsching, Nachrichten von dem Zustande der Künste und Wissenschaften in den dänischen Reichen und Ländern. Kph. u. Leipz. 1754—57. Tre Bind.

J. Lorck, Fortgesetzte Nachrichten. Kph. u. Leipz. 1758—65. Tre Bind; og fjerde Binds 1—6 St. 1766—68. Og Dänisches Journal. Kph., Odensee u. Leipz. 1767—70. 1 B. 1—4 St. 2 B. 1—2 St.

J. Erichsen o. fl. (eller Lillies) Efterretninger om ny Bøger og lærde Sager. Kbh. 1756—57. Tre Bind. (jf. Rahbeks Erindringer 2, 85).

B. G. Sporon, Breve i Anledning af ny udkomne Skrifter for 1767—68. Kbh. 1768—69.

J. Baden o fl., Maanedlige Tillæg til Adressecontoirets Efterretninger om Bøger og Skrifter eller Kritisk Journal for 1767—73; og Ny Kritisk Journal for 1774—79. Kbh. Fire Bind. 4. (jf. G. L. Badens Hist. Bibl. S. 6).

Fortegnelse (eller Kritisk Fortegnelse) paa de Skrifter, som Trykkefriheden har givet Anledning til (eller som siden Trykkefriheden ere udkomne). Kbh. 1771—72. Tre Aargange.

W. H. F. Abrahamson, o. fl., Den Kritiske Tilskuer over indenlandsk og udenlandsk Literatur. Kbh. 1775—76; og Den Ny Kritiske Tilskuer for 1777—79. Kbh. 4. (jf. Suhms Levnet i Saml. Skr. 15, 490 og Nyerup under Lønborg).

(E. Balling), Paketbaaden eller Literaturens Paketbaad. Kbh. 1777—79. 4. (Literaturen dog kun som Biting).

Den danske Literatur-Journal, 1779—81. (Tillæg til Almindeligt Dansk Bibliothek). Fire Bind. (Ogsaa kaldet den blaa Bog; jf. Rahbeks Erindringer 2, 336).

C. Iversen, Danmarks literariske Progresser. Odense 1781—89. Fire Bind.

J. C. Tode, o. fl., Kritik og Antikritik. Kbh. 1788—95. Atten Hefter og Fortsættelse: Kritisk og Antikritisk Journal for Literaturen i de danske Stater 1796—97. Første Bind. Samt Kritik og Analyse, Kbh. 1790.

J. Baden, Kjøbenhavns Universitets-Journal. Kbh. 1793—1801. 4.

Zeitung für Literatur und Kunst in den Königl. Dänischen Staaten 1807—10. Kiel. Tre B. 4.

Efter Dansk Literaturtidendes Aftagende begyndte Kritikken at tage en anden Vending i

Maanedsskrift for Literatur 1829—38; og dets Fortsættelse 1839—42. Men derefter synes den at have udtømt sig. Journal for Literatur og Kunst holdt sig kun 1841—42. Derimod begyndte Fyn med

For Literatur og Kritik. Udgivet af Fyns literære Selskab. Odense 1843 fgg.

Derhos mindre Literaturblade o. desl. af Baggesen, Høst, Malte-Brun, Rask, Liunge, o. s. v.

Til Bogfortegnelser, tildels tillige med Bemærkninger, Kataloger, o. desl. høre:

Mercurius librarius Danicus eller Maanedlige Fortegnelser paa udkomne Bøger, føjede til Daniel Pauli's Relationer. Hafn. 1682. 4. (Kun Bogtitler).

J. Langebeks Historiske Almanakker for 1764—66.

L. Linds Fortegnelse over Karen Brahes Bibliothek. Kbh. 1725. 4.

P. Syvs Danske Boglade. Udtog i Suhms Saml. 1 D.

Catalog over det Norske Videnskaberselskabs Samlinger. Første Del. Bøger og Haandskrifter. Kbh. 1808. 4. (Ogsaa med literære Oplysninger).

C. L. Fasting, Fortegnelse over de i Danmark og Norge udkomne Skrifter fra Bogtrykkeriets Indførsel til 1789. Bergen 1793.

En stor Mængde andre Bogkataloger, ældre og nyere, maa søges paa Bibliothekerne. Iblandt dem: P. Joh. Resenii Bibliotheca Regiæ Academiæ Hafniensi donata. Hafn. 1685. 4. Derhos er Hjelmstjernes Bogsamling Kbh. 1782—85. 4., to Dele, især mærkelig formedelst sin Rigdom paa danske Bøger.

Allehaande literære Excerpter, der undertiden maa træde i Bøgernes Sted, ere fremdeles:

E. Nyerup, Spicilegium Bibliographicum ex bibliotheca regia Havniensi. Spec. 1—5. (Af de ældste trykte Bøger, men ogsaa nogle senere).

Sammes Excerpter af gamle danske Bøger i det Kongl. Bibliothek, i Athene, 1 D.

J. Langebeks Excerpter fra det Kongl. Bibliothek, i Suhms Saml. 3 D. 1 H.

Sammes Excerpter af det Rostgaardske Bibliothek, i Suhms Ny Saml. 3 D. 1 H.

E. C. Werlauff, Blandede Bidrag til den nordiske Historie og Literatur, mest af trykte Bøger, i Athene, 2 D.

Men derhos maa Bidrag og Oplysninger til Literaturens Historie i Almindelighed søges i en Mængde andre Skrifter, af hvilke de ældste kunne betragtes som Kilder. De som vedkomme de enkelte Fag, skulle anføres paa vedkommende Steder i det følgende.

A. Thura, Idea historiæ literariæ Danorum. Hamb. 1723. (Fire Disputatser, der vare Forløbere derfor, ere optagne deri).

Er. Vinding, Academia Havniensis in regibus, conservatoribus, rectoribus, professoribus suis repræsentata. Havn. 1665. 4.

C. Bartholin, Oratio de ortu, progressu et incrementis Regiæ Academiæ Hafniensis. Hafn. 1620. 4.

C. C. Lyschander, De scriptoribus Danicis, i Westphalen Monumenta, 3, 447. (En efter Fornavnene alfabetisk ordnet Fortegnelse. Bogtitlerne ofte paa Latin. Overhovedet upaalidelig).

A. Bartholin, De scriptis Danorum liber posthumus. Hafn. 1666. Samt Alb. Bartholini Bibliotheca Danica a Thoma Bartholino et Jo. Mollero aucta. Hamburgi 1716.

Jo. Moller, Homonymoscopia historico-philologico-critica. Hamb. (1697). Og Sammes Bibliotheca septentrionis eruditi sive Syntagma tractatuum de scriptoribus illius. Lipsiæ 1699.

Ph. H. Friedlieb, De bibliis et libris theologicis quibusdam in Dania raris. Hafn. 1775, og Fortsættelse 1776. 4.

O. Borrichius, Dissertationes de poëtis I—VII. Hafniæ 1676—1681. 4. (De danske Digtere i Slutningen af diss. VII.)

P. Terpager, Seculum illustre seu de seculo nostro ejusque illustribus doctrina ingeniis. Hafn. 1682. (Et lille Skrift, der omfatter Literaturen i Europa i en kort Oversigt).

A. Thura, Gynæceum Daniæ literatum. Alton. 1732.

M. Schacht, De eruditis Daniæ mulieribus, i Nova literaria maris Balthici for 1700, S. 209.

F. C. Schønau, Samling af danske lærde Fruentimmer. Kbh. 1753. To Dele.

C. Frimann, Bergenske Skribentere eller en Fortegnelse paa de Mænd fødde i Bergens By og Stift, hvilke have udgivet noget ved Trykken, Samlet af C. F. Bergen 1766. 4. To Stykker.

N. Femmer, Programma de scriptoribus Christiansandensibus. 1780. 4. (To Blade, der kun indeholde Grundene til at der ingen er.)

J. E. Gunnerus, Hirtenbrief an die Priesterschaft im Stifte Drontheim. Dronth. 1759. Kph. u. Leipz. 1765. (Anmærkningerne dertil).

J. Hiersing, Schola Viburgensis alumnis suis nobilitata sive de claris Viburgensibus programma primum. Viburgi 1777. (Om H. P. Resen og M. Schacht. Findes paa Universitetsbibl. Nyerup anfører det blandt Hiersings Programmer, trykte i Haderslev. Det r

Jak. Birkerod, om lærde Mænd som ere fødte i Odense, i Suhms Saml. 1 B. 2 H.

Fremdeles B. Raupach, De præsenti rei sacræ et literariæ in Dania statu. Hamb. 1717.

G. C. Schelhamer, Oratio de augmentis et decrementis scientiarum superiori præsentique sæculo. Kilonii 1708. 4. (En kort almindelig Udsigt, i hvilken nogle danske berømte Forfattere nævnes).

P. F. Hane, De ingeniis gentium borealium philosophicis. Rostochii et Lips. 1724. 4.

A. H. Lackmann, Primitiæ Utinenses. Lubecæ 1725. 4. (Chr. Falster).

M. Crusius, Diss. epistolica ad Wormium de scriptis quibusdam integris fragmentisque hactenus ineditis. Lips. 1728. 4.

J. H. Schlegel, De statu rei literariæ et academiæ præsertim sub Christiano V et Friderico IV. To Programmer 1777. Optrykte i Acta literaria Univers. Hafn. 1778. 4.

P. J. B. Dauw, Q. D. B. V. Hør, Du danske Mand! Kbh. 1741. (Et Ark).

U. Roger og E. S. F. Reverdil, Lettres sur le Danemarc. 1757 (1767) og 1764.

J. C. F. Gesner, De præsenti statu rei literariæ in Dania brevis et succincta narratio. Hafn. 1761. 4.

P. F. Suhm, Nærværende attende Seculi Karakter, i hans Saml. Skr. 5 D. (Skrevet 1761; handler om Europa i Almindelighed).

O. H. Moller, Animadversionum in scriptores aliquot historiæ literariæ recentiores historico-criticarum specimen. Flensburgi (1765). 4.

C. F. Wadskiær, Aula eruditi septentrionis tergemina. Hafn. 1767. 4. (En sprænglærd Samling paa denne Forfatters Vis).

J. Andrews, The history of the revolutions of Denmark with an account of the present state of that kingdom and people. London 1774. To Bind. (Især med Hensyn til det historiske Oversyn, og i Appendix om de danske Love).

P. F. Suhm, Essai sur l'état présent des sciences (etc.) par un Anglais. 1771.

J. Ch. Gatterer, Historisches Journal von Mitgliedern des Königl. historischen Instituts zu Göttingen. J 12 B. Dänische, Norwegische und Isländische Literatur von 1770—76. Og i 15 B. Nachtrag zur Dänischen Literatur von einem Dänen (Fr. Ekkard?).

N. E. Balle, De Danorum Norvagorumque in literis excolendis diligentia et in erroribus judicandis moderatione. Havn. 1782.

N. F. S. Grundtvig, Kort Begreb af Verdenshistorien. 1812. (De deri indeholdte Betragtninger over Literaturen).

P. Hjort, Reflexioner over Literaturen, i Athene. 8 D. (Fra 1784).

M. C. Brun, Udsigt over den ny danske Literatur i Journal général de la literature étrangère, Paris 1800—1801 (som jeg dog hidtil ej har kunnet overkomme), og Udtog i Lærde Efterretninger 1801, Nr. 46.

J. K. Høst, Geschichte der dänischen Monarchie unter der Regierung Christian des 7. (med den deri indeholdte Literärgeschichte). Og andre Skrifter af samme Forfatter.

J. Møller, Udkast til den danske Literaturs Historie fra 1801—1813, i de tre Aargange af Historisk Kalender.

C. Molbech, Almindeligt Oversyn af den danske Literatur 1813—1815, i Athene 2, 4, 6 og 8 D.

Derhos maa Oplysninger søges i mangehaande Samlinger; saasom:

A. Schumacher, Gelehrter Männer Briefe an die Könige in Dännemark vom Jahr 1522 bis 1663. Kph. u. Leipz. 1758. Tre Dele.

J. Langebek, Bidrag til den danske lærde Historie i det 16 Aarhundrede, i Langebekiana, S. 284.

G. L. Baden, Bidrag til Sæddernes og Oplysningens Historie i det første Aarhundrede efter Reformationen, i Minerva, Oktober 1802. Sammes Antiquariske Anekdoter, i Athene, 4 D.

Bert. Canuti (Aquilonius), Epistolarum selectarum duæ centuriæ. Rostoch. 1617. Cent. 3 et 4. Amstel. 1619. 4. Cent. 5. Rostoch. 1623.

J. Wower, Epistolarum centuriæ duæ. Hamb. 1608. (Ikke betydeligt.)

O. Worm, Epistolæ. Hafn. 1751. To Dele. (Indholdsrige.)

J. Bircherods Dagbøger for Aarene 1658—1708, udg. af Molbech.

P. Terpager, Ripæ Cimbricæ. Flensb. 1736. 4. Og Inscriptiones Ripenses. Havn. 1702 med Appendix 1714. 4.

Dänische Bibliothek oder Sammlung von alten und neuen gelehrten Sachen aus Dänemark. 1—3 Stück af Langebek og Harboe; 4—9 St. af J. H. Møller.

J. Langebek, Danske Magazin, 1—6 D. af Langebek. Med de bekjendte Fortsættelser.

O. Bang, Samlinger af nyttige og opbyggelige Materier. Syv Stykker. 1743—1745.

C. Fleischer, samt Gerstenberg og Kleen, Sorøske Samlinger. Tre Stykker. Sorø 1765.

L. Evensen, Samling af juridiske og historiske Materier. Throndhj. 1784—87. To Dele. (Biskop Deichmann. Dons.)

P. Paludan, Magazin for Lidende. Kbh. 1790—1792. To Dele. (Kun et og andet. A. S. Vedel.)

K. H. Seidelin, Læsendes Aarbog for 1799—1801.

Genealogisk og biographisk Archiv, 1 B. 1840—42. (T. Rothe. Evald. etc.)

Samt Ville Høybergs Kjøbenhavnske Samlinger (Holbergiana og Tychoniana).

Giessings Tychoniana.

Nyerups Langebekiana, Luxdorphiana, Suhmiana.

Suhms Samlede Skrifter. Suhms Samlinger og Ny Samlinger.

G. L. Badens Afhandlinger.

Engelstoft og J. Møller, Historisk Kalender. J. Møllers Mnemosyne.

Pontoppidans Annaler og flere kirkehistoriske Skrifter.

Og med Hensyn til Personalhistorien de bekjendte Skrifter af Giessing, Zwerg, Vandal, Odin Wolff, Moe (den norske Personalhistorie) o. fl. desl. Samt det omfangsrige Skrift: J. P. Nicerons Nachrichten von den Begebenheiten und Schriften berümter Gelehrten mit einigen Zusätzen von S. J. Baumgarten, der ogsaa omhandler adskillige danske Lærde.

Ogsaa findes allehaande adspredte Optegnelser; som H. M. Ravns Vers om ældre Forfattere foran Arrøboes Hexaemeron. Wadskiærs Anmærkninger til hans Poetiske Skueplads. Lüxdorphs Anmærkninger til Reenbergs Poetiske Skrifter. Ville Høybergs Optegnelser, hvoraf Uddrag, men ej fuldstændigt, af Nyerup, findes i Rahbeks Hesperus, 4 D. Tegnelser, literariske, historiske &c. i Minerva, August 1816.

Adskillige Ugeblade berøre i mere end een Henseende Literaturens Tilstand, som Snedorfs Patriotiske Tilskuer, (Stenersens) Den Danske Proteus, Rahbeks Danske Tilskuer, &c. Ligesaa Maanedsskrifter og andre Tidsskrifter; som Minerva med Fortsættelser, Iris, Athene, &c. J. Møllers Theologisk Bibliothek og Nyt theol. Bibl. Molbechs Nordiske Tidsskrift og Historisk Tidsskrift o. s. v.

I den nøjeste Forbindelse med Literaturen staa endelig de lærde Selskaber og Bibliotheker. Hertil høre da Det danske Videnskabernes Selskabs Historie fra 1742—1842, af Molbech. Det kongelige danske Selskabs Historie, af Werlauff. Det store Kongelige Bibliotheks Historie, af Samme, anden Udgave. (Universitetsbibliothekets Historie mangler endnu). Om Karen Brahes Bibliothek i Odense see Kalkars Efterretninger om Odense Bys Bibliotheker 1836 og de der anførte Henvisninger.

Reformationstiden.

(1500—1560.)

3. Reformationens Forberedelse. Bogtrykkerkunsten. De første Bogtrykkere Johan Snell, Godfrid af Ghemen, Povel Ræff, o. s. v. Ældste trykte Bøger. Skriften.

Ved Aarhundredets Begyndelse var der i Europa foregaaet en ny Kulturudvikling. Opdagelsesrejser og Opfindelser, der grebe ind i alle Grundforholde, omskiftede Verden. Ny Handelsveje udvidede Stoffet for den menneskelige Kundskab, og den klassiske Literaturs Fornyelse forædlede dets Behandling. Isteden for Krigens Førelse ved personlig Tapperhed af Landets Børn oprettedes fremmede staaende Hære. Hin ridderlige Tid, hvor Æresfølelsen og Hæder vare Daadens Grundtanke, blev afløst af politiske Forhandlinger, hvor Kløgten gjorde Udslaget. Fantasi og Grublen, der havde været Middelalderens Særkjende, vege efterhaanden for den kolde praktiske Forstand. Under denne Overgang havde Hierarkiet stillet sig paa en saadan Højde, at det nødvendig maatte dale; og Reformationen var allerede begyndt, mere end een Gang, i England, i Nederlandene, i Bøhmen.

I det sydlige Europa skred den i Stilhed begyndte ny Udvikling af Literaturen frem med en forbavsende Magt; ved at kalde den klassiske Literatur tilbage, skabte Folkene deres egen. Foreningen var her naturlig formedelst Sprogenes Slægtskab; Folkene tilbagekaldte Minderne om deres egen Oldtid. Dante († 1321) aabnede denne ny Verden, eller var, som Villemain udtrykker sig, selv en hel Verden.

Hans Værk fuldendtes af Petrarca († 1374), Boccaccio († 1375) og Ariosto († 1533). Overalt kom det nu for Dagen, at Tiden var hjertelig kjed af det gamle, og at en ny Udvikling forestod. Fra Italien bredte den sig ud til Frankrig, Burgund, England. I England forberedte den første engelske Digter, Chaucer († 1400), en poetisk Udvikling, der inden hundrede Aar skulde bejle om Prisen med den klassiske, og langt overgaa den. Men liggende paa Yderkanten af hele denne Bevægelse, havde Danmark følt lidet eller intet af dens Bølgeslag. Det havde fæstet sig til Tyskland, hvor Fremgangen endnu ikke var gaaet for sig; og stod derfor paa et endnu lavere Trin. I Tyskland begyndte Udviklingen ovenfra ved Stiftelsen af Universiteter, hvor Udviklingen af den klassiske Literatur efterhaanden forberedtes: i Prag 1347, i Heidelberg 1386, i Køln 1388, i Erfurt 1392, i Leipzig 1409, i Rostock 1419, i Greifswalde 1456, i Basel 1459, i Tübingen 1477, i Wittenberg 1502, i Frankfurt 1506, i Marburg 1527, o. s. v. Folkedannelsen derimod aftog; Sandsen for det gamle var sløvet, og det ny behøvede Tid til at gjøre sig gjældende. Poesiens Betragtning viser allerede Stillingen. Minnesangen sank ned til den borgerlige Mestersang; Krønniker og Romaner gave kun svage Gjenskin af den hendøde Literatur; og Almuens fordærvede Smag kjendes paa Folkebogen Till Eulenspiegel, omtrent 1483. Men endelig aabnede Bogtrykkerkunsten et ualmindeligt Middel til at udbrede Kundskab indtil Folkenes yderste Grene. Dens for os vigtigste Hovedsæder ere Mainz, hvorfra den udgik, og Brüssel, hvor den førtes hen ved det fra Tyskland virkende Broderskab (Die Brüderschaft des gemeinsamen Lebens, Fratres vitæ communis). Overgangen til os var middelbar; det var ingen heldig Omstændighed. Selv fra Nederlandene maatte de literære

Frembringelser gjennemgaa Nordtydskland, for at komme til os paa anden Haand (f. Ex. Dyrdigtet Reineke Fos, trykt i Lybek 1498). Den ny Opfindelse befordrede imidlertid ogsaa vor Udvikling i en dobbelt Henseende, en almindelig, forsaavidt vi ved den sattes i Forbindelse med den almindelige Kultur; og en særegen folkelig, hvortil den ogsaa hos os blev det kraftigste Middel.[1]

Naar man antager Bogtrykkerkunstens Opfindelse for fuldendt med Begyndelsen af den første Bibels Trykning i Mainz 1450[2], saa forløb der over tredive Aar før den kom til Danmark. Hidtil har man anseet Slesvig for den første danske By, hvor en Bog tryktes, nemlig af Bogtrykkeren Stephan Arendes eller Arends eller Arndes, om hvem det ellers hedder, at han trykkede i Lybek 1484 til henved 1509[3]; han trykkede nemlig i Slesvig 1486 Missale Slesvicense (impressum in Sleswick arte et ingenio Stephani Arndes, anno 1486. fol. efter Nyerup). Men han er ikke den ældste. Der findes paa Universitetsbibliotheket i Upsala en Udgave af Vilhelmus Caorsinus (Caoursin) de obsidione

---

[1]) Da næsten alle Lande tilegnede sig Bogtrykkerkunstens Opfindelse, maatte Danmark ogsaa komme med sin Fordring. En Bogtrykker Nicolaus Jenson, kaldet Gallicus, trykkede i Venedig 1471—77. Allerede Pontanus sagde (Histor. Dan. under Aar 1442), at Navnet røbede, det var en Dansk (ipso se nomine Danum prodit Nicolaus Jensen, quem Gallicum alii faciunt). Wadskiær gik videre og gjorde ham til Opfinder af Kunsten (Ny Tidender om lærde Sager, Nr. 13, for 31 Marts 1740). Udførlig handles herom i Geßner's Die Buchdruckerkunst und Schriftgießerey, 3, 93, hvor Wadskiærs Bemærkninger ere oversatte og giendrevne.

[2]) Jf. Raumers Hist. Taschenb. 8, 553.

[3]) Geßner 3, 312. Han var en af de farende Bogtrykkere. Det hedder paa et andet Sted om ham, at han trykte i Perouse i Frankrig 1481, i Lybek 1487—1500, i Slesvig 1486.

et bello Rhodiano, trykt af Johan Snell, Ottonia 1482,[1] og Aaret efter er af samme Bogtrykker trykt i Stokholm: Dialogus creaturarum moralizatus, der er det ældste bekjendte typografiske Arbejde i Sverrig.[2] Man slutter deraf, at Tyskeren Johan Snell, om hvem der for Resten mangle Efterretninger, paa Vejen til Sverrig, hvorhen han formodes indkaldt af Rigsforstanderen Sten Sture den Ældre og Ærkebiskoppen Jakob Ulfson, har opholdt sig nogen Tid i Odense, og der trykket hint Skrift, saa meget mere som Bogtrykkerkunsten her havde en Opmuntrer og Beskytter i Domprovsten Mag. Hans Urne. Nyerup har haft en Anelse om et tidligt Bogtrykkeri i Odense, skjøndt det nys anførte var ham ubekjendt.[3] Den By, der var det ældste Sæde for

1) Dette Skrift findes ikke i vore Bibliotheker. Derimod haves paa Kongens Bibl. en dansk Bog bestaaende af sex Blade, kaldet Tyrkens Tog til Rhodis (Titlen selv mangler), 1508 (formodenlig trykt hos Ghemen), der uden Tvivl er en Oversættelse deraf, og i saa Fald vidner om at Originalen var bekjendt i Norden.

2) Et Exemplar paa Kongens Bibliothek. Titlen er: Pũs liber. dialogus creaturarum apellatus iocũdis fabul' plen⁹ Impressus per Johãnem snell artis impſſorie magrm̃. in stockholm inceptus et munere dei finitus est. Anno dñi M .cccc. lxxxiij. Mensis decẽbris. Jn vigilia thome. 4to. Den er forsynet med Træsnit, og indeholder en Række Fabler, hvis Personer næsten gaa igjennem hele Naturen. Der begyndes med Himmellegemerne, Elementerne, og gaas derfra over til Ædelstene, Metaller ꝛc. Planter og Dyr. Dyalogus xcvij er De Symea qui scribebat libros. De to sidste ere: De homine et muliere. Dyalogus Cxxj (med Træsnit forestillende en Mand og en Kvinde i deres Dragt); og De Vita et Morte Dyalogus Cxxiij (sic). — Hos Beughem, Incunabula typographiæ, S. 83, anføres Dialogus creaturarum moralizatus. Goudæ 1482, og Forf. Gerardus de Leeu seu Leo Batavus. [illegible] anføres at den er trykt Antverp. 1486, et Belgice, [illegible] cum fig.

3) Oplys[illegible] meddelt af C. J. Fant, En märkvärdig dansk [illegible] for 1831 eller Ny Svea, 14 H. S. 199. Jfr. [illegible] ildr. 2, 436. og Kilden D. Mag. 1, 299.

Hedenskabet, som Odin anlagde før han drog til Sverrig, skulde da tillige være den, hvor man ligesom saae det første Glimt af den nyere Tids Oplysning, men ligelebes i Forbigaaende. Besynderligt er det, at man af denne Snells Officin ikke finder noget andet Mindesmærke, heller ikke i Sverrig.[1]

Den første Bogtrykker, der bosatte sig i Kjøbenhavn, er Gotfrid af Ghemen fra Vestfalen (Ghemen i Hertugd. Schauenburg). Han skal først have trykket i Holland, og blev uden Tvivl indkaldt for Universitetets Skyld af dets første Vicekansler Peder Albertsen. De første Bøger med Aarstal, som han trykte, er latinske grammatiske Arbejder: Fundamentum in grammatica, 1493. 4. trykt i Peder Albertsens Residens (in curia domini Doctoris Petri Alberti) og Regulæ grammaticæ, 1493. 4. trykt paa Peder Albertsens Bekostning (in universitate Hafniensi, expensis doctoris Petri Alberti de Hafnia). (Exemplarer paa Kongens Bibl.[2]). Da der imidlertid i den Hjelmstjerneske Samling paa Kongens Bibliothek ogsaa findes en Donat, trykt af samme Gotfrid af Ghemen, i Kjøbenhavn og med samme Skrift og i samme Format som hin Grammatik, og man i Skolen først lærte Donat, førend man gik over til den større Grammatica, saa mener Nyerup, hvilket er artigt nok udtænkt, at Donaten uden Aarstal er ældre. Saa bliver det da uvist, naar Ghemen begyndte sin Virksomhed. Flittig har han imidlertid været. Den første danske Bog

[1]) Geßner, 2, 119, siger ogsaa om ham: Man weiß von ihm weiter kein gedrucktes Buch. Es ist auch keine Nachricht ferner von ihm zu finden, ob er in Schweden geblieben oder wieder nach Teutschland zurück gegangen sey.

[2]) Om de af Ghemen trykte Grammatikker findes Oplysninger i Werlauffs Kiøbenhavns Univers. fra dets Stiftelse indtil Reformationen, Program for 1850, S. 14.

han trykte, var Den danske Rimkrønnike, trykt ved Gotfrid af Ghemen, Kbh. 1495. 4. Den er godt trykt, med kantet Skrift, uden Sidetal; Begyndelsesbogstaverne ere tilskrevne med rødt Blæk; den har ogsaa nogle Træsnit. (Om en formentlig ældre Udgave fra 1493 er talt ved Middelalderen). Især efter 1500 udgik det ene Skrift efter det andet fra hans Presse: saasom 1501: Karl Magnus; 1504: Biskop Knuds Glosser; 1505: Skaanske Lov; Zelands Lov. 1506: Peder Laale. 1508: Af Joachim og S. Anna; Rimkrønniken; (Tyrkernes Tog paa Rhodis). 1509: Flores og Blantsesflor; De femten Tegn; De femten Stæder; Nogre gudelige Bøner. 1510: Lucidarius; Historie om Jon Prest; Sjælens Klagemaal. Efter 1510 nævnes han ikke mere. Han havde, som Skik var, sit Bogtrykkermærke, der er afbildet i D. Mag. 5, 225.

Den første indfødte Bogtrykker var Povel Ræff, Kannik i Kjøbenhavn. Han var 1508 Universitetets Rektor, og hører altsaa til de lærde Bogtrykkere. Thura regner ham ikke med, men Nyerup mener, at han dog maa tælles med, da han i alt Fald forstod sig ligesaa godt paa Trykkeri, som Mængden af Kjøbenhavns Bryggere paa Bryggeri. Han trykte Hr. Michaels Rimværker 1514; 1522 har han trykt i Nyborg (Canon secundum usum Ecclesiæ Roschildensis, Nyburg. 4. arte et impensis Dni Pauli Reff, Canonici Haffniensis); og 1530 anlagde han et Bitrykkeri i Aarhus (Messens Kanon paa Danske, Aarhus 1531, hos Hr. Povel Reff). — I Kjøbenhavn var der naturligvis flere Bogtrykkere, som Peder Brand, Hans Barth o. s. v.

Ogsaa Provinsstæderne havde sine Trykkerier: I Ribe omtr. 1504 havde Lybekkeren Matthias Brandes eller Brand et Trykkeri, hvorfra Jyske Lov med Biskop Knuds

Glosser udgik. 1504. 4.[1] I Aarhus havde Melchior Blume et Trykkeri 1519 (Breviarium juxta lecturam ordinariam chori Arhuziensis. Impressum Arhussie apud sanctum spiritum per Melchiorem Blume, anno etc. 1519. 4.); men han findes næste Aar i Kjøbenhavn (Missale itinerantium, Hafn. 1520, impensis et arte Melchioris Blume, efter Terpager). Nyborg er allerede omtalt.[2] I Viborg trykte 1528 Johannes Vinitor Slutgardianus, Hans Vingaard eller Vingarthener (Hans Tavsens Klagemaal, Viborg 1528); men han nedsatte sig siden i Kjøbenhavn, 1532—1559. I Malmø trykte Oluf Ulriksen 1529 (Peder Lauridsens Et kort Svar &c.); men derefter kjender man ingen der før Jørgen Hantsch 1660. Derimod hedder det, at Hans Brask's Trykkeri 1527 flyttedes fra Søderkøping til Malmø.[3] I Roeskilde trykte Hans Barth 1534—40 (Povel Eliesens En kort Undervisning til en christelig Forening &c. Roeskilde 1534). Af Provinsbyerne er imidlertid, som foran er bemærket, Odense en af de mærkeligste. Her havde Domprovsten Mester Hans Urne, der gjorde sit Testament 1503, en Bogtrykker Simon Brandt, der trykkede Diurnaler og flere Bøger for ham, hvorom der efter hans Død (1504) opkom en Trætte med hans Arvinger.[4]

Paa Povel Ræff nær vare alle disse Bogtrykkere Tyskere, hvilket ikke var nogen gunstig Omstændighed for det danske Sprog. De alderældste Skrifter ere de mest korrekte og vel udstyrede; men efterhaanden vrimle især nogle af de danske

---

1) Terpager, Ripæ cimbr. S. 705. D. Mag. I, 299. Der forekommer en Johannes Brandes i Lybek 1508 (Nordalbingische Studien I, 243), saa Brandes er rimeligvis det rette Navn.

2) Povel Ræffs Bogtrykkeri i Nyborg omtales ogsaa hos Olivarius, Vita Pauli Eliæ, S. 118.

3) Geßner, Die Buchdruckerkunst und die Schriftgießerey, 2, 133.

4) Hans Urnes Testament i D. Mag. I, 299.

af Trykfejl, og ere skjødesløst behandlede. Derhos vedblev man endnu bestandig at lade Bøger, ogsaa danske, trykke udenlands, hvilket havde en endnu ugunstigere Indflydelse paa Sproget. Og skulde man have noget ret smukt, maatte man atter ty til Fremmede. Endnu 1550 maatte man til Trykningen af Christian den Tredies Bibel, den skjønnest udstyrede Bog fra denne Tid, forskrive Bogtrykkeren Ludvig Dietz fra Rostock, og Træsnit fik man fra Hollænderen Joh. Vinck. Selv Bogbinderen maatte forskrives.[1]

Den anvendte Skrift var naturligvis den, der blev ind-

[1]) Om Bogtrykkerkunsten: L. Terpager, De typographiæ natalibus in Dania schedula historica, Havniæ 1707. 4. A. Thura, Idea hist. liter. Dan. cap. XI.. Th. Bartholin, de legendis libris, diss. 4. Wadskiær, Lineamenter af Bogtrykkerkunstens Hist. Viborg 1738, 4. (indholdsløst). Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 430—434, hvor de ældste latinske Messebøger anføres. Nyerups Bidrag til de Kjøbenhavnske Bogtrykkeriers Hist., i Seidelins Læsendes Aarbog for 1800. Engelstoft, Reformantes et Catholici S. 5. Derhos: Den gamle Optegnelse Notata in fronte variorum librorum in bibliotheca deperdita ecclesiæ b. virginis Hafniæ, i Langeb. Script. 8, 357. (Deriblandt Sermones Discipuli). Er. Nyerup, Spicileg. bibliogr. (især de første Specimina). Langebeks Bogfortegnelse i Vid. Selsk. Hist. Almanak for 1764. o. lign. En ret mærkelig Fortegnelse over danske trykte Bøger før Luther i Tychonii Idea consummati episcopi (Gjessings Tychoniana 2, 226). — Om et Trykkeri i Aarhus, som Biskoppen Niels Clausen, Ove Bildes Formand, skal have faaet oprettet, og hvor der 1498 skal være trykt en Legende om St. Jørgen af Laurentius Olai, see Nyerups Skildr. 2, 437. Langebeks Hist. Almanak 1764, S. 1. Pontoppidans Annal. 2, 476, 716, der beraaber sig paa Msc. Bartholin. Om et Skrift Regimen contra pestilentiam Domini Kaminti (= Kanuti) Episcopi Arusiensis see Terpager S. 12 og Langebeks Alm. — Naar jeg nu skulde være fuldstændig, saa kunde jeg ogsaa henvise til den Bog, hvor man kan finde alting: Borrebyes liden Tidsfordriv eller Raritetskamre, i hvis anden Del udi Værkstædet S. 153 Bogtrykkerkunsten henføres til 1440 og anføres strax efter den Skik at gaa med Buxer og den Videnskab at salte Sild.

først. Den var gaaet over fra Middelalderen, der kun kjendte et Slags Bogstaver, og anvendte dem saavel til Latin som Dansk. Men efterhaanden fremkaldte Skjønhedssandsen mere afrundede Former, og der opstod saaledes Anvendelse af to, de runde og kantede, eller, som man sædvanlig kalder dem, de latinske og gotiske Bogstaver. Den rommerske Stil eller de runde Bogstaver blev tidlig brugt i Frankrig, skjøndt det hedder, at den lærde Bogtrykker i Paris, Jodocus Badius, kaldet Ascensius (efter Beughem † 1526) bragte den fra Italien til Frankrig; i alt Fald blev han navnkundig formedelst sin smukke Tryk, skjøndt hans Karakterer ere hverken saa runde eller pyntelige, som de Stephanierne siden opfandt. Ved Christiern Pedersen, der hos ham lod trykke adskillige baade danske og latinske Bøger, var denne Skrift allerede indbragt hos os. Den Parisiske Udgave af Jærtegnspostillen er rigtignok ikke trykt med ganske runde Bogstaver, men i Vocabularium in usum Dacorum 1510 og i Petri Legistæ Parabolæ 1515 er baade Latin og Dansk trykte med een og samme Stil, nemlig den rommerske. Saaledes var man her paa den rette Vej: kun at anvende een Stil og det den smukkeste. Den første, der i Tyskland anvendte den rommerske Stil, var Melchior Lotther den Ældre, i Leipzig (1497–1518; Melchior Lotther den Yngre trykte i Wittenberg 1519—1525), der 1518 trykte baade Tidebogen og Jærtegnspostillen, og allerede nogle Aar før havde begyndt at bruge de rommerske eller runde Bogstaver. Men til al Fortred brugte han dem alene til latinske Bøger, og blev derimod ved at trykke tyske og danske med de gotiske. Saaledes fik vi da ogsaa Brugen af to Slags Skrift, een til Latin og en anden til Dansk, fra Tyskland.[1]

[1]) Disse Bemærkninger ere tagne af Cancellieraad Deichmanns Brev til Suhm 1720, der findes i Suhms Saml. Skr. 15, 322,

4. Reformationens indre Forberedelse og første Forkyndelse. Kongerne Hans, Christian den Anden og Frederik den Første. Skolemændene Morten Borup og Frands Berg.

Til Reformationens indre Forberedelse i Danmark kan fornemmelig henføres den hyppigere Brug af Modersmaalet, som især kan regnes fra Kong Hanses Regjering; den stedse dybere og dybere Erkjendelse af Katholicismens Mangler, af Hierarkiets Utaalelighed og Munkevæsenets Fordærvelse, hvilken især lydelig begyndte at udtale sig under Kong Christian den Anden; den ydre Fordel, som Regjeringen kunde drage af Reformationen, ved Inddragelsen af de gejstlige Godser, o. desl., hvilket i Forening med den indre Overbevisning, maatte blive en vigtig Drivefjeder i Magthavernes Hænder, og dette kan især regnes fra Frederik den Førstes Regjering. At den indre Overbevisning, i det mindste derom, at det bestaaende ikke kunde holde sig, og at en Reform i flere Retninger var uundgaaelig, er opstaaet i mangt et stille Sind og har udbredt sig underhaanden i flere Kredse, kan der heller ikke være Tvivl om, skjøndt vor Historie er saa mangelfuld, at det i den næppe kommer tilsyne.

Den danske Udvikling, der allerede under Dronning Margrete, alle Hindringer uagtet, var kommen i en saa god Gang, kunde, fortsat af danske Konger, have vundet Fremgang; og da kunde der vel have fremstaaet en eller anden udmærket Mand, der gjorde Religionens Forbedring til sit Livs Øjemed, og saa med det samme fremkaldte en ny Literatur. Men derpaa var ikke at tænke. Det Aag, hvori Folket var spændt, strammedes stedse stærkere, og hver Gang det danske Element begyndte at frigjøre sig, blev det hemmet paa ny. Af Christopher af Bajern eller af Chri-

og som indeholder endnu flere artige Ting om de latinske og gotiske Bogstaver, samt om Brugen af de sidste kun i det store Tyskland og i det lille Danmark.

stian den Første kunde der ikke ventes, og var det ubilligt at forlange, nogen Opmærksomhed for dansk Sprog eller dansk Folkeaand. Først under de næste Generationer træde de paa ny frem, under Kong Hans (1481—1513) og Christian den Anden (1513—1523). Kong Hanses Regjering var idelig trykket ved det ulykkelige Forhold til Sverrig, der ved Toget til Ditmarsken næsten blev fortvivlet; og ved Forholdet til Holsten, der drog Slesvig til sig. „De Holster, siger Hvitfeld, vare i det Stykke for træske, at de forenede Slesvig med det Fyrstendømme Holsten, efter Kong Christierns Brevs Lydelse, som vare to adskillige Len, det ene fra Tydske Rige, det andet fra Danmark. Hvorom jeg ikke vil gjøre mig nogen videre Disputats, men befaler den Sag andre, som den Lejlighed bedre kunde eftertænke." Uden disse bestandig nagende Saar vilde den jævne borgerligsindede Konge, paa samme Tid som han udentil styrkede Landet ved Forbund med England og Skotland, i høj Grad have fremmet det indre i folkelig Aand. Hans hele Levemaade var „efter god gammel tarvelige Danske Sædvane"; hans Drik „var mesten Danskt Øl, og han aad gjerne gammel Mad efter Danske Vis," ligesom han ogsaa „havde en Danske Kaarde ved Siden, thi saadanne Sværd, efter gammel Danske Vis, gik han altid med." Han og hans Dronning, Christine af Saxen, bragte ogsaa atter dansk Sprog til Hove. Han læste danske Romaner om Kong Artus og Kjæmperne ved det runde Bord. Hvitfeld (under Aar 1502) fortæller, at Otte Rud oftere skjemtede med Kongen. Engang sagde Kong Hans til ham: Otte, det haver været mærkelige Riddere, jeg finder i denne Bog, Hr. Iffuent og Hr. Gaudian; hvor finder man nu saadanne Riddere? Den anden svarede: Jo, vi finde dem vel, dersom vi holdt ikkun saadant et Hof som Kong Artus. Fra Dronning Christines

Enkestand, medens hun holdt Hof paa Næsbyhoved ved Odense, har man danskskrevne Dagbøger og Regnskabsbøger (Uddrag deraf i Molbechs Nord. Tidsskr. 1 B.)

Christian den Anden arvede dette Sind; og Dronning Isabella eller Elisabeth, Karl den Femtes Søster, „en dydelig og skjøn Fyrstinde“, som Erik Valkendorf kalder hende, blev hjemlig i Danmark. Blandt Kongens mange egenhændige danske Breve ere ogsaa nogle til hende. Latinen kræPvede hans Tidsalder; det danske Sprog hans Tilbøjelighed. I hans stærkt bevægede Liv findes hos hans Omgivelse en stor Sprogblanding; Latin, Tysk og Dansk krydse hinanden.[1] Hans Love fra 1521—22 (udgivne af Resen 1684. 4. og i Rosenvinges Samling, 4 D.) vidne om hans Hensigter, at hæve Borger og Bonde, at unddrage dem fra Adelens og Gejstlighedens trykkende Aag, at indskrænke de Fremmedes Handel, at fremme den hyppigere Brug af Prædiken og derimod indskrænke, man kunde fristes til at sige, efterhaanden at afskaffe Messen (hvor en Præst havde to Kirker, skulde Menigheden, hvis den hver Søndag vilde have Messe, selv dertil bekoste en Kapellan), at indføre Almueundervisning paa Landet, at reformere de latinske Skoler, og at fremme Modersmaalet. „Vil nogen, hedder det, have sine Børn til Skole, da skulle de sætte dennem til deres Sognepræst, Sognedegn eller nogen anden der i Byen, som lærde ere; og skulle de først lære Pater noster, Ave Maria og Credo paa Danske, saa de dennem vel kunne læse og understaa, og siden lære at læse og skrive paa Danske.“ Disse Love kom imidlertid ikke

[1]) Nyerup (i Librorum etc. notitia S. 19) bemærker efter Hvitfeld, at Christian den Anden var den af de oldenborgske Konger, der havde gjort mest Fremgang i Latinen; og efter Grev Schmettaw Ueber Empfindeley und Kraftgenies, at det var Faderens Ønske, at Latin skulde indtage den vigtigste Plads i hans Opdragelse, hvilket var Prinsen imod. Anekdoten om den Quondam var naturligvis Skjemt.

til Udførelse, og bleve som forargelige brændte under Frederik den Første. Kongens Giftermaal bragte ham ikke alene i nøjere Forbindelse med Tydskland, men ogsaa med Nederlandene, hvilket har haft en ikke ringe Indflydelse paa vor Literatur. Han gjorde Forsøg paa at hæve Universitetet, og gjentog Kong Hanses Forordning, at ingen maatte studere udenlands førend han var bleven Baccalaureus i Kjøbenhavn. Endelig søgte han at bringe den næppe fødte Reformation til Danmark. Jørgen Skodborg blev sendt til Nederlandene (1519), og skulde bringe Lærere til Universitetet tilbage med sig; Erasmus fra Rotterdam var blandt dem, han underhandlede med; men de gjorde for store Fordringer. Peder Litle og Henrik Smith kom hjem fra Wittenberg (1520), og bragte Efterretning om Luthers Lære. Den har rimeligvis kun været meget dunkel og ufuldkommen; men formodenlig har den ikke været uden Indflydelse paa Christian den Andens Reformer. Endnu samme Aar skrev Kongen, just som han var kommen hjem fra Stokholm, til Kurfyrsten af Sachsen, for at faa en af de Wittenbergske Theologer til Danmark; da Bandbullen var slynget mod Luther, indbød han endog denne selv. Det er bekjendt, hvorledes Martin Reinhard, der udgav et Skrift her (Positiones etc. Hafn. 1521) prædikede i Kjøbenhavn ved Hjælp af en Tolk (Paulus Eliæ, som det hedder), men blev udsat for Spot og Haan; heller ikke Carlstadt udrettede noget ved sit korte Besøg. Der var ingen Lykke med Kongens Planer. De usædvanlige Reformer, der laa Aarhundreder forud for Tiden, Sigbrit og hendes Raadgivere, der som Halvlys og Halvskygge svævede over Kongens Regjering, hans heftige vilde Sind, det forfærdelige Stokholmske Blodbad, og Frederik den Førstes Rænker forenede sig til at bevirke hans Afsættelse og Flugt. Opholdet i Nederlandene og Tydskland bragte ham til at gribe efter

ethvert Halmstraa; men blev dog ikke uden Følger for Reformationen i Danmark. Han kom tilbage, for at vandre ind i et langvarigt Fængsel, hvorfra han som en udlevet Olding skrev sine sidste hjertelige Breve til Kong Christian den Tredie. At hans Sind til sine Tider var mildt og velgjørende, at hans Planer, om end vidtgaaende, vare velmente, vidne de Mænd, der omgave ham; de vare Fædrelandets tro Mænd og det danske Sprogs oprigtige Venner.[1]

Paa Sprogblandingen i denne Tid findes der Beviser nok i Christian den Andens Breve, udgivne af Allen. Franciskanermunken Anders, Skriftefader for St. Claræ Kloster i Odense, blev sendt til Mecheln, og skriver derfra 1527 paa Tydsk. (Allen, S. 477). Klaus Kniphof, der vel var af udenlandsk Herkomst, men dog født i Malmø, og som, naar han skriver til Kongen eller dennes Tjenere, i det mindste attraar at skrive Dansk, slutter et af sine Breve saaledes:

„Jeg hauer forstoyt, at y Meyddelborge vor eyn pige i jeder heyrbere, schovm hadde stovngit schig ponne yt schovm, scho at hovn haltede, och i rodde heynne ponne eyn nacht bodtt: deyn konsst eyr icke ovmberindes, nor i ville go till scheilgs &c. Her mit jeder goud befalindes och myn tieneste althitt bereitt. Yeg houes till, at vy teyrre eyn inschynnen till houe, ffor eyn vy skylles at, mitt gouds heilpt, da ville vy proue jeder konst. Vudy Andorpen den 8 october 1524. (Allen S. 301).

Og saa kunde det maaskee more en og anden at see, hvorledes Dronningen kommer ud af det med det danske Sprog. Hun skriver saaledes til Kongen:

Myn aler kerrste here, werdes ether nade ad wyded jegh hauer ghue dy artykel, som ether nade hauer ghue megh poscreft, myn brude tyl keyne, po welque artykel, som jegh hauer lade ghue haym tyl keynde for hans rod, da hauer hayn ghue megh screftelygh soyr, welque jegh sender ether nade. Om dy ayndre artykel hauer hayn age dem y berod yn tyl loirdagh, dy hayn er draued y ett kloster och wel kome same dagh hyd tyl bage ygen. Dogh hauer hayn

[1]) Sammenlign med Behrmann og andre noksom bekjendte Skrifter om Kongens Reformationsplaner og Karakter Gram i Vidensk. Selsk. Skr. ældste Saml. 3, 4—5. 68. 4, 257.

loued megh, ad hahn wel gøre ahl hans flyd thyl, ad ded skal skhe. Ded ahller første jegh fanger sohr, skal jegh strax ghue ether nade ded thyl kehne. (Allen S. 178).

Alt syntes atter at skulle vende om, da Frederik den Første (1523—1533) kom fra Gottorp, hvor han helst dvælede. Forbindelsen med Lybek førte ham til Riget; Foreningen med Sverrig var for bestandig hævet. Adelen fik for en Stund sin Vælde tilbage, ja en større end den nogensinde havde haft; men just derved eggedes Borger og Bonde til Opror. Kong Frederik havde faaet en lærd Opdragelse, skjøndt han „ikke havde synderlig Lyst til Bogen", og det er ikke usandsynligt, at han baade af Overbevisning fremmede Reformationen og af Klogskab gav Lutheranerne fri Religionsøvelse (i Hertugdømmerne 1525, i Kongeriget efter Herredagen i Odense 1527); men indføres kunde Reformationen ikke, førend en blodig Borgerkrig, der noksom „varsledes ved den Mængde Blod, der udfløb af hans Ligkiste, ihvor vel den end var forvaret", havde forvandlet Katholicismens Højsæder til Grusbobe, og Kjøbenhavns langvarige Belejring, under hvilken Fredens Sysler hvilede, havde banet hans Søn Vejen til Riget. Af Vigtighed for Literaturen er denne Tids Forhold til Lybekkerne, der paa Hansedagen 1535 udtalte, at ingen Konge i Danmark skulde vælges uden deres Samtykke, og saa havde det altid været.[1] Danmarks Afhængighed af Tyskland var for lang Tid afgjort.

Om Oplysningens Tilstand endnu paa Kong Hanses Tid, „Mirakler baade til Sant Seffrin til Rye, vor Frue til Vistrup og andre saadanne formente hellige Steder", især med den undergjørende Hostie, giver Historien tilstrækkelig Underretning. Men netop disse foregivne Mirakler, skulde

[1]) See f. Ex. Eine deutsche Colonie i Schmidts Zeitschr. für Geschichtswissenschaft, 5, 242—243.

man tro, tilligemed Munkenes idelige Trætter om denne Verdens Gods, f. Ex. den om St. Knuds Kirke i Odense (1488), og deres forargerlige Levnet, maatte ikke blot fremkalde menig Mands Spot, men maa ogsaa have aabnet Øjnene paa mangen en Lærd for Kirkens Brøst. Dog findes der næppe, jeg vil ikke sige noget helt Skrift, men blot enkelte Yttringer hist eller her før Povel Eliesen, som kunde bære Vidnesbyrd derom. Det vil saaledes ikke være muligt, igjennem Skrifter at forfølge Reformationen før Reformationen; og vi have derfor endnu kun at bemærke, hvorledes den ny Lære kan være forberedt i Stilhed indenfor Skolens Vægge, eller hvorledes Skoleundervisningen i det mindste kan have forberedt Gemytterne til dens Modtagelse.

Blandt den Tids tidligere Skolemænd vide da alle at nævne Morten Borup. Født omtrent 1446 af Bønderfolk i Egnen af Skanderborg, øvede han Bondegjerning indtil sit 24 Aar, da han, efterat have faaet Hug ved Hoverigjerning, løb bort fra sit Hjem, og tiggede sig ind i Aarhus Skole, hvis Rektor han blev 1491. Han døde som Sognepræst ved Domkirken sammesteds 1526, 80 Aar gammel. Han var Lærer for flere af Reformationens ypperste Mænd: Kansleren Johan Fris, Hans Tavsen, Jørgen Sadolin, Jakob Skonning, Johannes Synningius, Petrus Paulinus, Torkild Abildgaard (Torchillus Pomœrius), o. fl.[1] Desuden er han bleven bekjendt af sine latinske Viser. Visen om de danske Kjøbstæder, hvis Begyndelse er:

[1]) See ogsaa om disse Morten Borups Disciple C. Brandt i hans Udgave af Jacobi Jaspari Epithalamium, Hafn. 1760. 4., hvor han om Mag. P. Paulinus Aarhusiensis, † 1572, 63 Aar gammel, bemærker, at hans Levnet nøjagtigere end hos Vinding anføres af Niels Hemmingsen i Fortalen til: It vist oc fast Tegen, huor paa huer kand kiende sig selff, huad heller hand er Guds barn heller ey. 1573 in 12. et postea 1577, it. 1633. Om Abildgaard see Wegener, Vedels Levnet, 2 Udg. S. 16.

Clericali et regali
turba gaude, Hafnia!

findes i Vedels og senere Udgaver af Kjæmpeviserne. Men interessantere er hans Majvise, som Thura fik 1721 af Peder Fogh til Rhomgaard, og som viser den latinske Poesis Overgang til Almuesproget. Den lyder saaledes:

In vernalis temporis
ortu lætabundo,
dum recessum frigoris
nuntiat hirundo,
terræ, maris, nemoris
decus adest deforis,
renovato mundo
vigor redit corporis,
cedit dolor pectoris,
tempore jucundo.

Terra vernat floribus
et nemus virore,
aves mulcent cantibus
et vocis dulcore;
aqua tempestatibus
caret, aër imbribus,
dulci plexus rore
sol, consumtis nubibus,
radiis parentibus
lucet cum decore.

O quam mira gloria,
quantum decus dei!
Quanta resplendentia
suæ faciei!
A quo ducunt omnia,
summa, ima, media,
formam speciei,
magis hæc dictantia,
quam sit differentia
noctis et diei.

Det hedder ogsaa, at han, for at øve Ungdommen, opfandt Narredandsen (chorea quæ a stultis habet nomen); saa at vi her vel tillige have et af de ældste Minder om Begyndelsen til de theatralske Skoleøvelser.[1]

Blandt andre Skolemænd er den mest bekjendte Frands Berg, en Søn af Kunstneren Claus Berg, der for Dronning Christine forfærdigede den i Virkeligheden og ved Sagn mærkværdige Altertavle i Graabrødre Kirke i Odense. Han er født i Odense efter 1513, var Rektor i Odense og i Viborg, Præst til Nikolai Kirke i Kjøbenhavn, og Biskop i Oslo til sin Død, fra 1549—1591. Han var Peder Palladii Efterfølger som Skolemester i Odense, og talte Niels Palladius blandt sine Disciple. Da han var en Tilhænger af Luthers Lære, og just derfor blev formaaet til at opgive Skolen i Odense, er det sandsynligt, at han ogsaa har virket for den i Skolen.[2]

5. Reformationen. Kong Christian den Tredie. Forholdet imellem Adel og Gejstlighed. Studeringer udenlands. Kjøbenhavns Universitet. De lærde Skoler; den latinske Kirkesang. Almuens Undervisning.

Reformationens Oprindelse og Virkning ere saa bekjendte, at vi her alene berøre dem for at oplyse Danmarks

1) Majvisen er trykt hos Thura (Idea hist. liter. S. 71) og i Borups Vita ex Claudii Lyschandri Historia mscta, meddelt af Worm i Skrifter som i det Kongl. Vid. Selsk. ere fremlagte, 11, 391. See iøvrigt Worms Literaturlex., Nyerups Hist. statist. Skildr. 2, 340. 473—474. Tauber, Hist. schol. Arhus. S. 14. Pontoppidans Annal. 2, 297. 324. 728, hvor hans Død henføres til 1504, og der henvises til Marmora Dan. 2, 118. Tidsbestemmelserne her ovenfor ere tagne af Worms Skolehist. i Vid. Selsk. nysnævnte Skr. 11, 356; Dødsaaret 1526 angives nemlig i Johannis Petræi Catal. msct. Episcop. Arhus., efter Røn (Hans Tavsens Levnet, Thes. IV).

2) D. Mag. 1, 25; jf. Pontoppid. Annal. 3, 188.

Vilkaar. Menneskehedens Udvikling krævede den. Dens velgjørende Følger ligge aabenbar for alle; dens Mangler maa heller ikke forties, naar Tidens følgende Tilstand skal fattes. Ved Luther og Melanchthon blev ikke alene Religionen reformeret; den ene skabte tillige et nyt Skriftsprog, den anden fornyede Dyrkelsen af den klassiske Literatur. To hinanden modsatte Kræfter vare satte i Bevægelse i forskjellige Retninger; Virkningen maatte følge Diagonalen. Ifølge den ene skulde hin omnis latinitas, som den hellige Bernhard lovpriste, og ved hvilken Europa i Middelalderen udgjorde eet aandeligt Samfund, atter vende tilbage; ifølge den anden skulde Folkesprogene kaldes op af deres Huler, og blive levende Organer for al aandelig Færd. Men begge disse Kræfter virkede vexelvis og uden Harmoni; Virkningen vaklede imellem begge. Ved Reformationen indtraadte fremdeles en Sondring. Det forhen ene, ikke just enige, Europa blev opløst i Nord og Syd, for aldrig mere at forenes, og der kom en uforsonlig Splid imellem alle aandige Elementer. Reformationen var ikke blot en Protest, en Benægtelse; det var tillige en Afrivning fra den ene, udelelige Kirke. Det afrevne Brudstykke vedblev derfor ligesom de smaa Planeter at dele sig; og Enden derpaa maatte blive, hvad Tiden har viist, en Opløsning i Sekter, der enten, for at have noget Hold, maatte fordybe sig i Pietisme, eller skyde ud til Benægtelsens yderste Grændse, Nihilisme. For Literaturens Udvikling var alt dette livet frugtbringende. Der manglede den beaandende Livskraft. Alle disse Sekter forenede sig i een Tro, Troen paa det døde Bogstav. I Syden hvilede de romanske Sprog paa eet Grundlag. I Norden var der intet Tilknytningspunkt imellem Germanisk og Slavisk. Reformationen, der var en i alle Henseender ægte tysk Frembringelse, virkede kun igjennem det germaniske Element;

man maatte see, hvad dermed var at udrette; thi det egenlig nordiske var næsten forglemt og kom ikke til Orde. Forbindelsen mellem de nordiske Riger var løs; ved den voldsomme Opløsning gik den over til Folkehad. Med Norges gamle Literatur var næsten al Forbindelse afbrudt. Danmark og Sverrig havde ingen. Heller ikke tænkte de paa, i Fællesskab at vinde nogen. Danmark vendte sig derhen, hvor det saae nogen Binding, til Tyskland, som det var forbundet med ved sine Konger, og hvormed det i lang Tid havde delt Anskuelser og Sympathier. Det modtog Reformationen som en Gave eller som et Laan; og det eneste ejendommelige, der kunde fremkaldes, var den Maade, hvorpaa enkelte Mænd modtoge den i et dansk Sind og tilegnede sig den. Derved kom der nyt Liv i den halvdøde Masse. Striden berørte ikke blot de højere Klasser, men selve Almuen, og fik just sin Fremgang ved den. Det var ikke en jevn Granskning, der havde sin rolige Gang, men alle Lidenskaber kom i Oprør. Medens de regjerende Herrer benyttede Reformationen ogsaa til verdslige Øjemed, saae Almuesmanden deri en himmelsk Binding. Hele Folket grundede paa og talte om det ny, spøgede med og spottede over det gamle. Den ny Lære, der talte til Almuen, maatte tale i Landets Sprog. Virkningen blev gjensidig. Uden Modersmaalet kunde Reformationen ikke fremmes; men for at fremme sig selv, maatte den uddanne det. Det hele Folk fik Mæle. Det Sprog, der hidtil næsten udelukkende havde øvet sig paa Folkelove og historiske Rim, skulde nu forsøge sine Kræfter paa Forestillinger og Begreber, der næsten vare det fremmede. Begejstringen maatte erstatte hvad Organet manglede; og den løsladte Tænkning hævede sig med Luthersk Frimodighed, om end i en snævrere Kreds, til en Djærvhed, som man i Aarhundreder ikke havd

kjendt til. Ny og fri Anskuelser gjentoges fra Prædikestolen, og vandrede i Skrifter ud iblandt Folket. Isteden for latinske Messebøger fik man Oversættelser af den hellige Skrift, isteden for latinske Hymner danske Psalmer. Selv Plattysk, der saa stærkt havde virket paa Modersmaalet, og kun manglede Uddannelse for at fremkalde en stor nordtysk Literatur, maatte i Skrifter efterhaanden vige for Højtysk; man plejer at kalde det saa, skjøndt det oprindelig var en sachsisk Dialekt.[1] Men denne livfulde Periode var kun forbigaaende. Dens Fynd og Kraft var ikke udgaaet fra Folket, og kunde derfor ikke holde sig deri. Med Tabet af Luthers Begejstring sank Reformationen tilbage til det den var; hverken ved ydre Glands (udentil skaldet og tør kaldte Jens Veldenak den) eller ved fantasirig Næring eller ved dyb Grublen var den istand til at vække og opløfte Sjælens højere Evner. Snart gjorde den det til sit Formaal, at stille sine Læresætninger i Led, og af denne opstillede og stridbare Hær, der uden videre krævede blind Underkastelse, at vente den himmelske Sejer, ligesom Orgelet endnu i vore Kirker paa Lirekassevis afhasper sin Melodi, isteden for at begynde med et sjælfuldt Oratorium og at slutte med et gribende Miserere eller flammende Halleluja. Naar vi derfor nu glæde os ved det Liv, der begynder at yttre sig i Literaturen i denne Periode, have vi det alligevel klart staaende for os, at en fyldigere Udvikling ikke ad denne Vej er at vente eller var at vinde. Den følgende Tid lagde sig som en dræbende Rimfrost over de opskudte Spirer. Skolastikken vendte tilbage i en ny Skikkelse. Og paa selve Modersmaalet, heller ikke det tør fordølges, virkede Reformationen med en hemmende Kraft. Den maatte det,

[1] See Pfeiffers Beiträge zur Gesch. der mitteldeutschen Sprache und Literatur, 1854. Indledningen.

forbi den kom udenfra og ikke var Landets eget Barn. Den ophævede den friere Selvudvikling, der var begyndt at komme i Gang under Dronning Margrete, Kong Hans og Christian den Anden. Under andre Omstændigheder vilde den, tilligemed de ringere Stænders friere Udvikling, have haft Fremgang i en renere dansk Retning. Men allerede under Frederik den Første havde Reformationen det tydske og det latinske Sprog i sit Følge; og snart skulde den Tid komme, da Modersmaalet ikke engang blev taalt i Landets Skoler. Endelig vidner den hos os som andensteds herskende Vandalisme mod alle Middelalderens Levninger tilfulde om de ved Friheden løsladte Lidenskaber.

Christian den Tredie (1533—1559) fik det Hverv at indføre Reformationen. Den Gudhengivenhed og Iver, hvormed han udførte det, vil stedse gjøre hans Minde dyrebart; og det danske Sind, han lagde for Dagen, gjøre det elsket. Det maatte vistnok være ham vanskeligt, at overvinde den naturlige Tilbøjelighed, som hans Opdragelse havde grundlagt; han var, som de katholske Biskopper jo ogsaa indvendte imod hans Valg, tydsk fra Fødselen af, kjendte ikke danske Sæder og Skikke, og havde tilbragt sin Ungdom ved tydske Fyrsters Hoffer. Det sædvanlige Hofsprog var derfor tydsk, og han brugte det helst selv[1]; han lod sine tydske Symbola sætte paa de offenlige Bygninger, havde

[1]) Det sees blandt andet af de saakaldte Pluderhoser, hvori der gik 80, skriver 80 Alen Tøj, og som han var saa forbittret paa, at han lod dem skjære istykker paa Kroppen af nogle Adelsmænd. For at udtrykke den Overdaadighed, der stak i dem, og dens Følger, kaldte han dem: Von Hus, von Hoff. At disse Pluderhoser, „denne slemme Vederstyggelighed", „denne afskyeligedjævelske Dragt", ogsaa kom til os fra Tydskland, og at deres Forfølgelse her var en Efterligning af tydske Fyrsters, derom kan læses i Laurids Christensen Rhod's Verdsens Speyl, Kbh. 1648. 4. S. 225.

tydske Hofpræster, og paa sit yderste lod han tydske Andagtsbøger læse for sig og sang tydske Psalmer. Men at han forstod og talte Dansk, sluttes deraf, at han selv læste de Suppliker, der overraktes ham, og talte med Supplikanterne.[1] Sin Kjærlighed for det har han i det mindste ved mange Lejligheder lagt for Dagen. Af Kirkeordinansen lod han forfatte et Exemplar paa Dansk, hvori der findes Tilsætninger med Jesper Brochmands Haand. Og i sin Kansler Johan Fris til Hesselager († 1570) havde han en ligesaa lærd som dansk Raadgiver. Borgerkrigen havde bragt Landet i en saa forvirret Tilstand, at de første Aar af hans Regjering maatte anvendes til at danne og forme alting fra ny af, Kirke, Universitet og Skole; de følgende til at udvikle og befæste de ny Stiftelser. Reformationens Indførelse fuldbyrdedes ved Rigsdagen den 30 Oktober 1536. Kongen lod for de samlede Stænder oplæse det bekjendte Skrift imod Biskopperne (trykt i Ny D. Mag. 3, 1), og foreslog derpaa, at afskaffe det biskoppelige Navn, at inddrage Bispegodset under Kronen, og at indføre den evangeliske Lære. Det blev antaget ved en almindelig Folkebeslutning. For at sikkre Arvefølgen valgtes derhos Kongens Søn til hans Efterfølger, og for at give Regjeringen Fasthed gav Kongen sin Haandfæstning. Ved den blev tillige Norges Selvstændighed ophævet, saa at det, som Ordene lyde, hverken skulde være eller hedde et kongeligt Rige for sig, men være en Del af Danmarks Krone til evig Tid. Herved lagdes den første Grund til, at dansk og norsk Literatur, der hidtil havde været saa væsenlig forskjellige, efterhaanden smæltede sammen. Efter Reformationens Antagelse blev Bugenhagen indkaldt 1537, for at krone Kongen og indvie de ny Super-

[1] Grams Fortale til Krag S. 158; og Niels Hemmingsens Ligtale, hos Krag 1, 419.

intendenter.[1] Det var lutter danske Mænd, undtagen Bisfoppen i Ribe, Johan Vandal, der var en Tydsker og heller ikke forstod Dansk. Samme Aar blev Kirkeordinansen udstædt, og fik kort efter Lovskraft paa Herredagen i Odense 1539.[2] Reformationens Indførelse kan saaledes ansees for fuldendt 1540.

Der lod sig vel af Breve og Skrifter fra denne Tid samle adskillige Oplysninger om Sprogets Tilstand. Det tydske Krigsfolk havde ikke den bedste Indflydelse. Hvor de tydske Høvedsmænd førte Regimentet, gjorde de stakkels Bønder sit Bedste for at tale Tydsk, men det vilde ikke ret gaa for dem.[3] At Kongen som Prinds og

1) Bugenhagen var Prof. ved Universitetet fra 1537—1542. Efterretning om de Skrifter han her udgav, findes hos Nyerup, Hist. stat. Skildr. om Universitetet S. 30.

2) En Ordinantz hworledis Kircketiensten skal holdes vdi Danmarcks og Norges riger, oc de hertugdøme til Sleswig oc Holsten. Aar effter gudz byrd M. D. xxxvii (sic). — Trycht wdi den Kongelige Stadt Roschyld aff meg Hans Barth. M. D. xxxix (sic). Som Fortale tjener Kong Christians Forordning, Giffwet paa wort Slaat i Kiøbenhaffn Aar effter Guds Byrd M. D. xxxvij. Den anden dag i Høstmonet der Superattendenterne bleffue wyede oc offuerlyst forskickede til Stictene. — Den rette Ordinants som nu fist paa Herre dagen y Ottense bleff offuerseet oc besegelet, Huorledis Kircketiennisten skal holdis vdi Danmarckis oc Norges Riger, oc de Hertugdomme Slesuig Holsten — Prented wdi Kiøbmenhaffn wed Hans Wyngaardt vdi den ny Closterstræde boendis. Aar effter Guds byrd. M. D. xlij. Oc findes hun til kiøbs y Wiburg hos Andreas Persen. hoeff S. Hans closter boendis. — DJsse Sex oc tiue artickle, som bleffue paa Religions vegne beuilgede, samtyckede oc beseglede i Ribe, Skulle holdes lige ved den rette Ordinantz som i Ottense bleff offuerseet oc beseglet. Dog samme Ordinantz der met vforkrencket i alle maade — Tryct i Kiøbenhaffn aff hans Wingaardt, Pindze afften. Aar et c. M. D. xlij. (Exemplarer paa Kongens Bibl.). Kirkeordinansen er ogsaa trykt i Krags Christian den Tredies Historie. See ogsaa Udkastet i Kirkehist. Saml. 1, 55.

3) Bugenhagen skriver til Kongen 1537 (Schumacher, Gelehrter Männer Briefe 1, 9—10): Die bawren zu Drachsholm, da ein deuts[illegible] n ist — die armen leute haben etwas deutsch le[illegible] Schaden von dem Kriegsvolck. Hvorpaa en

siden som Konge havde sine tydske Hofprædikanter (f. Ex. Niels Krag[1], Henrik von Bruchhofen, Henricus Buscoducensis[2]), var i sin Orden, men det synes som ogsaa de danske maatte øve sig i Tydsk. Bugenhagen skriver til Kongen fra Wittenberg 1542,[3] og raader ham til, at lade een af de tre Magistre Olauus, Johannes Siningius eller Petrus Paulinus promovere som Doctor i Theologien, thi de ere saa lærde som nogen de kan sende fra Tydskland. „Siningius vnd Paulinus konnen auch deutsch so viel, das sie auch wol zur not mit deutschen Herren reden konnen. Ewr. M. lasse Doctoren Petru, Magistrum Johannem Siningium vnd Petrum Paulini, die alle in Theologia promouiret sind, predigen vmbschicht, Ire bose deutsch, das sie sich gewehnen zur sprache, E. M. wird gelerte Predigen von Jnen hören." Desto mærkeligere er det, at baade Peder Palladius og Johan Machabæus skrive paa Dansk til Kongen om Troessager.[4] Men især indeholde de ved Kongens Død udkomne Taler Oplysninger om, hvorledes baade han og Dronningen sædvanlig brugte det tydske Sprog, men han tillige drog Omsorg for det danske. J Jacob Bordings latinske[5] hedder det blandt andet (Biij): ut ipse dicere solebat, manipulus vnus superbiæ. Ein Hand foll hoffart. Blandt de Skrifter Kongen læste var Wigands Heuptartikel Christlicher Lehr. Hunc librum non ita pridem ipsi miserat Julius, Henrici Ducis Brunsuicensis filius. Tantopere autem eo delectabatur, ut de pluribus exemplaribus advehendis mandata daret, et de vertendo in linguam Danicam cogitaret. Denne Tale indeholder flere mærkelige Træk, der i den samtidige danske Oversættelse[6] faa et endnu naivere Udtryk.

Spøg følger med Ordene Speck og Spuck. Brevet viser ogsaa Kongens muntre Karakter: Jch sehe wohl, daß mein g. K. lustig vnd frölich ist gewesen.

1) Cimbr. liter. 2, 433 og Worms Lex.

2) Sommelii Lex. erudit. Scanens. 1, 391. og Nyerups Lex. Han omtales ogsaa i Gelehrt. Männer Briefe.

3) Schumacher, Gelehrter Männer Briefe 1, 33.

4) Gelehrt. Männ. Br. 3, 128.

5) Oratio de obitu Christiani III. Hafniæ 1559. 4. (Paa Kongens Bibl. Optrykt i Cragii Ann. Chr. III.).

6) Stormectige, Høyborne Førstis oc Herris, Her Christians den Tredie (ɔc.) Salige affsked, aff denne Verden. Tilsammen

Da Kongen laa paa sit yderste, hedder det, „Dis emellom kom Drotningen aff Kircken til hannem, men hun kunde for stor hiertens sorg oc graad intet tale. Sagde aleniste disse Ord, O mein Her, mein Her, och gick saa fra hannem igen. Der hun vaar bortgangen, kom en frem berendis met nogle Guldkeder, huor met han tilforn haffde befalet at ære nogle fremmede, der han dennem saa, sagde han, Hen, hen, met det skarn, huad haffue vi her met at gøre.“ (I den latinske: aufer (inquit) aufer, quorsum nunc hæc stercora?)

Ved Reformationens Indførelse foregik en stor Omvæltning i Forholdet mellem Adel og Gejstlighed. Man havde vel forhen ogsaa seet Bisкopper af simpel Fødsel, der ved Lærdom, Dygtighed eller verdslig Klogskab, som Jens Beldenak, havde vundet Bispestaven; men i Almindelighed udgik hele den højere Gejstlighed fra Adelen, og denne tilegnede sig tilsidst udelukkende Ret til at beklæde Bispestolen.[1] Ved Reformationen ophørte den gamle Bispemagt; det højeste gejstlige Embede indbroges, og de øvrige broges ned i de Borgerliges Kreds. Hierarkiets Herredømme blev brudt, og Adelen fik Enevælde.

Allerede Kirkeordinansen giver en Forestilling om, hvorledes de forudgangne Bestræbelser havde fremkaldt en Over-

---

Screffuit paa Latine aff D. Jacobo Bordingo, hans Raadis læge Doctor. Nu Nylige fordanskit. Prentet i Kiøbenhaffn, hoss Hans Vingaard. 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Af lignende Skrifter kunne mærkes tvende tyske: et af Ruprecht Geißputscher, hvorom Grams Fortale til Krag S. 130; og den tyske Vise af Andreas Meier: Cantilena germanica, loco epitaphii, de morte admiranda Christianissimi Regis Daniæ Christiani III. (etc.) Autore M. Andrea Meiero, concionatore et confessario (sic) eius, cum Melodia 4 Vocum. (Exemplar paa Kongens Bibl.). For Musikkens Historie kan maaskee Melodien, hvis fire Stemmer ere udsatte hver for sig: Discantus, Tenor, Altus, Bassus, have noget interessant.

1) A Birgeri obitu decretum est a magnatibus regni, ut nullus post hæc in hoc regno fieret episcopus, nisi claro genere natus. Chron. Skibyense.

gang ved Gudstjenesten, ved hvilken Modersmaalet havde vundet Fremgang, der nu blev befæstet; i den latinske Messe skulde Pater noster og Ordene, som lyde paa Nadveren, læses paa Dansk, Børn skulde døbes med dansk Læsning, o. s. v. Men den viser tillige, hvor meget den lavere Gejstlighed stod tilbage, og hvor overbærende man maatte være med deres Uvidenhed.[1] Og dette Fenomen vil man i den Tids Skrifter finde Bekræftelse paa det hele Tidsrum igjennem. Under en saadan Aandsfattigdom hos Folkets Lærere kan man da ikke undre sig over Literaturens Tomhed udenfor Tidens Hovedæmne.

Studeringerne udenlands vare endnu almindelige. Allerede de begyndende Straaler af Reformationen havde vendt Blikket mod Nederlandene, og Erasmus fra Rotterdam taler i sine Breve ogsaa om sin Virkning paa Norden (apud Cimbros).[2] De, der attraaede en dybere Lærdom, tyede, som det følgende tildels vil vise, ligesom før til Frankrig og Italien, til Paris, Montpellier, Bologne, Padua. I Tyskland blev især Rostock besøgt; og endelig droge naturligvis Luther og Melanchthon den videlystne Ungdom til Wittenberg, der ikke blot blev Reformens Brændpunkt, men ligesom Stapelstad for al aandelig Omsætning.[3] Kjøbenhavns Univer-

---

[1]) „Paa landsbyerne skal oc sammelediis ald tiid om søndagerne predickes det wonlige Euangelium en half time, oc den anden halffuetime skal bruges til at forklare Børnelerdommen vdi. Oc dersom nogle af de nu ere sogneprester paa Landet, kunde icke rett predicke dett gud tilhører, da mwe de aff danske Postiller lese ord fraa ord for syne folck, bode Euangelij vdlegning, oc børnelerdomens forklaring, dog saa at de med tiiden wenne seg til at predicke oc tale sielff, att de ey tage nogen orsage til lisenhed aff dett der saa till nogen tiid offuerberes med dennem i kierlighed."

[2]) Pontoppid. Annal. 2, 293.

[3]) I Bugenhagens Breve til Kongen fra Wittenberg 1545 og 1546 omtales flere Danske, som der studerede, og for hvem han beder Kongen om Understøttelse: Aescylus Danus, Tychicus Asmund

sitet havde under Krigen omtrent i 8 Aar (1530—1538) været ganske opløst. Reformationens Indførelse krævede dets Fornyelse, der foretoges 1537, men det gik langsomt med Bygningen, og Forelæsningerne maatte holdes i Kirkerne.[1] To Aar efter, 1539, udgik Fundatsen. Bugenhagen forestod Reformen, der blev fuldført efter tysk Mønster, og den gamle skolastiske Form blev for en stor Del beholdt. Kun een Lærer gik over fra det gamle Universitet til det ny, dets første Rektor Christiern Terkelsen Morsing, der modtog Insignierne af Kongens egen Haand. Den ældste Lektionskatalog, udstædt af denne dets Rektor (Originalen paa Kongens Bibl., optrykt i Münters Magazin für Kirchengesch. des Nordens 1, 271; jf. Lektionskatalogen i Peder Palladii Formula visitationis), angiver kun Undervisningsgjenstandene i Almindelighed, men hverken Professorernes Navne, eller hvorover de hver især vilde læse. Foruden de tre Hovedfakulteter var der et in artibus, Mathematik, Fysik, Rhetorik, Dialektik, Grammatik, det er latinsk Filologi, og in linguis, Græsk og Hebraisk. Disputationer og Deklamationer slutte Rækken. Musik og Sang hørte til Undervisningsgjenstandene. Slutningen viser en roesværdig Omhu for de fattige Studerende. Fundatsen (hos Krag) giver naturligvis mere enkelte Oplysninger, men de ligge udenfor vort Øjemed. Ved Uni-

---

eller Tuge Osmund von Lunden, Christiernus Bronno von Wiburg, Jacobus Henricus von Odensee, Jacobus Nicolai eller Jep Nilsson, eines Bürgers Sohn von Kopenhagen, Valentinus, Peter Harringes Sohn, Magister Johannes Ripensis, Christophorus Caspsly? Nestvedius. (Gelehrt. Männ. Briefe 1, 23. 40. 62. 63. 69. 72. 84. 88. 89. 186.) See ogsaa om disse og Canutius Ripensis Langebekiana S. 288. jf. Sommelii Lex. erud. Scan. 1, 97.

1) „Wir von der Vniversitet sind wedder mit vnsern lectionen in die Kirchen gekrochen — die arbeiter in diesem Lande bedarffen einen treiber," skriver Bugenhagen til Kongen 1537. (Schumacher, Gelehrt. Männ. Br. 1, 9).

versitetets Ydre vidner meget om Sædernes totale Forskjellighed fra vore Tiders. Forsømmelser, hedder det, fandt jevnlig Sted. Professorerne toge ud paa Landet isteden for at holde Forelæsninger og Disputationer; 1544 blev der endog bestemt Bøder derfor, som lære os, hvor høj Pris der sattes paa en Forelæsning: for en Times Forsømmelse i de tre øverste Fakulteter 4 Skilling; i det lavere 2 Skilling. To Skilling Danske for Stykket! (En Tønde Byg kostede paa Frederik den Førstes Tid 8 Skilling). Med Hensyn til det Indre er der vel ingen Grund til at antage, at Universitetet i religiøs eller endog blot videnskabelig Henseende skulde yttre nogen Selvstændighed. At det ikke blot viste Beskedenhed, men „en ydmygende Fattigdom i Aanden", naar der forekom et eller andet intrikat Spørgsmaal, synes Nyerup at bebrejde det; men det var jo en ligefrem Følge af dets Afhængighed af Stormagterne. Dr. Johannes Æpinus fra Hamborg havde udgivet et Skrift, hvori han paastod, at Kristi Sjæl havde liidt ved Nedfarten til Helvede. Det vakte Splid i Kirken. Kongen afforbrede sine Theologer et Responsum; de svarede, at de ingen Erklæring derom kunde give, fordi schola Vittebergensis de hoc dissidio non tulisset sententiam.[1] Skal man lægge dem det til Last? Det fornuftigste man kan gjøre ved et tosset Spørgsmaal, er jo at afvise det. Undertiden viste det latinske Universitet „Kongen den skyldige Opmærksomhed", som Nyerup udtrykker sig, ved at skrive til ham paa Tysk (der haves en saadan Skrivelse fra 1550); heller ikke deri seer jeg noget videre mærkeligt. Men indlysende er det, at om Efterretningerne end vare fuldstændigere, end de ere, vilde man

[1]) See derom Nyerup, Hist. stat. Skildr. 3 D. 2 H. S. 16. Pontoppidans Annal. 3, 306. Heiberg, Paladii Levnet i Theolog. Tidsskr. 4 D. 2 H. S. 129–130.

forgjæves søge efter Beviser paa nogen Omhu for en særegen dansk Dannelse. Universitetet maatte ellers siden aldeles have skiftet Natur.

Den lærde Skole stod i den nøjeste Forbindelse med Kirken, og blev ordnet tilligemed den ved Kirkeordinansen 1537. De gamle Klosterskoler, der i Middelalderen vare de egenlige Skoler, bleve forvandlede til Latinskoler, der funderedes efterhaanden af Kongerne, ofte med rund Haand. Af dem var der to Slags: den højere egenlige Latinskole, og den mindre Trivialskole, hvor der begyndtes med Abc, Donat zc. De maatte, ligesom Kirke og Universitet, formes efter tyske Mønstre, saa at Modellerne vel i det hele toges af Jesuiterskolerne, der havde vundet Hævd paa at grundlægge Folkeundervisningen. Fundamentet for Dannelsen var Latin. Modersmaalet blev ikke alene ikke taalt, men alle danske og tyske Skoler, hvor saadanne vare, bleve ophævede (som offenlige Skoler), og Indkomsterne henlagte til de latine.[1] De allermindste Peblinge lærte at stave og læse paa Latin; latinsk Grammatik var den eneste Dør til Viden-

[1]) „Udi hver Kjøbsted skal være en latine Skole. Udi hver Kjøbsted skal alenefte være een Skole, og alle hine andre Pugeskoler, som her og der holdes, skulle aflægges. Saa skal hun deles i flere adskillige Lektier, at der kan gjøres Skjelned paa Børnene. Ikke skal der heller læres andet udi dennem (i alle Lektierne), end Latine, fordi latine Skoler fordærves gjerne af de danske og tyske Skoler.“ Saaledes hedder det i Kirkeordinansen. I Peder Palladii Skrift Librorum Moisi explicatio, i hvis Tilegnelse Christian den Tredies Fortjenester anføres, forekomme blandt dem: Sunt et in singulis oppidis scholæ pueriles constitutæ, in quibus prima ætas linguam latinam et κατηχησιν Christianam discit. Men endnu nøjere Efterretning findes i hans Formula visitationis, hvor den Tabula de exercitiis Scholasticis findes, som han sendte til Synoden i Andvordskov og som der blev antaget. Deri hedder det: Minor schola trivialis dicitur, quæ est in oppidis, cui præsit Bacchalaureus promotus, vel sine, vel cum Colloboratore vno atque altero. zc. Den havde to Klasser.

skabernes Hal; noget Fundament i Græsk taaltes ikke uden som en Slags Tilgift i Mesterlektie, dog „uden al Afbrag og Forsømmelse udi Latinen.“ Selv Homer blev læst paa Latin.[1] Det var en Stilstand. Men der laa endnu mere dybt nede paa Tidens Bund. Forskjellige Lærebøger beforbre ved afvigende Anskuelser et frit og grundigt Studium, men det var farligt. Læreren skulde være Hører. Ved at studere videre selv vilde han kun forvirre sig selv og sin Undervisning; kom han i Skolen frem med en eller anden ny Tanke, ja vilde han endog bringe den til Anvendelse, saa vilde han handle imod al god Skik og Orden. En Hovedsag ved Undervisningen var derfor Uniformiteten. Derfor udgav just Peder Palladius sin latinske Grammatik 1553, in usum Daniæ juventutis uniformitatis causa. At tilvejebringe denne Uniformitet var ogsaa et af Øjemedene for Synoden i Andvordskov 1546, der skulde fuldbyrde Kirkeordinansen. Samme Maade at konstruere paa, baade Latinen og Livet! Uniformitet i Skolen, som i Kirken! Samme saliggjørende Troesartikler for Kirken, og samme lærdgjørende Studieregler for Skolen! En paa ens Maade tilskaaren Dannelse for alle i denne Verden, en og samme Salighed for alle i den anden! Mennesket er en sælsom Ting.[2] Forplantedes nu saaledes Ensformighed i det tillærte fra den ene Slægt

---

1) „Ogsaa søge de mere deres egen Fordel og Forbedring, end Børnenes, de som læse Græsk og Hebraisk, som det vel kjender sig selv.“ — „Dennem (i Mesterlektie, som kunne skrive og tale god Latine) maa Skolemester vel forelæse noget Fundament udi Græsk, men dog saa, at det skeer uden al Afbrag og Forsømmelse udi Latinen; thi deres Mening er ulidelig, som ville, at Børn skulle lære Græsk og Hebraisk, førend de faa noget fremmelig bedret sig udi Latinen.“ Kirkeordinansen. Kommentar hertil behøves ikke.

2) La paix! siger Michelet, Elle est dans l'harmonie, sans doute; mais d'âge en âge on l'a cherchée dans l'unité.

til den anden, saa at der bares ligesom en Slags Skræk for, at den næste skulde komme noget videre end den forrige, saa synes omtrent det samme at have været Tilfældet med den strænge Skoletugt. Ferle og Ris ansaaes for nødvendige Rekvisiter til at indprænte Lærddom; og det var Lærernes Mundheld: Saaledes har jeg kjøbt min Visdom (ligesom med mit blodige Kjød), og saaledes vil jeg sælge den igjen.[1] Ved hver Skole var en Skolemester (Rektor), og i de mindre een til to Lokater (Hørere), i de største fire til fem. Det er vanskeligt at fatte, hvorledes de kunde overkomme deres Gjerning, hvis den ikke var mekanisk, naar man betænker den store Frekvens, der allerede fandt Sted i den katholske Tid (700 i Riber Skole, 900 i Roeskilde) og vel senere aftog noget, men dog vedblev at være betydelig.[2] Endelig var Forbindelsen imellem Skolen og Kirken ligeledes en Arvedel fra Middelalderen, der uafbrudt har varet ved lige til vore Dage, og har behøvet Aarhundreder for at løsnes. Fra først af var Baandet naturligvis meget stramt. Denne Forbindelse holdt i mange Henseender Skolen tilbage fra en selvstændig Udvikling, og spildte, formedelst Kirketjenesten, Skolens Tid. Men Skolen virkede ogsaa tilbage paa Kirken. Den havde ikke blot hver Dag sin Gudstjeneste paa Latin, der ogsaa besøgtes af Lægfolk; men især for Skolens Skyld

---

1) Jf. ogsaa for denne Tid: Bidrag til Skoletugtens Historie i Norden, i Henrichsens Indbydelsesskrift fra Odense Cathedralskole 1853. See derhos P. Palladii Tabula de exercitiis Scholasticis, som søgte at indskrænke den. Det hedder i det mindste her: Præterea nemo debet vti ferula, qua membra puerorum luxari possunt, sed alias debet virgis corrigere pueros, tamen in hunc vsum ferula concedatur, si Ribaldus aliquis opponat se ludimagistro vel hypodidasculis.

2) See om Skolefrekvensen Peder Palladii Visitatsbog hos Heiberg i Palladii Levnet, S. 4. Og iøvrigt Nyerups Hist. stat. Skildr. om Skolerne.

blev den latinske Kirkesang længe bevaret. Synodalbeslutningerne angive det udtrykkelig: In cathedralibus ecclesiis canatur Introitus semper latine propter scholas. (Synoden i Kjøbenhavn 1540). In urbibus ad exercendam scholasticam juventutem Gloria in excelsis latine in tribus majoribus festis canatur. (Synoden i Andvordskov 1546).[1] For Peblingernes Skyld skulde hele Menigheden høre paa hvad den ikke forstod.

Udenfor den lærde Skole findes der ogsaa omtalt privat Undervisning. De lærde Skolers store Frekvens og Vanskeligheden med der at gjøre Fremgang har vel bidraget sit til at fremkalde den allerede nu almindelige Skik, at ikke blot Adelen, men ogsaa velhavende Borgere satte deres Børn i private Undervisningsanstalter eller under enkelte Mænds specielle Tilsyn. Deslige Anstalter omtales paa flere Steder i Landet, eftersom den ene eller anden Lærde fandt sin Regning ved at oprette dem. Frands Vormordsen i Malmø havde en saadan Anstalt, Ole Gyldenmund i Kjøbenhavn, Jens Grundit i Ribe, o. s. v.[2]

Deslige private Indretninger maa imidlertid regnes til Undtagelser, og deres Øjemed var det samme som den lærde Skoles. Der gaves saaledes kun eet over hele Riget tilgjængeligt Middel til Ungdommens Undervisning, og det virkede udelukkende igjennem et fremmed Organ. Af de Børn i Kjøbstæderne, der ikke skulde studere, tog Regjeringen sig

[1]) Pontoppidans Annal. 3, 250. 291.

[2]) Jørgen Rosenkrandses Levnet i D. Mag. 4, 197. Wegener, Vedels Levnet. 2 Udg. S. 17. I Slutningen af Jens Gödissöns Ligtale over Jørgen Rosenkrands, Kbh. 1597, nemlig i dennes Levnet, det andet Blad, hedder det ogsaa, at han kom til Kjøbenhavns Universitet at studere, og blev der befalet og overantvordet tvende mærkelige Mænd, en efter anden, som var M. Oluf Gyldenmund og M. Jens Sinningius.

ikke. Deres Undervisning var en Kommunalsag, og det var nærmest overladt Byens Øvrighed at give Bevilling til Skolemestre at holde Skole for de Borgeres Børn, der havde Raad og Villie til at betale dem.[1] Paa Landet vare ingen Skoler. Her bestod al Undervisning i, at Degnen nogle Gange om Ugen, eller hvor flere Byer hørte til eet Sogn, i det mindste en Gang hver Maaned, samlede Landsbyens Ungdom i en Gaard, og med høj Røst læste Luthers lille Katechismus for dem, samt nogle Sange og Bønner, og lod dem gjentage det saa længe til noget hang ved. Fire Gange om Aaret overhørte Præsten dem; og ved Visitatsen lod Bisfoppen dem fremsige Fader vor, de tre Troesartikler og de ti Bud; een sagde for og de andre efter. Hvo der ikke fremstillede sig, blev stillet ved Majtræet (sat i Gabestokken?). De samme Elementer var ogsaa det der krævedes for at komme til Gudsbord. Tarveligere kunde Fordringerne ikke være.[2]

Førend vi begive os til Literaturen, have vi saaledes forsøgt at bestemme den Kreds, indenfor hvilken den kunde ytre sig, den, hvorfra den skulde gaa ud og til hvilken den skulde vende tilbage.

---

1) „Skriverskoler, som man kalder dem (Vulgares scholæ quas vocant) for Drenge, Piger og andre, som ikke duer til at lære Latine, maa Øvrigheden forsørge.“ Kirkeordinansen.

2) Om Undervisningen paa Landet see Pontoppidans Annal. 3, 33, 371; og Nyerup om Skolerne S. 5. Palladii Visitatsbog hos Heiberg S. 85. 44. Om den Kundskab, der behøvedes for at komme til Gudsbord, see Synodalierne fra Andvordskov 1546, fra Odense 1560, Pontoppid. Annal. 3, 295. 372.

Første Afdeling.

Lærd Literatur.

6. Statsmænd og Gejstlige. Forfattere: Professorer ved Universitetet, Peder Albertsen, Christen Terkelsen Morsing, Johannes Machabæus, Ole Gyldenmund, Jens Sjunesen. Ditlev Smyther, Peder Svave; Matthias Gabler, Johannes Cusanus, Albert Knopper, Ludolf Prigg, Matthias Hak, Jens Pedersen Skelderup. Hans Thomesen Guldsmed. Christen Mortensen Morsing, Hans Frandsen, Johannes Sascerides.

Literaturen i dette Tidsrum deler sig ligesom af sig selv i to Afdelinger: en lærd Literatur paa Latin og en folkelig i Modersmaalet. Den sidste har atter især Hensyn til Reformationsværket, medens den første forfølger andre Øjemed. Nogen skarp Grændse lader sig imidlertid ikke drage derimellem; Reformatorerne maatte ogsaa virke igjennem Kirkens antagne Sprog især paa Præstestanden; og Videnskaben begyndte at faa Smag paa sin Anvendelse blandt Folket.

Den lærde Literatur betragte vi atter i to mindre Afdelinger; i den første de Mænd, som have taget liden eller ingen Del i den folkelige; i den anden dem, der have virket paa begge Maader. En nemmere Maade til at vinde Oversigt frembød sig ikke. I den første Afdeling lode Forfatterne sig opstille kronologisk eller fagvis, men ved nøjere Betragtning fandtes en Sigtning nødvendig, for at Opmærksomheden kunde drages mere hen paa det betydeligere. Hele denne Del af Literaturen har overhovedet ikke meget at sige. Dels formedelst Universitetets ringe Kræfter, dels formedelst den herskende Folkebevægelse, maatte den nødvendig staa i Skygge; men det er dog fornødent, af Forglemmelsen at fremdrage de Mænds Navne og Skrifter, der ved lærd

Meddelelse danne ligesom Mellemleddet imellem Middelalderen og den følgende lærde Periode; hvorved tillige oplyses det Forhold, hvori Æmnerne og deres Behandling staa til den europæiske Literatur; og det er omtrent det Udbytte, som heraf kan ventes.

Tiden frembragte flere mærkelige Statsmænd, der tildels studerede udenlands, og senere virkede i Statens Tjeneste som Kanslere, Rigsraader, Lensmænd o. s. v. eller havde Indflydelse paa Literaturen. Det maa her være nok at nævne Kansleren Johan Friis (Kansler 1532, † 1570); den for sin latinske Veltalenhed berømte Vincens Lunge[1] (dræbt 1536); Hans Urne til Aasmarke († 1552); Klaus Urne til Beltebjerg († 1562); Axel Urne til Søgaard, der studerede i Frankrig og Tyskland; Hr. Knud Rud til Vedby,[2] o. s. v. En af de mærkeligste Mænd, der uden at virke ved Skrifter havde betydelig Indflydelse, er Jesper Brokmand († 1562, 74 Aar gammel), hvis Fader skal være indkommen fra Sachsen med Dronning Christine, og som under Christian den Anden, Frederik den Første og Christian den Tredie var Sekretær i Kancelliet. Ved sin Deltagelse i Christian den Andens Lovgivning og i den danske Kirkeordinans, samt ved sin retsindige Karakter har han i Historien erhvervet sig et varigt Minde.[3]

Den højere Gejstlighed, der senere tog saa betydelig Del i Religionsstriden, udgav i den katholske Tid allehaande Kirkeskrifter til praktisk Brug, som her vel maa nævnes, skjøndt de for Videnskaben nu have liden Betydning. Blandt

[1]) See om ham Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 258, hvor Gram har forhjulpet ham til sit rette Navn, og rettet Hvitfelds: Doctor Schindseck.

[2]) See om de sidste Kall-Rasmussens Anm. til Lage Urnes Testament i D. Mag. 3 R. 3 B. 3 H. S. 223. 230.

[3]) D. Mag. 6, 1 og Grams Fortale til Krag.

disse Mænd ere noksom bekjendte: Lage Urne (Biskop i Roeskilde 1512, † 1529), Erik Valkendorf (1516 Erkebiskop i Throndhjem, † i Rom); Olaf Engelbrechtsen, Hans Reff, o. s. v.[1] Lignende Skrifter haves af Christiern Pedersen, der i det mindste har besørget deres Trykning i Paris: Diurnale Roeskildense 1511; Missale Lundense 1511 fol.; Statuta provincialia 1514 (udg. af Thorkelin, Havn. 1778); Breviarium Lundense 1517. Andre besørgedes af Anders Fris (Kantor i Kjøbenhavn, flere Gange Universitetets Rektor, † 1526); de Roeskildske Kanniker Boetius Aagesen (Achonis) og Albert Laurentsen (Laurentii), Kantoren i Throndhjem Peder Sigvardsen, o. fl. Ogsaa Ove Bilde (Biskop i Aarhus 1520, † 1555) maa vel her nævnes formedelst hans Deltagelse i Reformationskampen.[2] Derhos forekomme flere mærkelige Mænd, som Lage Urnes Kansler, Mester Laurids Olsen, Mester Jens Rosengaard, Kannik i Roeskilde, (hvis Broder Mester Klaus Rosengaard var Universitetets Rektor 1526—28),[3] Mester Anders Glob, Provst i Odense, o. fl.

Adskillige Lærde, tildels Professorer ved Universitetet, Kanniker o. desl. have gjort sig mere bekjendte ved Statsunderhandlinger, end ved mærkelige Skrifter, som: Christian den Andens Sekretær Brabandteren Ditlev Smyther, der er bekjendt ved sin Tale til Dronning Elisabeth i Haag 1515 (trykt i Langeb. Script. 8. 479), og hvis lignende Taler omtales, men næppe ere trykte. Pomeraneren Peder Svave († 1551), Forf. til flere Stridsskrifter mod

[1]) Lage Urnes latinske Tale til Dronning Elisabet i Langeb. Script. 8, 483; jf. Vita Lagonis Urne i to Programmer af P. E. Müller. Valkendorfs Breve om Dronningen i D Mag. 2, 25.

[2]) Ny D. Mag. 1, 194. 2, 147.

[3]) Kall=Rasmussens Anm. til Lage Urnes Test. i D. Mag. 3 R. 3 B. 3 H. S. 240. 243.

Christian den Anden.[1] Hans **Epistola apologetica pro Petro Mosellano, Lips. 1519. 4.** er endnu til, men ikke af stor Betydning.[2] Christian den Andens Kansler Mester Klaus eller Nicolaus Petri, juris utriusque licentiatus, Kannik i Ribe; Mester Jens Mikkelsen Mønbo († som Kannik i Viborg 1557)[3] o. fl.

Den Videnskabelighed, som Universitetet fremmede, kan man ikke just af de efterladte Skrifter danne sig nogen klar Forestilling om. Der dreves især Theologi, som der gjordes Forsøg paa at forbinde med Filosofien, Lovkyndighed efter kanonisk og rommersk Ret, og Lægevidenskaben, til hvis Udøvelse der især synes at være taget Hensyn. Næppe kjender man med Sikkerhed Navnene paa dets første Lærere eller i alt Fald ikke stort mere; flere af dem vare fremmede. Adskillige Skrifter ere ogsaa tabte.[4]

Til de vigtigere ved Skrifter bekjendte Lærere ved Universitetet høre især følgende:

Peder Albertsen, der ligesom havde været dets Stifter, døde 1517. En ny Udgave af hans grammatiske Skrifter, **Fundamentum Scholarium,** udkom **Colon. 1502. 4.**[5]

---

1) See Molleri Cimbr. liter. 2, 878, og om Stridsskrifterne **Allen, de rebus Christiani secundi,** S. 42.

2) **Apologia Petri Swauenij Pomerani pro Petro Mosellano præceptore contra Joannem Cellarium.** Fortalen er skreven **Lypsiæ octauo Idus Augusti Anno M. D. 19,** og Bogen indeholder tillige hans **Epistola** og **Responsio ironica Ioannis Cellarii.** Gjenstanden er **P. Mosellani oratio de ratione disputandi.** (Exemplar paa Kongens Bibl.) Den er trykt med gotiske Bogstaver.

3) See om dem og flere Allen, Christian den Andens Breve.

4) See om Professorerne og deres Skrifter, foruden Vinding, Thura, og C. Bartholins Fortegnelse fra 1540, Werlauff, Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen, Program 1850; og om Theologerne J. Møller, Fortegnelse over de kjøbenhavnske Theologer i Nyt theol. Bibl. 5, 134; samt **Statuta facultatis utriusque juris. emtr. 1517,** i Langebekiana S. 284.

5) See Nyerups **Mantissa.** Bogen fandtes ikke paa Kongens Bibl.

Den første Rektor ved det ny Universitet var Christen Terkelsen Morsing, Christiernus Torchilli Morsianus (f. omtr. 1485 paa Mors, Rektor ved Frue Skole, og 1537 Prof. i Medicinen, † 1560). Han tilbragte mange (24) Aar udenlands og studerede i næsten alle hin Tids Retninger. I sin Fortale til Henrik Smiths Lægebog 1556 taler han om sit Ophold udenlands; han studerede ogsaa i Montpellier, „den ypperste høje Skole udi Lægedomskonst, som findes i Christenheden." Da Christian den Tredie kaldte ham tilbage, som Prof. ved Universitetet, opholdt han sig i Basel (me quoque Basileæ agentem ad idem munus vocare dignatus est, siger han selv i den ældste Lektionskatalog), og 1537 (Gram sætter 1538) blev han valgt til Universitetets første Rektor efter Reformationen. Til de af hans Skrifter, der nu haves, men som ingenlunde give nogen Forestilling om hans overordenlige Lærdom, høre: en Samling af grammatiske Arbejder, som han har udgivet medens han var Rektor ved Kjøbenhavns Skole[1]; en kort Arithmetik, som han udgav især til Bedste for de Studerende ved Kjøbenhavns Universitet[2]; og en Udgave af Dionysius de situ orbis.[3] Der tillægges ham ogsaa et Skrift Om Pestilentzes

---

1) De latina constructione vigintiquinque precepta ad puerorum institutionem ex probatissimis grammaticis Auctore: vt fertur: Ioanne Murmelii.
Regule grammatices Joannis Bugenhagii (etc.)
Rudimenta Jo. Dispauterij.
Hec omnia a Christierno Torchilli Ludimagistro Haffnensi ad studiose iuuentutis vtilitatem collecta, recognita, atque castigata sunt. Ved Slutningen angives Aaret 1519. 4. (Expl. paa Kongens Bibl.)

2) Arithmetica brevis ac dilucida Christierni Torchilli Morsiani in quinque partes digesta. (Exemplar paa Kongens Bibl. Det halve af Titelbladet er tilskrevet: Anno MDxxviii.)

3) Dionysius de situ orbis a Rhennio Fannio latinitate donatus: a Christierno Torchillo Morsiano ad exemplar Græcum diligenter

Aarsag, Forvaring og Lægedom derimod, Kbh. 1549, og med en Fortale af H. P. Resen, 1619, hvilket ikke findes i vore Bibliotheker (paa Latin i Bartholini Cista medica, S. 21). Titlerne paa hans øvrige Skrifter, der næppe ere til, vise hen til hans Beskjæftigelse med Mathematik og Medicin.[1]

Morsings grammatiske Arbejder give os, som flere fra denne Tid, en Forestilling om Behandlingsmaaden; det var mere en Samling end en Bearbejdelse. Bogtrykkeren P. R. er Povel Ræff. Mange Ord gives ogsaa paa Dansk; som: Amo dic vernacule. Amo ieg elsker. Amabam ieg tog til at elscha. Amavi ieg elgsta. See iøvrigt Nyerups Mantissa S. 21.

Arithmetikken er tilegnet M. Nicolao Hurno, ecclesiæ metropolitanæ Lundensis præposito; og skreven Coloniæ Anno M. D. XXVIII. Pridie nonas Septembris. Anledningen angiver han i Tilegnelsen. Efter at have besøgt flere Universiteter (non pauca Europæ Gymnasia) ventede han paa Breve fra Hjemmet og var ledig; han tænkte da paa hvorledes han kunde gavne det Kjøbenhavnske Universitets Ungdom; men vilde efter Horatses Regel lægge sit Arbejde hen. Verum quum libellum ipsum uix dum ad umbilicum (ut aiunt) perductum Ioanni Laurentio Nestuediano et Nicolao Hamero Roschildensibus canonicis, meliorum disciplinarum studiosissimis, conspiciendum obtulissem: hortari cœperunt ut pergerem, libellum absolutum ederem, et in manus studiosorum peruenire sinerem (etc.) Bogens Indhold er: prima pars de numeris integris, secunda de fractionibus vulgaribus et physicis (inde i Bogen de minutiis physicis), tertia de regulis quibusdam (regula detri etc.), quarta de progressione et radicum extractione, quinta de proportionibus.

Udgaven af Dionysius er tilegnet Prof. Severinus Harlingius Louaniensis academiæ, Louanij xxiij die Januarij An. domini

---

castigatus: et cum memorabilium rerum et celebrium locorum nominibus in marginibus illustratus. Antverpiæ 1529. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[1]) Nyerup angiver dem. De findes ikke i vore Bibliotheker.

M. D. xxix. Han foredrog der Elementerne af Arithmetik og Astronomi; thi Universitetet havde ypperlige Lærere, ut ingenuarum artium studiosus nihil præter solam mathesim in ea desiderare possit. Han vilde nu vende hjem (ut patrios lares repeterem itineri me accinxeram), men lod sig overtale til at blive for Vinterens Skyld, og saa udgav han Bogen. — See ogsaa om disse Bøger Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 271.

Ansete Theologer vare: Johannes Machabæus, en Skotte, hvis egenlige Navn var Mac-Alpin, Mac-Alpinas (1542 Prof. i Theologien, † 1557). Han tog virksom Del i denne Tids Religionsstrid, om Bogen Interim,[1] o. s. v., og var en frisindet Theolog. Ole Gyldenmund, Olaus Chrysostomus (f. i Vendsyssel, 1542 Prof. i Theologien, 1547 Bisskop i Børglum, † 1553) var berømt for sin Veltalenhed (men meget ilde liidt, siger Vinding og Pontoppidan) og Forfatter til en latinsk Sang, der blev afsungen i Frue Kirke i Kjøbenhavn.[2]

---

1) See Dän. Bibl. 5, 76. 6, 192. 7, 130. 168 (jf. Brevet til Palladius (14 Januar 1554) om Gjendøberne, hos Zwerg, Fortalen S. 105) Hans Oratio recitata anno 1553, sst. 8, 257, skal omtales i næste Tidsrum ved Niels Hemmingsen. Hans Themata theologica fra 1554 og 1556, fol. findes ikke i vore Bibliotheker. Johannes Machabæus omtales ogsaa i Hoini Oratio in memoriam Chr. Morsiani, Vitteb. 1554, hvorledes han nemlig ante duos dies under en Forelæsning fik et Sygdomsanfald, hvorved han tabte Mælet, men han kom atter til Kræfter. See ogsaa Sommelii Lex. erud. Scan. 1, 53.

2) Lamentatio ecclesie versibus exposita. tertio die Pentecostes Haffnie. in ede Virgini Matri sacra decantata Olauo Chrisostomo Autore. (5 Blade). Derhos Fortale af Petrus Laurentii, efter hvilken følger Ad Franciscum Vormordum amstelredamum non infime classis Theologum, nec non in Vrbe Malmogensi concionatorem incorruptissimum Decastica nuncupatoria Olauo Chrisostomo Autore. Efter Sangen selv følger fremdeles: Franciscus Vormordus Malmogensis Vrbis ecclesiastes Christiano lectori, om Munkevæsenet, om Messen, o. desl. Ex Malmogia Idibus Augusti. Anno 1529. — Impressum Malmogie

Blandt Professorerne i Theologien er dernæst en af de Mænd, der ogsaa udgav danske Skrifter, her at nævne, formedelst den Oplysning han giver om Filosofiens Studium ved Universitetet: Jens eller Hans Sjunesen eller Sinnesen, Johannes Syningius eller Sinningius (f. i Jylland, Pontoppidan tænker paa Sinding ved Aarhus, en af Morten Borups Disciple, 1538 Prof. i Dialektik, 1544 i Theologi, † 1547[1]), Forfatter til et, senere af Anders Sørensen Vedel udgivet, Skrift om Forbindelsen af det theologiske og filosofiske Studium, der ikke blot for Udgiverens Skyld er mærkeligt.[2] I det nemlig Forfatteren i denne Universitetstale med Iver anbefaler de Studerende Filosofien, faar man en tydelig Forestilling om dens daværende Omfang. For det første bemærker han (ut a minimis initium sumam), at ingen kan ret foredrage Theologien uden Talekunst (qui artibus dicendi

per Olauum Vlrici in vigilia assumptionis Marie. 1529 (ikke 1559). 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[1]) Angivelsen af hans Dødsaar til 1548 er urigtig. See Grams Fortale til Krag, jf. Wegener, Vedels Levnet, 2 Udg. S. 26. Han omtales ogsaa i Hoini Oratio in memoriam Chr. Morsiani, og døde, ifølge de der tilføjede Epitaphia, post triduanam egrotationem 11. Kal. Decemb. 1547. Ogsaa i Udgaven af hans Oratio findes Forfatterens Epitaphium, over hvilket der ogsaa her staar: Synningius † Hafniæ M. D. XLVII.

[2]) Oratio de studiis philosophicis, theologiæ studioso necessariis. Recitata a Jo. Syningio, piæ memoriæ, S. S. Theologiæ Doctore ac Professore in inclyta Academia Hafniensi ante annos xlvi. Ex officina Liliobergensi anno M. D. XCI. 4. (Expl. paa Kongens Bibl.). Vedel har tilegnet Bogen til Optimæ spei ac indolis Adolescenti, Lagoni, honestissimi civis Ripensis, Christiani Lagonii filio. Ripis Phundusiorum Idib. Martii Anno M. D. XCI; og tilføjet Slutningsbemærkninger, der ogsaa indeholde det Vidnesbyrd, som Melanchthon gav Synningius til Christian den Tredie, hvilket tillige findes i Erasmi Læti opus Bucolicum. Vitteb. 1560.

Synningii Annotationes in dialecticam Philippi Melanchthonis anno 1541 studiosis propositæ, findes ikke i vore Bibliotheker.

destituitur) og grammatisk Indsigt (sine Grammatices integra cognitione). Derhos behøves der til at behandle Skriften Dialektik (Dialectica, quæ ad naturam, partes, caussas, effectus et fontes cujusque negotii vel controversiæ ordine inquirendo nos deducit). Saa gjendriver han den Indvending, at den kristne Lærdom uden Demonstrationer grunder sig paa Tro og Autoritet, men Dialektikken paa Fornuften (ratio), som det ikke tilkommer at forklare Skriften. Nu er ogsaa Rhetorikken nødvendig for den gejstlige Taler, thi han behøver noget mere end den tørre og koncise skolastiske Form (jejuna illa et concisa forma sermonis scholasticis disputationibus similis, in qua tantum nudas propositiones argumentaque nuda proponat), nemlig Rhetorikkens Regler (Rhetorices præcepta), der lære at ordne og udføre Talen (disponendæ orationis et eloquendi rationem). Det er Filosofiens første Del, thi nu gaar han over til den anden, som omfatter Fysiologi og Mathematik (Dicam nunc de altera philosophiæ parte, quæ Physiologiam et Mathemata complectitur). Den ansee vel andre for ganske unyttig for en Theolog; men der er mange Steder i Profeterne, Psalmerne o. s. v., som man ikke kan forstaa uden Fysik (Physica, quæ hujusmodi res integrè tractat); Profeterne, Apostlene og Christus selv bruge Lignelser tagne af Naturen. Ogsaa de nyere, som Philip Melanchthon. Denne Betragtning af Naturen styrker Troen paa Gud hos de Fromme, og det vækker Beundring og Kjærlighed til Gud, naar man betragter Himmellegemernes Bevægelser, Solens Størrelse (solemque illum, quo quotidie fruimur, tota terra majorem esse), ja selv de mindste Urter. Desuden maa man jo kjende Sjælens Kræfter, Sandserne, Affekterne, og dens Dele, Forstanden og Villien (disputatio de potentiis animæ, de sensibus et affectuum causis, nec non et divisionem illam, qua animum

hominis in noticiam et vim appetendi dividunt). Og saa maa man jo ogsaa kjende Historien og Tidsregningen (historiæ et computationes temporum) og de forskjellige Beskrivelser over de Steder, der forekomme hist og her i den hellige Skrift, hvilket alt kræver Geografi og Tidsregning og andre Dele af Mathematikken, der høre til Fysikken (aliasque Mathematicæ partes quæ Physicæ annumerantur). Endelig forstaar det sig, at den tredie Del af Filosofien er Ethikken (postremo ultima philosophiæ pars Ethice). Imidlertid, det følger jo af sig selv, maa man dog vel skjelne imellem den sande Filosofi og Sofisteriet (vera philosophia et cauillationes atque deliramenta Sophistarum); og det er ingenlunde hans Mening, at Theologi og Filosofi skulle saaledes blandes sammen, at det jo bliver to Discipliner; der var en Tid, da Aristoteles fik større Autoritet end Apostlene og Christus, det gaar ikke an; Theologien er Dronningen, og Filosofien skal være hendes Terne (serviat ancilla.)[1]

Af mindre Betydning ere andre Universitetets Profes-

1) Naar hermed sammenlignes Slutningen af Peder Palladii Formula visitationis, som er Diuisio philosophiæ, saa har man hele Filosofiens daværende Omfang. Det fremsættes der saaledes:

Philosophia est sapientiæ studium, et diuinarum humanarumque rerum noticia, quatenus humana ratio assequi potest, cuius partes tres sunt, Logica, Physica et Ethica.

Logica quæ sermoncinalis et rationalis dici potest. Estque verborum, orationis et argumentorum cognitio. Ad hanc tres artes referuntur. Grammatica, Dialectica et Rhetorica.

Physica quæ est in genere rerum naturalium et accidentium secundum naturam scientia. Huius tres sunt partes scilicet. Mathematica, Physiologia et Methaphysica.

Ethica, quæ est cognitio præceptorum de moribus et omnibus honestis actionibus, quas ratio humana iudicat in hac ciuili vita necessarias esse. Estque triplex scilicet. Ethica, Politica et Oeconomica. Jf. Nyerups Hist. stat. Skildr. om Universitetet S. 20.

sorer, hvis Skrifter og Skjæbne derfor kortere berøres. Foruden de allerede omtalte Ditlev Smyther og Peder Svave forekomme:

Matthias Gabler fra Stutgard, Dr. med., blev indkaldt som Prof. i det græske Sprog, men blev her kun i to Aar. Hans Epistola extemporanea in laudem Christiani secundi, Havn. 1521. 4. (optrykt i Langeb. Script. 8, 484) er historisk mærkelig især ved de historiske Bemærkninger, hvortil den har givet Anledning.[1]

Johannes Cusanus fra det Trierske blev indkaldt til at foredrage en Del af Personretten (om Slægtskabsforholdene); men hans Skrifter fra 1514 og 1533 falde før og efter hans Ophold i Danmark.

Albert Knopper fra Overyssel († paa en Gesandtskabsrejse i Løwen 1577) blev 1549 prof. juris. Han har efterladt tvende Smaaskrifter.

Ludolf Prigg fra Hamborg tilvendte sig Christian den Tredies Gunst ved et latinsk Vers til hans Kroning[2], og blev kaldet til prof. artium et philosophiæ 1549, men drog næste Aar bort.

Matthias Hak, Mag. Matthias Hacus, blev eller var 1542 Prof. i Mathematik, men rejste, for at uddanne sig endnu mere, paa egen Bekostning til Tyskland, blev plyndret paa Vejen, laa derefter (i Januar 1546) syg i Wittenberg,

---

1) I Langeb. Script. og af Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 255. Exemplaret paa Kongens Bibl. er vel det eneste, der nu er til. Slutningen er Paræneticon in comœdiam quam M. Christophorus Jacobi eques Danus lusit.

2) Carmen heroicum de coronatione Christiani Tertii. Witeb. 1539. (Paa Kongens Bibl. og i Langeb. Script. 8, 505). See ogsaa Molleri Cimbr. liter. 1, 506.

og døde i Tyskland, saavidt vides.[1] Det eneste Skrift man kjender af ham findes ikke i vore Bibliotheker.[2]

Jens Pedersen Skelderup (efter Nyerup f. af Bønderfolk i Skelderup i Fyen 1499; 1551 prof. physices, 1557 Biskop i Bergen, † 1582). Hans Themata findes heller ikke.[3] Heller ikke Klaus Scavenii.

Hans Thomesen Guldsmed, Johannes Thomæ fil. Aurifaber (f. i Husum 1517, 1556 Prof. ved Universitetet, † 1602), hvis Skrifter falde i den følgende Tid, er i en anden Henseende mærkelig; thi han er den første kongelige Bibliothekar man veed af at sige.[4]

Andre ved Skrifter eller Skjæbne mærkelige Mænd, som Iver Bertelsen, Ivarus Bartholinus, prof. pædagocicus 1558, Forf. til en Elegia in obitum Christiani Tertii; Niels Hemmingsen, Hans Albertsen o. fl. omtales i næste Tidsrum.

Den latinske Poesi, der som en Skoleøvelse særdeles anbefaledes af Universitetets Foresatte, fandt ogsaa der sine Dyrkere. Dens laveste Forsøg ere hin Tids Skolevers. Saadanne udgav Christen Mortensen Morsing, Christiernus Martini Morsianus (f. i Nykjøbing paa Mors; efter at have været notarius universitatis, rejste han som Hovmester for to af Hr. Niels Billes Sønner til Frankrig, og kom efter tre Aar tilbage; han var først prof. pædagocicus, siden dialec-

1) Schumacher, Gelehrt. Männ. Briefe 1, 61. 77. 89.

2) Eclipses anni 1538 per Mathiam Hacum Danum brevi carmine redditæ. Norib. 1537 (to Kvartblade).

3) Medica themata de partibus humani corporis. Hafn. 1554. fol.?

4) See om ham Molleri Cimbr. liter. 1, 25, og Werlauffs Efterr. om det Kongl. Bibl. 2 Udg. S. 4.

tices, † 1554[1]); nemlig Sulpitii Verulani Carmen de moribus puerorum.[2]

Den berømteste latinske Digter er **Hans Frandsen**, Johannes Francisci, (f. i Ribe 1532; han blev paa sin Rejse udenlands fortrolig med Melanchthon, Povel Eber og andre udmærkede Lærde, en Ven af den fejrede Digter Peter Lotichius i Heidelberg og selv poeta laureatus; efter sin Hjemkomst blev han 1561 Prof. i Medicinen, † 1584.[3]) Skjøndt hans Virksomhed ved Universitetet falder ind i næste Tidsrum, og han i det kunde stilles i Spidsen af den latinske Digterkohorte, maa vi dog allerede omtale ham her, da hans poetiske Virksomhed især tilhører denne Tid. Den viser os den Retning Tiden tog og allerede nu havde begyndt at tage: Lejlighedsversenes Tid.

Hans første bekjendte Digt er De natali domini ac salvatoris

---

1) Joh. Matthiæ Hoini Oratio funebris in memoriam Christierni Morsiani, qui obiit Haffniæ die 24 Aprilis 1554. Vittebergæ 1554. Søn eller Sønne opholdt sig den Gang i Wittenberg.

2) Ioannis Svlpitii Vervlani de moribus puerorum in mensa præcipue seruandis, Carmen Elegiacum. Ad pueros Haffnienses C. M. Morsianus (uden Trykkeaar og Sted. Exemplar paa Kongens Bibl.). Hvorpaa følger et latinsk Vers til dem; og Bogen indeholder flere deslige Skolevers. Som Exempler paa Smagen i den udgivne Bog, der formodenlig ansaaes for et Mønster, kunne tjene følgende:

> Mucorem haud tangas digitis, sputumve resorbe,
> Panniculo nasum mungere nempe decet. —
>
> Nec penitus mutum, nec te decet esse loquacem,
> Conuenit ille thoro, conuenit iste foro. —

De sidste ere:

> Os quoque tergebis semper post pocula, palmas
> Ablue quum mensam deseris atque labra.
>
> Inflectensque genu iungens quoque brachia, prosit
> Dicito, Sed tolles ordine quæque suo.

3) Udførlig om ham i Molleri Cimbria liter. 1, 184; jf. Wegener, Vedels Levnet, S. 26.

nostri Jesu Christi Carmen, Johannis Francisci Ripensis Dani, Dicatum Reuerendo Collegio Ecclesiæ Ripensis. His adiecta est precatio Erasmi Seuerini Ripensis. Witebergæ Anno 1553. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Digtet selv er 4 Blade, precatio et Blad. Der findes et Vers ad lectorem af Johannes Georgius Vibergius. Nederst paa Titelbladet er skrevet med Digterens Haand: D. Jacobo seuerino ludi moderatori Rip. dono dedit Johannes franciscus amiciter.

Derpaa fulgte en lille Samling af Ungdomsforsøg: Johannis Francisci Ripensis elegiarum liber primus. Vitebergæ 1554. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Den første Elegi er til Kansleren Johan Fris, der forener Fædrenes nedarvede Hæder med egne Fortjenester:

Sic sacra si conjuncta uenit cum stemmate uirtus
Junctaqve fortunæ dotibus ambiguæ,
Nescio qua ratione queat sublimior ullus
Dici, naturæ quem bona tanta beant;

hvorefter han tilføjer

His ego commotus, tibi, uir uenerande, dicanda
Censebam Musæ germina prima meæ.

Den tredie Elegi er De civitate Ripensi, hvis mange Herligheder han ophøjer, ogsaa de skjønne og dannede Kvinder. De andre ere kun mærkelige ved de Mænd, til hvilke de ere stilede.[1] Hertil slutter sig Johannis Francisci Ripensis Epigrammaton liber. Ad

[1]) Elegia 4. Ad Mag. Johannem Thausanum Diocesis Ripensis Superattendentem. Eleg. 5. Ad D. Philippum Melanth. præceptorem suum carissimum. El. 6. Ad M. Johannem Svaningium collegii Ripensis Decanum. El. 7. Ad M. Paulum Eberum præceptorem suum carissimum (han kaldes Rector eximius). El. 8. Ad M. Johannem Vibergium collegii Ripensis Archidiaconum. El. 9. Ad M. Laurentium Nicolai, ecclesiæ Ripensis pastorem et Canonicum, quod ex morte liberatus sit. El. 10. Ad D. Johannem Grundith, ecclesiæ Ripensis pastorem atque canonicum. El. 12. Ad Olavm Petri consulem Ripensem. El. 13. Ad Franciscum Matthiæ patrem (Digterens Fader). Han taler heri om sin Sygdom, og at han frygter for aldrig mere at see sit Fædreland. El. 14. Ad M. Johannem Canvtium ecclesiæ Ripensis Canonicum et Lectorem. El. 18. In nuptiis D. Jacobi Severini Ripensis.

M. Johannem Svaningium ecclesiæ Ripensis decanum. Vitebergæ 1554. (Exemplar paa Kongens Bibl.). De mærkeligste af disse Epigrammer ere: Epitaphium M. Guidonis Lang, equitis aurati et ecclesiæ Ripensis Decani:

— Officij postquam sacri fuit auctus honore
Ripensis primum cunque Decanus erat.
Multorum fremitum temnens, irasque minasque
Defendit uerbi semina pura Dei.
Ignauos Monachos simul impurosque Papistas
Eiecit templis, non sine laude, sacris.

Og In tumulum D. Johannis Severini Ripensis,

— Qui sanctum Christi spargebat dogma Viellæ.[1]

Hans Bryllupsvers til Hans Svanings Bryllup bemærkes som Oplysning til Svanings Levnet.[2] Men endelig forlod han Lejlighedsdigtenes trivielle Mark, og vandrede ind paa en mere poetisk Sti i sit smukke Digt om Øjet, dets Dele og Farverne: De oculorum fabricatione et coloribus liber, elegiaco carmine conscriptus, avtore Johanne Francisco Ripensi. Witebergæ excudebant hæredes Georgii Rhavv Anno M. D. LVI. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Det er tilegnet Kansleren Johan Fris. Som Prøve meddeles Begyndelsen og et Brudstykke af Afsnittet De coloribus:

---

1) De i de andre nævnte Personer ere især: In tumulum Georgii Petri Julii Consulis Ripensis. In funere Georgii Petri R. M. Quæstoris, Anna uxor. Ad M. Laurentium Nicolai Diœcesis Vandalicæ Superattendentem. Ad tumulum M. Johannis Vardensis Canonici et pastoris ecclesiæ Ripensis. Epitaphium M. Severini Andreæ Canonici Ripensis. Qverela de obitu Johannis Leschii. Ad Nicolaum Tovvscho urbis Ripensis Præfectum. Ad Jacobum Severinum. Ad M. Martinum Simonem. Ad M. Johannem Georgium Vibergium. — In tumulum D. Laurentii Jacobi ecclesiæ Haffnensis ministri. Epitaphium honestissimæ matronæ Mettæ Lagonis, uxoris prudentissimi uiri Lagonis Stephani.

2) Epithalamion doctissimo viro Magistro Johanni Svaningio, collegii ecclesiæ Ripensis Decano, et honestissimæ uirgini Marinæ, natæ patre prudentissimo Seuerino Jacobo, inclytæ Ripis Senatori, scriptum a Johanne Francisco Ripensi. Vitebergæ 1555. — Ex officina typographica hæredum Georgii Rhavv. M. D. L. V. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

Ultima sit species variorum cura colorum
  Luminis incæpti Musa referre tui.
Unde licet certos animæ cognoscere motus,
  Qua patitur varias mens ratione vices.
Lumina splendentes nam sunt ceu nostra lucernæ,
  Picta velut per quas mentis imago datur.
Hinc fit quod mores animi cuiusque sequuntur,
  Pravi sive boni corporis harmoniam.
Horum firma manet nam consuetudo duorum,
  Alter in alterius serpit amatque πάϑος. — —
— — Corporis at pugnant oculorum signa colore,
  Illi sæpe solet maior inesse fides.
Hos igitur tandem dicas, ô Musa, colores,
  Et cuiusque simul significata refer.
Cæsius atque niger, rauus, caprinus, aquinus,
  Et qui cæruleo sydere nomen habet.
Cæsius aut glaucus distinguitur ordine trino,
  Qui sequitur glaucum signa timoris habet.
Qui sequitur viridis formam quamcunque coloris,
  Denotat agrestes moribus, ingenio.
Postremus formam comitatur pinguis oliui,
  Arguit egregium magnanimumque virum.
Lumina quæ turpi sordent nigredine, fraudem
  Mollitiemque leuem significare solent.
Iusta, sed urbanos mores, aciemque nigredo
  Mentis coniunctam fraude doloque refert.
Lumina si fuerint rauo dispersa colore,
  Concavitatis item si mediocris erunt.
Præclarum signant præstanti robore, durum
  Qui non Strymonij ferre recusat onus.
Perfrictæ frontis designant lumina iusto
  Si plus flauescunt, absque pudore, virum.
Illud confirmat castæ sacra turba Dianæ,
  Anne aliquis canibus cernitur esse pudor?
Conspicitur capris cum barbigerisque capellis,
  Caprinus capris nomen habere volunt.
Hic inter reliquos præcedit iure colores,
  Hunc plus sydereæ luciditatis inest. (etc.)

Den ældste Udgave af hans Hodoeporicon itineris franconici, Tubingæ 1556, findes ikke paa Kongens Bibl., men Digtet er aftrykt i Nic. Reusneri Hodoeporicorum siue itinerum totius fere orbis lib. VII. Basil. 1580, hvor det findes i 6te Bog under Titel: Joan. Francisci Ripensis iter Francicum ad D. Fridericum II. Regem Danum. Det er i samme Smag, som de øvrige Rejsebeskrivelser fra denne Tid: en Beskrivelse over Rejsen fra Sted til Sted, og et eller andet mærkeligt ved hvert, hvori der da i sig selv ikke er synderlig Poesi. De have kun det mærkelige, at man seer de Studerende for sig, hvorledes de have vandret og redet og sejlet, have forkortet sig Vejen; og Stedernes Navne, der ofte udtrykkes ved en eller anden Omskrivning; f. Ex.

Cum duce Lotichio (sic mens animusque ferebant)
Dulce Nicrum linquens ingrediebar iter.
Scilicet Hectoreos populos uisurus et urbem
Quam vetus a musto nomen habere ferunt,
Nostra sed herbarum de nomine nuncupat ætas. — —

Mane per anfractus uallis ripamque virentem
Pergimus, et rapidis acceleramus equis;
Prægredimurque urbem, cui montes, inter et amnem,
Flumen, et agrestis nomina fecit aper.
(Eberbachium). — —

Carmina Lotichius ueterum celeberrima uatum
Cantabat uarijs lata per arua modis.
Nunc quæstus Ariadna tuos, nunc Phyllidis ignes,
Et numeros citharæ, Lesbi puella, tuæ,
Eurialique necem Nisique canebat amorem.
Sic breuior dulci carmine facta uia est (etc.).

Af hans Elegia de amoribus suis angives at være en Udgave, Francof. 1567, der heller ikke findes paa Kongens Bibl., og der menes maaskee Aftrykket deraf i Ægid. Periandri Hortus amorum secundus floribus illustrium Germanorum poetarum consitus. Francof. 1567. Bladet 156. Den udgjør kun to Sider. Slutningen er:

Cernimus hic plures præstanti corpore nymphas,
Qua Rhodanus celeres in mare voluit aquas,
Quarum non potero cultas describere formas,
Quælibet Attalicum est digna subire thorum.
Si vultus facilesque pedes et musica blanda
Insignes potuit sæpe mouere viros,
Cur igitur nostram non possent flectere mentem?
Hic amor, hic choreæ, blandaque chorda vigent.
Virtutes harum plures recitare quiesco:
Quin nisi amem sæua Tygride natus ero.
Virginis hoc vultus suadēt, et prompta voluntas,
Blandaque præterito basia sumpta die.
O vtinam nobis maneant hi semper amores,
Et niueis pennis cuncta ministret amor.

En lille Digtsamling: Carminum liber ad Fridericum II., Daniæ et Noruegiæ Regem. His Sebastiani Gryphii Tumulus et alia quædam diuersorum authorum accesserunt. Lugduni apud hæred. Seb. Gryphii, 1561. 12mo, haves paa Kongens Bibl. (Den omtales ogsaa i Langebeks Excerpter i Suhms Saml. 1 D. 3 H. S. 149). Denne lille Bog oplyser det nøje Forhold imellem de Lærde og Bogtrykkerne. Her findes allerede hans nysomtalte Iter Francicum og Elegia de amoribus suis, samt to større Digte: Ad philomelæ tumulum lacrymæ, som jeg vilde meddele, hvis jeg ikke allerede havde meddelt saa meget, og en Eclóga; Resten er mindre Lejlighedsdigte, af hvilke et af de længste In diem natalem begynder saaledes:

Sparge puer flores, celebrantur festa Joannis:
Nominibus nostris omen inesse solet.
Hoc noni fatigata graui sub pondere mensis
Dulcis me mater tempore progenuit.[1]

[1]) Her forekomme Digte Ad D. Johannem Frys Cancellarium, Ad Corvinum Canvtium Wlfeld, Ad M. Casparvm Mvle, juniorum principum in aula Danica pædagogum, Ad D. Hermolavm Trolle, Senatorem, Ad D. Jacobum Beck Regiæ M. Quæstorem, Ad D. Ioannem Trvdsen Wlstand, Mareschalcum, Ad M. Ioannem Svaningium (om hans Historieskrivning), Ad Mag. Lavrentij Ripensis tumulum (hans Levnetsomstændigheder), ikke at tale om udenlandske Lærde. Denne Forfatters Typus veri et sinceri

I Slutningen af Tidsrummet fremstod en anden Digter, **Johannes Sasceribes**, f. 1526 i Nærheden af Alkmaar i Holland, blev 1557 Prof. i det hebraiske Sprog, † 1594. Blandt hans latinske Skrifter ere hans aandelige Digte de vigtigste:

Odarum siue Carminum sacrorum libri ix. Quinque priores Davidicorum. Sextus Biblicorum. Reliqui tres recentium Autore Johanne Sasceride Vuermenhusano. Eiusdem Carmen Seculare pro Ecclesia. Basileæ per Joannem Oporinum. — Basileæ, ex officina Ioannis Oporini, Anno Salutis humanæ M. D. LVII. (Exemplar paa Kongens Bibl. 483 Sider foruden Register). Som Prøve paa de Davidiske Psalmer hensættes Begyndelsen af den første.

Ode 1. Foelix et placido gratus is est deo,
Quisquis consilio non stat ab impio,
Nec praua scelerum qui manet in via,
Risorumque ferox considet in throno.

Sed quem sancta boni lex recreat Dei,
Eiusque eximium pectus amabili
Noctes atque dies occupat ocio,
Includitque pium iugiter ætheri.

Non hunc absimilem dixeris arbori,
Quæ plantata secus uitrea flumina,
Fructum, diues aquæ, tempore fert suo,
E qua defluitat ne folium quidem (etc).

Sjette Bog eller Carmina Biblica ere over forskjellige Emner; f. Ex. Ode 1 er Canticum Israelitarum. Exod. 15 Cantemus Domino etc. Ode 2 er Canticum Moysis. Deut. 32. Audite cæli quæ loquar etc. Nemlig

Audite, cæli, quæ loquar, et mea
Perdisce tellus verba, simul mea
Doctrina, sicut herba rore,
Et pluvijs madefacta crescit. (etc.)

---

amoris, Havn. 1579. findes ikke paa Kongens Bibl., saa jeg veed ikke til hvilken Kathegori den hører.

Ogsaa de følgende Bøger, der indeholde Carmina recentia ere over gudelige Æmner, mest almindelige, men ogsaa nogle tagne af det N. T. f. Ex.

Ode 7. Concio Christi, ex cap. 7. Matth.

Alto monte sedet Deus,
Et bissena cohors ei
Charos assidet ad pedes.
Turbas ille regit labris,
Tandem et fessus hoc addit:

Totis viribus ingredi
Cæli mænia lucidi
Arctam quærite per viam:
Nam lata est quoque, quæ sua
Carni vota relinquit.

Hac se præcipitant senes
Tristes, et iuuenum chorus,
Plutonisque nigrantia
Complent atria, nec gradum
Unquam vertere possunt. (etc.)

Carmen seculare udgjør ikke mindre end 81 Strofer. Som historisk Lejlighedsdigt kan ogsaa mærkes hans Epicedium in obitum Serenissimi (etc.) Christiani Tertii (etc.) Item Historia de coronatione (etc.) regis Friderici. Hafniæ apud Christophorum Barth. 1559. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl. Sørgedigtet optrykt hos Krag).

7. Lærd Literatur fortsat. Naturvidenskaberne. Læger: Alexander Kinghorn, Peder Capiten, Jakob Bording (Joh. Spithov, Philip Bording, Lucas Bachmeister), Cornelius Hamsfort.

Der findes adskillige historiske Vidnesbyrd om Kong Christian den Tredies Kjærlighed til Videnskaberne. Ogsaa Naturvidenskaberne fandt i ham en Opmuntrer. I Niels Hemmingsens Ligtale over denne Konge (hos Krag 1, 420)

hedder det, at han imellemstunder fornøjede sig med mathematiske Sager, hvori han fandt en særdeles Behag, thi det var hans største Fornøjelse at betragte Planeternes og Stjernernes Gang, og det paa en Himmelkugle, hvis Lige næppe tilforn skal være seet. Dette bemærkes som en Indledning til den glimrende Vending, som Mathematik og Astronomi tog i det følgende Tidsrum. At han ogsaa gav sig af med Medicinen, sees af Henrik Ranzaus Skrift de conservanda valetudine 1591, i hvis Fortale der tales om at ogsaa Konger og Fyrster øvede Lægekunsten; blandt dem anføres ogsaa (cap. 51 og 53) Christianus III. rex Daniæ, hvorlunde han prøvede en Modgift paa en fra Livet dømt Forbryder, og hans medicamentum contra morbum caducum. Dette oplyser den til de højeste Kredse udbredte Interesse for Medicinen, der i dette Tidsrum især yttrer sig ved Lægebøger, og i det følgende tager en streng videnskabelig Retning. Den befordredes ved de kongelige Livlæger, der i Almindelighed tillige vare eller havde været Professorer ved Universitet. Blandt dem ere de bekjendteste: Alexander Kinghorn, ogsaa kaldet Alexander Skotte, der kom hertil som Doctor i Medicinen 1513, og blev Prof. ved Universitetet og Christian den Andens Livlæge; men siden brugtes han især i kongelige Sendinger.[1] Peder Capiten, Petrus Capitaneus, f. 1512 i Middelburg i Zeeland, var Prof. i Medicinen og Livlæge hos Christian den Tredie, † 1557. Hans Disputats De potentiis animi, Havn. 1550, 4. haves ikke paa Kongens Bibliothek; derimod er han bekjendt af sin Præservativ og Forvaring mod Pesten (oversat paa Latin findes den i Bartholini Cista medica, S. 12), som Peder Palladius udgav, paa Dansk, Kbh. 1553; i hvis

[1]) See om ham Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 266, og Allen, Chr. 2. Breve.

Oversættelse Anledningen dertil tillige angives.[1] **Jakob Bording**, f. i Antwerpen 1511, studerede i Paris og Montpellier, opholdt sig i ti Aar i Italien, og drog til Bononia for at studere Medicin, hvorefter han 1541 af Kjærlighed til Luthers Lære tog til Antwerpen og praktiserede som Læge. Men da hans Tro ogsaa her udsatte ham for Forfølgelser, drog han 1545 til Hamborg; 1549 kaldtes han som Prof. til Rostock, og 1556 blev han Prof. i Medicinen i Kjøbenhavn og Livlæge hos Kongen. 1559 dissekerede han Christian den Andens Lig. † 1560. Hans Levnet er udførlig omtalt

---

[1]) I Palladii Fortale til en Præservative og Forvaring mod Pestilense af Dr. Petro Capitaneo hedder det nemlig:

„Høylerd Mand Doctor Peiter Capiten, kongelig Maiestats Docter i Lægekunst oc Professor her i Vniuersitetet, haffuer screffuit en stor oc merckelig Bog, om Pestelentze, oc fordi at den kand icke saa snart komme paa Prenten, vilde hand beuise sin tienlste den Meninge Mand til gode her i Riget, som hand selff i denne lille Bog til kende giffuer, oc haffuer der faare, vddraget en Kerne och Blomme, aff samme hans store Bog, som hand haffuer forhende, oc den forsent, til Predicanterne Her i Byen, Oc er forkyndet paa alle disse Prædikestole, saa at de som icke foracte Guds vrede och Riiß, holde sig der effter, oc mange der aff vndgaa oc bliffue Reddede, Thi som mand siger, der hører Hielp til Guds Hielp." Capitanei Del af Bogen indeholder de legemlige Præservative, „Først for dem som icke ere befengde met Pestelentz", dernæst „En Legedom til dem som ere befengde met Pestelentz". For de første tilraades for unge Mennesker Aareladen, Purgatz, Røgning med Enebær, samt Feneyske Triagels, Angelicarod, o. s. v. Bogen ender med: „Screffuit paa Halsniß Onsdagen effter Samaritanum Aar etc. M. D. Liii. Petrus Capitanius." Det er vistnok ogsaa ham, om hvem Bugenhagen i Juni 1550 skriver til Kongen: Vns ist geschrieben von Lübeck, das Doctor Petrus Capitaneus beraubet ist, das ist vns leid, und das er kaum mit dem Leben davon gekommen ist, das ist vns lieb. Da sprach ich, der frommer Doctor mag sich mehr das fürsehen, das er seine gulden ketten vnd was er mehr von solcher ware lieb hat, solchen Kaufleuten nicht anbiete (etc. Gelehrt. Männ. Briefe, 1, 146.) See ogsaa Sommelii Lex. erud. Scan. 2, 20.

i Ligtalen over ham af Johannes Spithov (Monasteriensis), der blev Prof. pædagogicus 1545, senere i det græske Sprog og i Fysik, samt Doctor i Medicinen, † 1564.[1] Bordings Ligtale over Christian den Tredie er omtalt foran. Hans medicinske Skrifter, der indeholde hans Forelæsninger, udkom først efter hans Død: Deraf er hans Anatome 1585 det vigtigste, siden udgivet under Titel af *Φυσιολογια* (etc.) 1591 og Physiologia 1605.[2]

Jakob Bordings Søn, Philip Bording (f. i Antwerpen 1542, † i Stralsund 1565) kunne vi ikke tilegne os, uden for saa vidt han her udgav Themata de corporis humoribus (etc.). Hafn. 1560, 4. (der ikke findes paa Kongens Bibl.). Heller ikke Jakob Bordings Svigersøn, Lucas Bachmeister, f. i Lyneborg 1530, Informator for de kongelige Prindser 1552—1555, og Hofprædikant hos Enkedronning Dorothea 1559—62, † i Rostock 1608; om end nogle af hans theologiske Skrifter, som De modo recte et utiliter concionandi, Rostoc. 1570, ogsaa for vor Literaturs Udvikling have Interesse. Heller ikke har Slesvigeren Cornelius Hamsfort (Fader til Historieskriveren), der var Livlæge hos Christian den Tredie, tog Doctorgraden i Medicinen i Kjøbenhavn, og fik 1549 Privilegium at oprette et Apothek

---

1) Oratio in funere (etc.) Doctoris Jacobi Bordingi, Hafniensis Academiæ Rectoris et Serenissimi Daniæ Regis Medici. Habita a Johanne Spithovio Monasteriensi, Academiæ eiusdem Professore Physico. Vitebergæ Excudebat Johannes Crato. Anno M. D LXII. (Exemplar paa Kongens Bibl.) See ogsaa Molleri Cimbr. liter. 2, 79. Brevene imellem Bording og Doletus (i Stephani Doleti Orationes duæ, det sidste Afsnit Epistolarum amicorum liber) skrevne medens Bording var i Paris, indeholde intet for Bidenskaben mærkeligt.

2) Om disse Skrifter og Udgaverne findes Efterretninger i Herholdt og Mansas Saml. S. 141. See ogsaa om ham og de andre Læger Bartholins Skrifter og Gram i Vid. Selsk. Skr. ældste Saml. 4, 268.

i Odense, hvor han tillige praktiserede som Læge, † 1580, saavidt vides virket umiddelbar for dansk Literatur, men vel har han paa en vis Maade middelbar fremmet den ved sit Legat, for hvis Renter der til fattige Disciple i Odense Skole skal kjøbes Træsko.

8. Lærd Literatur fortsat. Udenfor Universitetet. Theologi, latinsk Poesi, Filologi. Forfattere: Jens Pedersen Grundit. Jakob Jespersen. Johannes Blak. Jens Jørgensen Viberg og flere latinske Digtere samt adsprebte Digte. Balthasar Jakobsen.

Blandt de Mænd, der virkede udenfor Universitetet, er en af de mærkeligste Jens (hos Nyerup Hans) Pedersen Grundit, f. af Bønderfolk i Grundit ved Vejle 1510; han gik i Ribe Skole, derefter i Aarhus, hvor mange strømmede hen formedelst dets Rektor Torkild Pomærii berømte Lærddom, og hvor Johannes Synningius var hans Meddiscipel. Under Borgerkrigen vilde han gaa til Kjøbenhavns Universitet, men kom (nescio quo vento, siger Vedel) til Malmø, efter hvis Overgivelse Ole Chrysostomus sendte ham som Rektor til Ystad (ut juventuti formandæ præesset). Her traf Synningius ham paa sin Tilbagerejse fra Wittenberg, og fik ham med sig til Kjøbenhavns Universitet, hvor Grundit nu blev den første Magister efter dets Fornyelse. Derefter var han Rektor i Ribe 1542—1550, da han frasagde sig dette Embede; 1554 blev han Kannik og Præst ved Domkirken. Han havde vedligeholdt sin Opdragelsesanstalt, i hvilken Anders Sørensen Vedel blev optaget 1557. Han døde af Pesten den 14 Aug. 1565.[1] Det Skrift, der

[1]) Grundits Vita af Vedel bag Udgaven af hans Similitudines, jf. Molleri Cimbria liter. 2, 255. Wegener, Vedels Levnet, 2 Udg. S. 14. Vedel fortæller Anledningen til at Johannes Synningius i Aarhus Skole blev kaldt Johannes Miro; og meddeler andre interessante Oplysninger om denne Tid.

har givet ham et varigt Minde i Literaturen, efterlod han i Haandskrift.

Det er udgivet af Vedel under Titel af: Liber posthumus continens Similitudines, quibus præcipua capita Religionis Christianæ explicantur et illustrantur, Collectus a Johanne Petro Grundith — nunc primum auctior editus una cum vita Autoris ab Andrea Severino Welleio. Witebergæ MDLXVII. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Bogen er tilegnet Vedels Lærer M. Jacobo Matthiæ Welleio apud Ripenses verbi dei ministro. Datum Witebergæ ipso die Apostoli Jacobi, Anno 1567. Den svarer til sit Navn; den indeholder nemlig en Række af Lignelser ved hver kristelig Lærdom, f. Ex.

Qvemadmodum concha initio ueris mirabili siti appetit rorem cælestem, ita ecclesia Christi appetit cœlestia dogmata, tradita uoce dei. Vt autem ex eo rore et conchæ carne, cuius odor optimus est, nascitur gemma pellucida, mirificam vim habens in pellendis uenenis et corroborando corde humano: ita uerbum fide apprehensum efficaciter medetur contriti cordis dolori, præstat et æternæ uerissima gaudia uitæ, gaudia quæ nullo sunt moritura die.

Sicut mater non modo lac præbet infanti, sed etiam cum lacte flammas mutui amoris in sobolem spargit: sic Deus per uerbum, quod merito comparatur lacti, spiritum suum gratiæ, Arrhabonem, in pectora nostra effundit, mouentem casta incendia amoris et inuocationem.

Sicut herbæ bene olentes, quo magis manibus teruntur, hoc magis emittunt odorem gratum. Ita uerbum Dei quanto maiori diligentia legitur et sæpius tractatur, tanto maiores et suauiores suppeditat consolationes. Lectio lecta placet decies repetita placebit.

Quemadmodum araneæ et apes sugunt ex una et eadem herba: illæ succum quem trahunt, uertunt in uenenum, non uitio herbæ, sed uenenatæ naturæ suæ, hæ vero quod trahunt, in mel conuertunt. Ita pij et impij misti audiunt uerbum Dei, sed hi inde offenduntur, illi uero emendantur.

Og saaledes hele Bogen igjennem, en uendelig Række af Lignelser, nogle meget smukke, der, som man kan tænke sig, skulde være

en Samling til Brug ved Udøvelsen af den Tids gejstlige Veltalenhed. Bogens sidste Blad er et græsk Vers a Jacobo Matthia Arhusiensi.

Vedel havde ogsaa oversat Grundtvigs danske Ligtaler paa Latin, og agtede at udgive dem.

En ellers ubekjendt Jakob Jespersen, Jacobus Jasparus, f. i Aarhus, og som kalder sig publicus professor græcus ac trium linguarum studiosus, opholdt sig i Antwerpen, og udgav der det Lejlighedsdigt, som har bragt hans Navn til os.[1]

Bekjendt som Skolemand og latinsk Digter er Hans Blak, Johannus Blaccus, Rektor i Roeskilde. Han opholdt sig flere Aar udenlands, og udgav sine Digte i Paris.[2] Nemlig Odæ sacræ variis carminum generibus conscriptæ. Autor Joannes Blaccus Danus. — Parisiis apud Nicolaum du Chemin

---

1) Epithalamium illustr. D. Francisci à Lotheringia (etc.) ac inclytæ D. Christinæ à Dania (etc.) per Jacobvm Jasparvm Danvm Arhusiensem (etc.). Antverpiæ 1551. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Forfatteren var blind, hvilket sees af Slutningen, kaldet Epithalamium cæci, der begynder med:

Munera dent alii, pauper dat carmina cæcus. Hans Skrift var længe ubekjendt, indtil C. Brandt, der paa Exemplaret af den gamle Udgave har skrevet sit Navn og kalder sig Othinia-Fionus, kjøbte et Bind paa Auktionen 1753 efter Jak. Berg, Præst i Svindinge og Provst i Gudmeherred; i dette Bind fandtes Digtet, som han gav en smuk Udgave af, Hafn. 1760. 4. (ligeledes paa Kongens Bibl.). Han mener at Forf. var en Discipel af Morten Borup.

2) Brandt i den nysanførte Udgave af Jespersens Epithalamium, S. 16, mener, at denne M. Joh. Blaccus, som efter Thura, Idea S. 37, var Rektor i Roeskilde, maaskee er den samme som M. Joh. Blok, som Vinding omtaler, Acad. Hafn. S. 127, og som Joh. Nicolai Block, autor Epistolæ de vita Joh. Tausani 1576 in fol. obviæ inter Mss. Bibliothecæ Herslebianæ p. 571 n. 83. I Giessings Jubellærere 3 D. 1 B. S. 4 i Niels Hemmingsens Levnet findes i Anledning af Niels Hemmingsens Lærer Nicolaus Black en temmelig uklar Anmærkning om denne Familie; jf. Pontoppid. Annal. 2, 306.

in uico D. Jo. Lateranensis, sub signo Gryphonis argentei. 1549. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Denne artige Digtsamling indeholder Digte over bibelske Emner, f. Ex. In festo natalis Domini redemptoris nostri; Ode Sapph. de tribus Regibus, o. desl. Som Prøve meddeles Begyndelsen af Carmen Pascale seu ode Sapphica de resurrectione, der bestaar af 89 Strofer:

Nescio quo mens agitata motu,
Quoue flagranti uelut incalescit
Spiritu, magnum similis nouunque
Parturienti.

Annus arridens nouus, undiquaque
Gratiam spargit facie decora,
Ver repubescens, modo læta adesse
Tempora monstrat.

Daulias cantu Philomela dulci,
Astra demulcet, reliquæ et uolucres
Gestiunt, tellus reuirescit, atque
Parturit arbos.

Arua fæcundi zephyri relaxant,
Induit pictum grauis herba florem,
In suos fœtus genitale tempus
Soluitur omne.

Tum noui corpus reparant calores,
Sanguis et uenis salit inualescens,
Redditur rebus sua iam iuuenta
Florida cunctis.

Caussa tantorum puto gaudiorum est,
Quod resurgentem dominum salutant,
Illius sancto recreata flatu
Cuncta creata.

Languidus mundo incubuit ueternus,
Mortis et sensu stupuere secla,
Rebus at uitam rediuiua uita
Omnibus auget.

Slutningen er Joannis Vincentii Gigliani Finariatis Itali Epigramma, hvorlunde Flaccus hidtil gjældte for den første lyriske Digter, men nu rivaliserer Blaccus med ham; og da den ene besynger hellige Ting, den anden profane, siig mig saa Læser, hvilken der skal mest holdes i Ære:

Hactenus in lyricis fertur tenuisse Poetis
Conspicuo summum Flaccus honore locum,
Nunc Blaccum dulcem Musarum Flaccus Alumnum
Aegra conferri non sibi mente ferat (etc.)

Næste Aar udgav han Ad generosissimum Danorum Principem Fredericum, Christiani (etc.) regis filium, Sermonum liber vnus, ex Isocratis oratione de Regno, carmine Heroico. Autore Joanne Blacco Dano. — Parisiis Ex officina Reginaldi Calderij et Claudij ejus filii. 1550. 4. (Et smukt Exemplar paa Kongens Bibl.). Fortalen til Prindsen er skreven i Paris i Oktober 1550, og det hedder i den, at det var nu det sjette Aar han for at studere havde tilbragt udenlands. Først findes kortelig i Prosa Præcepta de officio principis ex hac oratione in compendium contracta; og derpaa Udførelsen i Vers.

Bisskop Sadolins Søn, Jens Jørgensen Viberg, der blev Sognepræst i Laaland 1559, men formedelst Lejermaal 1579 dømt fra sit Embede,[1] begyndte sin poetiske Virksomhed med

Johannis Georgii Vibergii Elegidia
In zoilum.
Quem non edax liuor petit,
Hic omnium est miserrimus.
Famæ, sacræque gloriæ
Oblatrat omnis inuidus.

---

[1]) Johannes Francisci har i sine Elegier ogsaa Eleg. 16. In natalem M. Johan. Georgii Vibergii, der begynder saaledes:

Romani redijt nunc lux uigesima Martis
Qua læto et fausto sydere natus eras.
Hunc sine labe diem quondam celebrabat alumnus
Sulmonis clarus Naso poeta suum.

Tabesce belle zoile
Liuore, dum tandem crepas.
Witebergæ ex officina Viti Crevtzer
M. D. LII.

(Exemplar paa Kongens Bibl.). Det er en Samling af mindre Digte, tilegnet hans Lærer Christ. Torch. Morsianus, for det meste til Personer, som til Melanchton, Ad M. Davidem Cellium Malmogium, Ad D. Christiernum Pauli Priorem cænobij chanutini. De mærkeligste Digte ere de, som vise, at han har beskjæftiget sig med Fysiognomik og Chiromanti og Tegninger, som skulde oplyse dem. Nemlig Ad Lucam Andream Coagium de Tabulis Physiognomicis, hvori det hedder

Ex nostra uarias mentes cognosce tabella,
Ne pereas læsus fraudibus atque dolis.
Cernere diuersos animos, et noscere mores
Diuersos, non est ars, mihi crede, leuis.

Ligesaa Ad M. Georgium Martinum Boringholmium de tabulis chiromanticis. Der er flere Ad Cassionellam, som dette:

O celebris nostro uersu lætare puella
Namque tuum nomen iam super astra uolat.
Quid pia uirgo mihi pro tali munere reddis?
Aurum? hui nolo tali dona dari.
Basiolum teneris saltem mihi fige labellis,
Basiolo uendam carmina nostra tibi.
Basia nunc sumpsi, tibi basia reddo uicissim,
Nam precio Musas uendere nolo sacras.

For Skolen udgav han Johannis Georgii Vibergii παιδεία, seu institutio, pio studio edita in usum puerorum. Accesserunt Disticha moralia eiusdem. Vitebergæ. Ex officina Typograph[illegible] Viti Creutzer 1553. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Bogen er tilegnet hans Fader; der findes ogsaa en Anbefaling for Forf. af Melanchthon. Det er latinske Vers, indeholdende gode Formaninger. Hans Portræt staar foran Disticha moralia, af hvilke der haves et særskilt Aftryk i Kvart uden Titel.

Der findes vistnok adskillige flere latinske Digtsamlinger og adspredte Lejlighedsdigte, men de anførte ville være tilstrækkelige til at

give en Forestilling om Indholdet. En slesvigsk Præst Joh. Busmannus udgav Poemata quædam, Witeb. 1537, et Epigram, en Elegi til Christian den Tredie, m. m. hvori findes historiske Mærkeligheder om denne Konge. (Langebeks Excerpter af Bøger i det Kgl. Bibl., i Suhms Saml. 1 B. 3 H. S. 173; og Werlauffs Efterr. om det Kong. Bibl. 2 Udg. S. 3. Indledningen viser, at Forf. da længe havde været Præst i Slesvig). Den bekjendte Povel Kempe skrev et Epithalamium ad M. Onnonem, m. m. (Allen, Christian Andens Breve, S. 391). Den nysnævnte Høne, Johannes Matthiæ Hoynius eller Hoinus, udgav et Vers i Wittenberg 1550, 4. som Langebek har kjendt (D. Mag. 1, 125), men som nu ikke findes. Derimod haves paa Kongens Bibl. af samme Høne en prosaisk Oratio de angelis recitata Witebergæ in privato conventu, die castorum angelorum, Anno 1550. A Johanne Hoyno Ripensi Dano. Witeb. 1550. (defekt uden Ende). Den afhandler Englenes Natur; begynder med et Vers af Wesselus Palemonius Malmogensis; og er tilegnet Johan Fris. Den er holdt i en Samling af hans Landsmænd i Wittenberg, og just det er det mærkelige ved Bogen; man seer at de Danske samledes, og holdt deslige Foredrag isteden for vor Tids politiske Taler.

Endelig digtede man ikke alene selv, men aftrykte ogsaa fremmede Arbejder, hvilket vi allerede have seet Exempel paa i Morsings Skolevers. Et saadant, paa Kongens Bibl. nylig opdaget, i Midten defekt Skrift er: Antonii Mancinelli de Moribus et Officiis. Antonius Mancinellus Meliternus ad Phastum filium. — Haffnie ex officina honesti viri Joannis Vinitoris habitantis in nouo vico claustrali. Anno 1541. Begyndelsen er:

Inspice virtutis Speculum dulcissime fili,
Quo sapiens fias, quo probus ipse magis,

Dogmata percipies vitæ, normamque loquendi,
Sanctus eris, nostra cæperis ire via,

Bina simul pergunt mea carmina, propterea que
Anterior dux est, posteriorque comes.

Derpaa følger da Speculum de moribus et officiis, a quibus honeste viuendi præcepta ducuntur. Prudentiæ officia i lignende Disticha, ikke blot for Skolen, men for hele Livet.

Af Skrifter vedkommende klassisk Filologi[1] har jeg, udenfor Grammatikkerne, ikke fundet andet end det af Balthasar Jakobsen, Balthasar Jacobi, (f. i Malmø 1524, Erkedegn i Lund, † 1586), om det formentlige Fund af Ciceros Grav og to Urner, hvoraf den større skulde indslutte hans Aske og den anden var et Taarekar. Forfatteren havde selv sendt Opdageren Desiderius Lignamineus Patavinus, og fremstiller Formodninger om, hvorledes Ciceros Aske kunde være ført herhen, og at hans Søn Marcus kan have ladet Graven opføre, samt meddeler Bemærkninger om Indskriften.[2]

9. Lærd Literatur fortsat. Historieskrivning. Laurids Strak. Peder Olsen (Petrus Olai). Hans Svaning. Historiske Aktstykker. Niels Svansø. Markus Jordan. Niels Pedersen (Nicolaus Petræus).

Christian den Tredie berømmes ogsaa for sin Kjærlighed til Fædrelandets Historie, og de dannede Mænd paa hans Tid vare ingenlunde uden historisk Sands, der imidlertid udenfor Saxo ingen anden Tilfredsstillelse kunde finde end Krønniker. (En stor Del forekomme, ogsaa tyske der-

1) Om det Haandskrift, der indeholdt Livii tabte Bøger, see Pontoppid. Annal. 2, 309.

2) Sepulchri facies M. Tul. Ciceronis, Nuper in Zacyntho insula reperti, et nunc in gratiam studiosorum Scholæ Haffniensis in lucem editi. Impressa Hafniæ Apud Christophorum Barth. Anno M.D.LIX. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.) med et Træsnit over de to Urner. Bogen er stilet til Lave Brockenhus, der havde besøgt disse Steder og var anseet i Rom og Venedig, hvilket Forf. selv havde erfaret, og omtaler tillige Coruinus vlffelt. — Naturligvis er dette Skrift kun mærkeligt som en literær Kuriositet. Det omtales ikke der, hvor man skulde have ventet det, i Ciceronis Opera, ed. Orellius, t. 6, S. 109 (hvortil Prof. Ussing har henviist mig), hvor Desiderii Skrift omtales; heller ikke hos Bähr, Gesch. der Röm. Liter. 3 Ausg. 2, 235.

iblandt, i Mester Hans Urnes Testamente, D. Mag. 1, 296). Krønniker og Bønnebøger fulgtes jevnsides ad. Til denne Tids vigtigere Krønnikeskrivere hører formodenlig: Laurids Stral, Laurentius Stralius, hvis Levetid dog er aldeles uvis. I hans Annales Danici (Langeb. Script. 3, 302) forekomme nogle faa danske Sætninger, som: Kotkarle ware alle galne met there kylwer; war i Lund Klærkemod. Uden Tvivl hører i det mindste Grundlaget til disse Annaler Middelalderen til. Peder Olsen, Petrus Olai Minorita, skal være f. i Sannerup i Sælland og † imellem 1560—70. Af hans Paralipomena (Arnæ-Magn. Nr. 107. 8.) ere flere Stykker optagne af Langebek (Script. t. 1 og 2; jf. Langebekiana S. 64). Chronicon Skibyense omtales ved Povel Eliesen. Af en ubekjendt Forfatter, der levede 1527 (Petrus Olai?) haves Duodecim excellentiæ regni Daniæ (i Langeb. Script. 8, 493); og et andet vigtigt historisk Skrift er Seditionum Daniæ liber (sst. 8, 515). De kongelige Historiografers Tid begyndte. Christiern Pedersen skal have været Christian den Andens. Hans Svaning, Johannes Svaningius (f. 1503 i Svaninge i Fyn, † 1584) blev Rigets Historiograf 1553. Tiden gav Anledning til mange Taler, Stridsskrifter og andre historiske Aktstykker, som det ikke vedkommer Literaturens almindelige Historie at drøfte. Navnlig vexledes der, som bekjendt, en Mængde Stridsskrifter imellem Christian den Anden og Frederik den Første. (Allen, de rebus Christ. 2. S. 36. Christian den Andens Breve S. 503 o. fl.). Og Opmærksomheden var allerede henvendt paa Beskrivelser over Fædrelandet. Mag. Niels Svansø, Præst til St. Jakobi Kirke i Varde omtrent 1540, der havde deltaget i Striden med Katholikkerne (Langebekiana S. 64), efterlod en Descriptio Daniæ, en Blanding af Vers og Prosa (hvoraf Uddrag findes i Suhms Ny Saml. 1, 331.)

For Fuldstændigheds Skyld maa tillige nævnes de ældste Landkort over Kongeriget og Hertugdømmerne 1552 og 1559 af Markus Jordan (f. i Krempe, Prof. 1550 i Mathematik, † 1595).

Ligesom Christiern Pedersen, der siden skal omtales, i Modersmaalet forsøgte at bearbejde den danske Oldtid, saa blev den ogsaa nu Gjenstand for den lærde Forskning. Niels Pedersen, Nicolaus Petræus eller Petrejus, Præst i Loderup i Skaane (siden Præst paa Møn, † som Superintendent i Sønderjylland), hvis Skrifter først senere ere udgivne, begyndte allerede omtr. 1550 at meddele sine oldhistoriske Undersøgelser, der sædvanlig gaa under Navn af den Gullandske Hypothese, og han bekræftede dem ved Gullandske Folkesange. Dersom disse ejendommelige Forskninger vare blevne forkastede paa hans Tid, var det maaskee næppe værd at nævne dem; men de have vundet Tiltro en rum Tid efter, og hyldes endnu af Stephanius.[1] Denne Mands Granskninger, hvilken Oprindelse de end ellers have, føre os tilbage til Oldforskningens Begyndelse; og de vise paa hvilket Trin Sprogkundskaben stod. I denne Henseende have de Betydning; ja den Heftighed, hvormed Gram ivrer imod dem, viser jo, hvilken Vægt de endda havde, thi ellers vare hans Ord jo spildte. Denne begyndende Forskning har det store Gode, at den veed det, som ingen anden kjender, at den tror det, som ingen anden har Lid til; af lutter Patriotisme fører den Danmarks Ælde tilbage til Syndfloden etc.; og der er vel flere end mig, som den i deres unge Dage har moret ved sin Troskyldighed

---

[1]) Han siger om det Gullandske Vers, at det er vetustissimum — multo verius, multoque accuratius, quam est a Paulo (Diacono) præstitum. (Stephanii Notæ in Saxonem S. 181).

og sit snurrige Sprog, der bestaar i til de sædvanlige Former at føje lutter =ummer, ligesom i Kragemaal. Den begynder med Confusio linguarum circa annum mundi 1790, med Gomer og hans Sønner, og fører os saa lykkelig og vel igjennem Tiden ved Hjælp af Berosus, Josephus o. s. fr. Og hvo kan endnu læse denne Chronica Gothlandica med dens vidunderlige Sprog uden at smile?

Saaledes begynder dens Primum et antiquissimum monumentum:

Japhet, Tredium Noe Son, afflede einum Son, hucken heite Gomer. Hand indtog Walland, meten Tyger Gomers son foer till einum Landum vdinden hæd mindrum Asia: och neffnede hæd folcket, hucket hanum folgdum Tygraner. Hucket Landum fortidum neffndis Phrygia. Hæd er Skedt daa aff Verldrums alder gangen vaar attartan hundert och halffandum stye, vdinden Sarychs tidum.[1]

10. Lærd Literatur fortsat. Latinske Skrifter af Forfattere, der tillige have stræbt i Modersmaalet. Christiern Pedersen. Peder Litle. Frands Vormordsen. Peder Lauridsen. Peder Palladius. Niels Palladius.

De Forfattere, der som den allerede omtalte Synningius have virket saavel for den lærde Verden, som for Folket, have i første Henseende især haft et dobbelt Øjemed. Deres Skrifter tjente til at befordre det latinske Sprog eller Re-

---

1) Haandskriftet, som Lyskander har bevaret og forsynet med Forfatterens Levnet, og af hvilket kun en Del er udgivet, findes blandt Arnæ Magn. Nr. 846. 4. Udgivet er Cimbrorum et Gothorum origines (etc.) Lips. 1695. Paa Dansk af Winsløv: Cimbrers og Gothers ældgamle Herkomst og Handel. Kbh. 1707. See iøvrigt Suhms Saml. 1 D. 2 H. S. 138; Grams Noter til Meursius (i Meursii Opera t. 9.) S. 84—85. Sv. Grundtvigs Folkeviser, 1, 319. Om Haandskriftet i Stokholm, Umbra Saxonis (etc.) see Molbech, Danske Haandskr. i Stokh. i Hist. Tidsskr. 4, 136.

formationsværket. Forsaavidt som Skrifter af første Art, især Vokabularierne, i vor Tid kun ere vigtige for Modersmaalet, ville de blive anførte i den følgende Afdeling; de øvrige derimod meddeles her i en samlet Oversigt.

Christiern Pedersen udgav, som vi allerede have seet, i Paris latinske Messebøger o. desl. Der anføres tillige af ham et Skrift de gratia divina et confessione, Malmogiæ 1532, hvilket ikke findes i vore Bibliotheker, og som Brandt heller ikke i Sverrig har truffet paa; om hvis Tilværelse og Indhold jeg derfor intet kan afgjøre.

Peder Litle, Petrus Parvus Rosæfontanus, udgav Joh. Campensis Omskrivelse af Psalmerne, Roeskilde 1536.[1]

Frands Vormordsens Skrift om Kirkevæsenet er allerede foran anført ved Gyldenmunds Lamentatio ecclesiæ. Han udgav ligeledes et andet med Hensyn til Reformationen i Malmø vigtigt Skrift: hans med et latinsk Vers af samme Chrysostomus anbefalede Apologia adversus Lundenses Canonicos,[2] nemlig mod deres nuperrime latam sententiam et

[1]) Psalmorum omnium iuxta Hebraicam veritatem paraphrastica interpretatio, authore Joanne Campensi, publico Louanij Hebraicarum literarum professore (etc.). Accessit Athanasius ad Marcellinum in librun psalmorum Capnione interprete. Paraphrasis in concionem Salomonis Ecclesiastæ quantum phrasis Hebraica permittit, ad literam proxime accedens per Joannem Campensem. — Roschildiæ apud Joannem Bart Idibus Nouembris Anno M. D. xxx. vj. (Et Exemplar paa Kongens Bibl. paategnet Jo. Grammii). Omskrivelsen er i Prosa. See iøvrigt om Joh. Campensis Parafraser Schellhorn, Amoenit. Literar. t. xi, S. 74, hvortil ogsaa allerede Gram paa Bogens Titelblad har henviist; og om dette Skrift, efter Nyerups Henvisning, Lorks Bibelgesch. 1 Th. 2 Art. No. 22.

Gnaphæi Acolastus, Roeskildiæ 1537. og Carmen in obitum virginis Annæ a Bruchhofen, Witeb. 1557. 4. findes derimod ikke i vore Bibliotheker.

[2]) Ad generosissimum ivxta atque sapientissimum, illustrissimi Daniæ regni Senatum, proceres atque magistratum et pia et erudita,

iudicium contra quosdam Scaniæ urbium ecclesiastas. De havde derved ikke blot fordømt uskyldige Mænd, men selve Christi Evangelium. Han forsvarer derpaa disse Præsters Lære om Sakramentet, om Ægteskab o. s. v.

Til ydermere Oplysning om Reformationen i Malmø har Peder Lauridsen efterladt vigtige Skrifter, af hvilke kun det ene vides at være til, hans Expostulatio ad Canonicos Lundenses, Malmogiæ 1533.[1]

Et kort Uddrag af dette Skrift vil oplyse de daværende Forholde. Det begynder med:

Olaui Chrysostomi Carmen ad lectorem:
Venditur hic paruus, paruo licet ære libellus
Occulit ingentis utilitatis opes
Nam docet a uero, falsum dinoscere, recte
Iudicium, et fructus huius ab alterius.
Quæ noua, quæque uetus dicenda ecclesia iure, et
Vtraque quā uiuo picta colore uenit
Et quantum impietas, pietatis imagine sumpta
Ledit et in uitæ protrahit exitium
Disces et hic qui sunt ueri sine cornibus hirci
Et quibus inuisus connubialis amor (etc.).

I Skriftet selv hedder det: Audiui primum, iam hisce diebus, deinde et re ipsa, certisque scriptis et obsignatis literis, com-

---

Francisci Vormordi, Amstelredami, apologia aduersus Lundenses Canonicos.

Ad libellvm apologeticum in publicum exiturum Carmen Phaleucium (?) Olavo Chrysostomo, hæryngiano authore (uden Aar og Sted). Apologien ender med: Ex urbe uestra Malmogia, pridie Kalendas Nouembres. Anno salutis M. D. XXXIII. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Jf. Engelstoft, Reform. et Cathol. S. 32.

[1]) Expostulatio Petri Laurentii Malmogiensis ad Canonicos Lundenses, aduersus temerarie latam exilii (s)ententiam et condemnationem in quosdam uerbi Dei precones, contra manifestum Dei uerbum ueterum conciliorum canones, Et sanctorum patrum et ueræ ecclesiæ doctrinam. Malmogie Anno MDxxxiij. (Paa Kongens Bibl.). Trykken er særdeles slet.

peri, Iudicium non æquum a uestrum plærisque exiisse, aduersus pium et bonum uirum D. Olauum Biug, pastorem Helsinborgensem, et paulo post contra Landiscronenses et Trelleborgenses ecclesiastes, longæ inuidiæ et ueteris odij, ut uidetur, argumentum et manifestum signum, ob Euangelium Christi syncerius predicatum, et propter abusus quosdam in rebus sacris et ecclesiis abolitos.

Istud enim uestrum consilium, et iudicium, fuerat iam diu alta mente repositum, ante pij principis Frederici mortem, quod nunc tandem a fatis eius erupit, et contra pauperes hos preualuit omnium primos. (etc.)

Hvad have da hine Mænd gjort? hvorledes ere de klart og tydelig blevne overbeviste om Kjætteri? Quin potius erubuissetis, apud homines ullius sensus et fidelis iudicii, dicere hæresim esse, laicis utramque partem integritatis Sacramenti Eucharistiæ dare. O Deus, o ueritas, o cœlum, o terra, o omnis creatura testis. Hoccine est hæreticum, laicis integrum sacramentum (quemadmodum Christus instituit) dare? et apostoli eorumque successores et tota Christi ecclesia, plusque mille annis, in usu habuerunt. (etc.)

Jam de tertio, quod uidetur caput et summa causæ condemnationis hæreseos aduersus oppressos illos et inopes, quod scilicet relicto spurcissimo et impurissimo papisticæ ecclesiæ cœlibatu, legittimas in domino duxerunt uxores, quas impudenter dicitis, dicitis autem, at non probatis, nec esse, nec unquam posse illis legittimas fieri, secundum universalis ecclesiæ ius et constitutionem. Denne Gjenstand afhandles udførlig. — Malmogiæ feria quarta proxima ante natiuitatis Mariæ. Anno domini MDxxxiij. Petrus Laurentij Malmogiensis lector.

Seqvvntur Literæ Capittvli Lundensis. Det er temmelig kort og skyndigt. F. Ex. Impia autem doctrinæ tuæ fermenta, Expostulatrici epistolæ inserta, De utraque specie sacramenti laicis danda. De sacrilegis scortis uestris, pro legittimis tutandis uxoribus. Deque sacramentorum non debita confessione. Placvit in presentiarum execrando contemnere, et contemnendo præterire. — Lundis ex domo nostra capitulari.

Anno Domini M. D. xxxiij. feria. vi. proxime post festum diui Mauritii et sociorum eius.

Derefter følger Petri Lavrentii ad prædictas litteras Responsio. Hvor skarpt dette er skrevet sees allerede af Overskriften: Pro arroganti mendaci et contemptore spiritu, spiritum sanioris consilii et rectioris intelligentiæ uobis opto in Christo. Han havde af disse den skaanske Kirkes Støtter ventet sig Lærdom og Gudsfrygt; sed spe et opinione frustratus, uideo tantos montes, post grauem nixum, murem ridiculum, sed dentatum et mordacem peperisse. (etc.) Malmogiæ. Feria tertia proxima post Michaelis. Anno domini. M. D. XXXIII.

Bogen slutter derpaa med: De sacerdotum sanctis conivgiis deque aliorum sacerdotum impuris scortationibus Axiomata per Petrum Laurentij.

See ogsaa om dette Skrift og de Omstændigheder, der fremkaldte det, Pontoppid. Annal. 2, 878, og Engelstoft, Reform. et Cath. S. 32, der henviser til en Afskrift deraf, men Skriftet selv haves.

Derimod har jeg ikke kunnet overkomme det andet Skrift, der maa indeholde vigtige Oplysninger: De reformatione missæ cæterarumque ceremoniarum. Malmogiæ 1539.

Begge Palladierne have endelig, ifølge deres Stilling, villet virke igjennem det lærde Sprog. Peder Palladii Skrifter angaa deels den latinske Sproglære, og give derved Oplysning om Skoleunderviisningen, deels indeholde de lærd Exegese eller andre Anviisninger for Præsterne. Hans Grammatica latina, hvoraf flere Udgaver haves,[1] er som sædvan-

[1]) Den jeg har benyttet er:

Grammatica latina in vsum Danicæ ivventvtis vniformitatis causa.
Hermanni Torrentini Commentaria in primam partem Alexandri.
Johannis Despauterij Syntaxis.
Eiusdem Despauterij de Figuris Grammaticalibus Libellus.
Anthonij Mancinelli Prosodia.
Addita est Præfatio Doctoris Petri Palladij. (etc.). Witebergæ Anno M. D. LVIII.

— Impressum Witebergæ in officina hæredum Georgii Rhau 1558. Impensis Nicolai Förd, Ciuis et Bibliopolæ Haffniensis.

See iøvrigt Nyerups Librorum etc. notitia S. 22. Wegener, Vedels Levnet S. 13.

lig en Samling af flere ældre grammatiske Arbejder, og i Fortalen[1] (Haffniæ 1552) forklarer han, som allerede er omtalt, dens Øjemed. Man maa nemlig lægge Vind paa Uniformitet i Skolerne som i Christi Kirker; og det var en almindelig Klage i Trivialskolerne, at man ikke lærte Børnene een og samme grammatiske Autor, men nu een og nu en anden; og hvilken Forvirring gav det ikke, naar Lærlingen, sub ferula sui Præceptoris, havde lært een Grammatik, og saa drog til en anden Skole, hvor den ikke brugtes. Quæ diversitas seu discrepantia non tantum confusionem ingeniorum, sed etiam Scholarum et Scholasticæ pubis ac iuuentutis dissipationem parit. Foran findes nogle Skoleregler (efter Erasmus), hvor da Latine loqui assidue ikke er glemt. Imidlertid indeholder Bogen mange danske Ord (med latinske Bogstaver), saa der kunde gjøres en hel Ordsamling deraf.[2] De af Palladius udgivne Responsoria ere mærkelige, forsaavidt de alle ere paa Latin; og da Bogen er forsynet med Melodier, yder den vel tillige et Bidrag til Musikkens Historie.[3] Hans Katechismus for de norske Præster er hvad den hedder, men var for den Tid en meget vigtig Bog, som han selv bemærker i Fortalen: Solus catechismus hoc tempore facit miracula, et transfert homines a traditionibus humanis et doctrinis dæmoniorum ad synceram Euangelij doctrinam. Den nu afdøde M. Johannes Slauus Superintendent i Ribe opmuntrede ham til at give de danske Præster en Vejledning; men de norske trængte

[1]) Den er stilet til omnibus Triuialium Scholarum in Dania, Noruegia, Islandia et Farensibus Insulis, moderatoribus.

[2]) Som Arra, Gudspending; botulus est farcimen de carne suilla, Metister; fercnlum — etiam est sedile, in quo portatur homo, rossbar; Nummularius, Vesseler, o. s. v.

[3]) Pia quædam cantica, quæ vulgo Responsoria vocantur. Pet. Pall. MD. Liiii (Hafniæ). (Exemplarer paa begge Bibliotheker).

endnu mere dertil.[1] Men Henſyn til Troeslærdommene er ligeledes et andet Skrift vigtigt, hvoraf der haves mange Udgaver: de poenitentia et de justificatione. Disse to Hoveddele af Troen fandt han blev hist og her af Præsterne paa Landet (a ruralibus parochis et uerbi dei ministris) meget forsømt, og konfust trakteret og prædiket.[2] Hans Postil efter Luther, flere exegetiske Skrifter, hvoraf der tildels haves mange Udgaver, have ligeledes for hin Tid været en Velsignelse; hans Skrift om Kjætterne har endnu kirkehistorisk Værd; og Skriftet om Sværgen og Banden fører os endelig lige ind i Sædernes Historie.

Af disse Skrifter haves paa Kongens Bibl. Enarrationes lectionum evangelicarum, iuxta Dominicarum ordinem, Scriptæ à Reuerendo viro Petro Palladio Doctore Theologiæ, qui eas bona fide excepit, publice recitatas à Reuerendo uiro Martino Luthero Doctore Theologiæ. Vitebergæ excudebat Johannes Crato Anno M. D. LX. Tilegnelsen til Herluf Trolle til Hildresholm handler om Kirken. Evangeliet er oplyst ved Træsnit.

Korte Indledninger til Bibelens Bøger findes i Isagoge ad

---

1) Paa Kongens Bibl. findes adskillige Udgaver; deriblandt den ældste: Brevis expositio Catechismi pro parochis Noruegianis per Docto. Petrum Palladium. M. D. XLVI. — Impressum Magdeburgæ. M. D. XLVII. Under Fortalen: Hafniæ 26 Julij Anno Domini XLI (sic). I Eftertalen omtales M. Gebelus Petræus Superintendent i Bergen og D. Jonas Gothormi nylig ansat som Superintendent i Stavanger. — Denne Bog angives at være oversat af Matthias Litle under en noget underlig Titel: En kort Catechismi Udlæggelse (etc.) for Norske Sognepræster, nu ved Matthiam Parvum Rosæfontanum udsæt paa Danske, de Christne udi Island til gode. Kbh. 1546 hos Hans Vingaard. Med Træsnit og i mange Oplag. Denne Oversættelse har jeg ingensteds fundet.

Om Catechismus Pueris in templo et scholis recitandus. Malmogie apud Olauum Vlrici M Dxxxviij see Mynster om Udgaverne af Luthers Catechismus, 2 Udg. S. 60.

2) De poenitentia et De Justificatione adhortatio et commonefactio scripta a Petro Palladio (etc.) Vitebergæ 1558. 1559. 1592. Hafniæ 1638. (Paa Kongens Bibl.).

libros Propheticos et Apostolicos (etc.) Witebergæ 1557 og meget oftere; paa ny af Cramer med Tillæg af en Methodus concionandi, et Calendarium generale etc. og tilegnet Holger Rosenkrands (Stetini sub finem Anni M. D. C. IIII.), og atter Witteb. 1606. Samt i De bibliis sacris et libris veteris et novi testamenti. Hvortil er føjet: Brevis sed lvcvlenta Explicatio Orationis Christi Johannis 17. Francoforti 1558. Tilegnet Livlægen Jak Bording og Hofpræsten Henrik Buscodunensis.

En Betragtning af Bibelens Bøger, i Særdeleshed det gamle Testamentes, og derpaa exegetiske Betragtninger findes i: Librorum Moisi, qvi sunt fons doctrinæ ecclesiæ, explicatio breuis et ad usum piorum accommodata (etc.) Vitebergæ 1559. Bogen er tilegnet Frederik den Anden, og Tilegnelsen, der udførlig omtaler Christian den Tredies Fortjenester, og har en smuk Berømmelse over Jak. Bording,[1] slutter saaledes: Anno 1559 die Martij 25. quo die filius Dei ante annos 1525. in cruce uictima factus est. Et scribitur eo die creatos esse Adam et Heuam, ante annos 5521. At Mose Bøger gjøres til fons doctrinæ ecclesiæ viser os, hvor fast Palladius hang ved de da herskende Anskuelser. (Christus hos Moses og Profeterne).

En kort exegetisk Forklaring er ligeledes: Enarratio in Threnos Jeremiæ (etc.) Witebergæ 1560. Tilegnet Domino Bore Troll Equiti aurato, Consiliario Inclyti Regis Daniæ Friderici. Calend. Martij 1560. Anvendelsen paa Christus af Spaadommen i 4 Kap. forkaster han. Det gaar en hel Tid som det enkelte Menneske; udenfor visse fixe Ideer gjør den sunde Sands sig gjældende.

Catalogvs aliqvot hæresium hvivs ætatis, et earum refvtatio (etc.) Vitebergæ uden Aar (paa ny udgivet af Resen: P[illegible] Palladii de novis hæresibus seu Svermeriis suæ ætatis co[illegible] monefactio etc. 1638), begynder med Melanchthons Brev til H[illegible] Trolle til Hildrisholm. (August 1557). Her stilles Troens R[illegible] (Manet tamen norma, uidelicet doctrinæ puritas, quæ disce[illegible] ueros cives ab hostibus) mod Tidens Kjætterier; og Bogen [illegible]

[1]) Quantum ornamentum est et Academiæ et Ecclesiæ Jaco[illegible] Bording Doctor artis medicæ, qui ad amplissimam totius Philosophiæ cognitionem adiungit ueri dei Inuocationem et honestissimos mores.

bliver en vigtig kirkehistorisk Kilde. Om Servet yttrer han: Ac re ipsa totum doctrinæ Serueti corpus est Mahometicum, o. s. v.

Formula visitationis provincialis seu præpositorum conscripta a Doct. Pet: Pall: 1555. — Impressa Hafniæ. Heri findes, som forhen er anført, Tabula de exercitiis scholasticis, og Diuisio philosophiæ.

Fortalen til Venerandis viris, Ecclesiarum et Scholarum in his regnis et terris, Daniæ, Noruegiæ, Rugiæ, Gothiæ, Islandiæ et Farensium insularum, præpositis, oplyser, at det paa sidste Synode i Kjøbenhavn blev besluttet, at denne Bog, som han hidtil kun havde bestemt for Provsterne i Sælland, skulde udgives. For nogle Aar siden havde han allerede tilegnet den til prouinciæ Calenburgensis præposito, domino Melchiori Johannis, med et Brev dateret Ex prouinciis 16 Augusti 1543.

Skriftet giver en god Indsigt i Tidens kirkelige Forfatning i det det gjør Provsterne opmærksomme paa, hvad de ved deres Visitats have at iagttage. Deriblandt:

De Pastore quærendum est — — — An cælebs an maritus, Si cælebs, An habet apud se mulieres publicas et famosas, Si maritus, An habet liberos et familiam sibi obsequentem in omnibus. Si Vxorem habet probam et honestam. Si cum grauitate domui suæ præesse potest. An ortum sit aliquod scandalum vel ex doctrina vel vita vel familia ipsius. Vtrum conuersatio talis sit, vt omnes cum eo commode conuersari possint, in templo, conuiuiis, agris (etc.)

De Diacono An docuerit fideliter rusticanam iuuentutem Catechismum, tam in templo quam in pagis tempore præscripto. An iuxta antiquam consuetudinem campanas pulsat, Templum verrit, In æstate illud frondibus ornat. An in summis tribus festis latine et in reliquis omnibus danice consuetas cantilenas cecinerit, et populum ad cantandum instruxerit (etc.).

De Parochianis. Her viser sig især Fremgangsmaaden ved Visitatsen, der lige saa vel angik de Ældre som Ungdommen. Heri forekommer, at Provsten skulde undersøge: An concinunt psalmos et cantilenas sacras. An seruent publicas et honestas ceremonias, procumbendo, stando, sedendo, provt res postulat in templo. — An animos adhuc papatui addictos habent. An adhuc rosaria secum gestant. — (Om trol koner) — (etc.).

Derpaa følger: De Collatione parochorum seu de provinciali Synodo, nemlig hæc prouincialis Collatio quæ danice Callent vocatur. Og for den foreskrives udførlig hvorledes den skal holdes. F. Ex. De forma Conuiuii. Conuiuii forma sit mediocris apparatus duarum aut trium mensarum, prima pro parochis, secunda pro vxoribus et tertia pro diaconis et famulis seu aurigis. Conuiuio dentur tres horæ, quibus ex dispensatione, quarta si libet addatur, vt prima tantum sit prandii, reliquæ duæ aut tres, honestæ compotationis, a duodecima, videlicet, vsque ad secundam vel tertiam horam, vt ante solis occasum quisque domum discedat. Nemo vero ex conuiuis in domo conuiuii nisi summa necessitate coactus pernoctabit, sed propriam domum petat.

De Colloquiis. Colloquia sint pia et honesta de rebus quæ spectant ad religionem, vt tractant fabrilia fabri, Si vero interim admisceantur iucunda, non tamen scurrilia seu iocularia scommata. Nec admittantur Cytharedæ, Lyrani, tibicines, aut scurræ pro exhilarandis conuiuis. Jf. Wegener, Vedels Levnet, S. 13. 14. 18.

For Præsterne skrev han ogsaa, efter Øvrighedens Befaling, Compendiolum, in quo pessima et horrendissima iurandi et maledicendi consuetudo vtcunque deprędicari possit. Haffniæ 1556 og 1627. I en ganske kort Fortale til Parochis et ministris Ecclesiarum, omnibus, in his Daniæ et Noruegiæ Regnis, yttrer han: Cvpit Magistratus noster hoc Compendiolum per vos in primis vestro Populo vestrisque auditoribus, contra horrendam iurandi et maledicendi consuetudinem, adeoque summam nominis dei blasphœmiam, assidue et diligenter proponi. Haffniæ 28 Augusti. Det er et ganske kort Skrift, der udvikler hvorfor Banden er Blasfemi; og ikke, saa vidt jeg skjønner, ligefrem taget af Musculus, skjøndt Palladius selv yttrer det i et tilsvarende dansk Skrift. (See hans danske Skrifter.)

Palladii Epistola de vita ministrorum V. D. quotidiana, 1547, staar i Resens Visitatio catechetica, 1627. Hans Modus absolvendi puerorum oppressores (en ganske kort Optegnelse) findes i Suhms Saml. 1 B. 2 H. S. 137, aftrykt efter Syvs Samlinger. Derimod har jeg paa vore Bibliotheker forgjæves efterspurgt: Ad superintendentes Daniæ literæ 1554. Declaratio

verborum Esaiæ ix. 1555. fol. Strena novi anni ad Her. Trolle. 1555. fol.

Niels Palladii Skrifter, hvilke han udgav som Biskop i Skaane, og som alle findes paa Kongens Bibl., have ligeledes Troens Renhed og Kirkens Tilstand for Øje, hvilket vil skjønnes af følgende Uddrag:

Tractatus brevis de articulo prædestinationis conscriptus a Nico: Pall: M. D. Liiii. Med en kort Anbefaling af Petrus Palladius: Cum hæc oratio veritatis, in articulo satis obscuro, sit simplex et perspicua, tibi debet, optime Lector, esse commendata (etc.) Han har skrevet den, fordi nogle Præster prædikede saaledes herom, at mange Tilhørere vare i Uvished, om de vare udvalgte til det evige Liv eller forskudte af Gud til evig Pinsel.

Regulæ quædam vtiles ac necessariæ, concionatoribus obseruandæ, conscriptæ a Nicolao Palladio. 1556. Impressa Haffniæ M. D. Lvi. Nyt Oplag Hafniæ 1570. Og Concionator seu Regulæ (etc.). Hafniæ 1627. Det er en sand Præstebog, hvorledes en Præst skal være, tænke, tro og prædike. F. Ex. Octava Regula. In vno sermone non vtendum est multis similitudinibus, sed vna atque altera ad illuminandum textum. Sunt autem similitudines imagines rerum. — Decima tertia Regula. Antitheses probe obseruandæ, et in quovis textu vsurpandæ sunt: Valde enim prosunt et plurimas res ostendunt. Vbicunque enim fit mentio Christi, e contrario occurrit mentio Diaboli.

Oratio de vera et catholica Ecclesia, et quomodo, quibus modis ac mediis Deus se et suam voluntatem ei patefecit, scripta a Nicol: Palla: Superintendente Schaniensi. 1556. — Haffniæ Anno 1556. I Indledningen ønsker han, at der maatte holdes i det mindste een aarlig Synode for at vinde Enhed i Læren. Bogen selv gjennemgaar Troeslærdommene, med Hensyn til Katholikkernes Lære; saasom: De vera et catholica ecclesia: quid sit; quanta sit; quid agat; quid patiatur; vbi quærenda sit; qui ipsius ædificatores sint. De enkelte Troeslærdomme meddeles kort og klart; f. Ex. coenæ Domini sacramentum. Sacramentum altaris est verum corpus et verus sanguis Christi, Christianis

omnibus in pane ad edendum, et in vino ad bibendum, mandatum in memoriam passionis Christi et in certum signum remissionis peccatorum, quod Sacramentum qui vel ex contemptu vel alias in casu scandali communicare nolit, sit tibi velut ethnicus et publicanus. Matth. 18. Derpaa følge de papistiske Bildfarelser. Ved Bønnen forekommer: Qui orandi gestus? Varii, qui sunt tanquam verisimilia testimonia piæ orationis, vt genuflectio, suspitio in cœlum, manuum sublatio, et expansio, totius corporis prostratio, pectoris percussio, capitis detectio. (etc.)

Nicolai Palladii Commonefactio de vera invocatione dei, et de vitandis idolis. Witebergæ excudebant hæredes Petri Seitzii Anno 1557. Et artigt Skrift. Det begynder med et Brev fra Melanchthon, Datæ Calendis Februarij, om samme Æmne, der, som Titelen viser især er en Advarsel imod Helgenbilledets Tilbedelse, som det faldt haardt for Reformatorerne at faa udryddet; han henvender sig derfor til Præsterne, at de med al Iver maa virke derimod. Miror, siger han, quare in his Ecclesijs, in hac clara Euangelij luce impiæ statuæ et imagines adhuc in tanto honore habeantur. Docetur nunc (Dei beneficio) in nostris Templis purum uerbum Dei, quod damnat omnem templorum ornatum, qui doctrinæ cœlesti repugnat, et Christi fidelibus offendiculo esse potest. Verus autem ornatus templorum Christianorum est ipsum sanctissimum uerbi diuini ministerium, et usus Sacramentorum ac piæ Ceremoniæ, quibus se adiungunt, non trunci, ligneus nasus uel oculus, pictæ et fictæ facies: Sed uiuæ imagines, quæ se uertunt ad suggestum, nunc ad Aram, nunc flexis genibus inuocant Deum, nunc sedent audientes uerbum, nunc stant hymnis celebrantes Deum, et hoc modo transformantur de die in diem ad imaginem Dei, ut Apostolus ait. — Et interim uidemus imagines et statuas non tantum simplicioribus esse admirationi, sed etiam a multis (ut proh dolor in his templis cernere licet) inuocari, adorari, coli candelis, oblationibus, uestibus, geniculationibus, prostrationibus, circuitionibus, et alijs gesticulationibus, quod quam horrendum sit in conspectu Dei et sanctorum Angelorum, norunt omnes ueri Dei cultores, in hac clara Euangelij luce. Hvor almindelig denne Tilbedelse har været, sees af følgende Sted:

Quantus quæso concursus more gentium hactenus fuerat ad statuas S. Magni in Thorrom, ad S. crucem in Edenstet. oc till det hellige Losen in Parochia Losen? Quot sunt qui adhuc in honorem et laudem beatæ uirginis coram eius statua multas candelas incendunt? quique ad eam in necessitate qualicunque pro auxilio clamant, eique munera offerunt? Item adhuc omnes in quibusdam Parochijs fere uiri ac mulieres rosaria gestant, et non desinunt abuti angelica salutatione, ac semper in ore habent, Gudts lon oc Merilon etc. Han fortæller ogsaa følgende Historie: Quidam Monachi ante aliquot annos non erant contenti mortua figura Christi pendentis in cruce, Sed scribebant ad quendam mirabilem Artificem, ut faceret eis uiuum crucifixum. Cui respondit, Si uiuum fecero, fortassis a nouo interficietis. Tandem precibus et magnis muneribus adductus, fecit crucifixum quasi uiuacem, caput in cruce mobile, oculos et labia mobilia etc. Hanc imaginem Christi crucifixi in suo templo super ianuam chori collocauerunt, et illa magnam multitudinem hominum longo tempore deceperunt. Quoties enim magna hominum turba conflueret ad uidendam et adorandam statuam, quidam Monachus a tergo stans traxit funiculum, quo auertebat caput idoli, quasi nollet illos respicere et exaudire, unde fiebat magna animorum consternatio. Statim clamauit Monachus (inquiens) date, offerte opulenter nobis miseris fratribus, tunc rursus conuertet ad uos placidum uultum. Tunc cœperunt homines offerre munera ad Aram. Et interea Monachus traxit alium funiculum, quo conuertit caput idoli ad populum, acsi se donis placari significasset. Tandem idolum proditum est, et Monasterium destructum. Hæc est uera historia. — At Skriftet er vel forsynet med Skriftsteder mod Billeddyrkelsen, forstaar sig selv, men han anfører ogsaa Kirkefædre. Slutningen danner Betragtninger over Luthers Ord imod Billedstormere, at de ej skulde misforstaas; samt om Billeder i Bøger. Med dem er det en anden Sag.

Anden Afdeling.

Dansk og folkelig Literatur.

11. Overgang fra Katholicismen til Reformationen. Christiern Pedersen. Peder Litle og hans Broder Matthias Litle. Henrik Smith.

Ved Overgangen fra Katholicismen til Reformationen er Latinen endnu herskende, men allerede som Katholik baner Christiern Pedersen Vejen for Modersmaalet, og behandler det med en saa stor Omhu, at denne Periode kunde benævnes Christiern Pedersen og hans Samtid. Med ham samvirke andre Mænd, der ikke egenlig kunne regnes til Reformatorerne.

Christiern Pedersen skal være født i Svendborg omtrent 1480; at han var af borgerlig Herkomst, sluttes deraf, at han i sit Segl fører et Bomærke. Han gik i Roeskilde Skole; i Fortalen til Peder Laale omtaler han sin Lærer, Rasmus Simonsen, der var Lokatus (Hører) i Roeskilde 1485 og Vikarius 1494. Som Kannik i Lund underskrev han et Skjøde 1505. Han studerede i Paris (omtr. 1510) og blev der Magister (han kaldes nemlig Magister Christiernus Petri Lundensis ecclesiæ canonicus i Diurnale Roeskildense 1511, og Magister Parisiensis, samt Artium bonarum apud Parisios magister i Udgaven af Peder Laale 1515). Hans Brevvexling med Lage Urne og de af ham i Paris udgivne Skrifter vise, at han har opholdt sig der endnu 1517.[1] Efter sin

[1]) D. Mag. 1, 38; jf. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 475. Münters Reformationshist. 2, 67 og Kirchengesch. 3, 272. Lagerbrink, Monum. Scanensia, S. 231. Stemmer fra Reformationstiden, udg. af det Fynske liter. Selsk. S 1. Molbechs Bidrag til en Historie og Sprogskildring af de danske Bibeloverf., Program

Hjemkomst vendte han sandsynligvis tilbage til Lund, hvor han findes som Kansler hos den, efter Kong Christian den Andens Befaling, i Februar 1522 udvalgte Ærkebiskop Hans Ves, og blev, som flere af denne Ærkebiskops Tjenere, indviklet i hans heftige Strid med Hans Skovgaard. Ved Christian den Andens Flugt blev han tilbage, for at varetage den ligeledes bortdragne Ærkebiskops Anliggender; men Hans Skovgaard forfulgte ham saa heftig, at han ikke engang var sikker i sit eget Hus, og forgjæves søgte han Beskjermelse ad Rettens Vej. Da maatte han ty til de ny Magthavere, og fik et Lejdebrev af Frederik den Første. Men han var naturligvis udsat for den ny Regjerings Mistanke, og det blev ham forbudet under Tab af Liv og Gods at forlade Riget. Derom skrev han til Hans Ves den 1 September 1524. Han havde imidlertid ingenlunde opgivet Christian den Andens Sag, som kun Adelen, siger han, var imod; og da Søren Norby i Foraaret 1525 faldt

for 1840, S. 41. Svendborg antages for hans Fødested af Langebek efter Resenii Ind. Bibl. Efter Erasmi Læti Res Dan. gik han i Kolding Skole; jf. Fyhns Beskr. over Kolding. Lyskander (Slægtebog Fort. S. XVII) kalder ham endog Morsianus; han siger nemlig, at Saxos Chronica blev først oversat af Mester Christen Pedersen Morsiano, derefter af Mester Jon Turesen, Canonicis Lundensibus. At han var Kansler hos Ærkebiskop Birger, antages af Lyskander de scriptor. Dan., af Resen i Ind. Biblioth. og af Bartholin de scriptor. Dan. Der forekommer andre Mænd af samme Navn: en ældre Christiernus Petri 1481—82 (Werlauffs Program om Univers. S. 53. 73), en yngre, Christiernus Petri Dacus, Baccal. Ottoniensis, indskreven ved Universitetet i Leipzig 1520 (sst. S. 82). Deraf er vel den Mening kommen, som anføres i en Optegnelse ved Slutningen af det Kgl. Bibl. Exemplar af Jertegnspostillen: at der i det adelige Klosters Bibliothek i Odense findes et Haandskrift, at han har studeret hos Dr. M. Luther. En Niels Pedersen fra Svendborg omtales i Peder Lauridsens Bog om Præsteembede (Engelstoft, Ref. et Cath. S. 23 nederst).

ind i Skaane, sluttede han sig til ham. Da Forsøget mislykkedes, søgte han Tilflugt hos Søren Norby i Sølvitsborg; men blev saggiven for Landsforræderi, og som skyldig i crimen læsæ majestatis dømt fra al sin Ejendom i December (lille Juleaften) 1525. Næste Aar fik Søren Norby ham med flere af Christian den andens Tilhængere forskikket til Tyskland, hvor han i Sommeren 1526 var i Berlin i saa nødlidende Tilstand, at han maatte laane Penge til at kjøbe den Hest, han vilde ride paa til Nederlandene. Her kom han i November 1526 til Kongen, der i Marts 1527 sendte ham i et vigtigt Ærende til Paris. Da han i August var kommen tilbage derfra, havde han sit stadige Ophold i Nederlandene fra 1527—1531. At han havde vundet Kjærlighed til Evangeliet, vise de Skrifter han udgav i Antwerpen 1529—1531. Kong Christian paaskjønnede ogsaa denne sin tro Tilhænger; han sørgede ikke alene, saa godt han kunde, for hans Udkomme, men søgte endog, efterat han i Begyndelsen af Aaret 1530 havde forpligtet sig til at følge den katholske Lære, at beholde ham hos sig som Hofpræst. Da Kong Christian drog til Norge eller nogen Tid efter maa Christiern Pedersen ogsaa have forladt Nederlandene; men at han var med i Norge, findes der intet Spor til. Efterat Kongen som Fange var ført til Danmark, i Slutningen af Juli 1532, findes der (i Tegnelser: Danske Kongers Historie) et Protektorium udstædt for ham, at han „maatte bo i Malmø, nære og bjerge sig af Prenteri og være Kongl. Maj. huld og tro.“[1] Der angives ogsaa, at hans Skrift de gratia divina et

[1]) At Chr. Pedersen ikke fulgte med Christian den Anden 1523 har Allen allerede oplyst (de rebus Christiani secundi S. 32 Anm.) nemlig af Brevet hos Ekdahl af 1 Sept. 1524. Nu ere de ovenfor meddelte, hidtil ubekjendte, Forholde i hans Liv ved Brandt og Allen omstændelig oplyste. See Allen, Christian den Andens Breve S. 497 fgg.

confessione er trykt i Malmø 1532; men da dette Skrift ikke er bekjendt, kan der ikke bestemmes, paa hvilken Tid af Aaret det er trykt. Uden Tvivl havde han ført sit Bogtrykkeri med sig fra Antwerpen, med hvilket han nu lod Bøger trykke i Malmø 1532—1534. Molbech[1] slutter det deraf, at de i Malmø trykte Bøger ere med samme Skrifter, i Træ skaarne Forsiringer og Initialer, som i de Andorpske; heller ikke nævnes der nogen Bogtrykker i hans Malmøske Bøger. Hans literære Virksomhed blev rimeligvis standset ved Grevens Fejde, under hvilken han, efter Hvitfeld, var den bekjendte Borgemester i Malmø Jørgen Kok eller Mynter's anden Haand og Sekretær. Ved Malmøs Overgivelse 1536 har han formodenlig, som de andre Jørgen Mynters Tilhængere, faaet Lejde, saa at han i Ro kunde fortsætte sin literære Virksomhed, om hvilken der dog hidtil kun var lidet bekjendt, indtil Peder Lilles Vidnesbyrd fandtes om, at han efter kongelig Befaling forfattede Oversættelsen af Christian den Tredies Bibel, med hvilken han var færdig 1543.[2] Sine sidste Leveaar, 1544—1554, tilbragte han hos sin Frænde Hr. Peder Andersen, Præst i Helsinge i Holbo Herred. Her døde han, som ogsaa ældre Efterretninger sige, den 16 Januar 1554, to hundrede Aar før Holbergs Død.[3]

---

1) Program om Bibeloverf. S. 44.

2) See derom Christian den Tredies Bibel i det følgende.

3) De ældre Efterretninger ere hel forvirrede. Hvitfeld omtaler ham i Christian den Tredies Hist. under Aar 1554, og bemærker, at han døde hos en sin Frænde i Helsinge 1554 og er der begraven. Pontoppidans Annal. 3, 330 har tillige Dødsdagen den 16de Januar. Efter Olivarii Vita Pauli Eliæ S. 93 var han i de sidste 14 Aar den første evangeliske Præst i Kirkehelsinge ved Slagelse, ifølge en Fortegnelse over Præsterne der; men Navnet er saa almindeligt, at en Fejltagelse let kunde finde Sted. Et Manuskript paa det Kgl. Bibl., hvoraf der findes Uddrag i

Christiern Pedersens latinske, Theologien vedkommende Skrifter ere foran omtalte. Hans danske eller for dansk Sprog og Historie vigtige Skrifter ere især religiøse for Menigheden, sproglige for Skolen, historiske for Folket, Lægebøger for hver Mand, og nogle mindre Skrifter, der have Hensyn til Tidens Fremskridt, og derfor tillige have særlig Interesse for vor Tid.

Til de sproglige Arbejder høre: en latinsk-dansk Ordbog, Vocabularium ad usum Dacorum, impressum Parisiis 1510. Coloniæ 1514. Lipsiæ 1518. 4., der almindelig tillægges ham, skjøndt hans Navn ikke forekommer i Bogen[1]; og Udgaven af Peder Laale, Parisiis 1515. 4.

Krags Christian den Tredie, 1, 376, meddeler: at han blev mistænkt af Adelen, men dog blev ved sit Præbende; han havde stedse elsket Rolighed, og havde udi denne ulejlige Tid forholden sig af Vejen hos sine Folk og Frænder udi Stillinge i Sjælland, hvor han er siden død og begraven. Her maa for Stillinge læses Helsinge. Alt er nu oplyst i: Noget om Chr. Pedersen, Oplysninger fra Tingbøger i Helsingør, meddelt af P. V. Jacobsen i Hist. Tidsskr. 3, 628. Heraf sees, at Christiern Pedersen, Kannik i Lund, 1551 og de to følgende Aar flere Gange mødte paa Helsingørs Byting i Anledning af et Hus, hvori han havde Pant. Endnu i Begyndelsen af Aaret 1553 mødte han selv flere Gange, men længer hen paa Aaret hans Svoger (Svigersøn) Bastian Hülsebrock, Borger i Malmø. Den 12te Marts 1554 omtales salig Mester Christiern. Præsten i Helsinge Hr. Peder Andersen kom frem med en Fordring i hans Bo paa 100 Daler for Mester Christierns Underhold med Mad, Øl og Seng i 10 Aar.

1) Vocabularium ad vsum dacorum ordine litterario cum eorum vulgari interpretatione diligenter et fideliter collectum. Impressum Parisiis. Anno domini millesimo qvingentesimo decimo. Samt Vocabularium ad vsum Dacorum: ordine literario: cum vulgari eorum interpretatione. quod nuper Lipsiae longe accuratius et emendatius quam ante Colonie impress. — Lipsiae ex officina Lottheriana. Anno dominico Millesimo quingentesimo decimooctauo. Med nogle Tillæg. (Begge paa Kongens Bibl.). Tillægget er Forkortelse af latinske Egennavne; de diversis herbis

Begge disse Skrifter ere Skolebøger, der skulde tjene til at oplyse Latinen; for os ere de vigtige for Modersmaalets Skyld. Ordbogen giver mange Oplysninger om dets Beskaffenhed; som abnego, at versige, agnosco, at verkende (Forstavelsen veder); affecto, at begere (Forstavelsen be); enkelte mærkelige Ord, som acuo, at huedhye, affatim, rwndelig v. til øffred, alburnum, sau aff trae, appothegma, trest swar, aqueus, wannisk, ceruix, halss-basth, cilium, øgenhualff, color, lyd, calantica, hwybeklede (Hvive, coiffe), cespito, at snaffue, cento, ry at haue paa seng, cerdo, drawelss man eller skalk, cenipeta, drylleqest, deficio, at vanske, dextrarius, karm hyngst, dragma, handmell, dureo, at harne, ephippium, strøyer paa heste, eremus, ødk, gruo, kurlle som trane, halucinor, at twesynes, nugæ, squalder, wask eller bympt? Ord, som endnu manglede, som agonia, arbeyde som man hauer i dødz tyd (Dødskamp), castra, sterm som heer liger y (Lejr), continens, land som icke gaar van om (Fastland), chiragra, podagel i henderne (det er Haandværk, lig Fodværk), o. s. v.

Uforgjængelig Fortjeneste erhværvede han sig ved Udgaven af Saxo. Han sparede ingen Møje for at tilvejebringe et Exemplar til Trykningen; to Gange sendte han Bud hjem, endelig rejste han selv til Danmark, og støvede alle Bibliotheker igjennem; men vare der Exemplarer, saa vare de ikke til at have. En Karmelitermunk, Mag. Anders Christensen, tilbød med egen Haand at afskrive et til ham, men dette Tilbud modtog han ikke (af Hensyn til Mandens Stilling). Endelig hjalp Ærkebiskop Birger ham ud af Forlegenheden.

Men Chr. Pedersen udgav ikke alene den latinske Saxo; han vilde tillige enten oversætte eller endog fortsætte Saxo ved at udarbejde en Danmarks Historie. At han oversatte Saxo, om end som det hedder med lidet Held (sed minus respondente eventu), haves der ældre Efterretninger

---

et plantis; de gemmis et lapidibus; de cibis coctis et potibus (med dansk Oversættelse) m. m.

om; og Vedel stikler i Fortalen til sin Oversættelse ikke utydelig til sine Forgjængere (Chr. Pedersen og Jon Tursen).[1] Ja, det synes endog nu at være oplyst, at det af Regjeringen var ham overdraget at bearbejde Danmarks Historie paa Dansk. Han efterlod sig dertilhørende Arbejder. Embedsmanden paa Krogen (Kronborg), Herluf Trolle, lod nemlig Chr. Pedersens Svigersøn Bastian Hülsebrock tiltale, fordi han hos Præsten Peder Andersen havde ladet sin Svigerfaders Mester Christierns Bøger afhente, hvilke Herluf Trolle i Kongens Navn havde lagt Beslag paa „Riget til Bedste" (som offenlig Ejendom). Disse Bøger havde liidt en slem Medfart af Bastians Dreng, der bortskar flere Læg af Danmarks Krønnike. Til denne Efterretning slutter sig en anden, at Kansleren Johan Fris laante Vedel en stor skreven Bog, udi hvilken fandtes Saxo udsæt og nogle andre gamle smukke Historier. Dog var det ikke ligefrem en Oversættelse af Saxo, thi der formærktes, siger Vedel, at Saxonis Mening var ikke vel dræbt (truffen), men gjort langt videre og af Vejen, ja ofte tvært derimod. Indholdet af denne Frises Bog findes i nogle af Vedels Haandskrifter, som ere uddragne eller afskrevne af Chr. Pedersens Krønnike, og i et Haandskrift, som Suhm kjøbte efter Langebek, paa hvis Bind Langebek har skrevet: Christierni Petri Krøniker. Det første Stykke er om Odin; trykt deraf er kun St. Sebaldi Krønnike (i Suhms Krit. Hist. 3, 227). I dette Haandskrift citeres Paulus Emylius med det Tillæg: som nu boer y Paris. Paulus Emilius døde 1529; det er altsaa skrevet før denne Tid. Dette Haandskrift er udskrevet med Vedels

[1]) Som første Oversætter af Saxo ansees Chr. Pedersen af Svaning (Svaningii Chronol. Dan. Proleg. S. 28), Stephanius, Hvitfeld, Pontanus o. fl. See Grams Yttringer derom i hans Fortale til Krag S. 125—126. ff. Gram om Christian den Andens Medfølgere i Kbhavnske Selsk. Skr. 4, 287.

Haand (i hans Promus Condus, Appendicis Saxonianæ t. 2). Levninger af Chr. Pedersens danske Krønnike findes ogsaa i et Haandskrift i Stokholm. Alt dette synes tilstrækkelig at oplyse, at Chr. Pedersen, efter at han havde udgivet den latinske Saxo, har begyndt paa Samlinger til en Danmarks Historie, der begyndte med den ældste Tid, og som, efter Levningerne at slutte, blev fortsat fra Valdemar Sejer indtil Christian den Førstes Død. Han har saaledes været Danmarks første danske Historieskriver.[1]

Til de historiske Skrifter maa vel ogsaa henregnes de bekjendte Folkebøger: Karl Magnus og Holger Danske, som han formodenlig tidligere havde oversat, og udgav i Malmø 1534. Hverken Kilden dertil eller hans Behandling er endnu tilfulde oplyst. I Fortalen til Olger Danske yttrer han, at han ofte var ombedet, ja det var ham saa godt som budet og befalet, at gjøre sin Flid til at opsøge den; og der var lovet ham god Løn for sit Arbejde, hvis han paa Dansk vilde beskrive den. Omsider fandt han den i Paris prentet paa Fransk, lod den saa først udsætte paa

[1]) Efterretninger om Chr. Pedersens lemlæstede Danmarks Krønnike findes i P. V. Jacobsens nysnævnte Oplysninger. Der sees deraf, at det var et stort Arbejde: Bastians Dreng, hedder det, skar samme Tid af Danmarks Krønnike først foran udi 6 eller 7 Sexterner, item midt udi 5 eller 6, og bag udi Bogen 7 eller 8 Sexterner. Gram om Chr. 2 Medfølgere i Vid. S. Skr. 4, 287 yttrer sig imod Hvitfelds Angivende, at han udsatte Saxo; jf. Grams Fortale til Krag, S. 125 og D. Mag. 1, 41. Om Sammenstillingen med Vedels Arbejder see Nyerup i Tillægget til Vedel om den danske Hist. at beskrive S. 59. 62. 64. Wegener, Vedels Levnet i de adspredte Anmærkninger S. 63. 72. 79. 80. 81. 83. 84. 231. Molbech i Nyt hist. Tidsskr. 5, 482. Om Haandskriftet i Stokholm see Molbech i Hist. Tidsskr. 4, 136. At Chr. Pedersen er Forf. til Historia S. Canuti Ducis et Martyris (Langeb. Script. 4, 231) formodes af Wegener, Vedels Levnet S. 231.

Latin, og gav derfor Guld og Penge, og skrev den saa paa Dansk efter Latinen med stort Arbejde, og lod den udgaa paa Prent. Originalen har da været en af de franske prosaiske Behandlinger, som ere udgaaede fra den kronede Digter Adenés' Ogier le Danois.[1] Med Hensyn til det fabelagtige Indhold og de Beskyldninger der rejste sig imod ham, „at han her kom frem med katholske Sager, som ikke vare værd at prente," forsvarer Udgiveren sig med, at ham burde jo skrive og prente Krønniker eftersom Exemplaria og de gamle Bøger lyde, af hvilke han dem udskriver paa Danske, og ikke efter sit eget gode Tykke. Dette bekræfter ikke den tit gjentagne Yttring, at han ansaae disse Fabelbøger for virkelig og ægte Historie. Derimod viser Udtrykket, at han her kom frem „med katholske Sager," aabenbar nok, at han vel kan have oversat disse Krønniker under sit tidligere Ophold i Paris, men at han ikke har udgivet dem hverken 1501 eller 1514 eller overhovedet medens han var Katholik.[2]

---

1) Hos Beughem (Incunabula typographiæ S. 186. 188) anføres som Bøger, der ere trykte i Paris før 1500: Le conqueste du grand Roy Charle Magne, à Paris, fol. og Osier le Danois, à Paris, in 8.

2) Af Karl Magnus er trykt en Udgave hos Ghemen 1501; et Brudstykke deraf findes i Upsala; men dette Skrift vedkommer ikke Chr. Pedersen. Af hans Bearbejdelse udkom første Udgave i Malmø 1534, hvoraf et Exemplar findes i Upsala og et i Stokholm; samme Aar og Sted udkom den første Udgave af hans Olger Danske. Med disse foreløbige, af Chr. Pedersens fortjente Udgiver Cand. Brandt meddelte, Oplysninger maa jeg her lade det bero, og henvise Læseren til Brandts Udgave. De Udgaver, der ellers angives af disse Folkebøger ere: af Kejser Karls Krønnike, den ældste der hos os haves, Kbh. 1656 (ikke 1636) i Karen Brahes Bibl.; dernæst Kbh. 1695 i Hjelmstjernes Samling paa Kongens Bibl.; af Olger Danskes Krønnike, Malmø 1552 af Oluf Ulriksøn, hvoraf et Ex[illegible]r var i Suhms Bibl. men forkom, et andet i Sc[illegible]

Skrifterne af religiøst Indhold dele sig af sig selv i dem før og efter hans Antagelse af Reformationen. I begge gaar hans Hensigt ud paa at gjøre Indholdet tilgjængeligt for alle. Til den første Periode høre følgende fri Bearbejdelser af latinske Grundlag: Vor Frue Tider, Paris 1514. Leipzig 1517 ved Henrik Smith.[1] Det er en katholsk Bønnebog. Med den er sædvanlig forbunden Bogen om Messen, Paris 1514. Leipzig 1517 ved Henrik Smith.[2] Hensigten af denne Bog er at oplyse og anprise Messens Fortrinlighed, især ved efter den Tids Maade at give enhver Handling derved en symbolsk Betydning; den giver os derfor den klareste Indsigt i hin Tids Tro, Andagt og Smag. Af størst Omfang er Jertegnspostillen Paris 1515 fol. Leipzig 1518 fol.[3] Det er, som Navnet viser, en katholsk

---

1807; dernæst i Kbh. 1665 i Karen Brahes Bibl. og Kbh. 1695 i Hjelmstjernes Samling. See iøvrigt indtil videre: Nyerup i Minerva, Marts 1789, S. 404 (om den Malmøske Udgave i Suhms Bibl.), Iris, Marts 1795, S. 240 (Olger Danskes Krønnike sammenlignet med den franske), samt Nyerups Morskabsl. S. 88. Rahbeks Dansk og Norsk Nationalværk eller Alm. ældgammel Morskabslæsning, 1 D. Molbechs Fortale til Trykkefrihedsselskabets Udgave af Holger Danske. Rothe om Holger Danske, Program fra Sorø 1847 (om de franske Udgaver).

1) Vor frue tider. — Denne tide bog er sat i Pariss i Franckerige oc corrigeret aff Mester Christiern pædersen, Cannick i Lund Aar efther gudz byrd Tusinde femhundrede paa det fiortende pingetz afften. — Samt: Vor froe Tider — Denne tide bog er sat i Liibs i land til Misen aff Melchiar Lotther och corrigeret aff Henrick Smyth. Aar effter gudz byrd Tusinde femhundrede pa det søttende. (Exemplarer paa Kongens Bibl.) Beskrivelse og Uddrag findes i Nyerups Hist. stat. Skildring 2, 451.

2) I denne bog leriss at hore messe — Denne bogh wor sat i Pariss vdi Franckerige Sancti Hansiss afften Aar effter gudz byrd Tusinde femhundrete paa det fiortende. — Samt samme, sat i Liibs (rc.) Aar Tusende femhundrede pa det søttende. (Exemplarer paa Kongens Bibl.).

3) Alle Epistler oc Euangelia som lesiss alle Søndage om aared. sammeledis Jule dag Paaske dagh. Pingetzdag. meth deriss vd-

Postil. Efter Udviklingen følger et Jertegn som afgjørende Argument. Den naive Overbevisning om disse Jertegns Sandhed overrasker ved sin Troskyldighed, og Sproget har ved sin Simpelhed og Naturlighed noget tiltrækkende. Fortalen viser hen til latinske Originaler.[1]

Da disse Bøger nu maa antages at være i alles Hænder, hensættes kun en kort Prøve paa Chr. Pedersens tidligere Sprogbehandling; nemlig Slutningen af Bogen om Messen:

Det xxvi Ca. Huad alt det betegner oc merker som hører til messen som er presten. altered kalk disk. corporal messe klæderne oc alt andet.

---

tydning oc glose oc eth Jertegn till huer dag mz flere artickle som alle mennisfe nyttelige ere. Trykt i Pariss sancti Ualentini martiriss dag Aar effter gudz byrd Twsinde femhwndrede paa det femtende. Impressus est Parisiis Anno domini Mdxv Cum preuilegio octo annorum subsequentium. — Samt: Alle Epistler (rc.) Nw nyglige corrigerede oc satte mz figurer oc eth Jertegen til huer dagh (rc.) — Trykt och sat i Lybs i land til misen aff Melchiar Lotther aar effter Gudz byrd. Twsinde femhundrede paa det attende. met manghe figurer hwilcke dhe andre icke haffue som føre vaare satte. (Exemplarer paa Kongens Bibl.)

[1]) Blandt dem har man især søgt Kilden til Chr. Pedersens Postil i den saakaldte Discipuli (Johannes Herold eller rettere Johannes Herlot's) Skrifter: Sermones de tempore et sanctis (Nurenb. 1482. fol.) og Promptuarium exemplorum et de miraculis B. Mariæ virginis (Daventriæ 1485. fol.) eller maaskee Sermones super epistolas dominicales collecti a sermonibus Guillielmi Lugdunensis et ex dictis S. Thomæ, Joh. Nideri et aliorum. Men der gives mange andre lignende Skrifter, som man ogsaa kunde tænke paa, som Jacobi a Voragine meget tit oplagte Aurea legenda Sanctorum; Jordani de Quedlinborg Opus postillarum et sermonum de Evangeliis dominicalibus (Argent. 1483. fol.), Opus sermonum de sanctis (Argent. 1484. fol. Paris. 1500. 4.) o. s. v. Om denne Undersøgelse maa flere Oplysninger søges i Udgaven af Chr. Pedersens Skrifter 2, 488. See ogsaa Dän. Bibl. 1, 78. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 479. Grundtvigs Danevirke 1, 339. Lignende Legender findes i Ett fornsvenskt Legendarium i Sv. fornskrifts. saml. 1 B. 3 H., en Legende, hvori den gløbende Sol forekommer, sst. 1 B. 2 H. S. XV. Wiselgren oplyser, at vor danske Postil blev meget læst i Sverrig.

Altered betegner det hellighe korſſ ſom vor herre tolde ſin ſware død paa. Preſten betegner wor herre ſom hengde paa korſſet. Kalken betegner vor herriſſ graff ſom han laa vdi. Corporalet betegner det huide klede ſom vor herre vor ſuøbt i før han lagdiſſ i graffuen Det lille lærit man pleger ath ſtryge kalken inden i med. Det betegner det klede ſom vor lagd offuer vor herriſſ anſict i graffuen. Patenen. betegner den ſten ſom laa paa var herriſſ graff. Hoetlynet. betegner det klæde ſom Jøderne bunde for vor herriſſ øgen den tiid de beſpottede hannū ſigendiſſ ged til huo dig ſlo. Meſſe ſerken betegner den hwide longe kiortel ſō Herodeſſ lod føre wor herre vdi til beſpottelſe Stolen ſom preſten haffuer om halſen han betegner det lencke oc reb ſom iøderne kaſte oc bunde om vor herriſſ halſſ den tiid de grebe hannwm i vrtegaarden. Handlinet betegner de bond oc liner wor herriſſ benedide hender vaare bundne met Oc det henger ſtedſſe paa preſtenſſ venſtre hand Thii naar iøderne løſſde vor herriſſ hender tha lode de bondene henghe ved hanſſ venſtre hond. Linen ſom preſten giorder ſig mȝ hun betegner den line wor herre wor būden til ſtøtten mȝ den tid han vor huſtrugen. Hagelen ſom er bag oc faare heell oc oben paa baade ſider vden all ſtickelſe betegner det purpur klæde ſō Pilat⁹ lod føre vor herre i till beſpottelſe. Det korſſ ſom ſtonder bag paa hagelen oc recker fra axelen oc til iorden Det betegner det hellige ſware korſſ ſom wor femten føder langt oc wor herre bar och drog paa ſin axel till Caluarie bierg der ſom han tolde ſin ſware død och pine. Kronen ſom preſten er raget met paa ſit hoffuit. hwn betegner den hwaſſe torne krone ſom wor herre vor kronet och ſtunghen meth ind i hanſſ hierne. De ſticke oc lappe ſom ſide paa hagelen hoſſ preſtenſſ hender oc bag paa hanſſ ſkuldre betegne de tre ſtompede iern naffle meth hwilke han wor ſlagen til det hellighe korſſ. De two lappe eller ſticke ſom ſide paa ſerken nedre hoſſ føderne betegne de two fiele oc træ ſom iøderne hagde ſlaget fulle met ſøm oc ſpiger oc bundet nederſt paa vor herriſſ kiortel da han bar det hellige korſſ at naar han tren frem eller til bage daa ſtwnge ſamme ſpiger hannwm ſaa ſwarlige ath alle hans fodſpor ware blodige effter hannwm. (etc.)

Til Skrifterne fra den anden Periode høre fornemmelig Overſættelſerne af det Ny Teſtamente og Davids Pſalmer. Det Ny Teſtamente, Antwerpen (Andorp) 1529

og nyt Oplag 1531.[1] Fortalen begynder med: „NAade och fred aff Gud vaar fader och aff vaar Herre Jesu Christo vaar frelsere Vere met alle Danske, Suenske oc Norske, oc meth Alle andre som forstaa wort twngemaall" (i anden Udgave er det forandret til: med alle Christne). Han bekjender den Vildfarelse, han før var udi, da han lod sætte de Jertegn og Fabel i de andre Bøger i Paris, „som menniskene haffue selffue opdictet oc drømet". Hvorfor han har foretaget dette Arbejde, angiver han med de Ord: „Jeg haffuer fordi nw vdset dette Ny Testamente och Euangelia paa reth danske, Ath den menige almwe maatte diss bedre faarstaa dem, Thi der vaare før mange som kerde, ath de kwnde icke faarstaa Dansken i de andre Ny Testamente som før vaare sette (anden Udgave tilføjer: i lipsk). Jeg haabis ath hwer mand skall vel forstaa denne danske, Vil Gud vnde migh sin naade da wil ieg vdsette det gamle Testamente paa Danske i framtiden." Han sigter herved først fjernere, siden bestemtere til den ældre Oversættelse (Hans Mikkelsens). Og da Christus bød sine Apostle, at de skulde gaa over al Verden og prædike Evangelium, saa er jo, mener han, „fast oc vist ath han ville ath alle cristne skulle lære oc vide dem

1) Det Ny Tastamente Jhesu Cristi ord oc Euangelia som Han selff predickede oc lerde her 'paa Jorden, Hwilke Hans hellige Apostle oc euangeliste siden bescreffue de ære nw vdsette paa reth Danske, Gud til loff oc ære oc den menige almwe till tieneste. — Her endis det Ny Testamente Sat i Andorp vaar Frue afften dyre Aar effter Gudz Byrd M, Dxxix. — Samt: Det Ny Testamente Jhesu Christi egne ord oc Euangelia, som han selff predickede oc lærde her paa Jorden, Hwilke hans hellige Apostle och Euangelister siden beschreffue De ære nw vdsette igen paa ret Danske och forbedrede Gud till loff och ære, och den menige almwe til nøtte och tieniste. MDxxxi. — Her endis det Ny Testamente som er prentet i Andorp (oc rettet paa ny igen aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund) Aar efter Gudz Byrd MDxxxi. (Exemplarer paa Kongens Bibl.)

paa deris egne twngemaal." At han ikke oversatte efter Græsken, giver han selv tilkjende i Fortalen til Pauli Breve, hvor det hedder, at ingen skal „forundre derpaa ath danskken følger icke alle stede lige ord fra ord met latinen", thi den, som vil udsætte noget, skal det saa gjøre, at andre, som ere af det Tungemaal, kunne det ogsaa forstaa. Havde han skrevet „ord fra ord lige som det staar i latinen, Da hagde der ingen dansk forstondet danskken rettelige." Derfor har han „effterfult de alder beste och ypperste klercke som nw ære till, som haffue best vdlagt och vdtydet dem, ath mand skulle diss bedre forstaa dem"; og han gjorde og mest sin Flid derpaa, efter den Naade Gud gav ham, at han „kunde saa sette dem vd paa ret danske, Ath de som dem læse maatte forstaa dem." Der er dog somme Ord, som kunde ikke anderledes udlægges eller skrives med faa Ord, end som de staa i Latinen (som Troen, Naaden, Loven, Retfærdighed, Kjødet, Aanden). Det havde blevet meget for langt om han skulde her have udlagt hvert Ord særdeles med sin Udtydning og Glose; thi lod han det „nw betemme paa denne tid." Han har saaledes tænkt vel efter over sin Gjerning, og i det hele udført den med en Indsigt og Smag, der for hin Tid er beundringsværdig. Thi hans Oversættelse udmærker sig, efter Kalkars Bemærkning, ved sit rene danske Sprog, ved sin Selvstændighed og Uafhængighed af fremmede Domme, endog Luthers, og ved sin Troskab, der er ligelangt fra al Parafrase paa den ene Side og Ængstelighed paa den anden.[1] — Oversættelsen af Davids Psalter, Antwerpen 1531 (Nyerup anfører tillige en Udgave

---

[1]) Stemmer fra Reformationstiden, S. 3. See iøvrigt Olivarii Vita Pauli Eliæ S. 92. Münters Reformationshist. 2, 71. Molbechs Program om Bibeloverf. S. 44.

af 1529, der ikke findes)[1]; paa det ny prentet i Kbh. af Matz Vingaard (1582—) 1586. I Eftertalen ytrer han sig udførlig om dette Arbejde. Blandt andet siger han: „Skulle ieg set Dansken efter den Latine som S Iheronimus screff, da hagde der ingen forstondet hende, Hun hagde och huercken hafft hoffuit eller hale, Som huer kan selff see oc mercke aff de andre Psaltere som før vaare vdsette Alle kere der paa, ath de kunde icke forstaa dem — — Huo som vil noget vdsette aff Latine, Hebraiske eller Grebske, Han skal det saa vdsette, ath alle andre som ere aff det twngemaall kunde det vel forstaa, Ellers waare det bedre ath han lode det betemme Thi at de som dem læse oc kunde icke forstaa dem De fonge lede der aff till Gudz ord, oc kedis siden ved ath læse dem Och sige Huad skulle wii gøre meth disse bøger, wii forstaa dem icke, Det er flensborgis Danske (thi man taler der Danske och tydske till hobe) Disse ord haffuer ieg hørt aff mange, De sige oc saa almindelige i Danmark som alle vel selffue vede. Tager forbi dette føye arbeyde til tacke til Gud vil vnde mig naade till ath vdsette mere paa Danske, Huilken ske loff, tack, heder och ære aff alle sine creature till ewindelig tid Amen."

Desuden har Chr. Pedersen i Antwerpen 1531 udgivet

[1]) Dauids psaltere Hwilken den Helligand selff giorde gennem Dauidz mwnd Han er alle Christne mennisk̄is rette bog, thi man finder i hannem hworledis man skall tro, tiene och elske Gud aff alt sit hierte, och bliffue salig. Han maa well kallis en liden Bibell thi det staar i hannem meth faa ord som staar i Biblien. — Denne Psaltere er vdset paa Danske af Christiern Pe- (dersøn, som skulde begynde næste Linie, er glemt) som vaar Cannick i Lund och prentet i Andorp Aar effter Gudz byrd MDxxxi. (Exemplar paa Kongens Bibl.). — Den formentlige Udgave af 1529 grunder sig formodenlig paa Langebek (Vid. Selsk. Hist. Almanak for 1764). I Vingaards Oplag staar, at den først blev prentet i Andorp 1531. See derom Molbechs Program om Bibeloversf. S. 63.

adskillige Smaabøger, sigtende til at befæste Folk i den ny Lære; nemlig: Den rette Vej til Himmeriges Rige,[1] hvori endnu et Sted ophøjer Marias uforkrænkede Jomfrudom.[2] — En christelig Bog om mærkelige Spørgsmaal og Svar, udsat paa Danske.[3] — Hvorledes hvert christet Men-

[1]) Den rette vey till hiemmerigis Rige Han læris her i de thi Gudz bud ord, och i Credo, och Pater noster J huilke hwert christet mennniske finder alt det som staar i scrifften, Och alle de ting som hannem er nøttelige och tilbørlige ath vide til sin sielis salighed Læss bogen til ende da skalt dw det saa finde MDxxxi. — Denne bog er prentet i Andorp och rettet aff Christien Pedersen som vaar Cannick i Lund. Aar effter Gudz byrd MDxxxi. Jf. Mynster om Udgaverne af Luthers lille Catechismus, 2 Udg. S. 59.

[2]) Jomfrw Maria vor Herris Jhesu Christi moder bleff en klar oc ren Jomfrw for vden all besmittelse paa hennis Jomfrw dommis oc legemis vegne — Hun hagde icke helder nogen pine ve eller modgong i sin fødelse som qwinder haffue almindelige, Men hun fødde sin søn met løst oc glede for vden all ve oc pine, och bleff en klar, ren, och pur iomfrw fore sin fødzel, och i sin fødzel, oc effter sin fødzel for vden al smitte oc bekrenckelse i alle maade.

[3]) En Christelig bogh Om merckelige spørsmaal och swar Om Troen och kerlighed och huorledis en cristen skal ræt lære och vnderuise den anden i mange gode artickle som alle menniske ere nøttelige ath vide til deris sielis salighed. MDxxxi. — Denne bog er vdset paa Danske aff Christiern Pedersen, som vaar Cannick i Lund Och hwn er prentet i Andorp. Aar effter Gudz byrd MDxxxi. (To Exemplarer paa Kongens Bibl.) — Den samme Bog haves af Jens Pedersen, paa Fortalen nær den samme, under følgende Titel: En merckelig grund fest disputatz giort Paa tiltale och gienswar, troen oc kierlighet anrørindis hworledis ien Christen skal Christelig wnderuisze en anden, Alle Christen nøttig och gaffuenlig och besynderlig prestmend til retforstand i Christelig lærdom aff then hellige schrifft. Marci xvj. Saligh bliffuer alle the ßom troer, the wantro fordømmis. MDxxxI. LAUS DEO. — Prendthet aff Hans Wyngarthener von Stuckgarthen ath medfaste MDXXXI. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Fortalen begynder med: „Naade friid och salighed aff Gudfader och aff hans ßøn Jhesu Christo ønsker ieg Jens Peersßøn ether Christne læsere“; og ender med: „Hwilken bog ieg nw haffuer vdsatt aff tydsch och fordanskedt Gud almegtiste til ære och priis — Thii beder ieg ether alle sammen Christne læsere

neske skal bære sit Kors.[1] — Hvorledes hvert Menneske skal betænke vor Herres Død og Pine.[2] — Om vor Herres Død og Pine og om Billede.[3] Titelen er trykt paa den ene Side, Billederne lige overfor paa den anden. Bogens Begyndelse anpriser dem med de Ord: „Det er meget gaat, och nøtteligt for unge folk, Ath man setter passional oc billede om vaar Herris død oc pine for dem i deris bøger, och andre stedis".[4] — Om Ægteskab og Børn at opføde.[5] — Endelig er i Antwerpen 1531 trykt det lille mærkelige

athvij tilforne læse och forstoor før end i dømme, och at i anamme thenne myn føge arbeide i thet beste, som ieg haffuer aff en troo willie, och en ienfold mening tagedt meg thenne wmag til, Screffuit i Wiberg then første dag aff thette ny Aar MDxxxi (Engelstoft, Reformantes et Catholici, S. 10—11).

1) Huorledis huert Christet mennniske skal bere sit kaarff met Jhesu Christo vaar Herre och frelsere. — Denne bog er udset paa Danske, aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund, oc hun er prentet i Andorp Aaar effter Gudz byrd MDxxxi (To Exemplarer paa Kongens Bibl.).

2) Huorledis huert menniske skal betencke vor Herris død oc pine oc vide hennis krafft oc mact fruct oc godhed. — Denne bog er udset paa Danske, aff Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund, oc hun er prentet i Andorp. Aaar effter Gudz byrd MDxxxi.

3) Om vaar herris død oc pine Och om billede. — Denne bogh er prentet i Andorp oc rettet aff M. Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund Aar effter Gudz byrd MDxxxi.

4) Exemplaret paa Kongens Bibl. har tilhørt Elisabeth Sehested 1548; hun har selv skrevet foran i Bogen, og hendes Navn findes paa Bindet, der i sin Tid har været et Stadsbind. Billederne ere græsselige, afskyelige. Hvilken Tid maa det have været, da adelige Damer opbyggedes ved dem! — Denne Bog staar hos Worm og Nyerup tillige under en anden Titel: Jesu Leffnets og Døds Historie med Figurer, som om det var to Bøger. (Meddelt af Brandt.)

5) Om Ecteskaff oc børn ath opføde Gud til loff och ere, och deris siele til salighed. — Denne bogh en prentet i Andorp oc rettet af M Christiern Pedersen som vaar Cannick i Lund Aar effter Gudz byrd MDxxxi.

Skrift: Om Børn at holde til Skole og Studium.[1] — Til denne Kreds hører fremdeles: Hundrede og halvfjerdesindstyve mærkelige og ret christelige Spørgsmaal med deres Svar, Malmø 1533.[2] — Endelig har Chr. Pedersen, som forhen er bemærket, oversat Bibelen, der er bekjendt under Navn af Christian den Tredies Bibel; og at han har oversat Spangenbergs Postil, sees af det Privilegium Christian den Tredie 1555 gav hans Svigersøn Bastian Hilsebroch i Malmø paa at udgive den.[3]

Den mærkeligste af disse Smaabøger, Bogen om Børn at holde til Skole, er en Omarbejdelse af Luther An die Bürgermeister und Rathsherren aller Städte Deutsches Landes (etc.) Wittenb. 1524[4]; men den bærer et saa stærkt Præg af fri Behandling og Originalitet, at følgende deraf efter D. Mag. maa tjene til Prøve paa Chr. Pedersens senere Skrivemaade:

Nogen motte nu saa sige, Om vi skulle endelige holde Skoler, hwad gioris oss da behoff at lære Latine, Gredske, Hebraiske, eller andre Konster, Kunde wi ey læse Biblien oc Euangelia oc andre Bøger paa vort eget Tungemaal, som ere oss nok til vor Salighed.

---

1) Om børn ath holde till Scole och Studium Och ath skicke gode Scolemestere till dem. — Denne bogh en prentet i Andorp oc rettet aff M Christiern Pedersen som vaar Cannick i lund. Aar effter Gudz byrd M D xxxi. (Exemplar paa Universitetsbibl. Exemplaret i Kongens Bibl. mangler Titel og Ende, og har Huller i Midten. Uddrag i D. Mag. 1, 45.)

2) Hundrede och halffierde findz tiwe merkelige och ret Cristelige spørsmaall met deris Suar Som enfoldige Cristne menniske baade vnge och gamle meget nøttelige ære ath lære och vide til deris sielis salighed, Och til ath trøste oc størcke dem met mod dieffuelens fristelser oc mod alle hans disciplis falske lerdomme. — Denne bog er vdsat paa Danske aff Christiern Pedersen i Malmø, och prentet der sammestedz den første wge i Fasten Aaar effter Gudz byrd Twsinde Femhwndrede paa det trettende oc tiwe. — Sat i Malmø. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

3) See Jacobsens forhen anførte Noget om Chr. Pedersen.

4) Nyerups Librorum, qui ante reformationem in scholis prælegebantur, notitia, S. 68. ff. Nyerup i Borgervennen for 1797 og 1820.

Da maa man saa sware hannem derpaa: Jeg ved vel, ath wi Danske, Suenske oc Norske mue vel altid bliffue vanwittige oc vforstandige, saa at wi kunde ingen subtilig Konst eller god oc fast Lerdom, ligesom de tale oc sige om os i andre Land oc Rige, som ligge allevegne omkring oss. Och alle grue och forundre derpaa, at wi hagde nogen tid den ene vise oc lærde Mand i Danmarckis Rige, som hed Saxo Grammaticus —

Wi ere och saa utaknemmelige mod Gud, at wi wille icke lade oss nøye met vore egne kaastelige oc edelige Vare oc gode Føde, som wi selffue haffue offuerflødige nock i Landene i alle honde maade, fordi ath wi kende dem icke selffue och kunde icke ret skøne der paa. Men alle fremmede, som der haffue vered aff atskillige Land, de kende vore Land og Rige bedre en wi gøre selfue, som der ere fødde, oc de rose og prise dem storlige blant dem selffue. Oc de komme fordi saa mange utallige til oss baade til Land oc Vand, at de kunde der nære och føde dem, och drage Guldet, Penningene oc Varene aff Landene. —

O huor mange underlige oc store mandomelige Gerninger skulle wi Danske, Svenske oc Norske haffue i vore Krønicker, om det hagde bleffuit ret beskreffuit, som vore Forfedre giorde oc bedreffue i forme Tid i mange atskillige vduertis Land oc Rige oc desligest hiemme. Mand finder fast mere beskreffuit der om i fremmede Latine Krønicker, en wi haffue selffue baade paa Latine, Danske, Svenske oc Norske. Oc det er all ene sket, fordi at der var ingen, som dem kunde eller ville beskriffue. Var der och nogre, som det kunde gøre, da var der ingen, som dem ville løne for deris Vmage oc Arbeyde. Hagde de oc nogre gamble Krønicker i samme try Rige, da haffue de ladet dem forfare. Der fore wide wi Danske, Svenske oc Norske en føye Ting at sige, huad vore Forfedre giorde oc bedreffue i vduertis Land oc Rige oc hiemme hos dem selffue. Men vise oc lerde Mænd, som haffue veret i Rom, Italien, Franckerige og Spanyen, de kunde vel sige, huor meget de vide der at sige aff de Gother, som vare Danske, Svenske oc Norske, huilke som vunde alle Land oc Rige til Verdens Ende. Men det er nu komet der til, diss wer, at wi vide nu bedre at æde oc dricke oss fulle, och at kiffue, trette oc dele met huer anden, en at gøre nogen saadan erlig oc mandomelig Gerning. Men de Latinske, Gredske oc

Skrift: Om Børn at holde til Skole og Studium.[1] — Til denne Kreds hører fremdeles: Hundrede og halvfjerdesindstyve mærkelige og ret christelige Spørgsmaal med deres Svar, Malmø 1533.[2] — Endelig har Chr. Pedersen, som forhen er bemærket, oversat Bibelen, der er bekjendt under Navn af Christian den Tredies Bibel; og at han har oversat Spangenbergs Postil, sees af det Privilegium Christian den Tredie 1555 gav hans Svigersøn Bastian Hilsebroch i Malmø paa at udgive den.[3]

Den mærkeligste af disse Smaabøger, Bogen om Børn at holde til Skole, er en Omarbejdelse af Luther An die Bürgermeister und Rathsherren aller Städte Deutsches Landes (etc.) Wittenb. 1524[4]; men den bærer et saa stærkt Præg af fri Behandling og Originalitet, at følgende deraf efter D. Mag. maa tjene til Prøve paa Chr. Pedersens senere Skrivemaade:

Nogen motte nu saa sige, Om vi skulle endelige holde Skoler, hwad gioris oss da behoff at lære Latine, Gredske, Hebraiske, eller andre Konster, Kunde wi ey læse Biblien oc Euangelia oc andre Bøger paa vort eget Tungemaal, som ere oss nok til vor Salighed.

---

1) Om børn ath holde till Scole och Studium Och ath skicke gode Scolemestere till dem. — Denne bogh eu prentet i Andorp oc rettet aff M Christiern Pedersen som vaar Cannick i lund. Aar effter Gudz byrd M D xxxi. (Exemplar paa Universitetsbibl. Exemplaret i Kongens Bibl. mangler Titel og Ende, og har Huller i Midten. Uddrag i D. Mag. 1, 45.)

2) Hundrede och halffierde sindz tiwe merkelige och ret Cristelige spørsmaall met deris Suar Som enfoldige Cristne mennisker baade vnge och gamle meget nøttelige ære ath lære och vide til deris sielis salighed, Och til ath trøste oc størcke dem met mod dieffuelens fristelser oc mod alle hans disciplis falske lerdomme. — Denne bog er vdsat paa Danske aff Christiern Pedersen i Malmø, och prentet der sammestedz den første wge i Fasten Aaar effter Gudz byrd Twsinde Femhwndrede paa det trettende oc tiwe. — Sat i Malmø. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

3) See Jacobsens forhen anførte Noget om Chr. Pedersen.

4) Nyerups Librorum, qui ante reformationem in scholis prælegebantur, notitia, S. 68. ff. Nyerup i Borgervennen for 1797 og 1820.

Da maa man saa sware hannem derpaa: Jeg ved vel, ath wi Danske, Suenske oc Norske mue vel altid bliffue vanwittige oc vforstandige, saa at wi kunde ingen subtilig Konst eller god oc fast Lerdom, ligesom de tale oc sige om os i andre Land oc Rige, som ligge allevegne omkring oss. Och alle grue och forundre derpaa, at wi hagde nogen tid den ene vise oc lærde Mand i Danmarckis Rige, som hed Saxo Grammaticus —

Vi ere och saa utaknemmelige mod Gud, at wi wille icke lade oss nøye met vore egne kaastelige oc edelige Vare oc gode Føde, som wi selffue haffue offuerflødige nock i Landene i alle honde maade, fordi ath wi kende dem icke selffue och kunde icke ret skøne der paa. Men alle fremmede, som der haffue vered aff atskillige Land, de kende vore Land og Rige bedre en wi gøre selfue, som der ere fødde, oc de rose og prise dem storlige blant dem selffue. Oc de komme fordi saa mange utallige til oss baade til Land oc Vand, at de kunde der nære och føde dem, och drage Guldet, Penningene oc Varene aff Landene. —

O huor mange underlige oc store mandomelige Gerninger skulle wi Danske, Svenske oc Norske haffue i vore Krønicker, om det hagde bleffuit ret beskreffuit, som vore Forfedre giorde oc bedreffue i forme Tid i mange atskillige vduertis Land oc Rige oc desligest hiemme. Mand finder fast mere beskreffuit der om i fremmede Latine Krønicker, en wi haffue selffue baade paa Latine, Danske, Svenske oc Norske. Oc det er all ene sket, fordi at der var ingen, som dem kunde eller ville beskriffue. Var der och nogre, som det kunde gøre, da var der ingen, som dem ville løne for deris Vmage oc Arbeyde. Hagde de oc nogre gamble Krønicker i samme try Rige, da haffue de ladet dem forfare. Der fore wide wi Danske, Svenske oc Norske en føye Ting at sige, huad vore Forfedre giorde oc bedreffue i vduertis Land oc Rige oc hiemme hos dem selffue. Men vise oc lerde Mænd, som haffue veret i Rom, Italien, Franckerige og Spanyen, de kunde vel sige, huor meget de vide der at sige aff de Gother, som vare Danske, Svenske oc Norske, huilke som vunde alle Land oc Rige til Verdens Ende. Men det er nu komet der til, diss wer, at wi vide nu bedre at æde oc drikke oss fulle, och at kiffue, trette oc dele met huer anden, en at gøre nogen saadan erlig oc mandomelig Gerning. Men de Latinske, Gredske oc

Hebraiske screffue deris Gerninger oc Krønicker saa skarpt och nøye, at huor en Quinde eller it Barn giorde eller talede noget, som merkeligt war, da maa all Verden det nu vide och læse. Men vi Danske haffue altid veret forsømelige, och ere ocsaa en nu desligest, ath wi icke ville beskriffue det vi daglige see och høre for wore Øgen. Huad skulle wi da beskriffue det, wi i Sandhed udspørge kunde aff wore gamble Oldinge.

At udarbejde Lægebøger har for flere af denne Tids Videnskabsmænd været et vigtigt Foretagende. Af Chr. Pedersen har man to Skrifter af denne Art: en Lægebog, trykt i Malmø 1533, 4.[1] ifølge Fortalen uddraget af mange mærkelige Latine og Tyske Bøger og ypperlige Mestere i Lægekunsten. Sygdommene ere ordnede efter Legemets Dele; Hensigten er den samme som de skrevne Lægebøgers, at vejlede hver Mand til at hjælpe sig selv. Ordenen er bedre end i de forrige, heller ikke findes der saa mange overtroiske Midler, men de fleste Forskrifter ere, efter vore Lægers Dom, ifølge Tidens Ukyndighed enten uvirksomme eller skadelige. Interessantere endnu er Bogen om Urtevand, Malmø 1534, 4.[2] thi den indeholder Oplys-

[1]) En nøttelig Legebog Faar Fattige och Rige Vnge och Gamle Om mange atskillige Siwgdomme som menniskene hender til ath komme paa deris legeme i mange honde maade Oc om gode raad oc Legedomme til dem Ath de som lese kunde mwe hielpe dem selffue oc andre flere met vrter som her voxe i Riget. Sat i Malmø. — Denne bog er vdscreffuen paa Danske aff Christiern Pederssen som vaar Cannick i Lund, oc Prentet i Malmø S. Hansis afften Aar effter Gudz byrd MDxxxiii. 4. (To Exemplarer paa Kongens Bibl.).

[2]) Om Urte Uand Till ath Lege alle honde Sotter oc Siugdomme Bulde Blegner Pestilentze oc all anden brøst met Induertis oc vduertis paa menniskens legeme Och huorledis och paa huad tid om aarit man skal brende samme vand aff de vrter som her voxe i Riget. Sat i Malmø. — Her endis denne Bog om Vrte vand ath bruge mod alle haande siugdomme Som er vdscreffuen paa danske aff Christiern Pedersen, som vaar Cannick i Lund, oc prentet i

ninger om Kemiens og Botanikkens daværende Tilstand; den beskriver de kemiske Apparater, og omtaler omtrent 140 Urter med deres danske Navne. Disse to Bøger ere de første medicinske danske Bøger, som ere trykte her i Landet.[1]

Foruden de her anførte Skrifter tillægges der Christiern Pedersen endnu flere. Det er en gammel Mening, der endog har fundet Gjenklang i vore Dage, at han var Forfatter til Rimkrøniken. I Ravns Vers foran Arsbos Hexaemeron hedder det:

„Læs Rimekrønikken, som mester Christen skrev,
Der finder du hvad hver en Danske konge drev.

Rhimekrønikken skrev M. Christen Pederssen, ut putatur." See ogsaa Grams Fortale til Krag, S. 125 – 126. Det gjentager sig: Dauw i Hør du danske Mand, S. 14 siger: „Aar 1495, da efter almindelig Beretning den allerførste danske Bog, nemlig Mag. Christen Pedersens Danske Krønnike paa Rim, er trykt".

Saa forekommer der ogsaa en, vel aldrig trykt, Bog af Chr. Pedersen: „Om philosofernes Leffnit och seder", som han sendte Mikkel Brokkenhus til Brangstrup (der omtrent 1540 var Lensmand i Nyborg) og hans Hustru Fru Karine. Men at denne Bog er af vor Chr. Pedersen, hvilket Nyerup engang antog, veed jeg ingen Sikkerhed for. (See Nyerup om Almuelæsning i Iris og Hebe for Jan. — Marts 1796, S. 168). I Bogen om Morskabslæsning S. 286 siger Nyerup i denne Anledning: Nyere Lys har jeg siden ikke faaet i denne tvivlsomme Sag (nemlig om de Underlige Spørgsmaal var fra det sextende Aarhundrede).

Dog, det er paa Tide at jeg holder op, ellers vil jeg ikke see Ende paa Efterretningerne om Chr. Pedersen. Tilsidst har han ogsaa skrevet Anmærkninger til Virgil, ja giftet sig og haft en Søn. Thi 1748 skriver Grave fra Bragernæs til Langebek saalunde: „Jeg sender Mantuani skrevne Ecloger, som jeg fandt sammenheftet ved Canonici Christen Pedersens Urtebog. Jeg har seet udi Engelland hans Skrifter udi 4 Bøger, men saaledes forklaret ikke. Jeg holder

---

Malmø, Midfaste tide, Aar effter Gudz byrd M. D. XXX iiii. 4. (To Exemplarer paa Kongens Bibl.).

[1]) Om Chr. Pedersen og hans medicinske Skrifter see Herholdt og Mansa's Saml. til den danske Medicinalhist. 1, 45.

for, at det er Christen Pedersens Arbejde, thi man seer i Bredden danske Forklaringer, og at den bag i Bogen benævnte Petrus Christiani H. er Christen Pedersens Søn, og det efterskrevne H. bemærker Helsing; thi at Faderen døde som Præst i Helsing, trøster jeg mig næsten til at bevise". (Langebekiana S. 46).

Denne Mand kan formedelst sin Kjærlighed til Fædrelandet, sit rene Sprog og sin flersidige Virksomhed betragtes som Grundlægger af den nyere danske Literatur. Langebek bemærker om ham: Saa vidt man af hans Skrifter kan spore, har han været en god Patriot, elsket sit Fædreland, ikke sparet sine Landsmænds Fejl, og især beflittet sig paa at dyrke det danske Sprog. Fynboen Nyerup siger om ham hvad Biskop Balle sagde om sin Landsmand Hemmingius: ejus nomine, doctrina, mansuetudine, moribus exsulto. Grundtvig har udhævet hans flersidige Fortjenester, og atter samlet dem i eet Punkt, i det han kalder ham Udtrykket for den historiske Aand i Danmark paa den Tid. Han anviser ham formedelst Oversættelsen af det Ny Testamente en høj Plads mellem Danmarks Reformatorer, skjøndt hans Navn ikke glimrer over nogen Bispestol; belægger hans Kjærlighed til Modersmaalet med Chr. Pedersens egen kostelige Bemærkning, at havde nogen af Apostlene skrevet til Danmarks Indbyggere, havde han sikkerlig skrevet paa ret Danske, saa alle kunde det forstaa; og beundrer hans Foredrag, der med den højeste Simpelhed forener Skjønhed, Kraft og Salvelse i en Grad, der i det mindste paa den Tid var mageløs.[1] Ikke desto mindre har Chr. Pedersen i lang Tid været forglemt, og saa lidet bekjendt, at de fleste af Danmarks Lærere næppe have kjendt mere end hans Navn, indtil endelig hans Danske Skrifter fandt Udgivere i C. J.

[1]) Yttringer om Chr. Pedersen: af Langebek i D. Mag. 1, 42; af Nyerup i Tillæg til Vedel om den danske Hist. at beskrive S. 57; af Grundtvig i Danevirke 1, 337.

Brandt og R. Th. Fenger, Kbh. 1850 fgg. Med denne Udgave begynder et nyt Tidsrum i vor Literaturs Historie. Fuldendt vil den oplyse ikke blot denne Mands enkelte Skrifter, men tillige Overgangen i Forestillinger og Udtryk fra Middelalderen til den nyere Tid.

Blandt de Mænd, der bragte den første Efterretning om Reformationen til Danmark, nævnes de allerede omtalte Peder Litle og Henrik Smith. Peder Litle, Petrus Parvus Rosæfontanus, skal nemlig være kommen hjem fra Wittenberg 1519. I Efteraaret menes han igjen at være rejst bort, for at høre Luther og Melanchthon, og med et levende Indtryk af dem kom han atter hjem 1520, og spaaede store Forandringer. Han oversatte Ant. Corvini Postil, Roeskilde 1539[1]; dog saaledes, som han i Fortalen bemærker, at han „icke fulde det Thydske exemplar allene effter, oc ey heller Latinen, men nu det ene, oc nu det andet, effter som det kunde lempeligst oc bæst falle paa wort Danske maal;“ samt en lille Tractat i en Sum befattende Skriftens Bøger, 1543.[2]

[1]) Postilla offuer de Søndagis Euangelia, som falde om alt Aarit. For de fattige Sogneprester oc Hwsfædre bescreffuen aff Antonio Coruino. Och vdsæt paa ræt Danske aff Petro Paruo Rosæfontano. M. D. xxxix. Samt: Kortte vdleggelser paa de Søndagers Euangelier, som fra Paaske oc indtil Aduent bliffue predickede (2c. som forrige). — Prenttet i den Konninglige Stad Roschilde, aff mig Hans Barth, den Fridag næst for S. Lauridtz dagh Anno, M. D. xxxix. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

[2]) DEnne Bog eller tractat korttelige i een Sum befatter alt ded ypperligste oc mæst besynderlige som den Hellige scriftis bøger, ded er, ded Gamle oc Ny Testamente indholde. Wdsæt aff Frandzsose paa Danske af Petro Paruo. R. — Prentted i Kiøbenhafn af Hans wingaard, den Tiende dau i April maaned. Aar M. D. xLiij. (Et Exemplar deraf findes nu paa Kongens Bibl. blandt Rördams Gave, 1853). Det hele er otte Blade. Den er tilegnet Fru Helenæ til Skiøringe i Falster Her Henrick Giøies efterleuerske. Han kalder sig i Tilegnelsen Peder Paruus Læse-

Om Broderen **Matthias Litle**, Matthias Parvus Rosæfontanus, er intet bekjendt uden hans Skrifter. Han udgav en **Bedebog**, 1531, senere udgivet af Peder Palladius 1544[1], og et Par Oversættelser: Urbani Regii

mester i Kiøbenhafn; og siger at han „i Fiorsommers" af en from Mand blev ombedet at udsætte denne lille Bog „af Frandzsose paa ræt Danske" — „Jeg habde tenct ad icke labed henne wdgaa før end den samme habde kommed hid i landed igien som meg ded Frandzsoske exemplar der ieg wdsætte efter, til troer haand med nogle andre sine bøger antuorbede. Nu efterdi ad hand saa lenge tøwer paa sin rætte reysse oc verf bestillindis sin foruerfuing oc profit, som menig mand gierne giør, oc med ære altiid seg oc sine, ia, ocsaa alle andre til gode, for vden nogens beswigelse eller besuaring bør ad giøre: vor Matthias Paruus min broder af meg begiærindis, ad ieg vilde lade henne wdgaa nu strax oc ey lenger forholded her med, serdelis der fore, ad (som ieg kand vel befinde) denne lille bog er som een ræt Compas der een i ded store, mectige, vide, brede oc dybe Bibelske haf, kand holle sin kaaff efter". — Fremdeles siger han om denne sin lille Traktat: „Hwilcked samme ieg oc icke lenge siden ower kom pretted paa Latine i Venedien, oc kand vel skee, ad ieg oc i fremtiden lader wdgaa, Men ded Frandzsoske, som min gode gamle væn Robertus nu ety aar siden i Pariis baade scref oc prenttede, holler noged meer och videre end ded paa Latine er, dog er ded den samme materie oc mening i alle maade. Der fore følgde ieg nu alenifte ded Frandzsoske Exemplar efter, oc icke Latinen, som ieg oc intet behof habde, ad bruge her til". — Screfued i Kiøbenhafn den Tiende dau i Tormaanet. Aar ꝛc. M. D. xliij. Det mærkeligste i denne lille Bog er det forhen omtalte Vidnesbyrd om Chr. Pedersen. — See iøvrigt om Peder Litle: Gamst, diss. de vita et scriptis Petri Parvi Rosæfontani, 1755. Engelstoft har i Paulus Eliæ, en biografisk-hist. Skildr., i Nyt histor. Tidsskr. 2, 39, af de hinanden modsigende Efterretninger om Peder Litles Udenlandsrejser uddraget det, som ovenfor er optaget. Om Corvini Postil see ogsaa Stemmer fra Reformationstiden, S. 69.

[1]) En ræt Bedebog aff den hellige scrifft Gamle oc ny Testamente, met den rætte Passional, wdi huilcken klarlige findis oc beuises alt det som menniskenn er nytteligt til siælens salighed, flytelige offuerseet oc corrigeret. Kiøbmenhaffn M. D. xliiij. (Paa Kongens Bibl.). I Fortalen: D. Peder Palladius til Læseren, hedder det: at han blev ombedet at oversee den lille Bønbog, som ud-

Sjælens Lægedom, 1544[1], og Luthers Undervisning om den ypperste Lærdoms Hovedstykker, 1544.[2]

Henrik Smith (Smid), Henricus Faber Malmogius eller Elsebogensis, var født i Malmø, og studerede i Rostock; men han maa tidlig have besøgt Wittenberg, da Peder Litle grundede sin Berømmelse over Luther for en Del paa hans Ord. I Fortalen til sin tredie Urtegaard, som er tilegnet Antonius Bryske til Langesø, omtaler han ogsaa deres Ophold i Wittenberg (dog med det Udtryk: nogle Aar forlebne). Han bosatte sig i Malmø, og blev Bejermester der. Hans første literære Virksomhed er fra 1517, hans sidste fra 1563; han maa altsaa have været jævnaldrende med Chr. Pedersen, og opnaaet en høj Alder.

Han udgav paa ny i Leipzig nogle af Chr. Pedersens Skrifter (Vor Frue Tider og Bogen om Messen 1517; Vocabularium latino-dan. 1518); og samlede derpaa sin egen Hortulus synonymorum, Havn. 1520, 4.[3] Det var

gik paa Danske nu tretten Aar siden (altsaa 1531). Mon det er den, der anføres i Stemmer fra Reformationstiden S. 45: Een ny Bedebog aff then hellige scrifft thet gamble oc ny Testamentis, hvis lige tilforn icke er seet eller hørd. Wdi huilken klarlig findes oc beuises alt thet som er menniskn nytteligt til siælens salighed. Med gantske flyt forsamled. Med en skøn Passiebog, med figurer oc scrifft subtilig wdskafferet. MDXXXI. I Forbindelse dermed anføres sst. Georg Smaltzings Davids Psalter giord wdi Bønner. Fordansket 1533. Af hvem?

1) Siælens Lægedom, for de Karske oc Sywge i disse farlige tider oc i dødz nød. ved Doct. Vrbanum Regium. Oc wdsæt aff Tydske paa ræt Danske, ved Matthiam Paruum Rosæfontanum. — Denne Christelige bog er prenttet aff Hans wingaard i Kiøbenhaffn M.D.xLiiij. (Paa Kongens Bibl.). Den er tilegnet Fru Eline til Skiøring i Falster, Hr. Henrik Gioies Efterleverske. Tilegnelsen skrevet i Kbh. 1544.

2) Den findes ikke paa Kongens Bibl.

3) Hortulus Synonymorum per Henricum Fabrum Elzebogensem ad usum Danorum concinnatus, cui Libellus de vocum proprietatibus subjunctus est. Tam solutam orationem quam ligatam scri-

hans første Urtegaard, der imidlertid ikke handler om Urter, men om Gloser, og som han i den Tredie Urtegaards Tilegnelse til Antonius Brykke omtaler med de Ord: Den havde jeg tilsammenlæst (samlet) for de unge Børn, som til Skole gaa. Det mærkeligste ved Bogen er Peder Litles Brev om Luther og Melanchthon, samt om hans og Henrik Smiths Studeringer i Tykkland. Men da den til de latinske Synonymer undertiden meddeler en dansk Oversættelse, og har et Register over de danske Ord, bliver den ogsaa et Bidrag til det danske Sprogs Historie.[1]

De til Reformationen sigtende Skrifter ere: En liden Dialogus eller Catechismus, udsat, Malmø 1537 (lille 8.)[2], tilegnet Mester Christoffer Ipsen, Canick vti Roskilde, affattet som en Samtale imellem Hans og Niels over Catechismens Æmner. Da Bibeloversættelsen af 1550 var

bere volentibus opidoque utilis et necessarius. Cum Petri Parvi epistola ad auctorem. — Stanneis excusum calamis. Haffniæ apud Melchiarem blumme: artis Calcographæ Magistrum admodum peritum. Anno a redempto mundo vltra sesquimillesimum vigesimo xiij Kalen. Martias. (Paa Kongens Bibl.).

1) Her forekommer f. Ex. at elende eller holle sig aff nogen selschab; at farue eller at løbhe; aff en andhens ophoff eller raad; at kiære oc klaghe; at liwe, siske oc squaldre; at loffwe eller ietthe; artig till at lere eller nømmig; at snaffwe (titubare, vacillare), at hidmæ (estuare); lerdom eller kennedom; kircke vielse eller kirmisse (dedicatio templi); om siger eller i det siste oc kortelige; starblind, enøget eller skel. o. s. v.

2) En liden Dyalogus eller Catechismus Indeholdendis de thi Guds buds Troens Faders vaars Daabens oc aff Jesu Christi legeme oc blods Sacramentis forclarelse, Sammeledis ith almindelict scrfftemaal begrebet vti de thi Guds budord, Troen Oc Fader waar, saare nyttelig for de enfoldige christne och sogneprester, Vdtsaat aff Henrick Smith aff Malmø. Anno domini MDxxxvii. Med et Mærke, hvori H. S. men uden Trykker og Trykkested. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Nyerup angiver urigtig at Bogen er i Kvart. See ogsaa Mynster om de danske Udgaver af Luthers lille Catech. 2 Udg. S. 58.

udkommen, udarbejdede han to Skrifter, der skulde tjene til at fremme dens Brug: en Tavle og Register, Kbh. 1560, 4.[1], den første Slags Konkordans; og en Oversættelse af Luthers Indledninger til Bibelens Bøger, Kbh. 1560, 4.[2], mærkelige ved deres Sprog.

Hans vigtigste Skrifter ere Læge- og Urtebøger. Man seer af Lægebogens Tilegnelse til Hr. Mogens Gyldenstjerne, at han selv havde øvet Lægekunsten, der var en fri Kunst, men kun lønnedes med Utaknemmelighed. Den Syge agter Lægen som en Gud; naar han fornemmer sig lidt bedre, for en Engel; men naar han bliver aldeles tilpas, og Lægen vil have Penninge for sin Bekostning, Kunst og Umage, da agtes han nøje (næppe) for et Menneske og værre end en Bødel, ja han bliver da saa godt som en Djævel. Han har derfor forladt denne Kunsts rette Grundvold, som er Theorica; men vil dog ikke aldeles nedgrave og skjule den Penning Gud haver givet ham, men uddele den iblandt dem, som den have behov. Thi det er et almindeligt Ordsprog, at hvo som skjuler og begraver sit eget Gods efter sin Villie, han gjør ingen Uskjel uden sig selv, men hvo som skjuler og begraver det, som menige Mand kan komme tilgode, han gjør hver Mand Uret og Uskjel. — Paa den første Urtegaard (Liber Synonymorum) fu[illegible] den anden, Malmø 1546; Rostock 1599.[3] Den [illegible]

1) Henrick Smiths Taffle oc Register, flittelig tilhaabe [illegible] den Hellige Schrifft (etc.) Prentet vdi Københafn aff [illegible] Barth (etc.)

2) Alle Doctoris Martini Luthers fortale som han screff [illegible] Gamle oc Ny Testamente (etc.) (Af disse to ejer jeg [illegible]

3) Een skøn loestig ny vrtegaardt. prydet med mange [illegible] vrter, som tiene til menniskens legemmes sundheds [illegible] desligest huorledis Electuaria, Syruper, Conserua, oc [illegible] skulle ret konstelige gøres, oc beredes, aff denne [illegible] vrter, deres røder oc blomster, Oc andre saadanne [illegible]

med en Anbefaling af Christiern Terckelsøn, Doctor udi Kjøbenhavn, hvem det tyktes meget nytteligt, at denne Bog

---

nyttelige ting, aldrig tilforn seet paa vort danske tungemaal, Tilhobe samblet oc fordanskedt aff Henrick smith wdi Malmø. Anno MDXLVj (Exemplar paa Kongens Bibl.). Samt Prentet i Rostock af Stephan Möllman Anno 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Slutningen af den første Udgave af 1546 findes ikke i de andre, hvortil Grunden sees af den selv. Det hedder nemlig: Paa det at ieg vil inge ledige blad haffue i denne myn Bog Saa haffuer ieg ladit her effter følge een skøn Licio Janus, paa danske Rym, saa at huert ord giør en Dag i maaneden, huor aff mand kand lettelige lære aarens tiid oc løff vden til, oc sammeledis hellige Dage, Nyttig alle dem som læse kunde, fordansket aff Bentt Jensen, Stadtzscriffuere i Malmø, In anno etc. M D X L vj. Som Exempel paa disse Rim maa tjene:

Martius. Tord.
Dernest kom lucius och tord mz sit lange skeg
Bad Gregorium locke børn vnder weg (o. s. v.)
October. Sedemaanet.
Saa kommer da frantz med føder vin.
Kaller Dionisium hiem til siin (o. s. v.).

Og Bogen ender saa med følgende Rim:

MD oc fire X.
Oc leg saa der til fer.
Der finder dw det rette aar.
Att denne bog predtit war.
Vdi Malmøs Stadt min kiære wen.
Aff mig her Oluff Vlricksen.
Vdi Nouembri maanet den x dag.
Bleff endelige endt denne vmag.
I samme aar, at du kand vide.
Haffue de erlige mend i Malmøs raad side
Med deris elskelige almues bystand.
Opbygd deris Raadhuff paa myn sand.
Kongelige Maiestat deris naadige Herre
Desligest deris by, oc alle Danske til ære.
End it giffuer ieg dig her til kende.
Huad sig i samme aar monne hende.
Een skeppe meel, fire oc tiwe skeling galt.
Desligest xij skelinge een skeppe malt.
Inge menniske som leffue nw.
Komme nogen tidt slig dyrcke i hw

udgaar for hver Mand, efterdi her er ikkun eet Apoteke i alt Danmarks Rige og Norge, og desligest ikke mange, som den rette Lægedoms Kunst forstaa eller lært have. Den er tilegnet Mester Claus Urne til Belteberg, Provst i Lund (en Søn af Lage Urne til Boserup i Skaane, og Brodersøn til Biskop Lage Urne, † 1562); thi han og hans elskelige Hustru, Fru Margret, havde stor Lyst til adskillige Urter, og havde derfor gjort en besynderlig Urtegaard i Bieltebierge, begjerendes af Henrik Smith at vide, med hvilke Urter samme Urtegaard bedst prydes kunde. Da tog han sig fore, at han med Guds Hjælp vilde skrive de almindeligste og bedste Urters Dygder, Kraft og Nature, som her voxer i Riget; og efterdi han ikke havde Tid til at gjøre det om Dagen, gjorde han det om Natten. Foruden at han har villet samle nogle af Apothekernes lønlige Kunster vilde han i denne føje Bog beskrive de Urters Dyder, som han kjender og kan nævne paa vort danske Tungemaal. Men vi have dog saare faa paa vort Maal; meste Parten nævnes af den menige Mand med brøden Latine eller brøden Thyske, og ej af een som af en anden. Urtebogen begynder med Neller (Brændenelder), som overgaar alle ved Kraft og Dyd, og anfører derpaa Urterne med deres danske, latinske og thyske Navne, samt deres Dyder. — Den tredie Urtegaard, 1555, tilegnet Antonius Bryske til Langesø, Danmarks Riges Kansler,[1]

For wore synder tror jeg vist.
Er oss giffuen saadan bryst.
Der fore lader oss trolige alle.
Ind til wor hiemmelske Fader falle.
Att hand for Christi hans kiære søns død.
Vilde fran oss vende tillig iammer oc nød.
Amen.

[1]) Det hedder i denne Tilegnelse til Antonius Bryske i Udgaven Kbh. 1557 (den af 1555 findes ikke i vore Bibl.): „Jeg haffuer tit och offte met mig selffue betenckt och offuerueigt den store

med Christierni Morsiani Fortale fra 1556, og den fjerde Urtegaard 1557, tilegnet Fru Anne Claus Urnis til Beltebierg, ere af medicinsk Indhold, nemlig en almindelig Lægebog og om Kvinders og Børns Brøst og Sygdom. Disse Urtegaarde, den tredie og fjerde, tilligemed en Lægebog for Saar, „indhollendis atskillige mange skøne forfarne Lægedommer, hvilke som tjæne Bartskerrerne", tilegnet Mogens Gyldenstjerne til Stjerneholm, der havde gjort ham Hjælp og Bistand og andet godt til at lade prente hans Lægebøger med, en Bog om Pestilentze, først udgaaet 1536 og tilegnet Claus Urne,[1] samt en liden Bog om Menniskens Vand af Dr. Laurentius Frisius, fordansket 1557, „dog ikke Ord for Ord, men stundem frataget og tilsæt," og tilegnet Herloff Trolle til Hillerødsholm, udkom samlede, Kbh. 1557, 4. (et Exemplar paa Kongens Bibl. samt paa Universitetsbibl., kjøbt af Langebek paa Stobæi Auktion i Lund); og under Titel af Henrick Smids Lægebog, Kbh. 1577, 4., tillige indeholdende Urtebogen (et Exemplar paa Kongens Bibl. og paa Universitetsbibl.); og under Titel: Henrik Smids

velgerning, ære och dygd, som mig aff eders Velbyrdighed nogle Aar forledne vdi Wittenberg er hendt och vederfaren (och serdelis den tid ieg der rettede det Ny Testamente som først paa vort danske Tungemaal prentedis och vdgick) huilcken velgerning ieg io gerne vilde findis villige ath forskylde effter min fattige formue, met Guld, Sølff eller Pendinge kand ieg det icke gøre. Der faare tilscriffuer och skencker ieg eders Velbyrdighed denne min tredie Vrtegaars Bog oc arbeyde" (o. s. v.). Parenthesen er udeladt i den senere Kjøbenhavnske og i den Lybekske Udgave.

1) Hos Nyerup staar 1535, men i Udgaven Kbh. 1557 staar: „Jeg lod vdi foresagde M. D. xxxvi. aar der Pestelentzen her i Riget saa regerede vdgaa wid Prenten en liden Bog om Pestelentzis aarsage, foruaring oc Lægedom eders Velbyrdighed til vilge oc tieneste, — thi paa den tid wor ingen her i Riget som noget haffde screffuit paa wort danske Tungemaal om saadan handel"; og ligesaa i den senere.

Lægebog i sex Parter, Urtebogen ligeledes medregnet, Lübeck 1598—1599, 8. (ligeledes paa Kongens Bibl.). Om der i disse Lægebøger end ikke findes noget for Lægevidenskaben frugtbringende, ville de dog være artige til at oplyse dens Udvikling og Fremgang.

Ligesom Urtebogen indeholder Bidrag til Urtekundskabens Historie, vil der vel i den til Bartskærbogen føjede „Taffle paa atskillig legedom som skal købis i Apoteken, thi den ingen anden stedz findis til købs," gives Oplysninger om Apothekernes daværende Tilstand og Tidens Tro paa Lægedoms Kraft.[1] Og om Lægekunsten selv forekomme mærkelige Ytringer. Chr. Terkelsen Morsing taler f. Ex. i sin Anbefaling om dens Tilstand udenlands og her hjemme: Udenlands stædes ingen Bissekræmmere med deres Knapsak at give sig ud for det som de aldrig lærte. Hvo der fordrister sig dertil, bliver paagreben og sættes paa et Asen, og drives af Staden med raadne Æg og anden Urenlighed; hos os derimod tilstæder man ofte hine Empiricos, som man saa kalder, eller Bisselæger at komme udi Riget. Ligeledes ytrer Henrik Smith i Tilegnelsen til Antonius Bryske, at mesten Parten udi alle Stæder i Riget har man kristelig Øvrighed, gode Sogneherrer eller Prædikere og fromme og lærde Skolemestere, men lærde og trofaste Læger og Jordemødre fattes. „Udi deres Sted, siger han, have vi forløbne Munke, Nonner, ulærde Præster, fordærvede Kjøbmænd, gamle Kjerlinger, ja Sudere og Smede, Troldkarle og Troldkoner, og andet saadant ørkeløst Folk. Saadanne næsevise selvgjorte Læger kunne og see udi den Sjuges Vand, hvor mange Grise Soen skal faa, og hvor mange Kalve Koen er med. De

---

1) F. Ex. „Anacardina, Er ith Electuarium, her aff brugit gør en god hukommelse, och ith subtiligt forstand, thi brugis den offte aff vise oc forstandige mend."

handle og gjøre ligesom den Skomagere, der haver ikke uden et Par Lester, og vil gjøre Sko over dem, som skulle tjene til hver Mands Fødder. De stjæle Livet, Helbreden, Gods og Penninge fra mangen Mand. Thi vaare det nytteligt, at Øvrigheden udi hver Kjøbsted havde her Agt oppaa, og lode ingen bruge Lægedoms Kunst udi deres Stæder, førend han havde været forhørt af Lægedoms Doctoribus udi Kjøbenhavns høje Skole, og havde deres Brev og Skrivelse med sig, at maatte bruge sin Kunst her udi Riget, hvor han komme. Thi at en ret Læge bør at hjælpe Naturen, og ikke fordærve hende." Om disse Empirici, og det ere de, som sætte al deres Ting i „Forfarelsen", taler han endnu udførligere i Tilegnelsen af Bogen om Menniskens Vand. Og efter at have glædet sig over „Docter Christiern Morsianum, som obenbarlige læser og lærer de unge Studenter denne Konst, som Lyst til den haffue i Kiøbenhaffns høye Schole", vedbliver han, at som han haver forstaaet, vilde Kongen det gjerne saa skikke, at i hver Bispsstift her udi Riget skulde være en lærder og forfaren Doctor i Lægekunst, til hvilken man kunde have sin Tilflugt, om nogen finge nogen Sjugdom, og med hans Kunstes Hjælp beredde sit Liv, om det vaare Guds Villie; ligesom hans kongel. Majestat haver gjort udi Ottens Stad udi Fyn, hvor den vellærde Mand Doctor Cornelius er, og tjen alle der med sin Kunst, som den behov have. — I Bogen om Pestilense omtales i Tilegnelsen, hvori ogsaa Luthers Raad mod Pestilense er oversat, Pesten i Danmark 1536, 1546, 1553. I Bogens første Kap. hedder det, at Kong Christian den Tredie udgav et almindeligt Bud og Befaling at der for (det er udenfor) hver Kjøbsted her i Riget skulde udvælges og tilskikkes en Sted, hvor som døde Menneskes Kroppe skulle jordes. (Altsaa Assistenskirkegaarde). I tredie Kap. omtales Salig

Lektor Andres Liung, der havde været i Landskrone Kloster, og var en af de første her i Riget, som forlod Pavens Regimente, og var Sogneherre i Landskrone i elleve Aar, derefter i Malmø i fjorten Aar, og døde 1555. — Naar man derhos læser de mangen Gang artige Bemærkninger, f. Ex. om „fordøfuelsen“ (Fordøjelsen) og „lucthen“ (Luften), har man i disse Bøger en rig Lejlighed til at øve sig i Sproget.

Endelig finder man, at Henrik Smith ogsaa beskjæftigede sig med historiske Arbejder; thi i Tredie Urtegaards Tilegnelse til Antonius Bryske, skreven i Malmø den 2 Jan. 1555, hvori han omtaler sine Skrifter, slutter han med: Desligeste vil jeg ogsaa skikke til eders Velbyrdigheds Hænder en Chronica, som jeg tilsammen draget haver af lærde Mænds Bøger, indeholdendes de mærkeligste Mænd og deres Gjerninger, som noget mærkeligt gjort have fra Verdens Begyndelse og indtil dette Aar, være sig aandelige eller verdslige, som ere „Patriarcher, Propheter, Keysere, Konger, ypperste Prester, Leuiter, Phariseer, falske Propheter, Doctores, Mestere, Poeter, Philosophi, Oratores, Historie-Scriffuere, Loukiøne Mend, Traaldkarle, Paffuer, Bisper, Prester, Fædre, Concilij, Secter, Kettere, Muncke, Ordens paafindere oc stifftere etc.“ Det er da det første historiske Konversationslexikon, men som Pressen ikke har ført til os.

Han endte sin literære Virksomhed med en latinsk Skolebog, der indeholder artige Bidrag til det danske Sprogs Oplysning.[1]

[1]) Libellus vocum latinarum cum interpretatione Danica, ex optimis latinæ linguæ scriptoribus in usum uventutis Danicæ congestus. Autore Henrico Fabre Malmogio 1563. — Extat venale apud Henricum Fabrum, Ciuem et Zygostatem Malmogiensem. Hafniæ, excudebat Johannes Zimmerman 1563. (Exemplar paa Universitetsbibl. hvori Aarstallet er forandret til 1583).

Skriftet har han tilegnet Hans Skaugaard. Paa Grund af det latinske Sprogs Vigtighed (est enim oratio latina commune artium vehiculum) har han, nu da hans Kræfter aftage og han ikke kan beskjæftige sig med vigtigere Materier, troet at gavne Skoleungdommen med denne Samling af 6300 Ord (vocabula ad sex milia et ter centum); men da han forudseer, at hans Bog vil møde megen Dadel, beder han om at den maa udgaa under Skovgaards Beskyttelse. Ogsaa i Fortalen benytter han sig af Erasmi Ord imod dem, der gribe enhver Lejlighed til Dadel, og, som dog, naar det kommer til Stykket, ikke selv kunne frembringe noget bedre. Fortalen er skreven Malmogię ex Larario nostro prima Maij 1563. Ordbogen er ikke alfabetisk, men ordnet efter Materierne med tilføjet dansk Oversættelse. Forfatterens Stilling oplyses deraf, at han kalder sig zygostatem Malmogiensem, hvilket forklares S. 187—188: pensor, Wejere, libripens, idem Eller den som retter vecten, zygostata, idem.

Man finder under visse Afdelinger, saasom om Gud, om Himmelen og himmelske Ting, om „Wejerene", om Tiden, om Jord eller Land, om Menniskens Lemmer, om „Kønnernes Underskeb" o. s. v. en Del danske Ord samlede, og lærer tillige, hvilke man den Gang har maattet omskrive. Som Exempler derpaa kunne følgende tjene, der dog kun er en ringe Del af det Udbytte Bogen kan yde: radius solaris, Soelgisel; Orion, Marirock; halo, Haugard, En kreds om monen om natten; solstitium, Soelhuerff; Februarius, Blidel; dies religiosus, Foruorpen dag; ruma, Kulck paa struben; spondilus, Ryggekode; hesitans, Stam; blæsus, Lesp; phanaticus, Elluff vild; hydrops, Vatersot; chiragra, Podagel i henderne, podagra, Podagel i fødderne; hernia, Kil; tuber, Oxel; vestis clauata, Forhaauit eller knoppit Klæde; exomis, Paltzkiortel, kiortel vden erme; bulla, Spang som belte prydes met; procus, Beel, som gil; obstetrix, Joremoder; lithostratus, Steengade, eller den sted som er brolagt med astrag; parentalia, Eruid, eller maaltid som giøres effter den døde; exequiæ, Begengelse, eller offer for de døde; bibliotheca, Liberi; lanius, Kødmangere, slactere; digitale, Fingerbør; incus, Smedested; postomis, den tang som settes paa Hestis næse naar de skoes, kalles en brems, mercker oc en mulkorff; cancelli, clathrus, Sprinckel, Eller spranckuerck, som giøres som sprinckelvindue; man—

tica, Beske, eller seck som er it hul mit paa at stoppe hoffuedet igennem, saa at der kand legges i begge ender, huad man vil; fauilla, Falaske; catillus, Saltsercken; vrna, Spand eller Junge, vrnula, Kitte; perna, Bøste, pelaso, idem Eller Flycke; sistrum, Skerre; catellus, Racke; apes, Riffuisse; spina, Fiskegraader; virgultum, Telling som rinder op aff iorden; cænipeta, Drylleqest; vmbra, Drynteigest som sig selff indbiuder, oc følger dem som ere indbodne, o. s. v.[1]

12. Første Forsøg paa en Oversættelse af den hellige Skrift. Christian den Anden; Hans Mikkelsen; Povel Kempe og Christiern Vinter.

For at sætte Christiern Pedersen paa sin rette Plads, i Spidsen for den nyere danske Literatur, have vi sammenstillet de tre Mænd, der kunne betragtes som Forløbere for Reformationen, og fulgt dem til Enden af deres Virksomhed. Vi maa nu atter vende tilbage, for at betragte de første Forsøg paa at fremme Reformationen ved at oversætte den hellige Skrift, især det Ny Testamente, i Modersmaalet. De foretoges under Christian den Andens Landflygtighed. Det er aabenbart, at det var Kongen selv, der drev dette Værk, og stundum personlig deltog deri; ja hans Plan gik endog videre, end man hidtil har vidst, i det han selv prøvede paa at oversætte noget af det Gamle Testamente[2]; af det Ny veed man, at han gjennemsaae Oversættelsen af Johannes'

[1]) Om Henrik Smith see Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 480. Sommelii Lex. 2, 320. Om Mester Claus Urne Werlauffs Program, S. 78. Hortulus synonymorum er beskreven i Nyerups Mantissa S. 30. Om Henrik Smiths Fortjeneste ved Udgivelsen af Urtebogen Herholdt og Mansas Saml. 1, 248.

[2]) Hans Mikkelsen skriver nemlig til Christian den Anden. Lier den 6 Marts 1527: „Och huessom ethers nade haffuer translaterit aff thet gamle testamente, sender ieg ethers nade met forne skoo och puntuffeler" (Pantofler). Allen, Chr. 2. Breve S. 464. Herom findes ellers intet i Kongens Papirer.

Evangelium og flere Stykker. Sædvanlig tillægges Oversættelsen af det Ny Testamente **Hans Mikkelsen**, den bekjendte Borgemester i Malmø. Han havde været i Wittenberg og hørt Luther; var en tro Tilhænger af Christian den Anden, med hvem han drog bort fra Danmark 1523; og døde landflygtig i Harderwyck i Geldern 1532. Han var imidlertid ikke ene om Arbejdet; han oversatte Brevene, men Evangeliet maa have haft en anden eller flere Oversættere.[1] Et omtrent samtidigt Brev fra Gustav den Førstes Sekretær Laurentius Andreæ til Erkebiskop Olaf i Throndhjem, dat. Stokholm den 10 August 1526, taler ogsaa om flere Deltagere, Hans Mikkelsen og maaskee Kongen selv[2]; og af Kongens Breve seer man, at **Povel Kempe**, Paulus Petrus Kempe, „Eders Naades egen Paulus", som Hans Mikkelsen etsteds kalder ham, og Kongens Sekretær **Christiern Vinter**, Christiernus Hiems eller Chimonius, have haft dermed at gjøre. At **Henrik Smith** var med, have vi hans egne Ord for, skjøndt han siden ikke vilde have

[1]) I Hans Mikkelsens Brev hedder det: „Ther til haffuer gud rørd konggelig Maiestat, Kong Christiern (etc.), at hand haffuer ladet vt seet the fire Euangelia paa danske, oc so haffuer ieg foretagit meg sancte Pouels breff, met nogre andre christelige tractater at sete vd paa dansk maal."

[2]) Efterat der er talt om den svenske Oversættelse, hedder det i dette Brev: Circa finem laboris quando jam opus per calcographum in proximo absoluendum fuit, venit michi in manus liber unus noui Testamenti in danicam linguam translati. — Scribit michi M. Olaus Magni e Lubeca, quod nonnulli juuenes studentes Dani in Wittenberga translationem illam danicam fecerunt. Erat enim inter eos homo alias mature etatis Johannes Michelsson Malmogensis, et fortassis Christiernus rex in persona, quod facile fieri potuit, quando translationem germanicam ante oculos habebant. Verum continere videtur in prologis et glosellis nonnichil scandali, a quo temperauimus nos in translatione nostra neminem libenter offendentes. Ekdahl, Chr. 2. Archiv. Norby, 3. Afd. S. 1075.

det omtalt.[1] Povel Kempe, en meget heftig Mand, godt svarende til sit Navn, var formodenlig allerede i Tydskland før Kongens Landsflygtighed, fulgte med ham til Norge, og blev under Frederik den Første Forstander for St. Hans Kloster i Viborg. Han var færdig i fremmede Sprog, men skrev formedelst sit Ophold udenlands sit Modersmaal ikke altfor rent. Han oversatte de tre første Evangelier og femte Mosebog, hvilke Arbejder ere tabte. Efter at Oversættelsen af det Ny Testamente var udkommen, vedblev han endnu at oversætte. I November og December 1526 var han i det mindste i fuld Beskjæftigelse dermed.[2] Men især have Christiern Vinter, der var en dygtig Græker,[3] og Hans Mikkelsen været beskjæftigede deels med at oversætte Tidebøger, hvoriblandt en til Dronningen, deels med det Ny Testamente; og man kan i Christian den Andens Breve fra Aaret 1524 følge den fremskridende Gang deri. Fra Wittenberg den 30 Januar 1524 skriver Hans Mikkelsen til Kongen om Tidebøgerne.[4] Fra Wittenberg den 20 Februar skriver Christiern Vinter til Dronningen, at den Prenter, som skal prente vor Ny Testamente, han er til Liibs; strax

---

1) See foran S. 142, Anm.

2) See om ham Gram om Chr. 2. Medfølgere i Vid. S. Skr. 4, 289. Allen De rebus Christ. sec. S. 33 og Chr. 2. Breve S. 376. 388. 391. 398. 451. Han skrev fra Berlin den 17 November 1526 en Seddel til Kongen:

Jesus

Jeg arbeder nw ther paa, at ieg kan met gwdtz hielff wendhe nogen bøgger vt aff biblien, ethers nade oc alle andhen christne til helff oc trøsth. Oc wildhe ieg gerne arbede vt aff alle myn formuge ther paa, om ieg wisth raid til, at thet kwnde bliffue trøckt, helders war thet meg en stoir arbeed at gøre til forgeffuis.

Og han gjentager under 2 Dec., at han vil gjøre sin yderste Flid og Arbejd, at den evige Guds Ord skal blive rent og ret udsæt.

3) See om hans Deltagelse Allen de reb. Chr. sec. S. 32; og om hans Stilling Gram i Vid. S. Skr. 4, 256. 287.

4) Allen, Chr. 2. Breve, S. 139.

han kommer hid, skal han prente mer; saa vil han efterhaanden sende Dronningen saa meget som de prenter, indtil de ere ude, saa vil han binde „en hiel boog“ og sende Dronningen. Fra Wittenberg den 22de Marts skriver Hans Mikkelsen til Kongen, og beder at faa Besked, om der skal prentes mere end Evangelia, og naar som prentet er, hvorledes dermed holdes skal. Mattheus, Marcus og Lucas, siger han, blive aftrykte i denne Uge. Den attende April sender han Kongen Apostlernes Gjerninger og Pauli Breve til Gjennemsyn, med Begjering at de første strax maa sendes tilbage for at overgives til Trykken; og melder at Johannes' Evangelium er færdigt. Men i hele April har der været en stor Forsinkelse med Trykningen. Fra Wittenberg den 4 April skriver nemlig Christiern Vinter derom til Kongen, at den Sætter, „som skulde sætte paa Eders Naades Evangelie,“ ikke er tilstede, saa de kunne intet arbede førend han kommer, uden de maa tage en af de andre Sættere, som de vel kan faa, hvis han kun har „den Forstand, at han kan sætte Dansk“. Det Pergamen var ikke endnu kommet til Libsk. I Slutningen af Maaneden have lignende Forhalinger fundet Sted, hvilket sees af Johan Locher von Minchen's Brev fra Zwickau den 29 April, hvilke da ogsaa forøgedes ved politiske Underhandlinger.[1] Slutningen af Oversættelsen af dette Ny Testamente blev tildels færdig før Begyndelsen, og endelig blev den hele fuldendt i Leipzig i August 1524.[2] Foran Brevene indsattes tillige Hans Mikkelsens Brev til

[1]) See disse Breve hos Allen, Chr. 2. Breve, og De rebus Christiani sec. S. 30.

[2]) Thette ere thz Nøye testamenth paa danske ret effter latinen vdsatthe. M. D. xxiiii. — Trockt oc saat vti Lybs i land til Myssen, aff Melchiar Lotther, aar efter guds biurd, tusinde oc fembhundrede paa thet fierde oc tiwffue, mondagen nest fore Barth olomei dag. Paa Titelbladet af Pauli Breve staaer 1523. (Exemplarer paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.)

sine Landsmænd, som er dateret Andorp (Antwerpen), hvorhen Oplaget blev bragt, og hvorfra det udbredtes i Danmark. Der opvakte dette Brev megen Bevægelse. Det var nemlig et Angreb paa de uforstandige Prædikere og Blindførere, og gik derpaa over til et Anfald paa Regjeringsomvæltningens Ophavsmænd. Det blev derfor udtaget af de Exemplarer, der senere sendtes til Danmark, men er bevaret i Pauli Eliæ Svar derpaa, hvor det stykkevis er aftrykt foran Svarene. Oversættelsen var, som den angiver, gjort efter Latinen; Evangelierne og Apostlernes Gjerninger især efter Erasmus fra Rotterdam's Oversættelse; men enkelte Steder afvige baade fra den og fra Vulgata og Luther. Ingen i Danmark var fornøjet med den, og ingen kunde være det. Sproget er paa mange Steder uforstaaeligt. Heller ikke har den ivrige Paulus Eliæ, som vi strax skulle omtale, glemt at bebrejde Hans Mikkelsen det. Han er uudtømmelig i at variere sine Anfald: „Det Ny Testamente, siger han, der du stoltelige nok skriver dig en stor Part at have paa Danske udtrykt, hvilket vi ogsaa fuldkommelige tro, helst fordi det er dig saare ligt, at som du est Klerk og Viis, saa haver Du og gjort dit Mesterskab, thi er det forvandlet, men ikke udtrykt i ret og forstandig Mening. Du vilde være saa retfærdig og christen, at du torde hverken tale Danske eller Tyske.“ „Din Vanvittighed, siger han atter, giver du tilkjende derudi, at du haver det hverken udsat af Latine eller Tyske, men somt af det ene og somt af det andet, og fordi haver du stundum sat det Maal, der hverken er Tyske eller Danske. Det, som efter danske Maals Natur og Ejedom skulde staa fore, haver du sat bag, og saa forvendt, at det er hverken forstandelige adskild eller bekvemmelige tilhobe kommet. Saa haver du forvandlet Texten, at de som ere kloge forstode de ikke Latinen, af Dansken skulde de ikke blive

vise," o. s. v. Og om Brevet: „Vi have vel spurgt, hvad Vending I gjorde med samme Testament, førend I lode det udgaa. Dog at dit Brev findes i nogle af de første; men det var skeet, førend du havde berammet, at det første og sidste Qvatern skulde forvendes og omkring sættes; saa plejer Skalkhed at længe vendes, førend det udgaar, og naar det udkommer, det bliver endda Skalkhed, og kan sig forbi ikke længe betecke". At denne Oversættelse mislykkedes var, som vi allerede have seet, en af Grundene til at Chr. Pedersen forsøgte en ny.

For at Læseren selv kan dømme, meddeles nogle Prøver. Af Hans Mikkelsens Brev:

Ther for elder keriste brødre oc søstre vti Christo Jesu, lader oss nw opuage, wij haffue lenge nog soffuit, vti wantro, oc wor salighed er nermere end wij troo, som sancte Pouild scriffuer til the Rhomere vti thet trettende capittel, natten er forgangen, lader oss icke forsømme thette skynende lyuss, oc lader icke thendne edele oc dyre guds gaffue omkringgaa ether, for huilken wij forgeffues tro at fonhe, naar wij løbe til Rhom oc sancte Jacob etc. som wij haffue til thendne tijdt omkring struget her, oc der, effter afflad, oc naade, ret bedregrijge, oc alt forgeffues, Nw haffuer gud skicket ether thend dyre gaffue, guddommelig sandhedsens lyuss for dorren euangelium, hans hellige ourd wort leffnet oc affloss ning, at i inthet idermere troffue vmage ether, end at vplade øygnene at see, oc øren at høre, for thi afflad oc naade er ingen steed, vthen ther som guds euangelium predickes, som er guds ourd, huo thet hører oc gemmer det, forthi hand hører tha oc wijd syn løsen, oc haffuer syn salighed, kommer hand til Rhom, eller for afflad, tha wijd hand icke huad han for, vthen vmag, oc bly, oc vox, oc papir, haffuer hand gudz ourd, tha er hand wijs som hand haffuer gimt thet, til it weg breff at wide sin løssning oc rette wey.

Af Marci 4 Kap. Oc hand sagde, ßo er guds rijgi, efftir thend mode, om it mennniske kaste seed i iourden, Oc hand souffuer, oc hand vpstaar nat oc dag, oc seedet grønes oc vpuoxer i høgelse, thend stund hand icke wijd Thi iourden giffuer willigen fruct, først ørteren, ther efftir axen, siden fuld korn i axen, Men naar fructen er fuldbaret strax vtsendner hand segelen, Thi høsten er neruerendes.

Af Lucæ 8 Kap. Ther møgit folk til sammen kom, oc vt aff huere steder hastede the til hannom, sagde hand wijd lignelsse, en huilken wille giøre seed, vtgick at ßoo sijn seed Oc emellom som hand ßooid, somt fiøld huoss weyen oc thet er vptroit, oc himmelske fugle vpaade thet, oc somt fiøld paa steen, oc thet vpuexte, oc foruisnit for thet haffde icke wedske, Oc somt fiøld eblant tuorne oc tuorne met vpuoxte forkoulde thet, oc thetandit fiøld vti guod iourd, oc thet vpuexte giorde hundritfold fruct, sigendis thesse robte hand huosom haffuir ørne til adhøre hand høre.

Af Brevet til Rommerne, 8 Kap. Thi the som kødelige ere, the ere aff en kødelige bogere, men the som aandelige ere, the ere aff en andelig bogere, Nw kødens bogere, thet er døden, oc aandens bogere er liff oc frijd, thi kødsens bogere er en fiendelskab emod gud, thi hun er icke gudz loug wnderdanig, oc hun ey kand, oc the som ere køddelige kunde icke teckes gud,

Men nw ere i icke kødelige, men aandelige, om gudz aand bor elders vti eder, oc huosom icke haffuer Christi aand, thend hører icke hannom til? om Christus er nw vti eder, saa er legommet sandelige dødt, fore söndsens skyld, men aanden er liffuid, fore retuishedens skyld, om nw hans aand, som haffuer opreisd Jesum aff døde, boer vti eder ßo skal oc thend samme (som Jesum haffuer opuecket aff døde) boo vti ether, saa bliffuer oc thend samme, ther christum aff døde opuecket haffuer, ethers dødelige legomme leffuendig gøre, forthi hans aand boor vti ether.

Kere brødre, soo ere wij nw skyldenere, icke køddet, at wij skulle leffue effter kødder, thi om i leffue effter køddet, thaa skulle i døø? men om i formiddelst aanden døde kødsens gerninger, thaa skulle i leffue, thi the samme som driffues aff gudz aand, the ere gudz børn, thi i haffue icke wnfanget en thieneres aand, at i eder end nw skulle frøcte, men i haffue wndfanged en sonnelig aand, aff huilken wij robe abba, kere fader, then samme aand, wys gør wor aand, at wij ere guds børn, Ere wij nw børn, ßo ere wij oc arffuinge, kallendes guds arffuinge, oc Christi met arffuinge, om wij elders lyde met honnom, paa thet wij oc muge ophøffues vti eren.

Thi ieg holder thet ther fore, at thet wij lijde vti thende tijd, er icke werdugt thend ere, som oss skal obenbares, thi creaturens endelige byelse, warer ther paa, at guds børn motte obenbares, thi

creaturen ere wndergiffne forfengelighed, emod theres willie, men for hans skyld, som haffuer wndergiffuet hende, til it hob, thi creaturen skal oc gøres fry, fran thend forgengelig werelses thieneste, til guds børns erlige frighed, thij wij wide at alle creature, inderligen bogere oc haffue end nw angeste met oss.

Hans Mikkelsen udgav ogsaa med en Fortale Kong Christian den Andens Brev til Borgemester Wendeland i Dantzig. (Et Exemplar uden Begyndelse og Ende findes paa Kongens Bibl.) Den latinske Original er af Povel Kempe (trykt i Langeb. Script. 8, 489). Hans Mikkelsen foretog Udgivelsen paa egen Haand, og Kongen var meget fortørnet derover.[1]

For at oplyse den Maade, hvorpaa denne Mand omtales af Frederik den Førstes Tilhængere, maa man stille hele hans Livs Dobbelthed for sig. En stor verdslig Synder erkjendte han sig selv at være, da endelig Evangeliets Lys gik op for ham. Hos Christian den Anden har han været en højt betroet Mand, og havde endnu i Landsflygtigheden megen Indflydelse, men kunde ikke komme tilrette med Kongens øvrige Omgivelse. Før Kongen drog bort var han Befalingsmand paa Kjøbenhavns Slot,[2] men var ingenlunde blind for Kongens Tyranni.[3] I sit lange Undskyldningsbrev til Kongen ønsker han ikke at have for meget at handle med Kongens eget Folk, uden hvad Kongen aabenbare skriver ham til. „Thi de mene alle, siger han, at dersom jeg ikke raadte Eders Naade, da vaare alle Ting vel skikket. Gud have Lov, jeg kan skikke mig til Villie og Venskab med al fremmed Nation uden med Eders Naades eget Folk. De

---

1) See Allen, Chr. 2. Breve S. 374. 426. 458.

2) Then tidt slotzloghen till Kiøffnehaffn wor teg beffallid, siger Povel Eliesen i sit Svar.

3) Then tijdt vijde wij wel, ath tw blandt thine wenner straffede mange af konning Cristierns wchristellige gierninger, siger Povel Eliesen sst.

ere nu de, dersom det vaare udi deres Magt, forførte mig gjerne fra Ære, Liv og Gods, men Herren straffer det vel udi sin Tid."[1] Det maa have været en haard Tid for den Mand, der opgav alt sit timelige Gods, for at følge sin Konge, og, som bekjendt, ansaae denne Troskab for sit højeste Gode. Hans Venner i Rigens Raad, fortæller Hvitfeld, sendte ham Bud, at hvis han vilde forlade Kong Christiern og komme tilbage, vilde de skaffe ham Kongens Venskab og sit Gods igjen. Han svarede, at han agtede ikke det Gods, han havde ladet efter sig i Danmark; han havde det ypperste med sig. Men der er endnu et andet Forhold i hans Liv, hvortil hans Modstandere især sigte, og som tydelig stiller os hele den katholske Slutningstids Fordærvelse for Øje, og viser, hvor nødvendigt det var, at den afløstes af Fornyelse og Anger. Hans Mikkelsen havde skilt sig fra sin Hustru, og tog hende først atter til sig i Tyskland, hvor han klager over, hvor kummerligt det var for ham at faa Udkomme, og i hvad Sorg og Elende han, Husfrue og Børn vare skikkede. Han havde, som det synes, levet med en Kvinde, der kaldes Evers Naades Pige Gertrud; thi man seer at der var Underhandlinger om at faa en Foureer til at ægte hende, der imidlertid undskyldte sig med, at Ægteskaber sluttes i Himlen. Kongen var yderlig forbittret, og Povel Kempe pustede Ilden op i lys Lue. Da bekjender Hans Mikkelsen sin svare Synd, ønsker at Kongen vil værdes udaf en kristelig Kjærlighed og have en kristelig Medlidinge over hans Svaghed og Syndsens Sjugdom, som han var falden udi; og at Kongen med den kristelige Menhed ville værdes at gjøre sin Bøn fore ham til Gud, at han, som nu er et af de sjuge

[1] Efterskriften i Brevet fra Lijre den 13 Dec. 1527, der omtales hos Allen, Chr. 2. Breve S. 502.

Faar, maatte formedelst den kristelige Menheds Bøns Skyld komme til den rette Hyrde igjen Christum, og efterfølge hans hellige Ord og Evangelium med et godt Levnet, paa det ingen skulde arge sig udi hans onde Levnet. Og naar de ønske Regentinden i Nederlandene Margretes Straf over ham, saa svarer han: „Jeg kan skøt ikke komme til større Vanlykke og Fordærv paa Verdsens Vegne end som jeg er, uden aleneste denne gamle slemme fule Jordsæk, som jeg endnu haver af Verden at drages med, hvilken som dog dagligen skyder sig til Graven. Jeg veed, at hendes (Regentindens) Magt strækker sig over Liv og Gods, og ikke længer. Sjælen vil jeg indsætte udi Guds rene og blotte Barmhjertighed, som os arme Syndere er forelagt og tilsagt udi Christo."[1]

13. Reformationen paa Øerne og i Jylland. Reformationskampen i sin Modsætning. Povel Eliesen. Hans Tavsen.

Imedens man udenlands oversatte det ny Testamente, der med alle sine Mangler ikke blev uden Virkning, skred Reformationsværket frem her hjemme. Allerede 1526 sneg den ny Lære sig omkring i Jylland, beskyttet af Byernes

[1]) Det nysanf. Brev, og Povel Kempes hos Allen S. 502. — See iøvrigt om Hans Mikkelsen og hans Oversættelse: Gram om Chr. 2. Medfølgere i Kbh. Selsk. Skr. 4, 285. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 481. Pontoppidans Annal. 2, 786. Münters Reformationshist. 1, 407. Hans Mikkelsens Brev 1, 410. Kirchengesch. 3, 128. Olivarius, Vita Pauli Eliæ S. 65. Engelstofts Paulus Eliæ i Nyt histor. Tidsskr. 2, 152. Friedlieb, de bibliis et libris theologicis in Dania raris, Continuatio 1776, S. 3—9. Harboe i Dän. Bibl. 1, 120. 3, 80. Molbechs Program om Bibeloverf. S. 26. 36. Henderson, dissertation on Hans Mikkelsen's transl. Cop. 1813. Om Titelbladet Engelstoft, Reform. et Cathol. S. 7.

Øvrighed;[1] og næste Aar, 1527, gav Frederik den Første Religionsfrihed; 1529—30 dannede sig en evangelisk Forfatning i Viborg og i Malmø, som 1530 fuldendtes i Kjøbenhavn. Den danske Tunge kom i Bevægelse. Ved de Katholskes Indlæg eller de 27 Artikle indgivne paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530 (Ny D. Mag. 5, 315) kom det rigtignok ikke til nogen Mundkamp; men de Evangeliske holdt heftige Prædikener, først to om Dagen i Helliggejstes Kirke, saa hver Søgnedag fire og hver Søndag tolv Gange rundt om i Byen. Borgerne sang Spotteviser paa Gaderne. Hvad der kunde rime skrev Satirer. Det gamle Universitet opløstes.[2] De katholske Biskopper, Joakim Rønnov i Sælland, Ove Bilde i Aarhus, satte sig forgjæves mod Ordets Virkning. Fyns Biskop Knud Gyldenstjerne bøjede endog over imod den ny Orden. Da Vaabnene hvilede, vandt endelig Ordet Sejer. Striden maatte ogsaa udkjæmpes i Literaturen. Blandt de Mænd, som da fremtraadte, betragte vi først dem, der ligesom repræsentere de to Partier: Povel Eliesen og Hans Tavsen. Den første har Nyerup kaldt den danske Erasmus Rotterodamus, den anden den danske Luther.

Povel Eliesen, Paulus Eliæ (f. omtr. 1480, Skrifter 1526—34, †   ) ogsaa kaldt Vendekaabe, Versipellis, var født i Varberg i Halland. Faderen var dansk, Moderen svensk. Han havde fra Barndommen indsuget den herskende Lære; „ieg haffuer af barndom værit i closter," siger han selv. Han var Munk i Karmeliterklostret Marieklostet i Helsingør, som Erik af Pommern havde stiftet 1430. Første Gang han nævnes er i den Skibyske Krønnike 1519, hvor han kaldes: quidam frater P. E. Varbergensis. I Klosteret

[1]) Vere anni 1526, cum jam per universam Cimbriam serperet Lutheranicæ factionis virus. Chron. Skibyense.

[2]) Engelstoft, Paulus Eliæ, i Nyt hist. Tidsskr. 2, 450. 458.

beforbrede han de grundige, ikke skolastiske Studier, og havde Frands Vormordsen blandt sine Disciple. Endnu tidligere end Luther ivrede han imod Afladshandel og andre Misbrug i Kirken; derfor hilste han med Forventning den ny Lære. Og til at virke i en reformerende Retning paa en større Kreds fik han især Lejlighed, da Karmeliterordenen, ifølge Christian den Andens Bevilling af 1517, i Aarene 1517—1519 grundede sit første Kollegium i Kjøbenhavn, kaldet Hvidekloster, beliggende i St. Pederstræde (nu Valkendorfs Kollegium), hvis første Forstander han blev, og ifølge Kongebrevet, der forpligtede Ordenen til at holde ved Universitetet en doctor eller baccalaureus theologiæ, tillige Lektor i Theologien (lector in sacra pagina) ved Universitetet. Han skal ogsaa have været Tolk for Martin Reinhard, da denne prædikede i Nikolaj Kirke. Hans Virksomhed standsedes imidlertid ved det bestandige Had han nærede og yttrede mod Christian den Andens tyranniske Færd. Kongen havde (1519—20) sendt ham en Bog at oversætte (det skal have været Machiavellis Il principe); han oversatte ogsaa noget deraf, og sendte det til Kongen; men da han „fornam, at samme Bog havde stor Umage og ingen Frugt, thi at hun mer lærte at gjøre Synd end at bedre og aflægge den, og der derhos blandes megen Snak og Skvalder i samme Bog," saa fandt han den ikke værd at udsættes paa Danske, men oversatte Erasmus fra Rotterdam's Institutio principis christiani, og sendte Kongen sin Oversættelse med en Tilegnelse, dateret den 24de Januar 1522, netop den Dag, da Didrik Slaghæk blev henrettet; og i det han anbefalede Bogen, som alle Fyrster burde læse isteden for deres Bønnebog, thi da haabede han, „at theris righe skulle baade bliffve stadighe, oc Gud meer taknemmelige," bad han for Guds Skyld Kongen, at Bogen ikke strax maatte henlægges, om

alle Ting ere ikke behagelige i alle Maade, thi det, som, vel maa skee, med det første er haardt og ubehageligt, bliver dog med Tiden let og behageligt nok. Samme Aar prædikede han paa Johannes den Døbers Dag paa Slottet for Kongen om Herodes og hans Bolerske Herodias. Fortørnet tilbagekaldte da Christian den Anden det Gavebrev han havde givet Karmeliterkollegiet, og Povel Eliesen maatte forlade Hovedstaden. Han flygtede først til Bisskoppen Lage Urne i Roeskilde, siden i Efteraaret 1522 til Jylland, hvor han gjorde Bekjendtskab med Morten Borup, som han 1523 tilskrev et Brev: de luxu et ineptiis Clericorum compescendis. I den Omvæltning, hvorved Christian den Anden blev fordreven, havde han uden Tvivl Del; og han skrev (1523) en Satire paa danske Vers over Mynten Klipping, efter hvilken Kongen fik sit bekjendte Ögenavn Kong Klipping; denne Satire var efter Hvitfelds Vidnesbyrd endnu indtil hans Tid i Folks Hænder, men er nu forsvunden. (Den omtales ogsaa hos Holberg i Danm. Hist.). Ligeledes skrev han, ifølge hans egne Ord, en udførlig Kommentar paa Dansk til det Skrift, hvori de Store angave Grundene til deres Troskabsopsigelse, hvori han blandt andet ankede paa den Vold, der var øvet mod Kapitlet i Lund. Det gjorde han ikke for Fordels Skyld, men fordi han hadede Ugudelighed og Tyranni. Og saaledes som han skrev, vilde han heller ikke have skrevet, hvis han havde været en Tilhænger af Luther, thi dennes Skrifter og Tale vare jo lige tvært imod.[1]

[1]) In fuga regis Christierni interpellatus a quibusdam magnis viris edidi commentarium in vulgari lingua super litteris illis, quibus regni Magistratus defectionis causas prodidit, satis prolixum, insuper et iisdem commentariis inserui prolixum caput de violentia vestro Capitulo, ut vocatur, facta. An ego unquam ista scripturus fuissem, quæ ex diametro pugnant cum Lutheri

Men da Christian den Anden var fordreven, blev det da bedre? Bittert blev hans Haab skuffet, som saa mange andres. Adelens Vold traadte isteden for Kongens. Den ny Lære blev et Middel til at plyndre Kirken; alle grebe til. Kirken selv truedes med Undergang. Alle grundige Studier vilde nu gaa tilgrunde; og om Kirkens Prælater talede nu menig Mand værre, end de nogensinde havde gjort om Kong Christian. Mange ønskede ham tilbage, thi eens Tyranni var dog lettere at bære end mange Umætteliges. Ogsaa han havde begyndt at læse Luthers Skrifter, thi ogsaa han glædede sig til en Reform i Kirken, men han vilde ikke have den omstyrtet. Han havde hørt op dermed, da Kirkens Hoved forbød det, og da hin Skrivefrækhed begyndte at rase. Det han forkyndte, og som han altid vilde hænge fast ved, var Kristi Evangelium. Nogle af Luthers Meninger hyldede han, andre vare fordømmelige. Han var Rettroende, ikke Kjætter. Den Fremfærd man nu fulgte var fordærvelig; den maatte føre til Barbari. Hans Embede og Studeringer gave ham nok at gjøre; aldrig vilde han yppe en forargelig Strid.[1] Saaledes viser han sig og

---

scriptis et dictis, si ego Lutheranicæ factioni tantopere favissem. Ista scripsi sola commiseratione pauperum, absque ulla spe lucri ad me saltem redituri, quod semper toto pectore ac propemodum ex vi horrebam impietatem et tyrannidem. Quid, putas, fecissem, si ambiissem amplam ditionem et pingue sacerdotium quorundam exemplo, qui nihil non faciunt, quo undecunque lucelli aliquid corradant. Si scires, mi Petre, qua de causa et quibus autoribus natum est istud de me commentum, non dubito, quin aliter de Paulo sentires, quam facis (etc.). **Epistola** ad Petrum Ivari (hos Olivarius S. 172).

1) Multi insignem quandam omnium hactenus collapsarum rerum restaurationem exspectarunt. Quæ adeo non secuta est, ut plures etiam seditiones, turbæ et reipublicæ pestes videantur exortæ. — Ego olim legi quædam ex ejus (Lutheri) dogmatibus, sed priusquam furiosa illa scribendi licentia coepit insanire. —

sin Tænkemaade i sine Breve fra Aarene 1523 og 1524. De ere skrevne fra forskjellige Steder, fra Helsingør og Skjelfiskør, maaskee fordi han som Karmeliternes Provincial drog om i Landet. Af deres Indhold og de stedfindende Omstændigheder er det ikke vanskeligt, at danne sig et Begreb om hans Stilling. Han afskyede Luthers stormende Ensidighed, der maatte føre og førte til Kirkens Opløsning; men han vilde dog en Reform, en stærk Reform, derfor var han en Tid lang en Torn i Øjet paa Prælaterne. Han afskyede Religionens Misbrug til verdslige Øjemed, og hadede Adelens Tyranni, ligesaa meget som Christian den Andens; den rejste sig med Heftighed imod ham, især 1526. Almuen raabte, at han var bestukken. Da lod han sin Oversættelse af Luthers Bedebog trykke; den var kommen hertil 1524, og hans Oversættelse havde gaaet om i Afskrifter. Den blev trykt i Roeskilde 1526.[1] Det er

---

Semper pro viribus evangelium Christi propagare studui. — Equidem ut quædam a Luthero usurpata, quæ digniora sunt, quum ut Lutheriana appellitentur, vehementer probo, ita nonnulla, quæ vere Lutheriana sunt, hoc est hæretica et absurda, adeo execror, ut nemo magis execrari possit. — Orthodoxus sum, non hæreticus. Paulus vocor, non Lutheranus. — Non intelligunt, invidum et non religiosum esse, eas odisse litteras, quas nesciunt, etc. — Ego nunquam fui nec unquam ero contentiosi dogmatis auctor. Epistolæ ad [illegible] Laurentii et ad Petrum Ivari (hos Olivarius S. 167. [illegible]

[1]) EEn Cristelig vnderwysningh [illegible] Gudz budord, Then menige Cristen kirkis tro [illegible] herris bønn Pater noster, oc huore Jesu Christi [illegible] skulle retelige begaas oc tracteris. (Det [illegible] paa Kongens Bibl.). Aftrykt i Povel Elies[illegible] C. Secher. — Hos Olivarius og Nyerup [illegible] catechetica, og antages af [illegible]; Den liden Catechismi prove oc forsmo[illegible] han var omvendt, Kbh. 1571, som [illegible] Bibliothek.

hans første trykte Skrift. Man lærer af det, siger Engelstoft, Grændsen for Forfatterens Tro, i det han hyldede denne Bog, og af og til indskjød noget af sit eget. Og han oplyser tillige sit Forhold til Lutherdommen i Tilegnelsen til Hr. Oluf Nielsen til Valløff, skreven i Kjøbenhavn Viti og Modesti Dag 1526. Han fandt i Luthers Bog noget, som var udgaaet af Luthers egen Aand, en Part ogsaa, der ikke tilhørte ham, som hans Sed altid haver været, at blende ondt iblandt det gode og Løgn blandt Sandhed, at han kunde desbeder sætte os Glarøjne paa Næse. Da han nu betænkte hos sig, at mange skulde fare vild af samme Lærdom, om han (Lærdommen) blev tilhobe, saa faldt det ham i Sinde, at skjelne det gode fra det onde, og det lade udgaa paa Danske, at deres Sind kunde derved drages fra de tyske Bøger, som hver Mand da læste gjerne. Kirkens Sakrament, Magt, Ære, Lydelse, Guds Helgen, de gode Gjerningers Fortjeneste hævder han imod Luther. Naar menig Mand gjerne vil høre kjætterske Lærdomme, og Klerkeriet er kommet i stor Foragt og Haanhed, saa er Antichristens Komme; og saa er det nu. Det siges ham saa til, at han ikke bliver hos Skriften, men er det saa, at han nogen Tid træder fra hende, vitterlige eller fortredelige, give det Gud, at ham overgaar Guds Plage, alle Mand til Aasjun. Om Bogen yttrer han, at den er ti eller tolv Gange udskreven, og er i deres Hænder, som ikke gjerne ville af med den; han vilde heller selv indføre den paa Prenteriet, end nogen anden skulde gjøre det, og at der ingen uchristelige Stykker skulde tilsættes af hans Uvenner, der gjerne gjorde ham Luthers, om de kunde der faa Lempe til. Endelig siger han atter: Jeg haver vel spurgt, kjære Hr. Oluf, at jeg er forklaget hos eder, at jeg skulde et Stund anderledes prædike end jeg nu gjør, det er, at jeg da prædikede med Luther

og nu imod. Men dersom jeg nogen Tid havde været af Luthers Mening, da vilde jeg takke Gud, at han havde mig forløst af den Djævels Snare, der da haver hegtet til en Tid dem, som ere visere end jeg nogen Tid bliver. Dog jeg ikke kjendes mig nogen Tid være beforen enten med Luther eller nogen af hans Tilhængere. Saa meget som jeg nogen Tid gav Magt af Luthers Bøger, det giver jeg endnu Magt, ikke forbi at Luther saa skriver, men at jeg læs det samme udi Hieronymi og Bernhardi Bøger. — Dersom man altsaa vil tage noget Hensyn til denne Mands egne, bestandig gjentagne, Forsikkringer, der ingen Modsigelse, men Bekræftelse, finde i hans Skrifter (han siger ogsaa i Brevet til Hans Mikkelsen: Vi ville tusinde Sindum heller dø, end vitterlige staa imod den hellige Skrifts rene og klare Mening); dersom man vil erkjende, at en Mand kunde attraa mange og store Forbedringer, men indenfor Kirkens Skjød og dens Enhed uforkrænket, og saare naturligt kunde ansee det, at danne en ny Kirke ved Siden af den gamle, for en uchristelig Færd; saa vil han staa i et andet Lys for os, end han har staaet i Aarhundreder, og man vil da, førend man dømmer ham, kræve klare historiske Kjendsgjerninger.[1] Hans egen Tid gav ham Øgenavnet Vendekaabe; den kunde ikke fatte, at en Mand kunde have en selvstændig Mening, og dette Maadehold, just da alt blev drevet til den yderste Grændse, forvirrede den. Den ansaae ham [illegible] Apostat; og han havde kun een Trøst derimod, hv[illegible] [illegible]rer i et af sine Breve: hans Disciple, der [illegible] [illegible]rede hans Ære.[2] Men deres Røst blev [illegible]

1) Det vilde i mange Henseender være interessant [illegible] Povel Eliesens Meninger med Erasmi. See [illegible] A. Müllers Leben des Erasmus von Rotterdam, S. [illegible]

2) Habeo mihi faventissimos adolescentes, qui non [illegible] meam gratis lacerari, nedum famam aut nomen. Ep[illegible] Petrum Ivari (hos Olivarius S. 173—174).

nogen Tid lod sig høre; den ene Slægtfølge efter den anden har moret sig over Vendekaaben. Dette Frafald, som aldrig havde fundet Sted, skulde imidlertid have en Aarsag. Bestukken, bestukken! skreg Hoben; og det kunde alle forstaa. Svaning begynder da: Bisskop Lage Urne i Roeskilde bevægede ham især til at forlade Guds rene Ord og at antage menneskelig Fortolkning. Saa lægge de andre til: Bisskopperne bestak ham med Løfter; men Løfter, hvad vil det betyde? Med et Kanonikat. Hvad for et Kanonikat? det ere de ikke enige om. Nogle sige, det var i Odense, andre, at det var i Roeskilde, atter andre, at det var Lage Urne i Roeskilde og Ove Bilde i Aarhus, der gave ham det Kanonikat i Odense. Da det nu seer noget broget ud, finder Pontoppidan, at han paa flere Steder fik flere Beneficier; indtil Nyerup endelig slutter Rækken med de bekjendte Ord: et godt Kanonikat, som Bisperne forskaffede ham, var som et farvet Glas, hvori han saae Gjenstanden anderledes. Saaledes skriver man Historie.[1]

Povel Eliesen havde en Mening, en Overbevisning; og den var ikke de Magthavende ligegyldig; han skulde forsvare den. St. Hanses Halshuggelsesdag (den 29 Aug. 1526) hentede Marsken Tyge Krabbe ham selv op til Slottet. Han præ-

[1]) See om det Kanonikat, han skal have faaet, Ny D. Mag. 5, 209. Lage Urne betænkte ham i sit Testament: Lector Pouell en Ungers Gylden (Lage Urnes Testament i D. Mag. 3 R. 3 B. 3 H. S. 217.) Mærkelige nok ere Hvitfelds A[illegible] (Chr. 2 Hist. Kvartudg. S. 138, Aar 152[illegible] dikede Guds Ord af første rettelig[illegible] Men det varede ikke længe. Bi[illegible] bestak ham med et Kannikedom kaldet Doctor Povel Vendekaab[illegible] paa de Tider her udi Riget, og han meget imod Mester Hans Tav[illegible] Dog han vel benægter sig lært anderledes end af sidste

dikede for Kongen. Adelen vilde have hans Mening at vide; han sagde den temmelig frit: ingen af Parterne var ædru, der var Fejl paa begge Sider.[1] Det blev ikke vel optaget. Han havde faaet frit Lejde, at der ingen Fornærmelse skulde tilføjes ham, hverken i Ord eller Gjerning; men da han gik bort, blev han modtaget med Haan og Forfølgelse af Krigsfolket. De hidsede Mogens Gjøs Hofnar, Jakob Nar, paa ham; Narren forfulgte ham med draget Sværd til Slotsporten, og deres Haan og Skjældsord varede ved til han kom dem af Syne. De skrege efter ham, at han var bestukken, og skjældte ham for en Munk og Hykler, en Ulv og Sjælemorder. Hans Liv var endog i Fare.[2] Saaledes holdt den Tids Fyrster deres Ord, og saaledes ærede de Gejstligheden.[3] Denne Dag var just samme Aarsdag som han havde prædiket for Kong Christian den Anden. Han havde en hvas Tunge, men han havde heller ingen Grund til at glæde sig ved sine Bedrifter til Hove. Spliden blev bestandig større; og man behøver ikke at forklare hans Heftighed af Egennytte. Det gik ikke anderledes her, end ved alle Partistridigheder; det ene driver det andet til Yderligheder; og der skal ingen Fløjtedus men en Pikkofløjte til at høres imellem Trommer. I Slutningen af Aaret, 1526, prædikede Hans Tavsen i Viborg. De vare i Begyndelsen ikke ... aget forskjellig Mening; nu skrev Pov... rev til Erasmus Minorita i Vi... mod Hans Tavsens Lære. Det ...ar forfattede han et Sendebrev

...se so-
...hron.

...ericis

til nysnævnte Marsk Tyge Krabbe: En christelig Undervisning; man kjender den kun af nogle Udbrag i den svenske Reformator Oluf Pehrsons Modskrift. Bevaret derimod er Svaret til Hans Mikkelsen, skrevet i Odense Sabbato primæ dominicæ Aduentus 1526, trykt i Rostock hos de Brødre i St. Michaelis Kloster 25 April 1527. 4.[1] (Trykt i P. Eliesens Danske Skrifter ved Secher). Da Hans Mikkelsens Brev og Povel Eliesens Svar her findes samlede, har man ligesom paa een Gang begge Mænd for sig. Den første, hvis Sind var blevet haardt prøvet, taler rolig og mildt om Guds Ord, der nu er givet alle, ogsaa den menige Almue; og selv naar han anker paa Kong Christians Forjagelse, minder han kun om Apostelens Ord, at man skal være Herrer og Fyrster underdanig, ikke alene gode og fromme, men ogsaa onde og uchristelige. Om sine Modstandere taler han ikke mildt; han kalder dem vanvittige, forblindede og forstokkede Knubbe, ubeskæmmede Præster og Munke, Guds Bespottere og Menneskens Bedragere. Den anden er heftig og ordrig, han kan næppe finde Ord nok, og i sin Tiltale til Hans Mikkelsen er han næsten saa grov som nogen kan være; men i Sagen selv er han mere besindig og klar. Han bebrejder Hans Mikkelsen, at han nu er saa kjæk (stinger med Sterten), og det fordi han skriver paa Danske, det han hverken kan eller torde paa Latine, helst udi Kejserlige Land og Stæder. Fra sit Standpunkt fægter han som en kyndig og skarpsindig Stridsmand,

[1]) Till thet ketterlige wcristelige och wbesindige breff, som then wbesckemmede kettere Hans Mickelß aff Malmø, lod wdgaa met thz ny Testamente, ther konningh Cristiern lod yncfellige och wtilbørlige forwandle paa sith tijrannische wildt, oc icke Gudt till loff, eet kort och tilbørligt swar. (Et Exemplar paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.). — Om dette Skrift og dets Indhold taler ogsaa Hvitfeld i Frederik den Førstes Hist. 4. S. 122.

og fører os midt ind i den Tids Bevægelser: Hvis H. Mikkelsen havde ladet det Ny Testamente udgaa udi den blotte Text foruden de kjætterske Gloser og venetske (forgiftige) Fortaler, saa havde han forskyldt nogen Tak, men nu har han forvandlet og formørket Skriftens sande Mening. Der findes allerede større Tvedragt blandt Kjætterne, end der nogen Tid har været imellem den hellige Kirkes Lærere. Skriften, vil man sige, er saa klar, at hun kan af sig selv forstaas og begrundes, naar hun er udsat paa det Tungemaal, den menige Mand kan tale; men hvi haver da Luther og hans Efterfølgere, Kjættere og Skalke, skrevet og gjort saa mange Gloser paa Skriften, og udsat saa mange Bøger i den Mening at de skulde Skriften forklare? Dog ere de der saa tvedragtige udi, at de understundum komme ikke nærmer sammen end en Ko og en Vedermølle, som vi sige udi et af vore danske Sprog om de Ting der kunne ilde samnes. Eller hvi skriver da Luther mod sine beforne Tilhængere, Carolstadium, Oecolampadium, Capitonem og Svinglium, og de mod ham? og de mene jo paa begge Sider, at Skriften er dem medstandig og vildig. Eller hvi kan ikke Luther med sig selv fordrages, hvis Skriften er saa klar, og haver ingen anden Dybhed paa sig end de blotte Ord, der hun med sættes og udtrykkes? efterdi [illegible] nu det nedbryder, som han tilforn opbygde, og [illegible] igjen det han tilforn gav Magt. Forstaar han nu [illegible] af Skriften bedre end han tilforn gjorde, da giver [illegible] tilkjende, at hun kan ikke altid eller af hver Mand [illegible] og begribes, mindst af menig Mand, som er [illegible] uforstandig. Nu i denne Tid, hedder det, haver den [illegible] aand med sin Naade saa overfaldet den menige Mand, [illegible] Skriften er af hver Mand forstandelig. Med dette [illegible] bedrage I Lutheraner mange simple Mennesker, dog at [illegible]

haver intet paa sig. Er den Helligaand en Mestere til Tvedragt og til de Meninger, som ere tvært imod hver-anden? Hvo er saa daarlig, at han skulde tro, den Hellig-aand ikke haver været blandt christne Mennesker nu i fjorten hundred Aar, og nu først skal være kommen blandt Luthers Tilhængere, der da ikke mer høre til den hellige Kirke, end det femte Hjul hør til en Vogn. Er det hellige Guds Ord underganget af Klerkeriets Forsømmelse, i Sandhed da skal det ogsaa igjen opkomme af deres Flid og Vindskibelighed. Syndig er Kirken, og haver været i nogle Aar, og det klage vi alle med Luther; dog er han ikke den første det haver besindet. Det er mange Aar siden Sanctus Bernhardus gjorde den samme Klage (etc.). Luther siger, besynderlige om fire Apostel og Evangelister, Matheus, Marcus, Lucas og Jacobus, at deres Evangelium er ikke den sande og rene Lærdom, som Christus lod udgaa her paa Jorden, ikke er heller Sancti Jacobi Epistel skreven af en Apostels Aand, som Luthers spotske Mund haver talt og sagt vel hundrede Sindum. Ligervis som de hellige Evangelister havde andet skrevet, end Christus lærte og gjorde, eller og Christus havde intet mere gjort, der os ligger Magt paa, uden det som Sanctus Johannes skrev. Havde nogen Pave eller Bisp sagt disse bespottelige Ord, talt eller skrevet (dem), da maatte din Kjættere kalde dem Christi Modstandere; og dette er da et af de mindste Stykker blandt de grove, der Luther lader udgaa paa Skrift. Luther lader hellige Løfter brydes; ophidser menig Mand mod Øvrigheden. Han haver ofte, det Gud hannem straffe, givet christne Fyrster Raad, at de skulde gjøre deres Hænder røde udi Klerkeriets Blod. Ydermere haver han sine Apostel og Rendere omkring den ganske Verden; og samme hans Apostel ere da ikke andet blandt den menige Mand, end et forgiftigt Afskum og Brag,

som ere forløbne og forsorne Munke og Præster, Kræmmere og Prakkere, Spillemænd og andre Landløbere, Landsknægte, Baadsmænd, Prentere og Bogfører, og dem særdeles, som plejer at omføre kjætterske Bøger. Det see og høre vi dagslige blandt disse ny Christen, der saa meget tale om andre Folks Gjerrighed, Ukyskhed og Hovmod, at dette ny Evangelium haver dem givet skjønne Hustruer, Gaard og Grund, Skat og Rente, som tilforn vare ganske lidet agtede; og de, der bade sit Brød i Guds Navn, have nu saa tvinget Herrer og Fyrster, og ere dem saa vældige, som de vaare deres fødte Trælle; og dem give nu Herrene Skat og Rente, som tilforn trøglede Skjeppe Korn og Stumpe Flæsk. Er det at forsage Verdsens Hæder og Ære, Hovmod og Gjerrighed, da kjendes vi gjerne, at vi her tildags ikke rettelige forstode den hellige Skrift. Lad saa være, at det hellige Evangelium haver været forsømmet i nogle Aar, hvilket Sancta Birgitta haver ogsaa beklaget udi sine Bøger, ikke skal Bønder eller Borgere, Kræmmere eller Baadsmænd, Ryttere eller Snaphaner komme det tilgavns igjen. Skal det trakteres i aabenbare Kroer, Badstuer, Badskjærhus, Smedier, Møller, Toldhus, Borgerstue, Gildehus og Gjæstebud, iblandt Drankere og Doblere, Dandsere og Springere, Hunde og Hofmænd, af Skreppere og Daarer, Pibere og Legere, Sudere og Skrædere, Møllere og Toldere, Landløbere og Kræmmere og andre saadanne ædele og lærde Mænd, blandt hvilke den synes visest, som mest kan raabe, skreppe og spotte, da skal det aldrig komme til endrægtig og ensindig Ende (etc.). I Slutningen synes endelig Forfatteren at blive mere og mere bevæget, naar han tænker paa hvad der skal følge efter dette: Vi kunne ikke andet see og læse, spørge og høre, end at Bulder, Oprør, Trængsel, vældig Magt, Spot, Had, Avind og Ulydelse have altid fanget en sørgelig Ende.

Hvad heller vi ere Bisper, Præster eller Munke, vi ere da danske Mænd og fødte af det danske Blod. Tror du, at Moderen kan forglemme og forsmaa det Foster, hun haver født af sit Liv? Om dit Brev end agtes af en uforstandig Almue, som ere Bryggere og Bagere, Smeder og Skrædere, Sudere og Remmesnedere, Bardskere og Badstumænd, Kjødmangere og Fiskere, Toldere og Aagerkarle, Prakkere og Kræmmere og anden saadan Adel, monne du fordi have indlagt stor Pris? Du fornemmer, at Konning Christiern sidder endnu i Hoved og Hjerte paa mange, og fordi vilde du skynde dennem ydermere i samme Mening. Gud være med dig og alle dine, og give eder et mildere og bedre Hjerte! — Ogsaa af historisk Vigtighed er dette Svar til at oplyse Christian den Andens Umildhed og Bispernes Stilling.

Povel Eliesen deltog ogsaa i den svenske Reformationsstrid ved sit Sendebrev til Kong Gustav (Kbh. 1527) og Nogle christelige Svar, trykte tilsammen Kbh. 1528. 4. Sendebrevet fremkaldte Modskrifter af Olaus Petri.[1]

---

[1]) Swar vppå jtt ochristelighit sendebreff som en lögnachtigh Munck hetandes Paulus Helie, haffuer vthgåå latit emoot thz helga Euangelium som nw (aff gudz nådhe) är j liwset kommet. Olauus Petri. M. D. xxvij. Stocholm. 4. — Jtt föghe sendebreeff til Paulum helie aff Carmeliters orden i Danmarc, ther honom geffues swar til thet breff och spörsmål han för jtt ..sidhen förscrifuit hadhe til höghmechtig första her Götstaf ..riges och Götes etc. konung, om then förwanling her .. Olaus Petri. Stocholm MDXXviij. 4. — Nogre C.. Suar till the spørsmaall som Koning Gøstaff till .. Rijge lodt wdgaa till sith gantsche Klerckerij, beram.. Broder Paulo Heliæ, thenom till bestandt som bodelig.. ij thenne tidt oc ere ick en nw falden, met then menige .. hob. Kiøbmenhaffn. Anno domini M. D. xxviij. — K.. Købmenhaffn aff Petro Brandis (etc.). 4. (Exemplare.. Kongens Bibl. Nogle christelige Svar findes i Povel Elie.. Skr. ved Secher.)

I Christelige Svar omtaler han som en af Grundene til, at han tog Ordet: helst fordi at mine Forældre paa mit Møderne ere eders Naades fattige Undersaatte. Han taler ogsaa om Sta. Birgitta og hendes Bøger, der findes baade paa Latine og Svenske; at hun udi Latinen ikke er saa forstandelige udtrykt udi ret og god Latine, som hun burde, men hun har noget mer paa sig udi det Maal hun først er skrevet, særdeles hos Svenske Mænd, som vide og best forstaa deres Tungemaals naturlige Ejedom. En mærkelig Anbefaling af Modersmaalet!

Da Omsorgen for Fattige og Syge begyndte at gaa over fra Kirken til den verdslige Øvrighed, tænktes der paa Oprettelsen af et Hospital i Kjøbenhavn, der dog ikke kom istand. Borgemesteren Niels Stemp (eller Stampe) henvendte sig i Paaskeugen 1527 til Povel Eliesen, som i denne Anledning forfattede sit Skrift om Hospitaler, Kbh. (1528) 4.,[1] hvori der ogsaa findes Oplysninger om Tilstanden under Reformationstiden, f. Ex. hvorledes der fares med mange Nonnekloster, siden de kom udi Forlening, hvor kleine Piger og skrøbelige Jomfruer, gode Mænds Børn, medhandles værre end Trælle. (Uddrag af dette artige Skrift af Sandvig findes i Saml. til den danske Hist. 1 B. 2 H.).

Da Povel Eliesen hjalp Fran[illegible]norðsen med Oversættelsen af Psalmerne, fik han [illegible]ng til selv at over-

[1]) Huore krancke mijslige, saare [illegible] menniskir schule tracteris oc besørgis een kort [illegible] aff broder Paulo Helie. Slutningen mangler, me[illegible]. Aftrykt hos Secher. (Exemplaret paa [illegible] det Optryk, som Hjelmstjerne 1762 lod trykke [illegible] Exemplar i Karen Brahes Bibl., og hvoraf [illegible] det var Optryk, saa der gives kun det og [illegible] Aftryk-arkene.)

sætte St. Athanasii Bog om Psalterens Kraft. Denne Oversættelse, der ikke er efter den græske Original, men oversat fra Latinen, og som er det første paa Dansk trykte Skrift af en Kirkefader, er trykt med Frands Vormordsens Psalter, Rostock, 1528.

En endnu alvorligere Kamp forestod Povel Eliesen under Reformationens bestandig fremskridende Gang. Ved Bisköp Lage Urnes Død i Foraaret 1529 tabte den katholske Lære sin vigtigste Støtte ved Universitetet og i Kirken. Kongen kaldte Hans Tavsen fra Viborg til Kjøbenhavn, der inden et Aars Forløb kom i fuld Bevægelse. Det kirkelige Liv fik en ny Skikkelse. Hvad der allerede var fuldført i Malmø, saae P. Eliesen gaa for sig i Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn. Han stillede sig imod Strømmen i et Skrift imod den Malmøske Reformatz. Det er kun til i Haandskrift. Herredagen i Kjøbenhavn 1530 fremkaldte endnu større Bevægelse. Det gjældte om at frelse den katholske Messe; han forfattede derfor i Efteraaret 1530 sit Forsvar for Messen (explicatio Canonis missæ ad Hafnienses, kaldes det hos Hvitfeld), og sendte det med et Sendebrev til Borgemester og Raad i Kjøbenhavn, som han opfordrede til at lade Hans Tavsen besvare det. Tavsen svarede ogsaa i Advent (hvorom see Hans Tavsen strax herefter). Men Messestriden blev afgjort paa en mere haandgribelig Maade ad den praktiske Vej ved Billedstormen i Vor Frue Kirke tredie Juledag 1530. Borgemesteren Ambrosius Bogbinder og hans Følgesvende Vilhelm Rong, Hans Sort, Rasmus Bager, Herman Rolling eller Røling, Skipper Tøger, Jakob Pottemager, Peder Guldsmed, „de, som Hoveder, Pot og Pande, med flere," brøde ind i Kirken, reve Helgenbillederne om, gave dem Ørefigen, spyttede paa dem, og hug dem endelig istykker med Øxer. Kirken blev derfor efter Kongens Befaling luk-

ket, og først paa andet Aar efter aabnet for de Katholske.[1] Povel Eliesen maatte see sig om et andet Sted for sin Virksomhed. I Aarhus samlede Katholicismens Tilhængere sig om Bisskop Ove Bilde; Povel Ræffs Presse kom i Gang. Her udkom den nysnævnte Bog om Messen i April 1531.[2]

I Randers var man efter Borgemesteren Niels Hammers Tilskyndelse isærd med at nedlægge Messen. P. Eliesen skrev da sin Underviisning paa det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Canon, trykt i Aarhus hos Povel Ræff, 1531. 4.[3] Det var som han selv siger, især taget af Blancicampianus (hvis latinske Sermoner om Messen udkom i Mainz, 1527). Derhos var der et skarpt Brev til: Alle christne Mænd og Kvinder, som bygge og bo i Randers, med heftige Angreb paa Borgemesteren, og Undskyldning for, at han endnu ikke var kommen did, for at handle med dem om Messen. Herpaa svarede Randers By med at lade Rakkeren nagle hans Bog fast til Kagen. Messen blev afskaffet, og næppe kom han der, for at disputere med dem om den.

1) See om Billedstormen Pontoppidans Annal. 2, 857 og Chron. Skibyense i Langeb. Script. 2, 586.

2) En kort vnderviisning paa then hellige Messe oc hennis brug, emod nogre ny Messedræbere, met et føye tilhenge om samme Messe, af Broder Paulo helie Carmelita. — Trykt i Aarhus hos herr Povel Ræff aar efter Christi mandoms fødsel [illegible] then xxi Dag i Aprilis maaned. (Ansees for tabt. Uddrag hos Olivarius S. 119.) Heri var tillige Sendebrevet til Kjøbenhavns Borgemester og Raad; og der var tilføjet et [illegible] til Mester Hans Tavsen, der kaldes: øfverste Predikant i Kjøbenhaffn oc Fænnikedrægere for thet gandske Lutherie her vdi Danmarks riige.

3) Titelen i Exemplaret paa Kongens Bibl. er: EEn kort oc Christelig vnder wiisning paa thet hemelige støcke ij messen som kaldis Canon, mett eett føge breff till Borgemestere oc Raad[illegible] ij Randers. Aff Broder Paulo Helie Carmelita. — Tryckt i Aarhwss. hoess Her. P. R. Aar. effter Christi mandoms fødsill. M.D.xxxi. Then xxviij dag ij Junij Manett. 4. (Uddrag hos Olivarius S. 124. 125.)

Da de katholske Biskopper havde formaaet Dr. Stagefyr til at forfatte en Gjendrivelse af de Evangeliskes Apologi, saa omstøbte han dernæst 1531 dette Skrift paa Dansk, trykt 1533.[1] Heri taler han ogsaa om en „Vnderschede eller forklaring paa theris christne trois bekendelse", som Prælaterne med det snareste vilde lade udgaa. Deraf blev der dog næppe noget; og i alt Fald maatte disse Bøgers Virkning sløves, da Kong Christian den Anden landede i Norge, og nu erklærede sig for Katholicismen. Ved denne Tid vendte Povel Eliesen sine „sidste advarende" Ord til Rigsraad og Adel 1532 i et Skrift, kaldet En kort og christelig Formaning, der imidlertid ikke er bleven trykt, maaskee heller ikke offenliggjort;[2] „et lynende Fejdeskrift," hvoraf kun en Afskrift er til fra det syttende Aarhundrede (paa Kongens Bibl. Thottske Saml. Nr. 327. 4.). Afskriften kalder det: Diabolica prorsus Adhortatio Pauli Heliæ cognomento Vendekaabe contra Lutheranos; og Afskriveren har hist og her tilføjet en Randglosse, saasom: o mendacium papisticum et diabolicum, O dit Asen!

Følgende Uddrag deraf vil tjene til ydermere at oplyse Forfatterens Tankegang og Udtryksmaade.

Efter at have anført flere Lutherske Lærdomme, der udi deres første Anseende have et skjønt og sødt Behag, vedbliver han:

Desse oc andre fleere stocke lærdom theris liae ere som sagt er udi første anseende en [illegible] Men tha

---

1) Menige Danmar[illegible]
oc retfindige Gee[illegible]
i Aarhus). Per d.[illegible]
paa Kongens Bibl.[illegible]
[illegible]

2) [illegible]

schall ther nøye sees till at slige schencke kar, med honning oc sucker saa flittelig besmurde haffuer icke udi seg et betacht men dog forgiftigt eder.

Saa eenfoldige schulle i fordii wære som duffuer at i icke arge eller schade noger mand, men i schulle oc disligest were wise som orme at Sathanas som er klog aff tusende konster schall eder icke bedrage, ey heller forbiistre eders sind, fra then retsindighed som er i Christo Jesu.

Besinder fordii nogre støcker aff then gandsche Luthershandel ther ere oc wærit haffue et gott behaff hos alle retsindige Christen folch, geistlige oc werslige, oc ther haffue met seg bode schrift oc schiell, oc wore udaff hans første udsprøng, then tid hand siuntis icke at søge andet, end then menige Christen kirckis forbedring oc reformatz udi noger misbrug oc mishandell huor mett gerige forstandere haffuer forbiistret oc forstyrret then eenfoldige gudelighed oc retsindige simpelhedt Som behørlig waar een sand Christen dom, oc paa then tid schreff oc talede hand emodt synd oc udygdt emod mishandell oc misbrug, oc emod wrang gudelighed oc ugudelig wranghed. Saa lenge Luther oc hans tillhengere thette giorde, tha haffde Luthers Handel et gott behaff aff mange lerde oc drabelige mend ther aff slige orsager forhaabede en stoer forbedring paa mang støcker, som lenge haffde standet y klage hos retsindige Christen folck, befandtz udi Lerdom oc Leffnet bode hoß the geistlige oc the werslige Men siden hand begynte at føre udi tuill oc trette all then lærdom som wærit haffuer i then Hellige Kircke, medt sæt, schick, bud ceremonier, seedwaaner oc anden Christendoms handell, som haffuer wæret uknurret blant Christendommen, somme i femtenhundert aar, somme i tolff hundert aar, somme i tretten oc fiortenhundert aar, Ligerwiis at som i saa lang tid haffde huercken weret sandhed, salighed eller hellighed udi then hellige kircke, dog att sandhed, salighed oc hellighed vaar aldrig meer større siden werden begyntis end udi the fire eller fem hundrede aar næst effter Christendoms første begyndelse.

Siden hand fremdeelis begynte at kalde Christendoms forstandere Paffuer y Rom then store Antichrist, Bisper oc andre Prelater tiffue oc forrædere oc siele mørdere, oc Christne furster naadige bødele, oc haffuer medt slige forachtelige ord kommet all øffrighed udi fald oc misacht, mod all schrifft oc schiell oc thermed forstørret fra magt oc befalning all hørsommelighed, agt oc ære.

P. Eliesens Dannelse, Tænkemaade og Karakter, saa oplyser dog heller ikke denne Krønnike os om hans følgende Skjæbne. Ogsaa den ender, afbrydende midt i en Sætning, med Aaret 1534; Fortsættelsen, der er af en anden, luthersk sindet, Mand, gaar til 1555. Den egenlige Krønnike, der paa nogen Maade, tildels eller hel og holden, kan tilhøre P. Eliesen, er det mærkeligste og mest ejendommelige historiske Skrift fra denne Tid, om end ensidigt dog vidnende om en frisindet og retsindig Forfatter.[1]

Endelig haves der en Formodning om at en haandskreven Psalmesamling fra 1520—1530 (Gl. Kongel. Samling Nr. 1551. 4.) hidrører fra Povel Eliesen.[2]

Hans Tavsen, Johannes Tausanus (f. 1494, Skrifter 1528—1552, † 1561) var født af Bønderfolk i Birkende, Annex til Marslev, i Fyn. Faderen Tage var Smed. Efterretningerne om hans Ungdom ere ikke ret klare. Han gik i Odense Skole, hvor han som andre fattige Peblinge maatte synge for Døre; men han nævnes ogsaa blandt

---

Men mere bevisende er det strax derpaa følgende Sted, hvor han anfører Beskyldningerne mod Christian den Anden (S. 570—571), hvilke han med samme Ord omtaler i et af sine Breve (hos Olivarius S. 171—172), hvor han udtrykkelig anfører hvad han blot har oversat og hvad han selv har tilføjet. — Afgjørende er dog heller ikke det. See iøvrigt Langebeks Indledning i Script. 2, 554. Engelstoft, Paulus Eliæ S. 527. 540. 543. og Reform. et Cathol. S. 24.

1) Ogsaa enkelte tilfældige Yttringer ere ret mærkelige. F. Ex. S. 591 om Frederik den Første: Habebat regiam suam in Arce Gotterop Ducatus Slesvicensis, nunc violenta occupatione Holsatie subjecti, cum sit revera vetustissimum Danie feudum. S. 597: ob innatam Danorum tarditatem, quorum iccirco tarda sunt semper consilia, et tunc maxime, quando res ardua maturitatem flagitat.

2) Brandt og Helweg, Bidrag til en dansk Psalmehist. i Dansk Psalmedigtning, 2 D. S. III.

Morten Borups Disciple, enten han nu gik i Aarhus Skole, eller han som Lærer for den fynske Lensmand Knud Ruds Sønner opholdt sig med dem i Aarhus. 1515 var han Munk i Johanniterklosteret Andvordskov. I Oktober 1521 blev han indskreven som Theolog ved Kjøbenhavns Universitet.[1] Efter at have faaet et Rejsestipendium fra sit Kloster, rejste han udenlands, men det blev ham, som det hedder, forbudet at besøge Wittenberg. Han kunde imidlertid ikke modstaa. Efter at have besøgt Köln, hvor han ikke blev længe, drog han til Wittenberg, hvor han blev indskreven iblandt de Studerende den 16 Maj 1523.[2] I noget over et Aar hørte han Luther og Melanchthon, men blev uformodet (prius sua opinione) kaldt hjem; paa Hjemvejen blev han (efter Hvitfeld) Magister i Rostock. Det er en noksom bekjendt Fortælling, hvorledes han strax efter sin Hjemkomst, for den Prædiken han holdt Skjærtorsdag eller Langfredag (den 24 eller 25 Marts) 1524, af Prioren i Andvordskov, Eskild Thomsen, blev kastet i Fængsel;[3] og

[1]) ad theologiæ facultatis professionem. Nogle have forstaaet disse Ord som om han blev Prof. i Theologien. Det vil vel sige, at han bestemte sig til Theologiens Studium, og derfor holdt dertil hørende Foredrag. Paa lignende Maade have andre Studerende været ansete for professores poeseos i en meget ung Alder. Hvitfeld siger: Aar 1521 mense Octobris profiterede han publice til Kjøbenhavn Theologien.

[2]) I Matriklen kaldes han: Johannes Taussen ex Dacia, Roschildensis dioeceseos.

[3]) Der er en saa god Sammenhæng i denne Fortælling, at det er en utilstrækkelig Grund til at forkaste den, at den strider mod Tidsregningen: nemlig at Hans Tavsen, naar han over et Aar havde været i Wittenberg, til den Tid ikke kunde være kommen hjem. Den smaalige Vejen af Tiden har kun lidet at sige, naar nøjagtige Angivelser alligevel mangle. Der er ingen der veed, naar han kom til Wittenberg, hvor han maatte opholde sig hemmelig, og han kan gjerne have været der, førend han lod sig indskrive blandt de Studerende; han kan altsaa gjerne have hørt Luther noget over et Aar. Jf. Dän. Bibl. 1, 3—4.

hvorledes Prioren, der ikke kunde faa Bugt med ham, sendte ham over til Johanniterklosteret i Viborg, hvis Forstander, Peder Jensen, der stod under Prioren i Andvordskov, ved Trusler, Løfter eller Magt skulde faa ham fra sin Vildfarelse. Men Hans Tavsen prædikede ogsaa der, selv igjennem Lydhullerne af Fængslet; og et Par Tilhængere, han havde vundet, bare hans Ord rundt om i Byen.[1] Borgerne toge ham i Beskyttelse. Kong Frederik den Første gjorde ham endelig til sin Kapellan, og gav ham ved et Kongebrev, udstædt i Oktober 1526, Tilladelse til at forkynde Ordet i Viborg. Han benyttede da Johanniternes Kirke,[2] St. Hanses, til Aftensang, men da den ikke kunde rumme Tilhørerne, søgte Borgerne om Kongens Tilladelse til at ophæve de katholske Kirker, hvorpaa de fortrængte Minoriterne fra deres. Alle Helgens Dag 1527 holdt Hans Tavsen to Prædikener, og lod sine Tilhængere synge tre danske Psalmer.[3] Da Rigsdagen i Odense 1527 havde sikkret de Evangeliskes Frihed, vandt Hans Tavsen, understøttet af Sadolin og Skønning, bestandig flere Tilhængere. Bisskoppen Jørgen Fris vilde bruge Magten imod ham, men Borgerne kom be-

---

1) Disse hans første Tilhængere vare en Graabroder Rasmus og en Korsbroder Thøger (Løvenbalk), der siden blev den første evangeliske Præst til Graabrødre Kirke i Viborg.

2) Han holdt sin første Prædiken efter Hist. eject. Monach. i Benhuset, efter Erichsen (Viborg Byes Beskr. S. 10) paa en Ligsten ved Vaabenhuset, hvilket Knudsen forkaster (Kirkehist. Saml. 1, 375.). See om denne Ligsten ogsaa Molbechs Optegnelser paa en Udflugt i Jylland i Nord. Tidsskr. 3, 138. 603. Det fortælles ellers om Thøger Løvenbalk. Dän. Bibl. 1, 6.

3) Et tres odas suæ factionis ab auditoribus suis declamari fecit. Den ældste Psalmebog fra 1533 meddeler to, med det Tillæg: af den Aftensang, som siunges i Jylland. Det er derfor rimeligt, at vi der have to af dem. Heller ikke er det usandsynligt, at de ere digtede af Hans Tavsen selv. De findes i Brandts Psalmeb. Nr. 41 og 42.

væbnede til Kirke, og spændte Jernkjæder over de nærmeste Gader, for at spærre dem for Biskoppens Ryttere. Fra denne Tid ere ogsaa Hans Tavsens første Skrifter: En christelig fadzon at christne Børn med, Viborg 1528 (anføres hos Røn, men er næppe mere til), og Et ynkeligt Klagemaal, Viborg 1528. 4.[1]

Da Biskoppen i Fyn, Jens Andersen Beldenak havde sendt Borgerne i Viborg og Aalborg en Advarsel imod den evangeliske Lære, udgav Hans Tavsen et Svar derpaa, trykt i Viborg 1529. 4., hvori han Stykke for Stykke gjennemgaar Bispoppens Brev, og som giver et tydeligt Billede af hans tidligere Skrivemaade.[2]

Det begynder saaledes:

Wii Jenss Anderss mz gudz naadhæ biscop wdi Othense.

Aha her Jens Anderss, hwor thz skal bliffwæ ether hardt ath bestaa, at i eræ en bisp aff gudz naadhæ, A neỳ (theſſ werr) icke aff gudz naadhæ, men aff gudz stoeræ fortørnelsæ wøndhestæ och

---

[1]) HEr haffue wij bodhae edt øncfelight Klawaemooll Och edt wenlight tilbudh, huorledes then herre Jesus Christus beclawer, ath wij eræ saa faldhnæ hannum fraa, Och haffue kast then helig Christelighæ troo Ath wij inthet haffue beholdhet ther aff wdhen naffnet. Och huorledes hand naadheligh tilbydher oss gudz naadhæ och wenskaff ighien formedelss sidt helige Euangelium. M. L. Wdhsadt aff Hans Tawssen i Wiborg. — Slutning: Giiffuet aff then øffuerste hymmeriigss thronæ paa myn fadhers høyghre hoend, Aar effther myn menneskelig fødzell MDxxviij. — Prendthet i Wiborg aff megh Hans Wyngarthener. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[2]) Edt kort antswor till bispens sendhæbreff aff Othense huilcketh hand tilskreeff the borgheræ i Wiborg och Olborg raadhendeſſ thennum ath bliffwæ wbeworedhæ meth thenne Euangelische lerdom, som gudh haffwer nu aff syn besønderligh naadhæ seend oss, aff Hans Tawssen predickeræ i Wiborg. — Schreffweth i Wiborg første søndagh i Aduent Aar effther Christi mennæskeligh fødzell MDxxviij. — Prendthet i Wiborgh aff megh Hans Wingarthener. Fridagh effther kiørmoss Anno domini MDxxix. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

besønderlich wredhæ, for wor wtacknemheedh och mangfuldighæ søndherss skyld haffwer gudh berøbeth oss woræ redthæ sielæsyrgheræ (etc.). — For at vise, at han ikke er nogen forløben Munk, men forviist og fordreven, omtaler han sit Ophold i Andvordskov Kloster (Bladet Biiij). Ildebrande i Viborg for et Aar siden og for 27 Aar siden omtales (Bladet Eii).

Fra Viborg blev Hans Tavsen kaldet af Kongen til Kjøbenhavn; før sin Bortrejse foretog han den første Præsteordination. Han forlod Viborg i Foraaret 1529, og prædikede (efter Hvitfeld) paa Gjennemrejsen i Odense for Bispen Knud Gyldenstjerne, som han ogsaa i en Samtale søgte at omvende. Kongen ansatte ham af egen Myndighed som Præst til Nikolaj Kirke i Kjøbenhavn, hvor han nu, som Povel Eliesen og den Skibyske Krønnike kalde ham, blev Fænnikedrager for det danske Lutheri her i Danmarks Rige (omnium Lutheranorum in Dacia antesignanus). Om Efteraaret indførte han dansk Sang og Messe i sin Kirke („Davids Psalmer og anden gejstlig Sang paa Danske at sjunges," siger Hvitfeld). Paa Herredagen 1530 stod han i Spidsen for de Lutherske, og indgav med dem Den christelige Troesbekjendelse eller de 43 Artikle (indførte hos Hvitfeld under Aar 1530) saavel som Svaret paa de Katholskes 27 Artikle (ligeledes hos Hvitfeld).

Da Povel Eliesen 1531 havde udgivet sin Bog om Messen, gav Tavsen sig i Bogkamp med ham. Af hans Svar er dog kun den sidste Halvdel trykt, Malmø 1531. 4.[1]

[1]) Suor til then falske oc vchristelige vnderuiisning som lector Powell screff til Raadet y Københaffn Om then papistiske Mesße. Hanss Thausøn. — Screffuet midsommerss dag Aar ꝛc. MDXXXI. Tryckt y Mallmø wedt Oluff Wlrickssen anden dagen effter Sancte Pederss och Sancte Pouelss apostelerss dag Gudtz aar tusinde. femhundrede tyuffue oc paa thet elløffte. Bogen kalder sig: Then anden deell. Og en Bemærkning til Læseren siger, at han lige et halvt Aar siden har svaret paa den Bog, som Lector Povel nu nyligen har

Til denne Tid hører ogsaa hans egenhændige Haandskrift som findes i Karen Brahes Bibliothek, nemlig: Luthers Svar paa det keiserlige Mandat, som nu udgik, nu i dette Aar, efter den almindelige Herredag i Augsborg i det Aar tilforn, 1530. Med en ydmyg tro Formaning til Kong Frederik. (Denne Formaning er trykt med Facsimile i Stemmer fra Reformationstiden S. XXXIII, jf. **Engelstoft, Reform. et Catholici** S. 15.)

Efter Frederik den Førstes Død blev Hans Tavsen som den, der ivrigst og bjærvest havde virket for Reformationen, især udsat for Prælaternes Forfølgelse. Han blev tiltalt og domfældt for en Skandbog, som det hed, han nogle Aar forleden udskrev og lod prente, hvori han kaldte Prælaterne Tyranner, Bedragere, haardnakkede og forbandede Knubbe, som ingen Mand enten med Ord eller Gjerninger nyttige vare; for haanlige og hovmodige Ord imod Bisop Rønnov o. desl. Han blev forviist fra Sjælland, og maatte hverken prædike eller lade prente uden Bisoppernes Samtykke. (Dommen hos Hvitfeld, 1533.) Det var under denne Forhandling paa Raadhuset, at Borgerne bevæbnede havde samlet sig udenfor, og at Hans Tavsen, for at beskjerme Bisop Rønnov imod deres Forbittrelse, fulgte bag efter ham til hans Bispegaard. Forviisningen varede imidlertid ikke længe, kun en fjorten Dags Tid. Mogens Gjø gjorde Bisop Rønnov Forestillinger; hans smukke Datter (Sofie, eller

---

ladet udgaa om Messen; men at samme Svar ikke er udkommet af Prenteriet, der have været adskillige Forhindringer til, og efterdi Tiden nu er kort, lader han alene udgaa den anden Part af hans Bog, som lyder besynderlig paa Messen, og forholder den første Part, indtil Prenteren haver bedre Tid, saa vil han ogsaa lade den med det første udgaa. (To Exemplarer paa Kongens Bibl. Den sidste Halvdel af det ene er nyt Optryk. Samt paa Universitetsbibl.) Hele dette Skrift burde udgives paa ny.

rettere efter Hvitfeld den navnkundige Birgitte, der siden blev gift med Herluf Trolle), som Bispen godt kunde lide, forenede sine Bønner med Faderens; og Kjøbenhavns Borgere vilde have deres Præst igjen. Hans Tavsen kom da tilbage til sin Kirke, imod en Revers, at han vilde afholde sig fra alle Skjendsord og være Bispen hørig. (Reversen udstædt paa Bistrup Søndagen efter Frue Dag assumptionis 1533, tilligemed Morten Gjøes Forsikkring, hos Hvitfeld). Paa denne skjæbnerige Tid forfattede Hans Tavsen sit allegoriske Digt: Løgn og Sandhed (trykt i Dän. Bibl. 1, 29. Sandvigs Levninger af Middelalderens Digtek. 1, 110. Brandts Psalmeb. Nr. 40).

Da dette Digt udtrykker hans daværende Stemning, en saare naturlig Forstemthed, der dog er forenet med et lyst og levende Haab, maa et Par Strofer deraf tjene til Bevis derfor:

Fordum var Sandhed mægtig og bold,
afholden i alle Maade;
over al Verden havde hun Vold,
og ingen Mand gjorde hender Skade.
Men nu er Løgen vorden hender vred,
han maa hender hverken høre eller see;
han vil hender plat fordrive.

Men Sandhed faar atter Magt:

Sandhed fortrykkes til en Tid,
det kan hver Mand vel mærke;
og Djævelen gjør dertil stor Flid,
at han kan Løgen bestærke.
Men kommer Sandhed til Ords igjen,
da raader jeg, Løgen, du bruger dine Ben,
du veedst hvad det vil koste.

Et af de vigtigste Sprogmindesmærker er Hans Tavsens Oversættelse af De fem Mosebøger, der (ligesom Luthers

Oversættelse) udkom under Titel af Det gamle Testamente, Magdeborg 1535. 1536. 1537.[1]

Fortalen til dette Skrift slutter han saaledes:

Oy wore det wel bode nytteligt oc nødigt, att denne hellige schrifft formaledes paa alle wegge, schreffues wdi alle wraar, wdtydes paa alle tungemaall, att ongdomen motte betiden wennes wed att øffues der wdi. Saa haffuer ieg nw bewyst myn tiænste paa desse Moses bøger oc fordanskedt dennom effter myn formue. Kunde forstandige folk skiønet att det saa kan wære lideligt, da wil ieg gierne giøre ydermere hwad ieg kan, Ellers wil ieg her med haffue giffuet dennom orsage til att giøret bædre som bædre kunde.

I den udførlige Fortale forekommer:

Oy lad fare dyn egen tycke oc mening, oc holt aff denne schrifft, saa som aff den allerhøyeste oc ædelste helligdom, ia som aff den aller rigeste weldekiælde, huilken man aldrig til fulds kan wdgronde, att dw mot finde den Guddomelige wisdom, den Gud saa barnaffteligen oc enfoldeligen her setter fram, att han der med wil vnderquelle all homod. Ja her skaltw finde de swøbeklude oc den krybbe der Christus ligger wdi, dyd som Engelen oc wiste hiwrderne hæden. Enfoldige oc ringe ere swøbekludene, men dyr er den skatt Christus som der wdi ligger.

Da denne Oversættelse er et af vore vigtigste Sprogmindesmærker, meddeles nogle enkelte Sætninger deraf:

Af 1 Moseb. 1 Kap. Da sagde Gud, wandet skyde aff seg rørelige oc leffuende dyr, ocsaa fløyende fowle offuer iorden, vnder den himmelske huelffuing, Der skabte Gud store huolffiske, oc alle honde leffuende oc rørelige dyr, som wandet skød aff seg, hwert effter syn art, oc alle honde fiegrede fowle, hwer effter syn art, oc det ansaa Gud for got, Saa welsignede Gud dennom oc sagde, øxler oc formerer eder, oc fylder wandene fulde wdi hawed, oc fowlene formere seg oppaa iorden, oc der med bleff wdaff afften oc morgen den femte dag.

---

[1]) Det Gamle Testamente, Med tro oc flijt fordanskedt aff M. Hans Tauffen, Predicker udi Kiøbenhaffn. — Prented i Magdeborg wed Michel Lotther. Aar effter Guds byrd M. D. xxxv. (Exemplar paa Kongens Bibl., men hvis Titelblad mangler; af Oplaget 1536 er der derimod et fuldstændigt Exemplar. Af Oplaget 1537 et Exemplar i Karen Brahes Bibl.)

6 Kap. MEn det begaff seg saa, der mennisken begynte att formere seg paa iorden, oc dennom affledis døter, da sowe Guds sønner effter mennisskes døter, fordi de wore deylige, saa toge de seg hustruer aff alle de dennom løstede. Da sagde Herren, Icke skal myn aand saa tyd fraa tyd sendes paa mennisken, efftersdi det er io idelt kiød, de mwe end nw haffue hundrede oc tiwe aars frest.

40 Kap. Da fortalde den ael skenck syn drøm for Joseph, oc sagde til hannom, Meg drømde att der stod een wynstock for meg, oc den hadde tree rebber, han wor saa hæden grødefuld, han woxte op oc brød wd, saa lenge att druerne wore bleffne mode der paa, Oc ieg hadde Pharaos begheræ wdi myn hand, saa tog ieg oc trychte dennom wdi begheret, oc fick saa Pharao begheret paa handen.

Da sagde Joseph til hannom, dette er wdtydningen der paa, De tree wynrebber ere desse tree dage, om tree dage mod læter Pharao dit howid op, oc setter deg ind igien y dit embede, att dw faar Pharao begheret paa syn hand, som dw pleyede att giøre, der du worst hans skenck.

41 Kap. OC det begaff seg saa thyw aar der effter, att Pharao fick een drøm, Hannom siuntes att han stod offuer een flod, oc wdaff samme flod stege wd siw nød, skøne til siune, oc vel fede paa kroppen, oc ginge oc fødde seg paa maen. Atter saa han andre siw nød stige op wdaff floden, effter desse her, de waare slemme til siune oc magre paa kroppen, oc de trodde op til desse andre nød paa flodbredden, oc de samme slemme oc magre nød aade de siw skøne fede nød op, Oc saa wognede Pharao.

Oc han soff til igien, oc drømde end een sinde, da saa han hwor der woxte siw ax paa een stilk, bode fulde oc skøne, oc see, effter desse woxte der andre siw axer op, bode tønde oc forbrende, oc de tønde axer slaage de siw fede oc fulde axer op, oc der med op=wognede Pharao, see, da wor det icke wden een drøm. Men om morgenen bleff han dog bekomret wdi aanden, saa sende han wd, oc lod kalde sammen alle spaamend wdi Egipten, oc alle de wise der wore, oc dennom fortalte Pharao syn drøm, men der wor ingen aff dennom som kunde wdtyiæ hannomen (ɔ: hannom den).

Ved Valget af de ny Biskopper eller Superintendenter blev Hans Tavsen, den ny Kirkes djærveste Stridsmand,

forbigaaet.[1] Han blev Præst og Lektor i Theologien i Roeskilde, saa siger man; men det kan kun have været som et Laan for en kort Tid. Raadet i Roeskilde ønskede ham til deres tredie Præst, men han kunde ikke undværes i Kjøbenhavn, hvor han tillige brugtes til den hebraiske Lektion, saa at de i det højeste kunde faa ham til Laans for en Tid til Prædiken og Lektion.[2] Han kaldes endnu paa Titelen af sin Postil 1539: Prædiker i Kjøbenhavn; medens Fortalen til Lidelseshistorien er skreven: Af Roeskilde den Søndag Judica 1538. Ved disse Skrifter og Oversættelsen af Menii Oeconomia Christiana,[3] vedblev han at virke til Kirkens Fremme. Vinterdelen af Postillen udkom i Magdeborg 1539; som Tillæg til denne stakkede Postil, som han kalder den, udgav han: Lidelseshistorien, Magdeborg 1539; endelig fulgte: Sommerdelen af Postillen, Magdeborg 1539.[4] Postillens Formaal angiver han selv i Fortalen til

---

1) Forholdet er ubekjendt. Sigter han hertil eller til sit svage Helbred, naar han i Vinterdelen af Postillen (fol. cxxxiv b) yttrer, at han ikke længer vil tænke paa dette Liv, men haver Hu og Mundheld ligesom han vil strax dø.

2) Saaledes skriver Bugenhagen til Kongen, Copenh. 1538, Innocentii: Der Radt hat geschriben an vnsern Radt hie zu Copenhagen vmb Magister Joannem Taussen (welchen wir auch in der hohen Scholen brauchen zur hebraischen lection vnd ist fleißig) das sie In zum dritten pharherren mögen haben, darvmb auch D. Petrus vnd E. M. heubtmann gebeten (etc. Gelehrt. Männ. Br. 1, 14).

3) Justi Menii Oeconomia Christiana. Det er, En Christelige hwsholding Hworledes hwer maa met Guds frycht, tage waare paa det hannem til hør, effter sith Kaldt. Vdsat aff Mester Hans Taussen, Predickere vdi Kiøbenhaffn. — Trycht til Rozstock aff Ludouich Dietz Anno MDxxxviij. Den er tilskreven Borgemestere og Raadmænd og menige Almue i Kjøbenhavn. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

4) Winterdelen aff Postillen berid aff M. [illegible]
ij Kiøbenhaffn. M. D. xxxix. — Tr[illegible]
Hanss Walther M. D. xxxix. — [illegible]

Vinterpostillen med følgende mærkelige Ord: Jeg har med denne Postil ikke seet højt op og ikke tænkt at fornøje de vise Aander, men aleneste at ramme enfoldige Folks Tarv, og synderlig de Sognepræsters Gavn og Nytte, som en grov og enfoldig Undervisning have behov. — Thi jeg har i Sandhed fornummet og erfaret i disse tolv eller tretten Aar jeg har prædiket Evangelium, at mange have staaet i Stampe og ere i Lærdom blevne de samme de vare, ikke af nogen ond Villie eller Had til Ordet og den evangeliske Lærdom, men af en Vanvittighed, de fornam og følte i sig selv, at de ikke trøstede sig til at gjøre deres Tilhørere fyldest. Derfor bleve de som de vare, og gjennede deres Hjord til den Fælled, did som de selv vidste Vejen bedst, og bade dem tro som deres Forfædre, uagtet de ikke vidste hvad dette havde været. Men herefter haaber jeg, at ingen med skjellig Grund skal undskylde sig. Er Villien god, da kan man her behjælpe sig, og begrunde heraf saa meget, at en Mand kan først lære sig selv en hel Uge, og siden om Søndagen lære sine Sognefolk.

Af Postillen selv kan her kun meddeles nogle korte Prøver:

Anden Juledag. HEr see wy hworledes Jesus nu sielff sandsager oc stadfester Engelens ord, att han wil wist were oss fød til en stor glæde, att han wil were oss det samme som en kyglingemoder er sine kyglinge. Men det er alt hanss største kiære oc klage

aff M. Hans Taussen, Predickere ij Kiøbenhaffn. M. D. xxxix. — Trygt till Magdeborch hoss Hanss Walther oc wel med storr flytt corrigeret. M. D. xxxix. — Wor Herris Jesu Christi Hellige Passies oc pinsels hystori ord fra ord wdbragen aff alle iiij Euangelister med en søye forklaring aff M. Hans Taussen. — Trygt till Magdeborch hoss Hanss Walther M. D. xxxix. Bogen er forsynet med ret gode Træsnit. Paa sidste Blad staar: Denne figur skulde stoet fore ij denne passies text wdi sin bequemme sted men hwn wor icke werid oc wdsknid paa den tid. (Exemplarer paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.)

maal, att wy ere saa vbesindige oc saa forsømelige til wort eget gaffn, att wy wilde icke achte oc holde hannom derfor, Oc holde oss till hannom som kyglinge vnder hønen.

Derfor truer han oss, oc legger nydien hoss wedikasten, Oc siger oss hwad ont oss skal forstaa, om wy forsee oss herwdi. — —

Oc til større adworsel siger Jesus Ecce see, ieg wil nu sige eder det y skulle faa att see, om y ellers kunde see, det skal oc wel were werd att tencke paa. Oc at y skulle achtet dess ydermere, oc giffuet dess større macht, da er det Guds wisdom som eder siger dette Luce xj. denn fejler icke, naar all mennisklelige wissdom bliffuer til daarhed. Ja det er Guds søn, den ewige Faders ewige wisshed, der oss saadant tilsiger oc forkynder, at wy ey skulle ansee hannom for nogen skiden Prophete, der giæder till att sige, oc weed ey hwad, Han er den, wed huilken Gud haffuer saa wysligen skabt, berid oc beskicket alle ting saa pyntelig oc wel, han weed oc hwad igien staar (etc.).

Af Passien. S. Peders Fald. — Icke det alene, men see hwort synden fører hannom heden, wed en time effter første hønsegal kome de atter paa hannom igien, oc tale hannom end hordeligre til, Ja wilde bewise hannom det offuer, att han er en wdaff det selskaff, helst fordi han lader seg kiende paa maalet att were en Galileesk mand, ocsaa tiyer hannom det Malci frende vnder øyne, att han saa hannom wdi hawen med Jesu. Ja nu skal ey aleneste Guds naffn wanæres, men Gud maa oc nu lade seg paa det høyeste freste, han forbander oc formaledider seg, og beder Gud bliffue seg ewindelig wred, oc dieflen tage seg, om han nogen tyd haffuer kiend den menniske, den samme menniske der y tale om, siger han, Saa fryeter han huercken Gud, eller redes for seg sielff att diflen skal tage hannom effter sin egen bøn, men ickun for sit eget arme liff.

Oc ey kunde han endnu kiende sieg sielff, endog hanen galide anden sinde, med det samme som han saa hadde ordet y munden. Men hannom hielper ingen ting til sand weyerkiendelse før end Jesus den hellige Herre oc sande, hiærtelige wender seg fraa sine bødle oc til hannom. Hanss anseelse kan noget bedre drabe S. Peders hiærte end et hanegall. Thij kaller Lucas hannom oc her en herre tysser, der som han treller alsomsuorst wnder korsset, att han med sine guddommelige øyne giffuer Peder sodant ett skud oc stød paa sitt hiærte det han kand finde, den samme anseelse skaffer

oc den stoore angergiffuenhed y hanss hiærte, oc twinger de gredinde taare wdaff hanss øyne. Oc vden tuifl lod han seg ey trøste før end om Posche morgen der hannom bleff forkynd det trøstige Euangelium, det hannom Christus tilsende. —

Af Anvendelsen: Først, at wy der med mue lere at kiende Jesum for en fast oc sandrw mand y sine ord, ehuorledes de siunes oss muelige, eller vmuelige, att wy dog mue oc skulle troo hannom bedre end oss sielff, eller wore sind, finden, eller følen.

ij. Werdsens store wdygd see wy oc her emod herren oc hanss Christ, de som aff den vgudelige hoff, der kunde icke komme hannom sielff saa neer, att de kunde giøre hannom sielff noget fortred, de ligge her oc giøre en skompelskud oc et affuespill aff denne hanss fattige discipel, oc ere hannom saa stoor en orsage til sin store synd.

Efter Vandals Død blev Hans Tavsen Bisp i Ribe 1542. Da han med megen Nidkjærhed tog sig af Kirke og Skole, gave hans Embedsforretninger ham nok at gjøre, saa at hans literære Arbejder fra denne Tid ere faa. Han var, som vi have seet, den første, der lod danske Psalmer synge i Kjøbenhavn; nu udgav han den danske Psalmebog forbedret, 1544. Den er imidlertid tabt, og vi kjende kun dens Tilværelse af senere Vidnesbyrd[1]; dog er det troligt nok at dens Grundlag er gaaet over i de senere Psalmebøger, af hvilke den ældste, der nu er til, er trykt i Kbh. 1553. Hans sidste Skrift er: Pater Noster og den 71 Psalme forklaret, Wittenberg 1552.[2] Den samme Djærv-

[1]) Nemlig Hans Thomissøns i Fortalen til hans Psalmebog; og Corvini i Heptachordum Danicum (Prolegomena Blad... Hans Thomissøn vidner, at af Hans Tavsen, de... men fra Viborg, bleve danske Psalmer før... benhavn 1529 om Høsten; og lod han ... udprœntes forbedret i det Aar 1544. Corv... nes Tausen primus omnium Hafniæ Psalm... Psalteriumque Danicum auctum et castigat... iøvrigt Brandts Psalmed. 2, v. ix.

[2]) Pater noster, Met en føye forklaring, Oc de... er den hellige Kirckes euige Bøn, kortelig fork...

hed, som han viste i sine Skrifter, øvede han i Livet; engang skal endog en Adelsmand have draget sin Kaarde imod ham, da han som Biskop stod paa Prædikestolen. Han plejede at sige: Den Dag jeg ikke føler en ny Smerte, frygter jeg for, at Gud ikke er mig naadig. Hans Valgsprog var: Imorgen skal min Retfærdighed svare mig. Han var to Gange gift og havde tretten Børn. Hans første Hustru Dorothea var en Søster til Sadolin; den anden hed Anne. Han døde Mortensdag den 11 November 1561. Hans Billede findes i Ribe Domkirke (Kobberstik deraf i Dän. Bibl. 1 St.). Facsimile af hans Haandskrift foran Stemmer fra Reformationstiden.[1]

Tausen Superattendent wdi Riper stict. — Denne Bog er prentet i Wittemberg Hoff, Jurgen Rhaus arffuinge, Aar effter Christi byrd 1552. Paa een Side har han en Tilegnelse til hans Hustru med den Overskrift: Joh. Tausen helser Anne sin Hustru. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

[1]) See om Hans Tavsens Levnet og Skrifter: Chronicon Skibyense (om hans Skjæbne efter Frederik den Førstes Død, S. 592); Hvitfeld i Frederik den Førstes Historie. Kvartudg. S. 157. Om de danske Psalmer Jacobus Minorita, Historia ejectionis Minoritarum i Pontoppidans Annal. 2, 822 og paa ny udg. af Knudsen i Kirkehistoriske Samlinger, 1, 325. Bröndlund, Memoria Tausani, 1721 (ubetydelig). Moller, Cimbr. liter. 2, 886. Harboe, Lebenbeschr. von Joh. Tausen, i Dän. Bibl. 1 St. P. Rön, Sciagraphia Lutheri [illegible] e Biographia (etc.) Joh. Tausanii, Hafn. 1758. [illegible] Halvpenge slaaet til Erindring af Herm[illegible] r. 8, 158. Vandals Jægerspris 1, [illegible] Buhr, Joh. Tausens Levnet, 2 [illegible] s Psalmed. [illegible] S. 9. 108. [illegible] Trolles Le[illegible] [illegible] især [illegible]

14. Reformationen i Skaane. Claus Mortensen Tøndebinder. Hans Olufsen Spandemager. Frands Vormordsen. Peder Lauridsen.

Reformationens Udbredelse var hele Riget over forbunden med Munkenes Frafald og Forfølgelse af dem der holdt Stand.[1] Et levende Billede deraf byder Skaane. Her som andensteds beforderedes Fremgangen ved Kommunalbestyrelsen, da Borgemester og Raad, der under de kongelige Lensmænd, som havde Byen i Forsvar, styrede Byens Sager, blev valgt blandt Borgerskabet. I Malmø vare to Borgemestre, den bekjendte Vestfaler Jørgen Kok eller Mynter, der 1523 af Christian den Anden var bleven beskikket til Myntmester, og Jeppe Nielsen, formodenlig en indfødt Borger. Blandt Raadmændene nævnes Hans Fynbo. De gjorde, som den Skibyske Krønnike udtrykker sig, Byen Malmø til en Røverkule og et Tilflugtssted for alle Kjeltringer og Frafaldne;[2] og 1529 stiftede Frederik den Første et Gymnasium der for Reformationens Skyld. Paa katholsk Side, men uden Held, virkede især Electus til Lund Aage Sparre, hvis Brev imod de lutherske Gejstlige i Malmø 1528 endnu haves (D. Mag. 3, 236), Kantoren Abser og Dominikanernes Provincial Hans Nielsen. Blandt Reformatorerne have følgende gjort sig bekjendt ved Skrifter:

Claus Mortensen Tøndebinder eller Bødker, Nicolaus Martini eller Nic. Vascularius, født i Malmø, en ulærd, men meget veltalende Mand,[3] skal først være optraadt

---

1) Augustinermunkene i Vestervig skreve paa Væggen i Klosteret det bekjendte Vers:

Torquemur, trahimur, toleramus tetra, tacemus.
Tanta tamen tollet tandem tortura triumphum.

2) latronum spelunca omniumque desperatorum et apostatarum asylum.

3) homo plane indoctus. vulgari lingua mirè facundus et disertus; — bona et sonora præditus voce. Chron. Skibyense.

i Frue Kirke (i Kjøbenhavn), men da Bisskoppen (Lage Urne) forbød ham at prædike i sit Bispedømme, blev han af Jørgen Mynter kaldt til Malmø 1527. Først prædikede han paa en Eng udenfor Byen, siden i Hellig Korses Kapel. Med ham forenede sig Hans Oluffsen Spandemager, Johannes Olai, Joh. Urnarius, Joh. Sitularius (thi det er altsammen kun een Mand, som nyere Forfattere have gjort til tre), ligeledes født i Malmø og Munk af den Helligaands Orden. Da Tilhørernes Antal voxte, overlod Kongen dem en Klosterkirke, Minoriternes; og her samlede sig da, for at bruge den gamle Munks Ord, Byens Pøbel hver Dag for at synge sine Psalmer og holde luthersk Messe paa Dansk.[1] At Ordet ved denne Tid kom i Bevægelse, viser følgende Fortælling: Engang kom Claus Tøndebinder ind i Minoriternes Kirke til Vesper, da netop Brødrene Jakob og Christopher Madsen ikke vare tilstede; han gik op paa Prædikestolen, og prædikede eller gjøede som en Hund imod Brødrene. Imidlertid kom Christopher, og nu prædikede han for at forsvare dem. Saa atter Claus og atter Christopher; og saa bleve de ved til Aften. Lutheranerne fik derefter Præsten Henrik Hansen til at overlade dem sin Kirke (ædes divi Petri apostoli); men Aage Sparre forbrev dem. Stolende paa Kongens Beskyttelsesbrev kom de tilbage, efter at have indsuget endnu mere Kjætteri,[2] vendte op og ned paa alt, ødelagde Altrene, og forbrev Præsterne. Henrik Hansen maatte afstaa Kirke og Kald til Borgemester og Raad, og

[1]) quo maxima civitatis turba quotidie convenit, ubi odas suas decantaverunt et missas more Lutheranorum Danica lingua fecerunt. Hist. ejectionis Minorit.

[2]) Pergentes Harsslegiam Danicas odas et Lutherane hereseos venenum plenius hauserunt, hedder det i Hist. eject. Minor. See Knudsens Anm. i Kirkehist. Saml. 1, 390. De hentede danske Psalmer i Haderslev; det seer dog noget underligt ud.

Claus Tøndebinder blev Præst i hans Sted.[1] Han blev tillige Lektor ved Gymnasiet, levede endnu 1569 og blev 76 Aar gammel.[2] Hans Spandemager døde som Provst og Præst i Lund 1571. I Literaturen ere disse Mænd især bekjendte ved Udgivelsen af den første danske Psalmebog. Claus Tøndebinder udsatte nemlig 1528 nogle tydske Psalmer paa vort danske Maal, og med sin Medbroder Hans Spandemagers Raad og Hjælp lod han udgaa den første danske Psalmebog. Men Bogen selv (hvis den eller noget deraf udkom allerede 1528), saavel som de senere Udgaver fra 1529 og 1534 ere alle tabte; saa man veed kun dette af senere Beretninger.[3]

Næst efter Hans Tavsen og Povel Eliesen er, som Nyerup siger, den berømteste Skribent fra Frederik den Førstes Tid, Frands Vormordsen, Franciscus Vormordi eller, som han selv kalder sig, Franciscus Vormordus Amstelredam. Han var født i Amsterdam 1491, men kom i sin

---

1) Afstaaelsesbrevet, givet Mikkelsdag 1529, findes i Original i Malmø; det er trykt i Knudsens Bidrag til Reformationshist. S. 168.

2) efter Fortalen til Hans Thomissøns Psalmebog.

3) Nemlig Fortalen til Hans Thomissøns Psalmebog og Gjentagelsen deraf i Corvini Heptachordum Danicum, Prolegomena, Bladet f, hvor det hedder: Claudius Martini Pastor Malmogiensis, qui consilio et auxilio M. Johannis Spandmageri, Ecclesiastæ Lundensis, sublevatus, primum psalterium Danicum Malmogiæ formulis excudendum curavit, quod ab iisdem authoribus recognitum et locupletatum est anno 1529 et 1534, Multum ad id operis adjumenti conferente Dn. Petro Arvidi, verbi Divini Ministro ad D. Jacobum in Bornholmia, nec non compluribus aliis viris.

See iøvrigt om disse Mænd: Chronic. Skibyense. Historia ejectionis Minoritarum i Kirkehist. Saml. 1 D. samt Knudsens Bidrag til Reformationshist. i Annal. for nord. Oldk. 1847. Om Psalmebogen i Særdeleshed Knudsen sst. S. 144. Nyerup i D. Digtek. 1, 192. Brandts Psalmehist. i D. Psalmedigtn.

Barndom til Danmark, var Karmelitermunk i Helsingør, og blev tilligemed Oluf Gyldenmund Lektor ved Kjøbenhavns Universitet, som han endnu var 1528. Som Povel Eliesens Ordensbroder fik han Bistand af ham til sit vigtigste Skrift: Oversættelsen af Davids Psalmer, Rostock 1528. 4.[1]

Bogen er tilegnet Anders Bille til Søholm, Høvedsmand paa Stegehus, og hans Hustru Fru Petronille Olufsdatter, der havde anmodet ham om denne Oversættelse. Tilegnelsen indeholder mærkelige Ytringer om hans Sprog og den Hjælp Povel Eliesen havde ydet ham, hvilket sees af følgende Prøve:

Nw maa ij see (edele Folk) wdi huad dierffhed ieg er kommen aff eder store begiæring oc lange traa. Her maa y nw fordi see psalterin icke paa latine eller tydscke men dansche ther ij wore aff meg saare begærendis. — — Dog att ieg er thz dantscke maal saa wbewan som eet wanwittigt barn wdi bog ther først settis till sckole Hwilckedt Tydsckin myn moders maal som meg altyd falder ij mwnden nar ieg en sckal tale dansche haffde clarlige bewijst. Ther som then gode fader Lector Paulus myn gamble mestere haffde icke met syn twnge som met een gran fæll hiwlpitt meg til at føge thette mit arbeyde effter dansche maals naturlige eyedom. hwilcked han tilbeden giorde møget heller en mange aff hans wwenner sckule troo som hanwm nw berobe thett hellige Euangelij fiende oc modstandere Nar han altijdt giffuer thette arbeyde stor magt som wdi een retsindig mening wdtrycker then hellige scrifft paa wor almenelige tale. Att han aff sijn fornwfft merckelige besinder hueff fruct ther wdaff kan fødis. icke alsomeniste alle Dansche mendt till gode. Men oc saa Swenscke oc norgscke. oc om nogre andre findis. hueff maall som haffuer almenig eyedom mett then dansche tale Kunde fordi fornefnde

[1]) Dauids psaltere paa danske wdsat aff B. Francisco Wormordo Carmelita. mett nogre føye vnderscheede till the steder som mest giordis behoff oc mett eett sckønt Register bag ij boghen om huer psalmis brygilse dygdt och krafft. — Efter Oversættelsen af Psalmerne følger: Then store Archibispis wdi Alexandria sancti Athanasij bog om psalterins krafft wdsett aff Broder Paulo Helie Carmelita. — Tryct ij Rostock hooss the brodere ij Sancti Michaelis clester Anno M. D. xxviij. then femte dagh wdi September. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

landtsckaff aff thette arbeyde hentte nogen fruct oc gudelighedt. tha ere the eder ij sandhedt nest gudt plictig stor tack. at ij haffue wærit første ophoff till thenne christelig handell. Dog att ij ther till haffue bruget wor føye wmage oc willige tieniste. Men huore swaagert thet wor att frambringe kan ingen troo wden then som haffuer tracterit samme handel Fordi thz dansске maall er icke føyeligt mett andre maall att thz kan seg althydt wel befalde. oc besynderlige wdi diwb oc grwndig handel. Oc then scrifft som er først wdgangen paa then hebraiscke tale. ther haffuer oc bruger mange wilkor som andre twngemaall kwnde icke taale oc fordrage Oc serdelis danscke ther saar haardelig wdtrycker then hemelig krafft som then hebraiscke text indeholder. (Efterat der derpaa er talt om de adskillige Texter han har brugt) Aff saa mange atsckillige texter. ligerwyss som windsckiffuelige byer aff allehonde blomster haffue wij wdraget thz som aff wort forstand kwnde seg allerbeste føge oc lemppe mett wor Dantscke tale. oc ther aff beredt thette arbeyde. som een bystock tilhobe kommer aff atsckillige yrther oc blomster. Men then hebraiscke text som er then prophetelige mening nest angaaendis haffue wy dog besynderlige effther fwldt. Nw wel an ij edele hersckaff. Annammer fordi paa eder hoffgaard thenne aller edeliste konge Dauid met al ære oc tyckt oc lader her effter fare andre løssactige wijser. ther drанckere oc bolere haffue dictedt wdi syndig oc wbeqwem handel oc pleije fordi at siwnge met løssactige noder oc stæmme ther (theß wær) nw almenelige qwedis paa hoffgaarde oc ij herre hwß. then ewige Gud til een stor haanhed oc foracgt (etc.). (Her menes naturligvis Kjæmpeviserne.)

Om Oversættelsen selv vil Læseren faa en Forestilling af følgende korte Prøve:

Then siette psalm̄ Dauidz

Dn̄e ne in furore tuo

O Herre straffe meg icke wdi thijn grwmhedt Oc reffse meg icke wdi thijn wrede

Herre wær meg misckwndelig Fordi ieg er sckrøbelig

Herre heelbreijde meg. fordi mijne been ere forsckreckede Oc mijn siell er saare forstørledt. Oc thu herre huore lenge?

Thette spørsmaal betecker hemelige desse ordt oc thenne mening O herre nar ieg er saa bestedt som nw sagt er. huore lenge

scaltu lade meg bliffue ij thenne sorg oc pijne. oc icke frelse oc bestyrcke meg

Herre went teg om, redde mijn siell For thijn eghū godgedt schyldt·

Fordi att ij døden haffuer thu inghen amijndilse Huo wil loffue teg wdi heluede?

ij døden thet er wdi dødelig nødt. oc trang. Wdi heluede thet er een syndig conscientzis forbijstring. wdaff gudz strenge doms forfærilse som hende paahenger

Jeg haffuer arbeijdett wdi mijn swck. mijn seng scal ieg giøre flydendis huer natt Mett mijn gradt scal ieg wetscke mijne lægre.

Att arbeijde wdi swck. thet er mett grædeligt anger att iemre seg for sijne synder. Att giøre sijn seng flydende. oc wetscke sijne lægre. thz er swarlige oc inderlige at begræde sijne synder.

Wdaff bitterhedt er ieg bleffuen stwbøghet. oc alderne J blant thenom som trenger meg.

Wijger fra meg. alle ij som giøre ontt Herrin haffuer bønhørt mijn grædelige røst.

Herrin haffuer hørt meg bøn. Mijn begæringh haffuer herrin anammet.

Skemme maa seg alle mijne w wenner oc forsckreckis Omwende oc besckemme seg snarlige

I Begyndelsen af Aaret 1529 blev han kaldt til Præst i Malmø,[1] og blev tillige Lektor ved Gymnasiet. Foruden hans latinske Skrifter fra denne Tid er især mærkelig hans Deltagelse i den første danske Messebog, og hans Fortale til Messebogen, Malmø 1539. 4. Af denne Fortale (aftrykt i Stemmer fra Reformationstiden, S. 42) sees, at han havde overdraget disse Messebøgers Udgivelse til Claus Tøndebinder.[2] Foruden den særegne Interesse,

---

[1]) efter hans egen Optegnelse i Langebeks Excerpter i Suhms Ny Saml. 3, 81.

[2]) I denne Fortale siger han, at han havde udsat en Haandbog om Messen paa Dansk; men jeg veed ikke om det er den der haves paa Kongens Bibl. med Titel: Thz christelighe messze embedhe

som deslige Bøger kunne have for Theologer, have de tillige en mere almindelig; de oplyse nemlig, hvorledes Latinsk og Dansk endnu var blandet ved Gudstjenesten.[1]

Forholdet til Povel Eliesen havde nu forandret sig.

paa dansche. 8. eller lille 4. uden Aar og Trykkested. Den handler egenlig kun om Nadveren, som Messen nærmest vedkommer.

Derhos haves: Een handbog som inde holler det hellige Euangeliske Messe embede med sine formaninger oc brug som nu hollis y den Christne kircke. Med Doben, Brudvielse, Oc huor mand skall søge de siuge Oc følge de døde til graffue oc begaa dennem effter Christi befaling oc Gudz budt. Anno Mdxxxv. — Satt i Malmøø Taarsdagen effter Tyburtii. MDxxxv. 4. Det er et af Hielmstjerne bekostet Optryk efter Exemplaret i Karen Brahes Bibl.

Fremdeles: Een gantske nyttelig oc alle sognepreſter oc predicanter nødtørtelig Handbog Om den rette Euangeliske Messe oc hennis vstraffelige oc gamble sedvanlige Ceremonier. mz Collecter oc Prefacionibus Desligest om Børn at christne. Bruder att vye. De siuge oc dennem som fengslede ere at søge. Oc om at Jorde liig Flitteligen effter kongelige maistads Ordinantsis indeholdelse. Colligered. ordinered oc somestedis fordanskedt. Anno domini Mdxxxix — Impressum malmogie per Olauum Vlrici xvij die Aprilis. Anno domini mdxxxix. 4. Med rød og sort Tryk og med Melodier. Ligeledes et af Hielmstjerne bekostet Optryk efter Exemplaret i Karen Brahes Bibl. „Dog ere de musikalske Noter og endeel bekiendte Psalmer blevne udeladte.“ Den omtales i Corvini Heptachordum Dan. S. 49: Est et alius Liber Ritualis, ut vocant, qui inscribitur Manuale Pastorum, qui Authore Francisco Wormordo, Episcopo quondam Scaniæ, impressus est Malmogiæ, eodem anno quo Ordinatio regia exiit, nempe 1539.

[1]) F. Ex. efter Haandbogen: Confiteor, som Præsten bad knælende for Alteret, kunde han bede paa Latin eller paa Dansk. Derefter synges officium dominicale paa Latine i Kjøbstæderne eller og en dansk Psalme. Paa Landsbyerne og der som ikke ere latinske Skoler skal altingest læses og sjunges paa Danske. — En nøjere Fremstilling heraf var ønskelig; saavel som Oplysning om Kirkemusikkens Beskaffenhed.

Det seer man af hans Skrift om Forskjellen imellem den gamle og ny Lære, Malmø 1531.[1]

I Fortalen hedder det: Alle fromme Christne læsere Hwer oc een besynderlig, ynsker Jeg Lector Franciscus Vormordus, Fredt oc naade (etc.) Thij jeg fornemmer att Satan icke saaffuer, Men wdaff sin alsomstørste magt, Konst oc fliit, wdskynder sine tiænere oc lemer til Gudz ordtz fordempelse oc fortryckelse, Oc ther til her wdy Rigett, bruger serdelis oc offuer altt, Powell heliesøn oc Peder gardian ij Lundt, huilke medt mundt oc scrifft Beraabe oss (som nw kalles oc vdi sandhedt ere) ewangeliske predickere, at wære forledere, bedragere, bantzkroppe oc kættere, Oc fordi tilhaab saffne oc wdscriffwe nogre Article icke som vij thennom eenten lære eller predicke, men the sige oss them at predicke oc lære, løgnactelige oc vdaff ett hadtskt hiærte til oss, saa att mand wel kan vnderstaa, huess mening the haffue her vnder næden, Thij wil ieg wdaff Gøtz hielp med thenne scrifft selffuer giffue til kenne wor predicken oc lærdom. (etc.)

Ligesom han her behandlede Lærdommens Indhold, kjæmpede han ogsaa i Modersmaalet for det andet Tvistepunkt, der havde et ydre Formaal, ved Forsvaret for de Gejstliges Ægteskab, Malmø 1531. 4.[2] tilskrevet Borgemestere og Raad i Malmø. Paafaldende er Sprogforskjellen imellem disse senere Skrifter og de tidligere.

---

1) Een korth oc lydhen forklaring oc forskell paa then Euangeliske oc Papistiske predicken oc lærdom wdaff huilcke huertt Christet menniske som ett christeligt forstandt haffuer oc sandhedt elsker kandt dømme paa huilcken ret eller vret lærdom er oc ham̄ effterfylge. 1531. — Tryckt y Malmøø fæmte dag Pientze Aar effter Gudtz byrdt. 1531. (Exemplar paa Kongens Bibl. Denne Bog mangler hos Worm og Nyerup.)

2) Een saare nyttelig oc alle thennom som giffte ere eller Giftes wille, hugsualelig Disputatz. emellom Her Atzer Prelatt oc Cantor vdi Lundt oc Fransiscum Vormordum Predickere vdhi Malmøø. — Trydt vdhi Malmoe hooss Oluff vlricksoen Borgere ther same stedt onsdag for katharine virginis dag Anno domini Millesimo Quingentesimo Trigesimo primo. 4. (Exemplaret paa Kongens Bibl. er et af Hjelmstjerne taget Optryk efter det i Karen Brahes Bibl.)

Af mindre Betydning ere hans seneste Skrifter: Artikle uddragne af Skriften, Malmø 1535.[1] Samme Aar som han blev første evangeliske Bisκop i Lund 1537 udgav han en Oversættelse af Luthers lille Katechismus;[2] og samme Aar som han døde 1551 udkom hans Bønnebog,[3] der har oplevet mange Oplag.[4]

Peder Lauridsen eller (som han selv skriver) Laurentsen, Petrus Laurentii, der ved sine latinske Skrifter fremmede Reformationen, er født i Nestved, skal have været Dominikanermunk i Assens, blev Lektor i Malmø og døde i Lund 1552.[5] Hans danske Skrifter ere enten tabte eller ufuld-

[1]) Een oc Tiue de alder skøniste oc hwgswaleligste Artickle, Som alle menniske ere nøttelige ath vide til deris sielis salighed Paa det korteste vddragne aff den hellige scrifft. — Sat i Københaffn aff Hans Wiingaard aff Stuckgaard Aar effter Gudz byrd M. D. xxxv. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

[2]) Den lille danske Catechismus. huilken aff alle sogneprester effter predicken, om søndagen besynderlige, for Almuffwen fortellies scall, ordt fra ordt, som effter screffuit staar, oc er fordanskedt wdaff Francisco wormordi. — Sat J den kongelige stad Malmø MDxxxvij. (Exemplar paa Kongens Bibl. defekt i Midten og Enden.) See ogsaa Mynster om Udgaverne af Luthers Catechismus, 2 Udg. S. 56.

[3]) Et defekt Exemplar i mindste Format paa Kongens Bibl. En skøn liden Bønbog, vddragen aff den hellige Schrifft, oc aff nogre Vdkorne Dauitz Psalmer, Fordansket aff Francisco Vormorsøn (etc.) Anno 1553. En Udgave uden Begyndelse og Ende, men hvori findes den i de andre manglende Fortale til Kong Christian den Tredie, Screffuit i Lund Ny aars dag, Anno Domini 1551. Senere Udgaver: Lybeck 1569. Rostock 1575. etc.

[4]) See om Frands Vormordsen Chron. Skibyense. Dän. Bibl. 3, 73. Nyerups Hist. stat. Skildr. 2, 491. Molbechs Program om Bibeloverf. S. 54. 58. Münters Reformationshist. 2, 23. 205—239. Knudsens Bidrag S. 156. Stemmer fra Reformationstiden, S. 42. 46. Engelstoft, Paulus Eliæ, S. 430. Reform. et Cath. S. 14. 15. 16. 32. 33.

[5]) Om ham og hans Skrifter: Chron. Skibyense. Pontoppidans Annal. 2, 835. 878. Engelstoft, Ref. et Cath. S. 12. 17. 23. 32.

stændig komne til os.[1] Men hans Underviisning om Præsteembede, Malmø 1533. 4. viser os i ham en veltalende Mand ogsaa i Modersmaalet. I dette Skrift omtaler han „den lille bog wi lode vdgaa" „nw try aar siden" „Om den Reformatz oc omwendelsse, here i Malmø er gort". Paa et Par Steder roser han „Erlig Prelate oc Biscop Her Gyldenstierne till Othenss huilcken met bud, myndig befalning och prentede christne bøger" har fremmet Guds Ord og christen Lærdom. Og der forekommer en mærkelig Ytring om Niels Pedersen i Svendborg:

Lad nw saa wære ath Jouinianus giffuer loff, met Gudz loff, til ecteskaff, Er det icke bedre, end ath Pawen forbiuder emod Gud alle sine Prester och klerckerii helligt och erligt acteskaff, Och der met giffuer aarsage till fordømmelig vkyskhed och vrenhed som wi see? Døm nw selff baade dw christne oc dw vchristne læsere, i din samwittighed och achte hwilcket best er.

Vi haffue dog intet med Jouiniano ath skaffe, wi haffue Gud och hanss ord for oss, det som wi (met hans naadis hielp ville fast bliffue hoss) och lade baade Muncke och gecke spotte Gudz skick, oc bande oss och dricke deris Collatz och gestebud met oss, som dem løster, de haffue oc deris roskaff der aff, Oc der met skness de wise mend, och deris hellige kirckis trofaste mend og tienere, Gud straffer dem vell naar han will, Han finder oc vell Niels Pederssen den graa vulff i Swine bwrgis faaresti eblant de gode simpel folck, eller

[1]) Svar paa Hr. Aage Jepsens Sendebrev til Borgemester og Raad i Malmø om den christelige Handel og Lærdom, som der begyndt er, Malmø 1529. 4. ansees for tabt. Og Lærdom imod de papistiske Bispoppers Satser, Malmø 1533. 4. er maaskee kun en anden Titel paa det Skrift, der haves: En sand oc ret cristen vnderuisning om preste embede och om deriss leffnit Giifftermaal, oc ret kyskhed. Disligest om kloster folckis løfte och frihed, oc ath de mwe giffte dem effter Gudz ord, oc gammel kircke low. (etc.) Sat i Malmø. — Denne Bog er Prentet i Malmø aff Johan Hogstrate Aar effter Gudz byrd. MDxxxiii. Den fredag nest hellige Tre Kongers dag. 4. (Et meget defekt Exemplar paa Kongens Bibl.)

anden sted naar hans tiid kommer, oc andre hans lige met, Han wille icke altiid til forgeffues være spottet aff dem.

15. Andre Skrifter om Reformationen. Reformatorer af anden Rang: Jørgen Jensen Sadolin. Christen Clausen Skrok. Peder Borgsmed. Morten Hegelund. Simon Skaaning. Arvid Pedersen. Jeppe Nielsen Borgemester i Malmø. Anonyme Skrifter. Katholske Skrifter.

Foruden de hidtil omtalte Hovedmænd have adskillige andre Reformatorer virket ved Skrifter. De mærkeligste ere:

Hans Tavsens Svoger, Jørgen Jensen Sadolin eller Vibergius, f. i Viborg 1499, var en Sadelmagers Søn, og tog deraf sit Tilnavn. Efter at have studeret i Wittenberg (1522—1525) kom han hjem til sin Fødeby, som han fandt i fuld Bevægelse ved Hans Tavsens Prædiken. I Slutningen af Aaret 1526 fik han af Frederik den Første, som Hvitfeld udtrykker det, „Befaling til at maa bo i Viborg, og læse for unge Personer hves nyttigt var"; og efter Tavsens Afrejse til Kjøbenhavn fortsatte han med Jakob Skonning og andre hans Gjerning. Ved denne Tid udgav han vel sin Oversættelse af Luthers Bog om Ægteskab, Viborg 1530.[1] Men i historisk Henseende mærkelig er hans Beretning om Herredagen i Kjøbenhavn 1530, trykt (i Viborg) 1530 (Uddrag i D. Mag. 1, 88[2]). Ogsaa ansees han for at have affattet Lutheranernes Svar paa Prælaternes Klagemaal, Malmø 1530.[3] Den udvalgte

---

1) Twenne Beslutninge med nogre christelige Raad af Guds Ord om Ægteskab, af M. Luther. Viborg 1530, findes ikke paa Kongens Bibl.

2) Her anføres ogsaa den fuldstændige Titel. (Paa Kongens Bibl.)

3) The artickle Scrifft oc handell Som wore mellom werdige fædre Danmarckß Prelater oc Ewangeliske predickere heer aff riiget nu

Biskop i Fyn Knud Gyldenstjerne kaldte ham til Odense, hvor hans Ord maa have gjort Indtryk. I det mindste siger den sidste Prior i St. Knuds Kloster i Odense, Christen Povelsen, i sine Optegnelser:[1] Electus til Fyn forskrev samme Mester Jørgen hid at være hans Prædikanter; saa prædikede han ham fra Fyns Stift og sig selv deri igjen.

Knud Gyldenstjerne skrev ogsaa Fortalen til Sadolins Oversættelse af Luthers lille Catechismus, Kbh. 1532.[2] I sproglig Henseende er hans Oversættelse af den Augsburgske Confession, Kbh. 1533, ret mærkelig.[3] Han udgav aandelige Psalmer, Kbh. 1534?, hvoraf Gram ejede et Exemplar; de ere tabte, og man kjender nu kun een Psalme af ham (D. Psalmeb. Nr. 43). Efter Langebek blev han Præst ved Frue Kirke i Kjøbenhavn; han blev Fyns

siste herredag i køpnehaffn Aar effter Christi fødsel MD 1530. — Tryct y Malmøø wedt Oluff Vlricksøn Løffuerdagen nest effter S. Symonis et Jude dag Gwdtz aar Tusende fem hundrede oc tredi{we}. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Dette Skrift indeholder Oplysninger om Reformationens Modstandere; deriblandt om Munken Hans Nielsen og hans Brev til Biskoppen i Fyn; i Aarhus Lecther Christiern Mwff, Jørgen Samsing, etc.

1) D. Mag. 2, 67.

2) Een Catechismus (etc.) forschicked af Her Knud Gyldenstiern til syne Præstemode i Odens. (etc.) Aar M. D. xxxij. Fordansked af Jørghen Jensen, tha Predicker y samme Stadt. (etc.) Noget trykt Exemplar vides ikke at være til; men der findes en nøjagtig Afskrift i Universitetsbibl. (Additam. Nr. 38. 8.) og en i Kongens Bibl. See ogsaa Mynster om Udgaverne af Luthers lille Catech. 2. Udg. S. 7.

3) Then Christelig Troes oc lærdoms bekiendelsse som bleff indført fore Høybornste Stoermechtig Keyser Karl: V: i Augsborg MDXXX. Vdsatt til Otthenss wed Jørgen Jenssen aff Viberg: Alle Dantske til een wnderwiiselig paamindelsse Som mod samme w offweruindelig lærdom ere forførde Och til hennes medholderes aldtiid rede vndschyldning. Kiøbenhaffn 1533. — Trycht aff Hans Viingart i Kiøbenhaffn S. Peders och Powels afften Aar zcete. MDxxxiij. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Jf. Münters Reformationshist. 2, 275.

første evangeliske Biskop 1537, og havde en haard Strid med de gjendøberske Præster i Odense.[1] Han var to Gange gift, og døde den 19de December 1559. Han skildres som en from og sagtmodig, lærd og skarpsindig Mand, som en veltalende Prædikant og en nidkjær Bisskop.[2]

Det mærkeligste ved Knud Gyldenstjernes Catechismus er den forudskikkede Formaning, som omtaler „then sware iammerlighed man maa høre, paa then fattige vlerde almwe, saawel y kiøbsteder som paa landet. att mange ther haffwer meer end halffdelen vdleffwedt syn alder, wyde end nw saa gott som platt inthet, enthen aff theres Pater noster, eller credo, eller de x Guds Budordt" (etc.) „The arme folck haffwe icke dyrt skilsmys fraa wschellige Bester i then sag". (etc.) Og med Hensyn til Præsternes Dannelse siges i Slutningen af denne Formaning: „Thersom oc nogre ere saa saare skrøbelige ij lærdommen, att the aldelis Inthet wyde aff thette wden att, tha lade seg icke wære for gode ther til, att læsse syn Sognefolck for thenne lærdom aff bogen, ordt fraa ordt, som wij haffwe heer ladet fordanskedt, oc wdsatt for eder." (Paa Tysk findes Begyndelsen til dette Hyrdebrev i Pontoppidans Annal. 2, 448 og Slutningen 2, 283.)

Christen Clausen Skrok var den første evangeliske Prædiker i Fyn. Jens Beldenak kaldte ham til Præst ved Nikolaj Kirke i Svendborg 1524;[3] men faa Aar efter begyndte han Reformationen i Assens, hvor hans Forkyndelse af Evangeliet fremkaldte et skarpt Brev af Jens Beldenak til Borgerne i Assens, hvori han blandt andet forsikkrer dem, at det var meget bedre, at „vi og alle lutherske Prædiker vare hængte udinden Galge, end at vi og de skulde lægge en Messe neder".[4] Peder Lauridsen kalder ham 1529

[1]) Universitetets Beretning i D. Mag. 5, 194.
[2]) D. Mag. 1, 90. 2, 67. hans Gravmæle 5, 193. D. Psalmeb. Forfatterne S. 6. Engelstoft, Reform. et Cath. S. 11. 33.
[3]) Kaldsbrevet i Pontoppidans Annal. 2, 284.
[4]) Hvitfeld i Frederik den Førstes Hist. 4. S. 147. Brevet er givet prima dominica adventus domini 1527; noget før maa Skrok have begyndt sin Prædiken.

i sin Fortale til det strax herefter nævnte Skrift: Sognepreſt oc Guds ordts forkyndere wdy Aſſens; men 1537 underskrev han Kirkeordinansen som Præst i Svendborg;[1] 1549 blev han Provst i Sundsherred, † 1572.[2] Han er Forfatter til det mærkelige Skrift: En føje Forklaring at Ægteskab tilstedes, med en Fortale af Peder Lauridsen, Malmø 1529. 4.[3] Og til de mærkeligste Reformationsskrifter hører ogsaa hans Sermon om Troen og dens Kraft, Kbh. 1537 til 1539.[4]

Af Sermon om Troen findes en Prøve i Stemmer fra Reformationstiden, S. 75. Her meddeles en anden:

Der for skulle vy icke acthe vduortes apparentz eller veierfarhyng, Men alle tiide tilhenge Guds ordt oc løfte y hor det gaar, Thy effter som Apostelen beskriffuer oss troen til de Hebreer, da er hun en viss tilfluct til det som vy haabe, Oc skicker seg effter det som icke syunes, Det er, troen er en substantz og en sterck fast grund Alle vsiwnlige tings som oppeholdes i wor hw, oc bliffue bestandelige, Vden huilcken ald andelig bygnyng neidfalder, Och alle wsiwnlige himmelske ting som Guds ord forwisse oss de bortfalde alle sammen,

1) Krags Christian den Tredies Hist. 1, 174.

2) See ogsaa Stemmer fra Reformationstiden S. 69.

3) Een føye forclaring oc beuiisning aff skrifften oc hellige Forfædernes ordt oc exempel, att then hellige stadt Egteskaff tilstedis oc icke forbydis Prester eller Klerckeriidt, som Pawen oc hans tilhengere haffuer lang tid giort. Christiernus Schroch. — Impressum Malmogie Per Olauum Ulrici Decima octaua die Mensis Septembris Anni domini Millesimi Quingentesimi Uiscesimi Noni. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Uddrag i Münters Reformationshist. 2, 60.

4) Een Sermon, om Troen oc hendis krafft, ved huilken Gudt rætferdig giore alle menniske for seg, oc tager dem i sin hellige gunst oc nade. Christiernus Scroch. Anno Domini M. D. xxxvij. — Prentet i Kiøbenhaffn aff Hans Wyngaard Anno MDXXXIX. (Findes i Karen Brahes Bibl. Nu haves ogsaa et Exemplar i Kongens Bibl. blandt Rørdams Gave 1853).

Oversættelsen af Luthers Sermon, hvorledes man skal berede sin Hu til Døden, Kbh. 1538, findes ikke paa Kongens Bibl.

naar deres fundamentæ troen vndrøckes, Fordi hun er den eniste bewisning som vesgiør off de ting i vort hierte oc how, som wore øgne aldrig ſoe, Oc wort ſkiel oc forstand aldrig befatte kand, At de mørckelig beſkoes i hwen langt borthe, Oc forwentes dog wiſſelig vden ald twiffuel at ſkulle tilkomme, Di det som en ſeer oc forstaar, det heder icke tro, men det kalles helder (agnitio) det er, en kiendelſe, som han ved met ſiwn oc wis forfaring, Men troen effterfølger enfoldelig guds ord vden ald naturlig vitſkab oc forſindelſe, Och hun lader Guds mact wære ſin bewiſning, oc lader Guds ſandhed wære ſit ſkiel (etc.)

Peder Borgsmed, den første evangeliske Prædiker i Horsens, kaldes Ryanus, saa han maa være født i Ry; han døde i Horsens 1572. Af ham haves: En liden Indgang udi Skriften, oversat af Svensk, Viborg 1530;[1] og en Bordbøn paa Rim (D. Psalmeb. Nr. 63).

Simon Skaaning prædikede i Aarhus 1526. Af ham haves kun en Del danske Breve (i Ove Bildes Levnet, Ny D. Mag. 1, 194).

Morten Hegelund begyndte 1527 at prædike Evangeliet i Budolphi Kirke i Aalborg. Af ham haves kun en Psalme (D. Psalmeb. Nr. 6).

Arvid Pedersen, der havde studeret i Wittenberg 1524—25, og blev Sognepræst til St. Ibs paa Bornholm, havde Del i Udgivelsen af Psalmebogen 1534, og var selv Psalmedigter. Hans Tre mærkelige Sange ere udgivne af Peder Palladius 1554, Kjøbenhavns Peblinge til Nytaarsgave (optrykte i D. Mag. 5, 345, og i D. Psalmeb. Nr. 31. 32. 33.)

---

[1]) Een liidhen Indgangh vdi ſcrifftthen Som førſth bleeff vdſadt aff Tydeſk paa ſwenſk wedt meſter Oluff perſen Secreterer vdj ſtockholme Ther effther aff ſwenſke paa danſke Oc nw tridie gangh forlenghedt oc forøgth (etc. etc.). Wiberg 1530. Efter Registeret følger en Tilskrift af Bogtrykkeren Hans Vingartener til Forfatteren Her Pether Burgeſmedt. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Uddrag i D. Mag. 1, 157 med Oplysninger om Forf.

Endelig har Borgemesteren i Malmø Jeppe Nielsen selv deltaget i Striden; hans Navn staar under Indledningen til et mærkeligt Skrift: En liden Disputats imellem Borgemester i Malmø (Jeppe Nielsen) og Kantor af Lund (Hr. Adser Pedersen fra Helsingborg), Malmø 1530.[1] (Optrykt i D. Mag. 2, 108.)

Foruden disse Skrifter haves der adskillige af unavngivne Forfattere, der i flere Henseender have Interesse. De fleste ere Oversættelser, især af Luthers Skrifter, og for Theologerne vil en Samling af Luthers paa Dansk oversatte Skrifter vel engang blive en ønskelig Ting. Skjøndt de som Oversættelser ikke indeholde noget nyt, ere de dog i deres danske Dragt artige at læse; og med en vis Forundring vil man ved nogle af dem bemærke, hvor meget af det katholske Væsen der nu ikke blot er ophørt, men forsvundet af Folkets Minde (f. Ex. Faste dwg eller hunger dwg. Palmer at kaste. Palmer at sluge. At krybe till kaarssit. Kaarssit at begraffue. Mørcke Ottesang, som de siunge i dimel vge om afftenen. At løbe med skerrer oc klapper. Ath tage kaarssit op aff graffuen met en Fastelagens leeg. etc. etc.)[2]

---

1) Een liden Disputatz wdaff then hellige scrifft emell
aff Malmøø, oc Her Cantor aff Lundt om retsinr oc
lige Prester oc Messeprester, Sang oc lesning, Althere, oc
Gutztieneste. — Trøckt wdti Malmø. Then andhen
maaned, Ved Oluff Vlrickssen borghere, ij s[illegible] ıe sted,
wor i gen løssning MDXXX. (Exemplar paa

2) Skjøndt Titlerne paa nogle af deslige Skrifter, der
Kongens Bibl., ligge for mig, maa jeg dog her
til at antyde dem:

The tolff article aff wor christelige tro (etc.).
Findes tilkøbs ij Kiøbenhaffn til Herman Køsters t
then hwide Swan. Mærkelig i sproglig Henseen

D. M. Luthers En christelig Formaning 1530. (Titler
Engelstoft, Ref. et Cath. S. 16).

M. Luther Om den grumme forferdelige Tiende Messe
Magdeborg 1531.

Huorledis hwert Christet menniske skall berede sig mod
(etc.) Prentet i Malmø aff Johan Hochstraten 1533. (I
et Cath. S. 33: fortasse Christierno Petri auctore aut int

Ogsaa Katholikerne have benyttet Modersmaalet. Længe før der var Tanke om nogen Reformation gjordes der ved Pressen Forsøg paa igjennem det at virke paa Almuen. Disse Skrifter, som jeg har antaget for Frembringelser af Middelalderen, men som nu især ved Godfred af Ghemens Presse bleve udbredte, kunne ansees som en Forberedelse for Reformationen; thi ved dem oplystes nu Almuen, i hvis Hænder de kom, om Katholicismens Beskaffenhed, og maatte saa meget mere fristes til at forskyde den.

Under selve Reformationskampen maa Katholicismens Tilhængere ligeledes have virket ved danske Skrifter. Vel skreve de helst paa Latin, og foragtede Talen til Almuen; men vi have allerede af Biskoppers og Prælaters Gjensvar til de lutherianske Artikle 1533 seet, hvorledes Nøden tvang ogsaa dem til stundum at bruge Modersmaalet. At vi nu kun kjende faa af deslige Skrifter, er en ligefrem Følge af at de hørte til det tabende Parti; de bleve foragtede eller undertrykte. Mangen Gang kjende vi kun deres Tilværelse af Lutherianernes Modskrifter. Saaledes har Hans Tavsen bevaret Jens Beldenaks Brev i sit Svar derpaa. Naar Peder Lauridsen forsvarer Præsternes Ægteskab, kommer han til at tale om et Brev af en os ubekjendt Forfatter, „prentet i Aars 1530". Et andet

---

(M. Luther) Om den gamle Gud oc om den ny Gud (etc.). Malmø 1535. (Ref. et Cath. S. 34).

M. Luther, Om mand maa fly for døden oc Pestilentze. Malmø 1539. (Af Jon Tursen?).

M. Luther. Hworledes Lowen och Euangelium skulle ræt grundelige ath skillies (etc.). Lubeck 1547.

Et Par andre ere ogsaa værd at bemærke:

Een pratica (Practica) practisereth aff de helli...
Astronomie bøger xxxiij. och mange flere effter...
Aff Otto brunfell paa tydske, oc siden paa d...
bedrett. (Slutningen mangler).

Oversættelsen af Johannes Pfefferkorn
oc nw eth cristhen menniskæ. en klerk i Col...
data iudeorum secreta. Thenne bog er vtdra...
vtsæth paa danskæ, til theris behoff som icke k...
Hwn tracterer oc indhæ holdher, alle the hem...
the swlæ iøder haffue mellom sig sielff, baadh...
tempel, och i theris egræ hws. Paa thet at c...
scullæ widhæ ath straffæ them. (Slutningsbladet ...

Sted omtales et Brev fra Broder Hans Nielsen til Bisp Knud Gyldenstjerne i Odense.[1] De ere forgaaede, og med dem uden Tvivl flere.

16. Satiriske Skrifter fremkaldte ved Reformationen. Dialogus. Vigilies. Samtale imellem Peder Smed og Adser Bonde.

Et af de Vaaben, der virkede maaskee ligesaa kraftigt, som den alvorlige Underviisning, var Satiren. Religionsstriden maatte fremkalde den, og for at virke maatte den være i Modersmaalet. Af deslige Skrifter har Tiden levnet os følgende:

Dialogus. 1533.[2] Det er en Samtale paa Vers. Blandt Personerne ere: Doctor Johan Ulf, Doctor Stagebrand, Broder Dirick Vendekaabe og Hr. Cantor. Den førstnævnte er en virkelig Person, Mester Hans Ulf, der allerede forekommer 1503 som Mester og Degn i Malmø, 1521 som Kannik i Lund († 1541), og var en af Katholicismens ivrigste Forkjæmpere.[3] Doctor Stagebrand er vel ligefrem Stagesfyr, o. s. fr. Men skjøndt denne Samtale saaledes er lokaliseret, er den dog taget af en tysk Original (Die kranke und sterbende Messe). Den er først trykt 1533, men maa tidligere have været til, eftersom Hans Tavsen sigter til den i sit Svar til Lector Povel 1530. Den tyske Original er trykt 1528, og har rimeligvis strax fundet en Oversætter.

---

1) Engelstoft, [illegible] S. 23.

2) Dialogus. [illegible] lrude, som Pauen (fik) til Rom [illegible] den Papistiske [illegible] det ypperste hoffuitstecke i [illegible] Antechristens [illegible] hand oc hans hellige [illegible] selffskaff der til [illegible] D. xxiij. (Exemplar paa [illegible]gens Bibl. [illegible] 103.)

3) Kall-Rasmussens [illegible] Testament, i D. Mag. 3. R. 3. Bd. 3. H. [illegible]

Efter Fortalen siger Cardinalen til Paven:

Allerhelligste Fader kiere,
En Tidinge ny haffuer ieg at bere,
Jeg haffuer her faat it Sendebreff,
Her Proest aff Borlunde til mig skreff.
Saa lenge ieg haffuer wandret omkring,
Hørde ieg icke en farliger Ting,
Den Forstøring, som war i Jerusalem giort,
War ey saa farlig, haffuer ieg sport.

Pawen.

Hvad er det Her Cardinal,
Men der gaar aff saa megen Pral,
Anrører det alle Rige oc Land,
Besønderlig Folck, eller en meenlig Stand.

Cardinalen.

De beste Folck anrører det,
Som øpperlige er och i mechtig Stedt,
Oc det beste Stocke, som er Fundament
J Presters oc Monckes Ategement.

Pauen.

A hwad det er it stort Rimere,
Det maa wel om wor Messe were,
Det Arbørst haffuer lenge weret spent,
Skyder det løss, da ere wi skient,
Den Strale hun i wort Hierte gaar,
Saa faa wi deraff wort Banesaar.

Cardinalen.

Drømmen radde J Herre fuld wel,
Jeg mig forskricker i all min Skel,
Jeg wil det oc for Sandinge sige,
Mine Tænder de knabre, ieg wil ey liuge. —

Pauen.

Hwad er dog Messen kommen til wanck,
Men hun er nu saa saare kranck.

Cardinalen.

Hun er nu kommen i Røchte oc Ry,
Ath hun er det største Affguderi,
Der nogen tid kand were til,
Det siger nu alle, i hwo som wil,
De sige, hun er en Klo saa skarp,
Hun näpper bort baade Kortil oc Serck,
Dertil det beste i Bondens Boo,
Baade Suin och Heste, Oxe och Koo,
De kalde hende oc saa skiendelig
En Penigen Seck bedragelig,
Jeg frøchter, hun kommer snart i den Kreds,
At hun skal løbe igennem en Spedz.

Pauen.

Monne denne Tidinge were sand,
Eller det er Føg, de føre om Land.

Cardinalen.

Hun er saa sandt, will ieg eder sige,
Som Døden er dem alle der leffue. —

Pawen.

Hwo er den meth sit Hoffmod,
Der staar wor Messe saa imod,
Er han Jøde, Hedning, eller Turck,
Vdi huilcke sig bruger denne onde Hoffwerk,
Oc kommer wor Messe i saadant Ry,
At hun maa plat [illegible] fly.

Card[illegible]

Christi Nadtwore [illegible] Sag,
Der giør wor Mess[illegible]
Hans Bistander er [illegible]
Som sig lade nu [illegible]
Høylerde Mend oc [illegible]
Wor Messe giøre de [illegible]
Forløbne Moncke, [illegible]
Christum kalle de deres [illegible]

Sudere oc Skindere giøre oc saa,
De kunde nu Scrifften saa ret forstaa,
Oc der til Bønder foruden Ende,
De wille wor Messe nu intet kende. —
Pawen.
Huem haffue de til Dommere set
Ath grandske oc døme i denne Ret.
Cardinalrn.
Femten Epistoler monne det were,
Apostle Gerninger met anden Lere,
Vil Messen sin Misbrug ey da forlade,
Bekende sin Ondskaff oc bedis om Naade,
Saa ville de siden til Vidne kalle
Propheter met deris Bøger alle,
Oc lade sig saa sterckelig røste,
Paa den Hebreiske Epistel sig saare trøste,
Det gamle Testament er Hoffuitzmand,
Christus bær Fennicken i sin Hand,
Paulus er en Kempe god,
Han vil oc vor Messe staa imod.
Pauen.
Dette giør mig saa saare glad,
Jeg springer vel som en Krøbling i Stad,
Oc queder nu, som de græde i Fyn,
Min Glæde er stor som it Haffre Gryn (etc.).

Da denne Satire er trykt, maa dette være nok til at give en Forestilling om Behandlingen. Naar man ikke vidste, at det er en Oversættelse, skulde man ikke saa lige kunne see det.

Vigilies.[1] Det er en Satire paa de papistiske Ceremonier og Gejstlighedens Laster. Den er paa rimede Vers, skjøndt uden Versafdeling. Paa sine Steder falder den

---

1) Vigilies. Vigilies paa Danske haffuer du her,
Som dig skal lære om Hyckeler (etc.).
Uden Aar og Sted. (1529?) (Exemplar paa Kongens Bibl. Aftrykt i D. Mag. 2, 150.)

meget plump. Engelstoft har oplyst, at ogsaa den har haft en tydsk Original, i nedersaxisk Dialekt; naar man nemlig oversætter de ufuldkomne Rim paa Tydsk, blive de bedre; ja, paa nogle Steder, hvor der slet ingen Rim er, komme de frem.[1] Den latinske Messe persifleres, og til den Ende blandes Latin ind imellem.

F. Ex. Naar det i det Rommerske Missale hedder: Requiem æternam dona eis, domine, et lux perpetua luceat eis, saa lyder det her saaledes: Requiem nederst i Helffuedis Affgrund, O ve de beskorne Seller saa mangelund, at de icke mer telge den trinde Gud met den røde Mund, Dona eis Domine, de haffue pranget til deris wild fra de Arme baade Fisk oc Sild, oc derfore io den euige Ild luceat eis.

Samtale imellem Peder Smed og Adser Bonde.[2] Et Skrift, hvoraf der nu kun haves et senere trykt Exemplar. Peder Smed underviser Adser om al det katholske Væsens Falskhed. Scenen er hos Lars Foged i Skive, i hvis Stue Munken Broder Koort og Præsten Hr. Jens sidde og lege Vartavel; og af og til give ogsaa de et Ord med i Laget.

---

1) Som hobe og kjøbe: haufen, kaufen; give og leve: geben, leben; Rette og knechte: Rechte, Knechte; ede og vide: eten, weten; Stickede og penninge: besteld, geld; undfange og skamme: nehmen, schämen.

2) J Denne Lille Bog Lærer oc vnderuiser Peder smid oc Atzer bonde, huad hand skal holde oc tro aff siele Messer, Siele gaffuer, Vigilies, Psaltere at læse, Skersild, Schrifftemaal, hellige Dage, Kiød at æde, om Tiende, plict oc bod, Faste, Afflad, Afflads breff, Pillegrims reyse, band, Vituand, viede Liuff, wit Salt, oc vide Palmer, om Prester, Om Munckernis bedregeri, Om Sacramenterne, oc anden saadan Vildfarelse, som haffuer verit brugit i Paffuens Kircke i mange Aar. (Et Exemplar paa Kongens Bibl. saavidt vides det eneste der er til. Efter Peder Syvs Bemærkning prentet i Hamborg 1559. J dette Exemplar mangler baade Slutningen og adskilligt i Midten. Det seer ud i Trykken som et senere Skrift, og Aftrykket er, som allerede Begyndelsen af Titelen viser, skjødesløst behandlet).

Samtalen er paa Rim, og Rimene ret gode. Det er et af de artigste Skrifter fra Reformationstiden. Nyerup antager Navnet Peder Smed for overført fra den djærve Lægmand Peder Smed i Roeskilde, der med saa megen Djærvhed 1533 modsatte sig Joachim Rønnov.[1] Herved komme vi hen til den Tid, da Samtalen maa være forfattet, nemlig til Fejdetiden, da de Katholskes tilsyneladende Sejer maatte opfordre til at bruge alle mulige Vaaben. Den maa have gjort en betydelig Virkning. Den forekommer mig at være original. Terpager har kjendt den.[2]

Da der allerede i D. Digtek. Hist. findes interessante Uddrag af dette Skrift og det hele nu er udgivet af Lic. F. Fenger (i Kirkehist. Saml. 2 D.), saa meddeles her kun en kort Prøve af Slutningen.

Atzer Bonde.

Due Afflads breffue da intet mere,
oc skulle wi aldrig kiøbe flere,
Jeg haffuer it Afflads breff fuld skønt,
oc indsegled henger i Silcke grønt.
Oc voxet det er altsammen rød,
ieg meente at naar ieg bleff død.
Der met løsis aff skyld oc pine,
oc saa skillies ved alle Synder mine.
Saa ville ieg flue for vden spot,
strax op i Himmelen oc haffue gaat.

Peder Smid.

Ja det vilde gaa lige saa til,
som Koen i muse hullet løbe vil.

---

1) Pontoppidans Annal. 2, 881: Joachim Rønnov vilde bringe den Kjøbenhavnske Rigsdagsbeslutning 1533 imod Lutheranerne i Udøvelse, og fordrive adskillige evangeliske Lærere fra Roeskilde; men en Lægmand Peder Smid modsatte sig og satte Mod i de andre Borgere, saa at Bispoppen maatte tage lempeligere afsted.

2) Han anfører et Stykke deraf, om de store Gildehuse, i Ripæ Cimbricæ i Affnittet om Gilderne S. 418 fgg.

Mene i at Gud er saa hox,
hand acter saa meget kalffskind oc vox.
Kunde det saa oss Salige giord,
da vaare intet Creatur paa Jord,
Saligere end kalffue oc by,
aff huilcket de breffue giøris aff ny.
Haffue wi ey lenge faret vild,
at wi laade oss gecke saa ild.
For deris Kapper oc Klædebon,
oc for de vore smurde oc ragede i Kron.
Gud haffuer tilsted det saa,
wi fare vilde for vor vantro.
Gud vil icke breff eller Indsegle haffue,
men it rent hierte oc ingen anden gaffue.
Den som aleniste setter sin trøst,
til Gud som haffuer alle løst,
Oc lader sig i intet andet forføre,
den vil Gud visselig Salig giøre.
Jeg det for sandingen sige vil,
der hielper icke Breff eller Indsegle til.
Lige som nogen kiøbte en By,
oc lode der paa giøre breff aff ny.
Men alting haffue de bestillet saa,
at de store hobe Penninge kunde faa.
De ere icke vden thu Sacramente,
men at de skulle flux Penninge rente.
Da haffue de giort der aff siu,
de ere met rette icke vden thu. — —

Atzer Bonde.

Hui ere de thu siger mig det,
oc icke andre fem til met.

Peder Smid.

Det skulle i vdi slig maade forstaa,
Sacramente heder fordi saa.
Huor Guddommelig skickelse i euighed,
til vor Siels Salighed.

Er hos denne skickelse ret,
vdi Daab findis retteligen det.
Oc i Guds Legeme skulle i forstaa,
der faare skulle wi dem ey forsmaa.
J de andre fem icke saa ere,
det skal da Paffuens ketteri vere.
Der faare mercker mine ord vel,
ieg giorde oc føre der faare skel.
De Prester bør oss vel at høre,
som Guds ord retteligen for oss føre.
Dem skulle wi føde klæde oc hedre,
saa behøffue wi ingen flere.
De andre alle lader fare,
giffuer dem icke Penninge eller Vare.
De loffue eder vel fast Himmerige,
de ville eder Gods oc Penninge aff suige.
Det staar icke i den hellige lest,
mand skal kiøbe Himmerige aff Muncke eller prest.
Vide i vel huad screffuit staar,
at en Scrifftklog til Jesum gaar.
Oc sagde Mester du komst aff Gud,
huad er det ypperste oc største bud.
Jesus suarede du skalt giffue act,
at elske Gud aff all din mact.
Aff Hierte, oc krafft, oc gantske Siel,
det er det ypperste, merck det vel.
Det andet bud er lige som det,
du skalt elske din Jeffnchristen met.
Lige som dig selff oc icke minde,
ingen er støre bud end de tuende.
Hand sagde icke du skalt løbe,
til Paffuen oc Afflads breff kiøbe.
Du skalt giffue Prieren Penninge dine,
hand skal dig løse aff Synd oc Pine.
Du skalt Flesk til Mordker giffue,
for de skulle dig i brøderskab scriffue.

Du skalt giffue Garden viij. marck eller x.
for en gammel Kappe at dø vdi.
Du skalt giffue Abbeden gode gaffue,
for hand skal dig i Claasteret begraffue.
Du skalt løbe effter Afflad til Rom,
oc til S: Jacop Apostel from.
Du skalt til hellige steder gaa,
oc lede effter vor Herre saa.
Ney, huo saa effter Gud monne lede,
det skulle i for sandingen vide.
Den finder hannem aldrig leffuendis eller død
end dog han haffuer sig storlig mød. — —
Elsk Gud offuer alting, hør mig,
oc din JeffnChristen som selff dig.
Skød icke huad Prester i Predicken atskillie,
lad dem sige huad de ville.
Bliffuer hand icke hoss Christum met sin ord
da tro hannem huercken lidet eller stor.
Komme hand med snack om mariager eller rhde
oc huilcken en naade der monne vdflyde.
Oc huorledis Helgen hielpe siuge Folck,
til Gud skulle de vere deris tolck.
For tanduerck er S. Appellonis sterck,
oc S. Lucia for Øgne verck.
S: Giertrud skal Herbere bestille,
øster oc vester eller huor de ville.
S: Loduig kand vel røcte en Hest,
S: Dehens tager fæet vare best.
S. Anthonius skal røcte vel Suin,
de andre haffue huer gierning sin.
En Helgen haffuer det at vare paa,
den anden it andet faare at staa.
De som naturlige Mestere prise,
skulle oss vehen til Himmerige vise.
De selffue kiende icke Gud,
de vaare Hedninge oc viste icke hans bud.

De snacke om Skerdsild oc om Siele,
de side der bundne i, ved pele.
Somme side i met Ben oc Laar,
oc somme vnder log met hud og Haar.
Somme side i met all deris Krop,
somme vende neder oc somme op.
Oc huorledis de hjelpis aff den tuang,
met Messer, Offer oc Pillegrims gang.
Met saadant mere de framføre,
den predicker skulle i icke høre.
Gaar fra hannem hand vil eder forraade,
hand predicker efter sin egen baade (etc.)[1]

17. Betragtning over de tidligere Reformationsskrifter. Deres Æmne og Originalitet. Modersmaalets Forhold til Latinen. De enkelte Forfatteres Sprog og Stil.

De første Reformatorers Skrifter ere blandt Tidens øvrige Frembringelser af en saa stor Betydning, at vi, før vi forlade dem, kortelig maa betragte dem under eet; til dem slutter sig da Povel Eliesens og de øvrige Mænds, ved hvilke Reformationen eller Modersmaalet blev fremmet.

I Almindelighed, og det er da heller ikke at vente, tør man vel udenfor hin Tids saa godt som eneste Formaal, ikke tillægge dem noget særdeles aanbrigt Indhold. Næppe ere de heller gjennemlæste af nogen uden med Hensyn til et eller

[1]) Til deslige Satirers Literatur findes Oplysninger hos Johannes Voigt, Ueber Pasquille, Spottlieder und Schmähschriften aus der ersten Hälfte des sechzehnten Jahrhunderts, i Raumers Hist. Taschenbuch, 9 Aarg. Die franke und sterbende Messe findes i Strobels Neue Beyträge zur Literatur des 16 Jahrh. B. 1. St. 2. S. 25. See Engelstoft, Paulus Eliæ S. 475. Reform. et Cath. S. 35. Paa sidste Sted ogsaa om Vigilies. Nyerup har meddelt Bemærkninger og Uddrag af alle tre Satirer i D. Digtek. Hist. 1, 165. 171. 173.

andet literært Øjemed eller i sproglig Henseende. Et betydeligt Værd have de kun for dem, som ville eftergranske Tidens Udvikling i Almindelighed og Kirkens i Særdeleshed. I den Henseende kan man vel sige, at de, indtil den mindste Tøddel, ere af Vigtighed, og indeholde Oplysninger, der endnu ikke fuldstændig ere dragne for Lyset.

Reformationens Fremme udgjør deres Hovedtanke; men Fremstillingen svækkes ved Mangel paa Originalitet. Det er Luthers Mening de søge, og det er den de hylde; det videnskabelige Udbytte er derfor, hvad Selvtænkning angaar, kun ringe, og den æsthetiske Interesse endnu mindre; saa det er kun det naive eller særegne i Fremstillingen, der især tiltrækker os. Af alle Reformatorer synes Hans Tavsen at have været den eneste, der fulgte en friere Retning; hans Anskuelse af Nadveren er derfor ikke, saaledes som de andres, fastbunden i Luthers. Hvorledes iøvrigt den ensidige Antagelse af Skriften som eneste Trosnorm, og den eneste Udvej, der under de frem og tilbage gaaende Anskuelser stod aaben til dens Fortolkning, at den Helligaand indgav hver især denne Fortolkning, samt overhovedet Mangelen paa noget fra Begyndelsen af herskende og gjennemgribende Princip for Kirken fremkaldte Halvhed paa begge Sider, det fremgaar allerede af Engelstofts Skrift, der meddeler en Udsigt over Udviklingens fremskridende Gang, og derpaa samler Udslaget deraf.[1] Da den egenlige dybere Grund til Spliden laa i Forestillingen om Kirken, og ingen endnu kunde vinde ved at klare sig den, saa drejede Striden sig om de mangfoldige Enkeltheder, der for Øjeblikket laa alle saa nær. Reformationen i Danmark blev saaledes ikke saa meget en Frugt af en indre klar Overbevisning, som en Følge af den fra

[1]) Reformantes et Catholici. S. 161 fgg.

Er hos denne skickelse ret,
vdi Daab findis retteligen det.
Oc i Guds Legeme skulle i forstaa,
der faare skulle wi dem ey forsmaa.
I de andre fem icke saa ere,
det skal da Paffuens ketteri vere.
Der faare mercker mine ord vel,
ieg giorde oc føre der faare skel.
De Prester bør oss vel at høre,
som Guds ord retteligen for oss føre.
Dem skulle wi føde klæde oc hedre,
saa behøffue wi ingen flere.
De andre alle lader fare,
giffuer dem icke Penninge eller Vare.
De loffue eder vel fast Himmerige,
de ville eder Gods oc Penninge aff suige.
Det staar icke i den hellige lest,
mand skal kiøbe Himmerige aff Muncke eller prest.
Vide i vel huad screffuit staar,
at en Scrifftklog til Jesum gaar.
Oc sagde Mester du komst aff Gud,
huad er det ypperste oc største bud.
Jesus suarede du skalt giffue act,
at elske Gud aff all din mact.
Aff Hierte, oc krafft, oc gantske Siel,
det er det ypperste, merck det vel.
Det andet bud er lige som det,
du skalt elske din Jeffnchristen met.
Lige som dig selff oc icke minde,
ingen er støre bud end de tuende.
Hand sagde icke du skalt løbe,
til Paffuen oc Afflads breff kiøbe.
Du skalt giffue Prieren Penninge dine,
hand skal dig løse aff Synd oc Pine.
Du skalt Flesk til Mordker giffue,
for de skulle dig i brøderskab scriffue.

haver forbi et synderligt Ynde og Behaf udi alle christne Land og Rige." „Er det, siger han paa et andet Sted, imod St. Pauli Ord, at Kvinder tale eller spørje udi christne Forsamlinger, meget mere er det imod hans Bud, at de kvæde og klynge med de Noder og Lader, som mer have Fantzun efter Spryngeviser end hellige Psalmer og Lofsang. Skulde det end samtykkes, den menige Mand til Villie, at noget skal sjunges paa Danske, enten fore eller efter Messen, Messen aldeles uforvandlet, da skulle de skikkes dertil, som kvemme ere baade af Røst og Kunst, paa det at christne Tempel skulle ikke have Skraal og Vraal for skikkelig og gudelig Sang og Kvædskaf." Med den Erfaring han vandt i denne Henseende var han ikke tilfreds. „Ved den ny Kvædskaf, siger han, formærkes Raab og Skraal være forøget, men ingen Gudelighed være formeret." Endnu mindre mener han, at dansk Prædiken kan have Fremgang. „Vel, siger han, kan den danske Messe gjøre os Sangere og Kvædere, men Propheter og Prædikere gjør hun ikke. Hvad hun haver gjort her i Danmark, kjendes paa vore Skoler og andet; men hvad hun skal gjøre herefter, vil klages om femten Aar, og da begrædes, men det kan dog ikke da bedres."[1] Denne hans Spaadom slog fejl, men der maatte rigtignok hengaa Aarhundreder, førend Modersmaalet ogsaa i denne Henseende ret kunde udvikle sig.[2]

---

1) Jf. Engelstoft, Paulus Eliæ, S. 447. Reform. et Cath. S. 60. Pontoppidans Annal. 2, 295.

2) Ogsaa udenfor Kirken synes det under Christian den Tredie at have taget en bedre Vending med Sangen. Han havde fine Hofsangere. Der omtales en kongelig Sanger Mag. Georgius Præstonius, der kaldes Rector Cantorum regiæ M. in arce; han døde uden Tvivl 1533, i hvilket Aar hans Ven og Slægtning (affinis) Petrus Parvus Rosæfontanus satte ham en Gravskrift. (Hoini Oratio funebris in memoriam Chr. Morsiani).

En særegen Interesse have disse Skrifter i sproglig Henseende. Der var givet disse Mænd en stor Opgave: at skabe et Skriftsprog. Næppe har nogen af dem været sig det bevidst, uden Christiern Pedersen. Han staar saa langt over alle de andre, at han var baade den første og den eneste. Allerede Tidebogen, Jertegnspostillen og flere af hans tidligere Skrifter vidne om et for den Tid saare forunderligt Herredømme over Sproget. Selv ved Oversættelsen af det Ny Testamente arbejdede han ikke som de andre afhængig af Luther, men med Sprogets egne Kræfter; og han formede jo, efter Molbechs Bemærkning, ved disse sine Skrifter det danske Sprog tidligere end Luther det højtyske. Hos ham møde vi allerede et skjønsomt Valg i Udtrykket, en grammatisk Ordning og Overensstemmelse, en vis Harmoni i Stilen; og som Følge af denne Sprogharmoniens Virkning paa ham hersker der ogsaa i hans Retskrivning en vis Enhed. Han skriver det danske Sprog og ikke nogen enkelt Dialekt.

Ingen af de andre have haft disse Formaal for Øje. Nogle vare fremmede, andre indfødte, men fra forskjellige Landskaber. Dialekten gjør sig hos dem overalt gjældende. I Ord og Ordformer findes der en saa stor Forskjel, at man hos den ene kan finde mange Ord, der aldrig forekomme hos den anden. Heller ikke harmonere de med sig selv. I een Ting ere de alle lige ubehjælpelige, i Stilen; og det er dem altid vanskeligt, for nogle næsten umuligt, at faa Sætningerne til at forbinde sig i en simpel harmonisk Orden.

Skjøndt Povel Eliesen var en Hallænder, skriver han dog Dansk, og de i Malmø trykte Skrifter ere overhovedet ikke i skaansk Dialekt. Det har foresvævet Forfatterne, at de dog her skulde tale til det hele Folk, og ikke blot til et

enkelt Landskab; men ubevante vare de dermed, og Dannelsen i Klosteret udelukkede dem næsten fra Livet. Povel Eliesen yttrer ogsaa (i Tilegnelsen til Kongen i hans Oversættelse af Institutio principis christiani): „Haver jeg og syndet mod god Dansk i denne Bog, da skal og det meget mildelige forlades, baade fordi at Danske (d. e. Dansken) er ikke saare bekvem til at udlægge andre Maal, og jeg haver af Barndom været i Kloster og føje Omgang haft med dem, der af Kunst tale kunne, af hvilke jeg skulde have lært kunstelig Snak og mærkelig Tal efter danske Maals Ejedom. Meningen haabes mig, at jeg haver ikke forglemt, dog at alle Ord have ikke den Ære dem burde." Hans Fødemaal førte ligefrem til, at han bruger haardere, mindre afslidte Former, stundum endog i Dansken forældede Endelser, og overhovedet Svenskheder.[1] Dertil kommer, efter Engelstofts Bemærkning, at han ikke har Ro til at vælge og vrage; han er næsten altid i Affekt, behøver derfor mange Ord, og tager hvad der kommer forhaanden. Hans vidtløftige Skrivemaade danner derved en Modsætning til Luthers koncise Kjærnesprog; og han opløser Luthers korte Sætninger i lange Omskrivelser. Selv de ti Bud kan han ikke anføre, uden at udvide dem.

Povel Eliesen var, som vi have seet, igjen Frands Vormordsens Lærer, men denne var det danske Sprog ubevan, som et vanvittigt Barn udi Bog, der først sættes til Skole, og Thsken, hans Modersmaal, falder ham altid udi Munden. Han bruger derfor mange usædvanlige, tildels selvgjorte Udtryk og Former, og bliver ikke sjælden ganske uforstaaelig.[2]

1) Som: hwat eller hwadt (hvad), sandt kiærligheedt, altijdt, sindt, bwdt, o. s. v.; et forstand; meget ofte: sindwm (Gange); fremende (fremmede), lædie (Lediggang), o. s. v.

2) F. Ex. Brygilse (Brug), Raadilse (Forstand), Offuertræding

Hans Mikkelsen og de, der have deltaget i den første Oversættelse af det Ny Testamente, bleve saa stærkt paavirkede af Tysken, at deres Sprog, som vi have seet, sammenlignedes med Flensborger Dansk, der er hverken det ene eller det andet. Denne Oversættelse udmærker sig snart ved gamle, snart ved tyske, snart ved selvgjorte Ord, hvilket endnu ved Trykfejl og en underlig Skrivemaade forværres.[1]

Hans Tavsen var en Fynbo og virkede en Tid lang i Jylland; overvejende kjendeligt er Sproget fra hans Fødeø. Hans Former ere næsten overalt blødere, sammensmæltede, stundum atter bredere.[2] Kun i Begyndelsen var han, som

---

(Overtrædelse), behydding (Beskyttelse); ledesmænd (Geleitsmänner), forstyckede kleder (gestickte Kleider), archener (Ercker, Karnapper). Andre Ord, der have et fremmed Udseende, ere dog ram nordiske, som mantel (hos de andre ogsaa mattel, isl. möttull); indelsfue (Indvolde, innifli); hoffuitsmug, o. s. fr.

1) F. Ex. thette folck naaler meg (nærmer sig mig) met siin mund. Meeret eller mæret (Havet), en udsetzsker (Aussäffiger), en viinsuber (Weinsäuffer); echtig huoor (Ægteskabsbrud); iourdskeil (Jordskjælv); hues skowotueng (for skwotueng) ieg er icke werdig at ieg moløse (maa løse); meniskulle (men I skulle) døbes vti then helligand icke legne (længe) effter thesse dage. I Fortællingen om den forlorne Søn: men hans eilste søn var paa aggern, oc ther han kom oc benalit husit. Apostl. Gjern. 5, 26: For the frøchtit folckit, at the icke skulle worde stenede (de frygtede at de skulde blive stenede); 5, 28: Oc see i haffue vofsilt (opfyldt) Hierusalem met ethers lerdom. Rom. 8, 19: thi creaturens endelige byelse, warer ther paa (Skabningens Forlængsel venter paa), at guds børn motte aabenbaris. 8, 23: Icke aldene the men oc wij selffue, (som haffue aandens anfang) inderligen begere vti oss selffue, effter sønskaben (sukke efter sønlig Udkaarelse) o. s. v.

2) F. Ex. kiæld (Kilde), maen (Engen), ørken (Arken), mallen (Marven), fowel (Fugl), [illegible] ælse (Hukommelse), beklawe (beklage), klawæmaal (K[illegible] at liyæ (lide), store oc forweyne slaw (stærke S[illegible] nde (vederkjende), wutte (vogte), fløyæ (flyve) [illegible] ues); foghlenæ i lukthen och dyernæ (Dyrene) [illegible] s. v. Derimod har han ogsaa [illegible] vel ogsaa kunne findes

vel nødvendigt var, en heftig Stormer og brugte sin Tunges skarpe Sværd;[1] senere stemmede hans blødere Sprogformer ret vel med hans i Almindelighed rolige, jævne, sindige Foredrag, der vel ikke bryder ud i Geniglimt, men har nogle enkelte ypperlige Partier. Og „det Anstrøg af plebejisk Nationalitet, som dog ikke klæder ham ilde," hvilket Molbech allerede har bemærket hos ham, har i det mindste for en Fynbo noget ret tiltrækkende.

Om Peder Lauridsen yttrer Pontoppidan,[2] at hans Skrivemaade er usædvanlig poleret og behagelig; og det gjælder navnlig i Sætningernes Forbindelse.

I de andre Smaaskrifter træffer man ikke sjælden paa ret gamle, undertiden uforstaaelige Udtryk.[3]

Mangel paa Originalitet maatte have Indflydelse paa Udtryk og Stil. En meget stor Del af disse Skrifter ere, om ikke ligefrem Oversættelser, saa dog laante af et andet Skrift, eftergjorte, besørgede. Ved nogle af Christiern Pedersens Skrifter bemærkes det udtrykkelig, og man har mangen Gang Vanskelighed med at afgjøre, hvor meget der tilhører ham selv. Indholdet af et fremmed Skrift gav Forfatteren Anledning til at yttre sin Mening. Det er just Begynderens Maade. Saaledes bar ogsaa, efter Engelstofts Bemærkning, Povel Eliesen sig ad med Erasmus Roterodams og Luthers Skrifter: undertiden oversætter han eller

hos andre, som: fromme og dandnesse (dannis i Flert.); om tho dagemot (dægramót) giør hon oss leffende; somme christnæ eræ nu i woræ tiidher breendhæ i falaske.

1) Eller som Wadskiær siger til hans Berømmelse: „som een af Helligdommens gyldne Lysesaxe jog han Tyvene af Lyset og det cimmeriske Mørke ud af Cimmerien". Wadskiær, Lineamenter af Bogtrykkerkunstens Hist. Sidste Blad.

2) Annal. 2, 307.

3) F. Ex. schwrll oc usame (Eddas jorl, joll?) (En liden Disputats).

maaskee kun memorerer, og dog taler han i første Person, som om Tanke og Udtryk vare hans egne.

Denne Forlegenhed med at finde egne Tanker og Uvanthed med at udtrykke dem gjør Stilen vidtløftig. Den faar megen Fyldekalk. Der bruges mange Ord, fordi et eneste udtømmende mangler, flere Sætninger, fordi man ikke har lært at forbinde Klarhed og Korthed, og samme Tanke udtrykkes paa flere Maader. Paafaldende er især den hyppige Brug af Synonymer, stillede ved Siden af hinanden, som om man tænkte sig, at hvis Læseren ikke forstaar det ene, forstaar han vel det andet; vel ogsaa for at forstærke Udtrykket.[1]

Vil man nu betragte alle disse Skrifters Sprog som en Enhed, som et og samme Tungemaal, saa vil man mangen Gang have Vanskelighed med i denne Blanding af alle mulige Ting at gjenkjende Modersmaalet; og der maa engang anstilles en udførlig Sammenligning med det nuværende. Her er meget, som vi nu slet ikke vilde sige paa den Maade[2]; meget gammelt og godt, som den Gang var i fuld Brug, men som

1) F. Ex. beskydde oc fordetinge; Sterckhed oc Styrke; berøchtet oc berømt. Hos Chr. Pedersen: bander, sender (det er Senner), bulder, mact eller velde; saadant squalder, føg oc røg. Hos Hans Tavsen: at boldræ oc banghæ; at tredhæ oc platze; wutthæ oc kuoghæ; føle oc træffue; bolder, rumoer; boldher oc rey; bolder oc bang; bløysell oc skam; høetzel oc trusel; willidruhed oc gode willie; samholdenhed oc eensindighed; dønckelgodheth oc øgnæsckalkerij; en Biskop skal være: lerafftigh, icke tredafftigh, wredhwurdhen eller snebsom.

2) Som: lange traa (Længsel efter); gladsom, heffnsom; anheffue (begynde); trappe (Grad) eller grade; skelnet, skabnet (Skabning); et gladført hierte (H. T.); hoffuitsmug (Hovedklæde); hør mig bøn (bønhør mig); at udstørte (udgyde) sit Blod; uyndest (Ugunst): haffueløse widuer (fattige Enker, H. T.); guds lon (Guds Gave, H. T.), en leyning (Lejesvend, H. T.), Helbrud (Dødskamp, H. T.), de drøffulde Apostle (H. T.), try samholdne widne (overensstemmende, H. T.); bembere, ther løber och saader allehande fortalelse (Sadolin).

vi ikke længer kjendes ved,[1] og sagtens en Del, som vi ikke uden noget Hovedbrud kunne forstaa;[2] meget, som vi nok kunne forstaa, men som vi have forkastet;[3] og derhos en Tilnærmelse til det daglige Sprog, som vi nu vilde ansee for uklar og uskjøn, f. Ex. Smaaordenes Sammentrækning med Hovedordet,[4] vaklende Former, fordi Udtalen var usikker,[5] o. m. dsl.

Een Ting maa man imidlertid lade disse Forfattere; de have hver paa sin Maade beriget Sproget navnlig med Skjeldsord eller, som de kalde det, Skjendsord. Det er ikke blot, som Engelstoft bemærker, en ligesom vedtaget Talebrug iblandt dem, at kalde den katholske Kirke den babyloniske Hore, Domkirken i Roeskilde og Lund det store Horehus, Domkapitlet i Viborg en Røverkule; de spare heller ikke Personer, men kalde hinanden: Drømmere, Løgnere, Forledere, Bedrægere, gantelig vanvittig Daare og æreløs Skalk. Hans Tavsen, der endda er maadeholden, kalder

---

1) Som: at læ (laane), at wege (bevæge), at sendæ eller sennæ (trætte), at snaffuæ (snuble), at sønie (afslaa), strag (stiv), hal (glat), øynebraar, indtelffue (Indvolde), smwrd (salvet), tilrygge (tilbage), huort (hvorhen), blonæ (Røg, Taage, H. T.); at kucghæ (besee): Abraham stod oc offuerkogte Sodoma og Gomorra (H. T.); herren wende seg om oc kogte til Peder (H. T.)

2) Som: stwbbede øyne, stwbøghet (med sløvt Syn); compact (Pagt); slagbrand (Anstødssten, P. E.); wnudet eller blænwurdet (H. T.); slowle, moldinger (H. T.); knappene oc slinbingerne (H. T.); børnene tuttides wdi liffuit paa henne (H. T.); en from første skal ey were altho pietten (H. T.)

3) Som: behydde (bevare), weyæ (indvie, H. T.), underscheede (Forskjel), en tuige (Zweig, H. T.), egen nockgiørilse (Genugthuung).

4) Især hos H. T. som: moneth icke (mon det ikke), lod henten (lod hende hente), baren ind (bar den ind), haffuer forfaridet (forfaret det), saa bliffueret (bliver det), bæret (bære det), saa foraktheffeth togh (foragtes det dog), liyeth (lide det), mesbrugen (misbruge den) o. m. fl.

5) Som: omsiger (for: omsider), og ligeledes: end siger, end sier, end siden (for: end sider, endnu mindre.)

Povel Eliesen: Lector Drømmere, dit papistiske Creatur, en Fabels Karl, og det han skriver: staalent Ripsraps; Jens Beldenak kalder han: Fader med Gud Bisp Jens hin gamblæ Curtisanæ. Povel Eliesen er uudtømmelig; han skjælder sine Modstandere for: Bedrægere, Forledere, Bandskroppe, Dravelsmænd, Øglere og Sjælemordere; til Hans Mikkelsen siger han: din fule gamle graa Kættere, dit Skalkehjarte med din skendige Mund, den store Malmøs Basune; der haver været saa mangen hellig Præst og Munk, der du est ikke værdig at muge under; nu stinger din Skalk med Sterten; nu spijr din Stymper op det du haver udi Livet, og haver da længe haft, men dig væmmede ikke før nu, o. s. v. Den heftige Povel Kempe kalder Regentinden af Nederlandene, for hvis Forfølgelse han rigtignok var udsat, den allerblodigste Jesabel, og Erkebispen af Palermo den „forgyffteligh spøgelse", archidiabolus Panormitanus. Det maa have ligget i Tiden. I det mindste havde vore Landsmænd en Forgjænger i Luther, som de ikke forsømte at efterligne, om de end ikke kunde naa ham eller overgaa ham, hvilket var vanskeligt. Thi saa træffende Udtryk, som det, hvori han ligner Fyrsterne, disse „naadige Bødler", med „Snidder, med Orlov sagt, som ikke endnu ere blevne til Lus" hører der en usædvanlig Opfindsomhed og Kraft til at fordunkle.[1]

1) Om Reformatorernes Sprog findes der hist og her adskillige her benyttede Bemærkninger, som i Molbechs Program om Bibeloverf. om Christiern Pedersen S. 43. 47. 49. 51; Hans Mikkelsen S. 31; Frands Vormordsen S. 55. 59; Hans Tavsen S. 64 fgg. Samt: Dän. Bibl. 1, 135. 3, 82. Wøldike om Hans Tavsens fem Mosebøger i Vid. Selsk. Skr. 1, 9. Engelstoft, Paulus Eliæ S. 95. 152. 159. 429. 445 og mangfoldige Anførelser i Reform. et Cathol. Povel Kempes Brev hos Allen S. 398. Povel Eliesen udhæver som det synes i Begyndelsen af sin Formaning netop det ovenfor anførte Udtryk af Luther som

I grammatisk Henseende følger det af sig selv, at, skjøndt Forfatterne ikke tage det saa nøje med, at bruge forskjellige enstydige Former ved Siden af hinanden,[1] staar den grammatiske Udvikling dog i det hele paa det Trin, der tilhører denne Tid, og ingenlunde endnu falder sammen med den nærværende uden forsaavidt denne har bevaret gamle Levninger. Det gamle Kjøn er ofte bevaret.[2] Ejeformerne og Flertallet danne Overgangen fra den ældre Bøjning til den nyere;[3] den betingende Maade, selv i Datiden, er endnu almindelig;[4] Biordene ende paa e[5] o. s. fr.

---

et non plus ultra. Det er naturligvis derfor jeg har anført det; hvilket ogsaa Engelstoft allerede har (S. 486).

1) Som: leffuede og leffde; elskede og elste; lidde og led; øgen og ørn; smørge og smørje; dere og deris; stundum og stundem.

2) Som: denne menniske (ofte hos H. T.), thenne scrifft; Mennisken (Mennisket, Chr. P.) etc. Tempelen (Chr. P.); En banere (Chr. P.)

3) Som: legemens (Legemets), werdsens (Verdens), frihedsens (Frihedens), sielsens (Sjælens), hiertens (Hiertets), barnsens (Barnets), børnis (Børns), wenneris (Venners), sine unge (sine Unger), alle elemente, de land (Chr. P.) etc. Mange gode brøderss leffuid (Chr. P.) etc. Høffdinge og høffdinger (Chr. P.). Han geste (gjæstede, Chr. P.). Der hans brødre nu soge (saae) det. o. desl.

4) Da *hølle* de (vilde de holde); hwad *hulpe* det oss ath wii lenge leffuede; da *vaare* det fast bedre, ath man *gaffue* ith hwndred gyldene vdh til ath oplære en god cristen persone meth, at han *bleffue* en ret cristen mand (Chr. P. om Børn at holde til Skole). Læser thenne glosæ wdhen wild, liighe som hwn *koeme* ether indthet wedh (H. T.); thet *wore* bedhræ ath ald werden *forginghe* end een siell schulde forfaress, hwadh sighe saa manghe (H. T.); att dw *toge* deg henne til een hustru (H. T.); lige som nogen *stode* op emod siin næste, oc *sloe* hannom ihiel (H. T.). Om de *fiølde* y nogher krankhed (P. E.). Huad skader, om all verden *forlode* dig, och ingen læge hoss dig *bleffue*, Naar som Gud *bleffue* hoss dig (Om man maa fly for Døden) etc.

5) mectige stor pine (Chr. P.); dog ogsaa: ydmygelen och kerlige (Chr. P.); dylligen oc tolmodeligen (Om man maa fly for Døden).

18. Reformationens Fuldendelse. Peder Plade og hans Broder Niels Plade. Hans Siunesen. Rasmus Glad. Jon Tursen. Peder Tidemand. Anders Pedersen Barsbyl. Jakob Henrikssen. Niels Jensen Randrup. Christopher Sørensen Bjerg. Claus Jensen Foerd. Christian den Tredies Bibel.

I Slutningen af Reformationstiden virkede adskillige Mænd, der vel tildels fremtraadte tidligere, men hvis Skrifter mere sigtede til at fremme Reformationen, end til at fremkalde den. Den mærkeligste blandt disse Mænd er Peder Plade, Petrus Palladius (f. 1503, Skrifter 1538—1560, † 1560). Han er født i Ribe; hans Fader, Esbern Jensen, var en jævn Borgermand. Han gik i Skole i Ribe, derefter i Assens, hvor han gav en anden Pebling en dansk Hvid, for at lære ham, hvorledes han skulde gaa om i Byen at tigge Almisse, hvilket han dog snart kom efter. Derefter høres der ikke noget til ham, førend der berettes, at han var Skolemester (Rektor) i Odense (1527?) og afstod sit Embede til Mag. Frands Berg.[1] Hidtil havde han været Papist, og fandt sig vel faren dermed; men nu resignerede han, uden Tvivl af uimodstaaelig Lyst til at høre Luther og Melanchthon. En Borgemesterenke i Odense, Magdalene Michels, og hendes Søn, Knud Michelsen, understøttede ham med Rejsepenge. I Wittenberg blev han immatrikuleret den 3die September 1531, og opholdt sig der i en sex Aar. Melanchthon skal have forandret hans Tilnavn Plade til Palladius, hvilket gav Anledning til et Ordspil, som de latinske Digtere fra denne Tid ikke forsømte at anvende: de kalde ham Kirkens Palladium.[2] Og ikke uden

[1]) D. Mag. 1, 26.

[2]) Ogsaa Johannes Francisci har i sin Epigrammaton liber et Epigram til ham, hvori det hedder:

Quem merito celebrat docta de Pallade nomen
Namque est Palladiæ lausque decusque scholæ.

Grund. Han blev Magister i Wittenberg 1533 tilligemed Hans Svaning. Luther hørte han med en saadan Opmærksomhed, at han siden efter hans Foredrag kunde udgive: Enarrationes evangeliorum dominicalium, Vitteb. 1560. Med Melanchthon stemmede han overens i Anlæg og Karakter. Bugenhagen anbefalede ham i sine Breve til Kong Christian den Tredie som den dygtigste Mand til at fremme Reformationsværket i Danmark. Efter Kongens Ønske tog han derfor den theologiske Doctorgrad 1537;[1] og blev efter sin Hjemkomst i samme Aar (formodenlig fulgte han med Bugenhagen), kun 34 Aar gammel, Prof. i Theologien, og, tilligemed de andre Superintendenter, i September 1537, af Bugenhagen viet til Biskop, til Sællands første evangeliske Biskop. Som saadan havde han fuldt op at gjøre med at sætte Ordinansen i Værk, at visitere sit Stift, hvor alt skulde skabes ligesom fra ny af, og overhovedet at ordne Kirkevæsenet i begge Riger. Til denne kirkelige Virksomhed sigter derfor ogsaa en stor Del af hans Skrifter.

Sin første Visitats begyndte han allerede i Efteraaret 1537, og besøgte først Roeskilde, den papistiske Stad, som Bugenhagen kaldte den. Her prædikede han hver Dag i fjorten Dage med saa stort Bifald, at hele Byen, baade Raadet og Borgerne, strømmede til for at høre ham. Daglig holdt han derhos Forelæsninger paa Latin for over hundrede Tilhørere; deres Hensigt var vistnok Kannikernes Omvendelse.[2] Dernæst gik det ud paa at faa Helgen-

1) Bugenhagen skrev til Kongen fra Wittenberg dominica prima adventus (3 Dec.) sin Anbefaling af Petrus Danus. „Das Doctorat will bei hundert Gulden wegnehmen, mit den gradibus die dazu gehören. Vnd weil es geraten, das er noch ein Jahr hie bleibe oder auch etwas da vber (etc.). Schumacher, Gelehrt. Männ. Br. 1, 4—5.

2) Bugenhagen skriver til Kongen fra Copenhagen, midwochens nach

billederne ødelagte. Roeskilde Patron St. Lucius stod i Domkirken med sine tre Kroner, med en Bispestav i den venstre Haand og Sværdet i den højre. Lensmanden og Palladius lode denne Billedstøtte bringe ud af Kirken, hvor meget end Kannikerne paastode, at den hørte med til Kirkesmykkerne, som Kongen havde tilladt maatte blive i Kirken. Det hjalp ikke, men Bugenhagen bad Kongen give Kannikerne nogle Læs Brænde til Erstatning; St. Lucius, mente han, kunde nok gjøre Fyldest derfor i Kakkelovnen, hvis han ikke indvendig var hul.[1]

Overalt hvor Palladius kom frem, erfarede han, hvor uvidende og udannede Præsterne vare. Her maatte især virkes igjennem Modersmaalet. Allerede 1537 havde han oversat Luthers Catechismus: Den lidle Danske Catechismus.[2] Efterat have endt sin Visitats, udgav han 1538 Luthers Enchiridion: En Haandbog for Sognepræster.[3] Kirkeordinansen oversatte han paa Dansk, og det var denne hans Oversættelse, der paa Rigsdagen i Odense 1539 fik Lovskraft. Sproget deri var imidlertid ikke godt, hvorfor der blev foretaget nogle Forbedringer deri i den næste

Elisabeth 1537: Ich lies D. Petrum Palladium xiiij Tage zu Roschild, In der papistischen stad, da predigte er alle Tage, vnd Im lieff zu die gantze stad, dancken vnd loben Got, Radt vnd burger. Er las auch alle tage da eine lateinische lection, und hatte cxxv Zuhörer. — Wie es Im weiter In der Visitation an andern orten geht, kan E. M. wol mercken aus diesem eingelegten brieff, den ich vnversihens etwas makuliret habe auswendig mit meiner Federn. Got sei gelobt. (Gelehrt. Männ. Briefe.)

1) Der götz ist so gros vnd vermügen, das er sulch vnkost reichlich vnd reddelich wol bezahlen kan Im Kacheloffen, so er anders nicht inwendig hol ist. Bugenhagen til Kongen fra Copenhagen 1538 Innocentii. (Gelehrt. Männ. Br. 1, 14—19.)

2) Titel og Beskrivelse hos Mynster om Udgaverne af Luthers lille Catech. 2 Udg. S. 14.

3) Ligeledes hos Mynster, sst. S. 20.

Udgave 1542.[1] Men der vare mange Præster, der ikke kunde forstaa Ordinansens Bestemmelser, skjøndt de vare tydelige nok; derfor udgav han som en Art Supplement til den en Anvisning for Præsterne.[2] Ligeledes gav han senere en Anvisning for Provsterne,[3] hvilken Langebek anseer for et Uddrag af hans endnu ikke fuldendte Visitatsbog. Denne, Palladii Visitatsbog, har aldrig været trykt; Langebek ejede et gammelt, maaskee dengang det eneste, Exemplar, deraf;[4] nu er der næppe mere deraf tilbage, end det haandskrevne Uddrag, som Biskop Harboe har gjort deraf paa Tysk!, og som Palladii Levnetsbeskriver Heiberg har benyttet. Endelig forfattede Palladius den bekjendte Alterbog, Meydeborgk 1555 og meget oftere, samt Lidelseshistorien, Kbh. 1556, hvori den egenlige Lidelseshistorie er den, der endnu bruges;[5] lutter Skrifter, som det vedkommer en ganske anden Kreds nøjere at drøfte.

Ligesom disse og flere af Palladii latinske Skrifter havde Hensyn til Kirken og Præsterne, forfattede han adskillige andre, for at fremme Andagt og Gudsfrygt. Hertil hører

---

1) Grams Fortale til Krag S. 139—140.

2) Een liden oc nyttelig bog. Om lønligt scriftemaal. Om obenbare Penitentz for obenbare synder. Huorledes mand skal handle Sacramentet hoss de syuge. Meth nogre andre nyttelige articke. Oc Om Jordeferd. Kiøbnehaffn M. D. xxxviii. — Prentet i Kiøbenhaffn, af Hans Vingaard, den xxiiij dag Septemb. Aar etc. 1538. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Fortalen er aftrykt hos Heiberg, Hist. Fremst. af Skriftemaalets Indførelse, i Scharling og Engelstofts Theol. Tidsskr. 4, 118.

3) En Tractat om de Stycker mestendelen som Guds salige Ord skal holdis ved Mact met, aff Guds Naade oc Miskund. Til Prosterne in Synodo Roschildensi. Prented i Kiøbenhaffn Torsdagen i Pintz Vge 1553. (Exemplar paa Universitetsbibl. Optrykt i D. Mag. 3, 54.)

4) D. Mag. 3, 55.

5) Heiberg i Palladii Levnet, S. 65.

især Oversættelsen af Luthers Bedebog: En ret enfoldig Bedebog, Magdeborg 1541.[1]

Han tilegnede Magdalene Michels og hendes Søn Knud Michelsen den som en Taksigelse for deres Velgjerninger. Den første var uden Tvivl Enke efter den Borgemester i Odense, Michel Pedersen, som Christian den Anden tog ind hos 1517, da han vilde tale med sin Fru Moder, som holdt Hus der i Byen udi St. Klare Kloster (Hvitfeld i Christian den Andens Hist. 4. S. 64). Palladius siger i Tilegnelsen:

KJere venner, sender ieg eder, denne lille bedebog, som ieg haffuer vdsæt aff tyske oc latine paa Danske, for en føyge skenck oc gaffue, til en tacknemmeligheds bekendelse, for edre mangfoldelige velgerninger, som y meg altid bewijst haffuer, dog besynderlige vden lands, ij det at ij lode bekoste Mine studia oc lærdom, vti bogelige konster, oc vti den hellige scrifft, Gud till loff oc ære, oc den hellige Kircke till opbyggelse, huilcket ieg vill, oc trolige forarbeyde paa, met Guds hielp, indtill min døde dag, at eders vmage oc bekostning, icke skall være giort forgeffues. — Screffuet vti Kiøbmenhaffn S. Morthensdag Aar etc. M. D. XL.

En daglig Bekjendelse, Bøn og Taksigelse. Kbh. 1551. indeholder dels en daglig Bekjendelse eller Bøn, dels en daglig Takkebøn.[2]

Ligeledes hører hertil hans Oversættelse af Viti Theodori Nogle Sprog af den hellige Skrift, Kbh. 1550,[3] tilegnet Fru

---

1) En ret enfoldig Bedebog oc maade, huorledes mand skal rettelige giøre sin bøn, som screff for sin gode Ven D. Mort. Luth. fordansket af D. Pet. Pall. — Trykt i Magdeborg hoss Hanss Walther M. D. XLI. (To Exemplarer paa Kongens Bibl. hvori Titelen mangler; en senere Udgave uden Aar.)

2) En daglig oc personlig Bekendelse, Bøn oc Tackſigelse, til Gud, skenckt Københaffns Indbyggere, til Nyt Aars gaffue. Pet. Palla. 1551. — Prenteð i den Kongelige Stad Københaffn hos Hans Wingaard, i det ny Kloster stræde, Aar effter Guds byrd M D L I. (Syv Blade. Exemplar paa Kongens Bibl. blandt Rørdams Gave).

3) Nogne deylige Sprock, Aff den Hellige Scrifft, for en bedrøffuit samwittighed, beskickede alle Christne til trøst, aff Vito Theodoro, oc fordanskede aff D. Petro Palladio. 1550. — Prentet i den

Berete Gøye, thi den lille Tyske Bog laante han af hendes Hosbonde Herluff Trolle, og sender hende nu Oversættelsen til Nyt Aars Gave, „som it ædelt Liggende fæ, der dog icke skal skiulis i kister oc skrin, men vddelis til Guds vdualde. Thi det er tilhobe sancket aff det Ny oc Gamle Testamente, til at trøste bedrøffuede Hierter i fristelsens tid, som tit oc offte er behoff, Fordi at Satan icke vil lade Guds vdualde vere met fred, i denne iammer dal."

En mere bestemt Tidsanledning har han haft til En Undervisning om Troens Frugt, Kbh. 1553,[1] som er tilegnet Rentemester Eskil Oxe. Thi han udgav denne liden Undervisning om Fred og Enighed at holde med sin Næste til at bruges mod det, som Satan, alle Christnes Modstander, haver allerede begyndt med Kiv og Trætte, med Klammer og Bulder udi nogle Kjøbstæder, „besynderlige her i Sjæland." Han giver en Christen tolv Sager at betænke, naar han er fortørnet af sin Næste, belægget naturligvis sine Ord med Skriftsteder, og ender med en udførlig, meget indtrængende og veltalende Paamindelse.

Oversættelse af Nogle mærkelige Bønner, oftere oplagt,[2] tilegnede Frue Eline Gøye paa Skjoldenis, Salig Her Moritz Olsens Ridders effterleffuerske. Det er „tredue smaa Bøner, huilcke" han „uddrog aff tho lange Latins Bøner, som en lerd oc from Christen mand aff Valland, ved naffn Bernardinus Ochinus aff Senis, wdi Papisteri, giorde oc bad." Tilegnelsen er Screffuit i Kiøbenhaffn, Palme Søndag, 1551.

Kongelige stad Kiøbenhaffn aff Hans Vingaard, Aar M. D. L. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

1) En vnderuisning aff den hellige Scrifft, Om denne Troens fruct som kaldis Mildhed eller Sactmodighed. Peder Palladius. Matth. v. Salige ere de Sactmodige, Thi de skulle beside Jorden. M. D. Liii. Tilegnelsen er Screffuit i Københaffn den Søndag nest faar S. Mortens dag Guds Aar M. D. L III (Sexten Blade. To Exemplarer paa Kongens Bibl. det ene defekt, det andet er Rørdams Gave).

2) Nogle merckelige Bøner wdi denne Verdens modgong oc elendighed, at indfalde Hart til Gud met, besynderlige naar det vil gielde for aluore wdi Kaarsfit. Fordansket aff Doct. Peder Palladius. Lybeck. (Exemplar paa Kongens Bibl. Defekt i Slutningen. Fuldstændig sst. Lybek 1558. Rostock 1572).

Uddrag af **Melanchthons Loci communes**, Kbh. 1561.[1]

Og endelig kan hertil henføres **Nogle Christi Navne**, 1556. fol.,[2] der giver en Forestilling om deslige Nytaarsgaver, som vore adelige Damer nu vilde kaste Vrag paa. Det er de Navne, hvorunder Frelseren forekommer, med tilføjede Bibelsteder, stillede i to Kolonner paa den ene Side af et stort Folioblad, formodenlig bestemt til at kunne ophænges paa Væggen; f. Ex.

Jesus eller Frelsermand. Matth. i. Act. iiii. Phil. ii — Den siuohnet sten. Zach. iii. o. s. v.

Af mere dogmatisk-exegetisk Indhold ere:

Oversættelse af **Savonarolæ Udlæggelse af den 51 Psalme**, 1551.[3] Tilegnelsen Screffuit i Kiøbenhaffn paa Sancti Michaelis dag, Aar M. D. LI, er til Borchart van Bohnelberg, Høffuitzmand paa Solthe, hvis Frue, Fru Margarete, han tillige hilser. Derk angives Anledningen til Oversættelsen saaledes: „ieg loed mig gerne beuege der til, den tid Erlig oc Vellerd Mand Her Seuren Persen, Sogneprest oc Prouisten i Nestued, bar mig eders Bog, som i haffde ladet vdscriffue samme Psalme wdi paa Tydske, oc gaff mig eders vilie oc begering til kende, at i saae gerne, at denne Psalme bleff vdset paa Danske.“ Desuden havde mange andre af Adelen begjeret det samme: „Fru Anne Globs begerede

---

1) Ith Allmindeligt Scrifftemaal och bekendelse, vdi vor Herris Hellige Budord. Vdset paa Danske, vdaff Philippi Melanchthonis Herlige oc merckelige Bog, som kallis Loci communes Theologici. Met en daglig oc personlig bekiendelse for Gud. Pet. Pall. Kiøbenhaffn 1561. — Prentet i Kiøbenhaffn, aff Lauritz Benedict. Vdi det Ny Closter stræde 1561. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

2) Nogle Vor Herris Jesu Christi Hellige oc salige Naffn oc Titeler, aff den hellige scrifft, alle Christne meget trøstelige, tilsammen screffne oc skenckte Erlig oc Velbyrdig Quinde, Frue Pernille Oxe, oc hendis kære Søstre, til Nyt aars gaffue Aar M. D. LVI. in folio patenti. (Exemplar paa Kongens Bibl.).

3) Den ældste Udgave har jeg ikke seet; men paa Kongens Bibl. findes en senere: Den lj. Psalme, Miserere mei Deus, Christelige vdlagt aff Hieronimo Sauonarola, Oc fordansket aff D. Petro Palladio, alle fromme Christne, til trøst oc husualelse. 1562. — Prentit i Magdeborg, hoff Ambrosio Kyrchner. M. D. LXII.

(det) storlig aff min Broder Mester Niels Palladius, at hand vilde vdsette samme Psalme paa Danske, oc icke end heller saa megit for hendis skyld, effterdi hun forstaar oc saa vel Thydske tunge maal, som for mange andre, dem til trøst." „Der til met for Psalmens skyld i sig selff, Thi det er en aff de siu Psalmer, som haffuer veret i stor vanbrug vnder Paffuens Vildfarelse, oc i it dageligt mundklammer, icke alenişte hoss alle Prestmend oc Closter Folck, men oc saa hoss dem, som haffde de smaa viielser oc den lille plet i Hoffuedet, Thi at de vaare oc saa forplictede oc forbundne til en daglige siu Psalmes lesning, dog met ingen fruct, foruden anden vanbrug de vaare wdi, saa at mand sette en siu Psalmers lesning mod en dødelig Synd, som vaar bedreffuit, at den skulde der met vere affslet, vor HErris JEsu Christi wskyldige Død oc pine til en bespaattelse (etc.)

Phil. Melanchthons Traktat om de Dødes Opstandelse, Kbh. 1555,[1] tilegnet Erick Bøllie til Turebh, som en Trøst efter hans salig Hustru Fru Sophies Henfærd. Københaffn Søndag Oculi 1555. Derhos er tilføjet: Petrus Palladius til den Christen Lessere; dernæst En ret vey igennem vor Herris Christi opstandelses Histori befattit i tolff samtaler (efter Evangeliet), samt Oversættelse af det 15 Kap. af 1 Brev til Korintherne.

Vigtigere med Hensyn til Indhold og Sprog ere: Prædikener over S. Peders Skib. Kbh. 1554.[2] og Forklarelsen paa Thabor. Kbh. 1555.[3] Det sidste Skrift

---

[1]) En merckelig Tractat, om de dødis opstandelse, oc om det euige liff. Philip: Melancth: Fordanskt aff D: Petro Palladio. M D L V. — Prentet i Københaffn Aar M. D. L. V. — Senere udgivet af Jens Søffrensøn Nør=Nissom, Boghandler i Roeskild. Kbh. 1638. (Exemplarer paa Kongens Bibl.)

[2]) En Nøttelig bog om S: Peders Skib, det er, om den Hellige og Christelige Kircke, predicket i Københaffn vdaff D. Pet. Pall. Apoc. XVIII. Den Romske Babylon er falden. M. D. Liiii. — Prented i Københaffn. Guds Aar. M. D Liiii. Bogen er dediceret til Herluf Trolle. (Exemplar paa Universitetsbibl., og paa Kongens Bibl. findes tillige den senere Udgave: Prentet i Helsingør Aff Peder Huæn M. DC. xv.

[3]) Den Offuermaade Herlige Historie, om vor Herris Jesu Christi

er sexten Prædikener eller rettere Homilier over Forklarelsen. Det første derimod er ikke egenlig Prædikener, men en underholdende kirkehistorisk Betragtning over Kirkens Skjæbne, hvori Lignelsen om Kirken som et Skib bestandig vedligeholdes. Dette St. Peders Skib have Papisterne tilegnet sig; „men ingen maa tage sig det til, som hører den menige Mand til; St. Peders Skib er den hele Christenheds; derfor har den Romerske Kirke ikke den Magt, at tage sig samme Skib til, fordi det har været deres nogle hundrede Aar, ikke anderledes end under nogle Sørøvere". I disse Skriftets Ord ligger Tankegangen deri. Det viser i flere Afdelinger, hvorledes Forsynet har vaaget over Kirken. I Afsnittet om Pavedømmet fremstilles, hvorledes alle Hovedlærdomme ere blevne forvanskede, men atter ved Luther rensede. Det slutter med en kort Summa paa vor Salighedslærdom og en Efterskrift.

De foregaaende Skrifter have viist os Palladius i hans kirkelige Virksomhed; og mange ville endnu i dem kunne finde, ikke blot Oplysning om Troens Tilstand og Opbyggelse, men tillige paa mere end eet Sted Næring for Aand og Hjerte. Der gives endnu en anden Række af Skrifter, der maaskee for vor Tid have en mere særlig Interesse, deels i historisk Henseende, deels fordi de oplyse os om Tidens Nød og Brøst og give mærkelige Bidrag til Sædernes Historie.

Pesten begyndte stærkt at rase i Sommeren 1553. Den havde allerede i Kjøbenhavn bortrevet vel et Tusende Mennesker, og udbredte sig i Skaane og andenstedes, da den legemlige og aandelige Læge forenede sig for at møde den. Peder

ærefulde forklarelse paa Thabor bierg, Predicket oc vdlagt aff Docter Petro Palladio. — Prentet i Københaffn 1555. Bogen er tilegnet Peder Gaatske, Lensmand paa Kjøbenhavns Slot St. Michelsdag 1554. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

Capiten overtog det første, Peder Palladius det andet Hverv, og der udkom saaledes det allerede foran (S. 87-88) berørte Skrift: **Præservativ mod Pestelents**, Kbh. 1553.[1] Ligesom Capitanei Skrift, som vi allerede have seet, indeholder de legemlige Lægemidler, saa meddeler naturligvis Palladius de aandelige; og Kvintessensen af dem, kan man tænke, er Skriftsteder.

Der findes dog i dette Skrift flere mærkelige Ting, som følgende Uddrag vil vise:

Fortalen nævner Borgemesterne, som Bogen er tilegnet: Pouild Hanssen, Oloff Ipsen, Mattis Clausen, Peder Jensen. (Altsaa fire foruden Raadet). I Slutningen, Bladet Liii, omtales Raadmand her i Københaffn Frantz Ibsen och hans kære hustru Anne Ambrosius salige met Gud, døde i disse dage.

Fortalen omtaler, hvorledes Pesten havde indtil denne Dag bortrevet vel et Tusende; og hvor ringe hans Haab var om Lindring, vise følgende Udtryk: „at det er til fare, at det vil icke slyckis her inden Portene, alligeuel at wi Hulde tre bede dage, at affbede Guds vrede oc Riiss, end ocsaa andre til ith gaat exempel oc efftersiun, at de skulde gøre lige saa, naar de haffue det behoff, Det hielper io noget, oc Gud vil Bønhøre oss oc giffue oss ænten det wi bede om eller oc det som bedre er."

Hvorledes Ligegyldighed for Livet og Drukkenskab havde taget Overhaand, udtrykker han med de Ord: „Den frimodighed pleger mand aff gammel tid, at spaatte met dette Ordspraack, Leb ich saa pip ich, leb ich nicht, saa pip ich nicht." (Bladet Liiii.) Saaledes som vi see Skildringen af hele denne Slægt for os, var den nedsænkt i aandelig Sløvhed; ja hvor mange Bibelsteder han end opregner for dem: „De bliffue alligeuel de samme som de ere, som

---

[1]) En Praeseruatiue oc foruaring mod Pestelentze screffuit aff Doctore Petro Capitanio, til Københaffns indbyggere.

Och der hoff for en indgong oc beslut, en Aandelig Recept, oc Præseruatiue, som Doct: Petrus Palladius haffuer tilhobe screffuit aff den Hellige scrifft, mod Pestelentze. M. D. Liii. — Prentet i Københaffn. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

du maat see paa Sisse Monsis, paa hendis søster Karene Rasmusis, oc paa andre deris anhengere, som inted stode effter Gudz ord."

Hans Hovedformaal er at bekjæmpe Ligegyldigheden mod Pestilensen, og at vække og befæste den Grundtanke, at det er en Guds Straf. Som Yttringer af denne Ligegyldighed anfører han:

„Pestelentze er ekon en børnedød, Jeg døer icke i børne død.

Det er ekon glæde met børn, at de dø hen, de fare vel, her fødis flere til igen, Her Christnis oc Døbis saa mange huer Søndag i alle Sognekircker.

Der skulle io nogle dø, Verden er fuld met folck.

Lad gaa, dør ieg i aar, saa dør ieg icke at aare, Der døer ingen vden de ere feye.

At Gud tager børn oc Fattigfolck aff Verden, der gør hand vel vdi, Der er alt formange till aff dem.

Item Det vaar en almisse død naar man hør en fattig vere død.

Item lad dø, saa faa vi god tid her ere for mange folck til.

Item, naar som et Barn døer, sige de, ieg vil giffue ith andet for siælen.

Ja, somme tøre bande deris børn met Helsoet oc Pestelentze, i halss oc liff etc.

Item, Saa dristige ere mange at der graffuis aldrige en graff, at de gaa ey til oc koge ned i huer Graff, oc staa oc henge offuer dem, som graffue.

Dissligest naar mand haffuer lagt Liget ned, da staar det alt fult met Folck oc koger ned paa Liget.

Ja de lede oc bære deris børn ind til dem som ere befengde, paa det, at de kunde ocsaa faa deris deel.

De findis end ocsaa, som bande alle dem, som vnddrage sig fra Pestelentze, Oc rose der aff, at de taare bliffue til stede, oc mene at de ville der faare dø som Christne mend, oc fordømme der offuer alle dem som ikke ere til stede, i Pestelentzis tid, ath følge effter huert lig etc.

Mange andre løse noder oc facter i ord oc gerning, som er dog alt sammen sagt oc giort, vnder det tæcke, som Dieffuelen holder for deris øyen, at de skulle icke kunde see, huad Pestelentze er for en ting, at de skulle icke komme til en ret aluorlig Penitentz etc. At det skulde vere it riiss oc straff aff Gud offuer oss, for vore Synder,

det kunde de icke tencke, ellers vaare de icke saadanne huercken i ord eller Gerning, som de ere."

Det kunde vel gjøres nødig, vedbliver han derpaa, at svare særdeles til hver deres Ord, Spot og Vidunder, men da det vil blive for langt, saa vil han kortelig stoppe Munden til paa dem med visse og klare navnkundige Steder af den hellige Skrift. Og det gjør han da. Ja, han oplyser end videre Guds Fremgangsmaade heri med ret artige Lignelser.

Heraf ville vi dog kun udhæve det Sted, hvor han viser dem Pestelensen som en Straf for deres Synder:

Disse andre Pestelentzes foractere de vide icke ath Satan som visiterer, Guds børn faar først tilladelse aff Gud, at sla Fæ oc Faar ihiel, oc at sla Børn ihiel før end hand faar loff ath tage fat paa de gamle, som det gick met S: Job, Oc ath Gud bruger den samme kaanst met sine, som hine løue Temmere bruge met Leuuerne de hustruge en liden Hund eller hualp, faar Løuens øyen, der aff bliffuer hun saa forferdet oc redt, at hun staar oc beffuer oc skeluer, oc frycter at hun skal faa met, Saa slar Gud vore Børn faar vore øyen, ath wi gamle Leuer oc bryde basser, hyglere, Trold folck, Aagerfolck, Kornpuger, Voldzmend, Horfolck, Gerige oc Hoffmodige stympere Gudz ords forfølgere oc foractere eller huad wgudelighed wi haffue faar hender, skulle forskreckis der aff och rette oss, ath Vermen aff Pestelentze, Suerdet, Hunger och Dyrtid skal icke øses paa oss, naar vaare wskyldige Børn ere tagne aff dage faar vor skyld. [Hvilken Gud!]

Blandt Tidens Laster maa Aager have været en af de herskende; thi ikke blot udgav Palladius en Bog derimod, Rostock 1553;[1] men efter at have raadført sig med de Højlærde, udgav Christian den Tredie en Forordning derimod i Recessen af 1557.[2]

---

1) De merckeligste Steder i den Hellige Scrifft som forbiude og fordøme Den formaledidede Aager, tilsammen dragen aff Doctor Peder Palladio. Trycht i Rostock aff Ludouich Dietz. M. D. LIII. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

2) Hos Krag, 2, 270.

Denne lille Bog indeholder dog kun Skriftsteder med nogle Bemærkninger af Palladius, Luther og Oecolampadius. Det eneste mærkelige jeg har fundet deri, er følgende Sted: „Men huor almindelige det er nu met Aager oc saa iblant Bønder, Ja iblant Tieneste Teund oc Staader, saa vel som iblant Edel Folck och Borgere, fram for det vaar for Tredive Aar siden, der mand neppelige skulde finde en Herremand i dette helle Rige som waar berhetet for Aager, oc der den ganske Riber By viste icke vden aff den ene Morthen Aagerkarl at sige, som haffde det veder Naffn der aff. Hues Børn haffue siden flacket oc faret omkring i vsel maade, Det skulle io Griffene gielde etc."

Langt vigtigere Bidrag til Tidens Skildring yder en lille Bog, der kan tjene som Indledning til den Overtros- eller Djævelskabs-Literatur, der i det næste Tidsrum bliver saa frugtbar: Undervisning om de Besatte 1547 (trykt i D. Mag. 3, 89), oversat paa Islandsk 1560. Vi føres herved ind i en uhyggelig Kreds, hvis Forbindelse med Troen det tilkommer en Theolog at udvikle.

Denne Undervisning opstiller først som Grund-Sætning: Diefflen gaar om som en skrydendis Løffue, oc søger epther huem hand kand opsluge. Derefter viser Fortalen dens Anledning, at mange havde begjeret af ham, at han paa Embedsvegne maatte tillade dem at opsøge en Troldmanere, hvilket dog ikke maatte skee med mindre Provsten i Herredet først saae og læste de Ord, han vilde bruge; mange gode Præstemænd vidste ikke ret Besked. Derpaa meddeler Bogen, hvorpaa man kan kjende de Besatte, Aarsagen, hvorfor de blive det, og Fremgangsmaaden ved deres Behandling.

Der udtaler sig, ret beseet, i dette Skrift en besynderlig Vemod over et Onde, som man dog ikke altid torde fordømme og intet Middel vidste imod.

Hvorledes man kan kjende de Besatte, fremstilles saaledes (Retskrivningen tilhører en senere Affkriver, hvorfor adskillige overflødige Bogstaver her ere bortkastede):

„Der er mange Guds Plager til offuer syndige Menniske, som synis icke andet for Folk, end at de ere besette, oc ere dog icke, derfor kand mand først forfare met den Siuge, oc bede hannum lese op sine Budord, Troen, oc Fader wor, oc bekiende sin Tro. Hues

hand [den Forrykte!] kand det giøre, da er det et Tegen, at hand er icke besett, thi den Onde maa icke det lide, ja tør wel strax wrenge hans Mund op til bode hans Ørne, oc komme hans Øgene til at staa obne, som en brendendis Ild, oc komme hannum til att skrole, at de maa høre hannum en heel By egennem, som det gik den fattige Hans Skram vti Farendeløsse hos Ringstedt, dend Tid ieg bad hannum læse, oc den Tid wy fulde ind oc bad for hannum. Det er wel en stor Plage at were besett, dog skal mand regne det for en suare Siugdom, som den Fallensoett eller spedalske Siuge, oc saadanne andre, som er oc Plager for Synden, oc icke grue for dem, som ere besette, mere end som for andre Plager, fordi, dersom den Onde giffuer sig tilkiende vdi Øgne, Næse oc Mund paa Folck, det er icke saa farligt, som det er met dem, vti hues Hiarter hand boer lønlig wid Synd oc Ondskaff" (etc.)

Det Spørgsmaal kommer ogsaa under Betragtning, om det er tilladt at tale Hebraisk til Djævelen; det forbydes ikke, at sige naar man selv forstaar det. Og noget papistisk har vel endnu hængt ved; i det mindste hedder det:

„In Vitis Patrum skriffues, at en Eremit saae nogle vnge Drenge løbe tilsamen at lege, al den Stund de forligtis wel, da saae hand en degle Hob huide kledde Børn hos dem, det haffuer werit deris gode Engler, Men strax de begyndte att sendis, bandis oc slaaes, da saae hand, att de huide kledde Børn flydde fra dem, oc der komme nogre suorte Suiin, oc laa oc welte sig hos dem, det haffuer weret de slemme onde Aander."

Endelig have vi af Palladius tre Skrifter imod Sværgen, Drukkenskab og Overdaad i Klæder, der noksom vise os dem som Tidens Skjødesynder; nemlig En Formaning om den leppede og forklubede Hosedjævel, Kbh. 1556. 4. Om den store Gudsbespottelse med Sværgen og Banden, Kbh. 1557. 4. Drukkenskabs Aflysning, Kbh. 1559. (af nogle tillagt Niels Palladius.)

Fortalen til Skriftet mod Sværgen og Banden[1] har mere end literærhistorisk Interesse, hvilket følgende Uddrag vil vise:

[1]) Om den store Guds Bespaattelse, met Suæren oc Banden. — Prentet i Københaffn Anno 1557. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.

Denne lille Bog indeholder dog kun Skriftsteder med nogle Bemærkninger af Palladius, Luther og Oecolampadius. Det eneste mærkelige jeg har fundet deri, er følgende Sted: „Men huor almindelige det er nu met Aager oc saa iblant Bønder, Ja iblant Tieneste Teund oc Staader, saa vel som iblant Edel Folck och Borgere, fram for det vaar for Tredive Aar siden, der mand neppelige skulde finde en Herremand i dette helle Rige som waar berycetet for Aager, oc der den ganske Riber By viste icke vden aff den ene Morthen Aagerkarl at sige, som haffde det veder Naffn der aff. Hues Børn haffue siden flacket oc faret omkring i vsel maade, Det skulle io Grissene gielde etc."

Langt vigtigere Bidrag til Tidens Skildring yder en lille Bog, der kan tjene som Indledning til den Overtros- eller Djævelskabs-Literatur, der i det næste Tidsrum bliver saa frugtbar: Undervisning om de Besatte 1547 (trykt i D. Mag. 3, 89), oversat paa Islandsk 1560. Vi føres herved ind i en uhyggelig Kreds, hvis Forbindelse med Troen det tilkommer en Theolog at udvikle.

Denne Undervisning opstiller først som Grund-Sætning: Diefflen gaar om som en skrydendis Løffue, oc søger epther huem hand kand opsluge. Derefter viser Fortalen dens Anledning, at mange havde begjeret af ham, at han paa Embedsvegne maatte tillade dem at opsøge en Troldmanere, hvilket dog ikke maatte skee med mindre Provsten i Herredet først saae og læste de Ord, han vilde bruge; mange gode Præstemænd vidste ikke ret Besked. Derpaa meddeler Bogen, hvorpaa man kan kjende de Besatte, Aarsagen, hvorfor de blive det, og Fremgangsmaaden ved deres Behandling.

Der udtaler sig, ret beseet, i dette Skrift en besynderlig Vemod over et Onde, som man dog ikke altid torde fordømme og intet Middel vidste imod.

Hvorledes man kan kjende de Besatte, fremstilles saaledes (Retskrivningen tilhører en senere Afskriver, hvorfor adskillige overflødige Bogstaver her ere bortkastede):

„Der er mange Guds Plager til offuer syndige Menniske, som synis icke andet for Folk, end at de ere besette, oc ere dog icke, derfor kand mand først forfare met den Siuge, oc bede hannum lese op sine Budord, Troen, oc Fader wor, oc bekiende sin Tro. Hues

hand [den Forrykte!] kand det giøre, da er det et Tegen, at hand er icke besett, thi den Onde maa icke det lide, ja tør wel strax wrenge hans Mund op til bode hans Ørne, oc komme hans Øgene til at staa obne, som en brendendis Ild, oc komme hannum til att skrole, at de maa høre hannum en heel By egennem, som det gik den fattige Hans Skram vti Farendeløsse hos Ringstedt, dend Tid ieg bad hannum læse, oc den Tid wy fulde ind oc bad for hannum. Det er wel en stor Plage at were besett, dog skal mand regne det for en suare Siugdom, som den Fallensoett eller spedalske Siuge, oc saadanne andre, som er oc Plager for Synden, oc icke grue for dem, som ere besette, mere end som for andre Plager, fordi, dersom den Onde giffuer sig tilkiende vdi Øgne, Næse oc Mund paa Folck, det er icke saa farligt, som det er met dem, vti hues Hiarter hand boer lønlig wid Synd oc Ondskaff" (etc.)

Det Spørgsmaal kommer ogsaa under Betragtning, om det er tilladt at tale Hebraisk til Djævelen; det forbydes ikke, at sige naar man selv forstaar det. Og noget papistisk har vel endnu hængt ved; i det mindste hedder det:

„In Vitis Patrum skriffues, at en Eremit saae nogle vnge Drenge løbe tilsamen at lege, al den Stund de forligtis wel, da saae hand en degle Hob huide kledde Børn hos dem, det haffuer werit deris gode Engler, Men strax de begyndte att sendis, bandis oc slaaes, da saae hand, att de huide kledde Børn flydde fra dem, oc der komme nogre suorte Suiin, oc laa oc welte sig hos dem, det haffuer weret de slemme onde Aander."

Endelig have vi af Palladius tre Skrifter imod Sværgen, Drukkenskab og Overdaad i Klæder, der noksom vise os dem som Tidens Skjødesynder; nemlig En Formaning om den leppede og forklubede Hosedjævel, Kbh. 1556. 4. Om den store Gudsbespottelse med Sværgen og Banden, Kbh. 1557. 4. Drukkenskabs Afflysning, Kbh. 1559. (af nogle tillagt Niels Palladius.)

Fortalen til Skriftet mod Sværgen og Banden[1] har mere end literærhistorisk Interesse, hvilket følgende Uddrag vil vise:

[1]) Om den store Guds Bespaattelse, met Sucæren oc Banden. — Prentet i Københaffn Anno 1557. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl.

„Gud giffue ath det maatte ellers være velsted, at her gaar saa mange smaa bøger vd paa Danske, icke alenište de som staa i den hellige Scrifft, som Kong Dauidz Psaltere, Kong Salomons Ordsprog, Jesus Syrach etc. Men ocsaa andre som ere vdspundne oc vddragne aff samme hellige Scrifft, mod allehonde store synder, som nu ere gengse hoss den menige mand, oc saa almindelige, lige som det vaare kaastelige Dygder oc velgerninger, i dette klare Euangelii liuss, som mod det formaledide Ager, mod den forbandede Druckenskab etc. Oc nu her mod den skendige Guds bespaatelse, met Suæren oc banden. — Oc paa det, at inted skulde forsømmis, til at affpredicke och affuende, den offuermaade formaledidet Suæren oc banden, lod ieg denne Bog vdgaa i trende maade, paa det at naar Rebet er tresnod da holder det snareste. — Tre smaa Bøger sagde Jeg, ere nu nylige vdgongne mod Suæren oc Banden, Den første er it Quatern paa Latine, tilskreffuit, aff Øffrigheds befalning, det gandske Klerckeri, som er vdi Predicke Embedit, at affpredicke samme suare Guds Bespaattelse och fortørnelse, saa megit som dem mueligt kand være. Det andet Quatern vdsæt aff Latine paa Danske, er skreffuit til Almus faalck, at ingen skal kunde brede sig vild der om, at de io faa baadė at høre oc læse, det som dem skal icke behage vel, vden, de rette oc bedre sig. Den tredie er nu denne Bog som de andre tho ere vddragne aff, den skal være Øffrigheden oc al deris Hoffsinder oc Hofftienere tilscreffuit, skenckt oc giffuit til en paamindelse oc vnderuisning, i dette ny Aar, effterdi det gamle er bortte, met mange gruselige och store Synder, alligeuel at straffen oc regenskabet staar end nu tilbage, suart oc grumt nock, huo sig icke vil rette oc bedre." — — Efter at have omtalt, at Docter Andreas Musculus har skenkt denne Bog paa Tydske en frommer ædel Krigsmand, og henviist til saadanne Ældre, vedbliver han: „och andre, huilcke vort Herrefaalck och Hoffaalck skulde io gerne see sig i Spegel vdi, effterfølge deris Exempel, oc købe dem den danske Bibel, oc andre Bøger, nyttelige oc gode, smaa oc store, som vdgaã nu i denne sidste tid, dem til it Vidnißbyrd, enten at staa faar Guds Domstol, eller at falde, Gud være loffuit, at det er icke Hanss skyld

i Midten defekt). Ogsaa aftrykt i Skriftet: Om Guds hellige Naffns forfængelige vanbrug oc foragtelse. Kbh. 1624.

her oppe i Himmelen, som skal tillade saadant, oc ey helder deris, som skal det bære faar, Men skylden skal findis hoss dem, som det icke ville annamme, Thi huad helder wi siunge glædelige eller grædelige faar dem, da skicke de dem inted der effter huercken met glæde eller sorrig, men ere som hine onde oc wbærige Børn, der forælderne kunde ingen vey komme met, der som de staa end met Riset offuer Hoffuedet paa dem, Ere wi icke nock truede met Guds Riss, wtidelige Torden oc Liunild, i fiord paa nytaars afften, och met andre tegn strax i Jule helligedage, siden met Comet, Item Solens oc Maanens formørckelse, met dyrtid och anden wlycke her paa Jorden, som wi haffue, och mere wi faa, om wi icke rette oc bedre oss, besynderlige i disse fire vnderlige efftersølgendis Aaringe, som nu tilstunde om huilcke er aff gammel tid propheterit, och besynderlige om det fierde, i saa maade. Anno sexagesimo caueat sibi omnis Homo, det er, paa det trediesinde tiuffuende Aar skal huert Menniske paa Jorden vogte och vare sig. Saadant maa mand frøcte sig faare, Thi Synden føder saadant aff sig, och drager straffen effter sig, som en Hund, der haffuer brudit sig løss, drager Lencken effter sig.

Huo er den der veed icke her i Danmarck, at alle Sogneprester, skulle tho gange om Aarit i det alder minste bandsette, effter Kongens Ordinantz, som er, den Søndag nest faare Jul, oc den Søndag nest faare Paaske, da skal hand vare alle dem at, som icke mue gaa til Sacrament, som ere icke aleniste Mandrabere, Horefaalck, skørleffnis faalck, Bolere faalck, Item Slemmere och demmere, Løgnere etc. men ocsaa Bandere oc Suærere, som forstaas ocsaa vnder det ord Skendegeste.

Thi huor kand den Hellig Aands naade være vdi det Hierte, som saa mange skaacker (Gud beuare oss) flyffue vdaff hanss hals, sin fattige Neste til onde, Gud giffue du faar etc. Gud beuare oss, siger ieg end en tid, Haffuer du saa mange aff de onde, at giffue bort, Huilcken hob maa der da være inde igen, som du haffuer at fare met oc der siden fare hen met dig, til Helffuedis affgrund, din Tunge er er liden Lem. (som tilforn er sagt) Men hun forkaster din salighed saa snart, som mand velter en Bogen om.

Mand siger det, at den bondeman vdi farendeløss. hoss Ringsted, som vaar besæt, skulde haffue bandet sine gester vdi sig, hand skulde haffue tagit en skaal fuld aff Øl oc sagt, gid Jeg dricker saa mange

i mig som her er taare i etc. Huo vecd der torde vel været saa mange vdi hannem, som hand sagde til mig, vdi en hel almues neruærelse, der hand kom til sig igen, effter at hans mund vaar tit hen vrengt op til hans Øren oc hans øyne vaare store trinde oc røde, met gruselig Skraal oc Skrig hand gaff vd aff sig. fordi hans geste kunde icke lide en Christen bøn, Peder, sagde hand, det krilder oc miørler vdi mine Ben oc Laar, som der vaare tusinde Spurge vdi dem, Wi haffue end om en beset in Euangelio, der vaar it skaack aff de onde vdi hannem. Huor mange ere i? (sagde Christus) de suarede it skaack. det er sextusinde, sexhundrede, trysinde tiuffue och sex [6666], Du tørst icke regne dem op i skaack, lester eller Tynder tal, eller forplicte och forspunde dem, de ere io selffue veluelige nock til rede, de løbe icke bort, de bliffue vel hoss dig, alligeuel at du løcker dem icke vdi Tynder, oc er en stor Guds naade och miskundhed, at en gang, naar du haffuer dem alderslemmist, vdi din mund de bryde icke da vd i Øyene, Næse oc mund, at du bliffuer obenbarlige besæt, som du est alligeuel lønlige besæt.

Disligiste met Suæren, er det icke en øncklig ting, at mand finder dem, som haffue saa lenge sorit om Gudz død (Gud beskerme oss) at de gide icke nu lenger giort dem saa stor wmag, at neffne det saa bart her vd, der faar drage de det sammen i it ord, och Suære alligeuel ved huert ord de tale oc sige, Stø, gack tremmen i vaald, Stø ieg troer icke det, Stø du skalt faa tusinde etc. Andre de ville forfehre deris Suæren met skemt Eder, Guds klunden, Guds Sacralent, Men det hjelper dem inted som Jesus Syrach siger 23 Cap.

Derfaar effterdi at Gud lader gøre saa suare formaninger til Øffrighed, til leg oc lerd, da er det høy tid at vende paa halff vey, i huad raad mand finder der til, Den fromme lerde mand Vitus Theodorus gaff en Borgere vdi Norenberge dette raad, at naar mand kunde mercke hannem det aff at hand sor, da skulde han strax gaa hen vdi Kircken oc legge en Gylden i fattige faalckis blaack, det raad begynte hand at bruge, oc end før han kom til hundrede, da haffde hand vaand sig aff at Suære. Der er raad mod alle wraad, Gud almectigste for Jesu Christi skyld, forlæ oss met de beste raad, at wi kunde betencke oss, bekende vaare Synder, oc falde ind vdi hans Skød, met græden oc affbeden, alligeuel at hand haffuer Riset

offuer Hoffuedit paa oss, at hand vilde spare oss, oc brende Riset op, der som hand formercker vor aluorlig retning oc bedring, oc at wi ville temme oc spæge vaare Kindben i Bidsel oc Grime, Gud giffue oss sin Naade der til Amen. Screffuit i Københaffn anden Jule dag. 1556."

Bogen selv indeholder ikke meget, der for vor Tid kan være tiltrækkende. Fjerde Afdeling slutter med, at Forf. vil sende disse Bandere, Høvedsmænd og Fennikedregere, mod Tyrken: „de som kunde driffue hannem paa fluct foruden Bøsser oc mands krafft, aleniste met deris slemme hoser oc forskreckelig Guds bespaattelse." I femte Afdeling omtales Vinkelmesser; og som et troværdigt Bevis paa hvorlunde Gud straffer Bespottelse fortælles Historien om Vlrick skræder i Suidzerland.

Af Drukkenskabs Aflysning[1] findes der allerede Uddrag hos Heiberg. Da jeg maa benytte en senere Udgave, er Retskrivningen ikke beholdt i følgende:

Fortalen begynder med, at han skjænker dette sit føje Arbejde alle dem, som man kalder Selskaber her inden Kjøbenhavns Porte, hine rette Slemmere og Demmere, som lade dem dagligen finde i Ølkones Hus først til Brændevin om Morgenen, dernæst op paa Dagen til Tyskøl, paa det sidste om Aftenen til Prytsing.

Hvilken Skade kommer af deres Drukkenskab, som ere i Husregimente, det forfarer man dagligen, naar Husbonden er en Drankere, Hustruen en Ølsæk, der er en ulyksalig Husholdning (etc.).

En Part, naar de ere drukne, blive som Asene i deres Handel, det er de blive grove, plumpe, ufornuftige, ublusommelige i Ord og Gjerning. — En anden Part Drankere blive som galne Hunde. — Somme blive ligesom Kalve og Aber, saa de kunne ikke være stille, men hoppe og springe af Bænken paa Bordet i Maden, i Skaale, og Bægere, lade aldrig af at fnyse og grende. — Somme blive ligesom galne Geder og Bukke, det ere de som i Drukkenskab støde

[1]) Druckenskabs Affliusning eller Aarsage, Huorfor en Christen aldeelis bør at sky oc fly den formaledidede Druckenskab. Nicol. Pallad. Saaledes hedder Titelen i et Exemplar paa Kongens Bibl. Kbh. 1626. Der haves ogsaa et fra 1610. Over Fortalen staar: Peder Palladius, under den: Haf. 1559. Af det Aar maa da den ældste Udgave have været.

omkring sig og ville stange, hugge og stikke, saa at ingen kan være dem nær. — En Part blive ligesom Svin, ja meget slemmere end Svin, slemme og demme, og sluge i sig Dag og Nat, og kunne intet uden sybbe og sette. — Man hører tit hvorledes saadanne Epicureer sidde ligesom Svin og grynte ad hverandre, og sige: Syb du Svin, met en sloß, Nu, leg øde du Skøllehals etc. drik det du sprecker.

Smuk og indtrængende er Slutningen til Bønderfolk om et ærligt Samsæde i Gilde og Gestebud, og om Bønders Kjøbstedfærd. Deri forekommer: Alle Nattedryck oc utilbørlig Nattevegt, som ere Hueghorß, Huidebørn, Julebuck, Huggetynde, Daaretynde udi Bryllup, og andet saadant er altsammen aflagt til Landsting, under Kongens Sværd. Nogle Viser ere tilføjede, den ene med Melodi.

Begyndelsen af Hosedjævelen[1] er en Oversættelse af Doctor Andreas Musculus' Bog. Giffuet i Frankfort hoss Oderen, paa vor Frue dag Asumptionis. Guds aar. M. D. Lv. Af den Heftighed, hvormed han ivrer imod den ny Mode, som iblandt andet bevægede en Landsknægt til at lade sig kjøbe „Ni oc halffemtesinde tiffue Alne til vnderfoer," sees, at Dragten ogsaa maa have været usædelig. Han beviser noksom, hvor ugudelig denne Mode er, men „Her hielper ingen ord til, Dieffuelen haffuer paa denne tid saa aldeles forblindet vngdommen, oc sidder i dem met en heel stock i deris leppede Hoser. Der faar vilde ieg ønsket, paa det de kunde kende dem selff, huilcke deylige Kompaner de ere, oc huor deylige deris Hoser staa dem, at de vnge drenge paa gaden, vilde kaste skarn paa dem oc Pigerne disligeste raadne Eg, at de kunde dog føle det, effterdi at Dieffuelen haffuer tilluct deris øyen at de kunde det icke see."

Efter Musculus' Bog følger: Peder Palladius til den Christen læsere. Efter at have nævnt Musculus siger han: „Huilcken hans Bog oc Christelig formaning ieg vdsette gerne, aff Tydsk paa danske

---

[1]) En formaning oc atuarsel om den leppede oc forkludede Hosedieffuel, som er opuect mod al tuct oc ære. (Det er Overskriften, thi Titelbladet mangler i Exemplaret paa Kongens Bibl.) — Prentet i Københaffn den iiii dag Martii, paa det Aar 1556. 4.

besynderlige for denne sag skyld, at naar der er Ild i vor Naboes huss da kommer det io snart til vort huss, om wi icke tage disnøyere vaare paa. Huad vil ieg sige? Den Hose dieffuels Ild, brender alerede, mange stæder her i Danmarckis rige, oc tendis op io mere oc mere, siden de Landsknecte, som komme vd paa Skibene, vaare her i Københaffuen hen ved Pintzdags tide, i dette forgangne aar, som haffde det stendige Offuertog paa, der hengde oc flagrede om Benene paa dem, saa at deris Hoser vaare vist lompede, palte oc forkludede, met huer mands vidunder, spaat oc spe, som de ocsaa giorde denne lignelse om dem, at de ginge lige saa met samme deris flageruoren Klædebaan, som nogle Tiffue vdi en Galie, der deris reffne Klæder henge oc flagre om Benene paa dem. Paa det at ingen skal tage saadant exempel oc efftersiun aff dem, her i Riget, er saadannen formaning ocsaa storlige behoff paa Danske, at den Ild, huess gnist, fløy hid offuer aff Tydskland, icke skal optendis ocsaa i vore Huse, men at Folck vil io lade dem raade, oc kende Huit for sort, søt for beskt, oc gaat for ont, som Esaias formalediber dem det icke gøre.

Vngdommen er nu paa denne tid, saa vel i Danmarck som i Tydskland, saare løss paa tøyelen, ath efftersølge al forfengelighed, huad de see der nyt er, huad heller det er erligt eller werligt, Christeligt eller vchristeligt, huilckit er øndeligt at tencke paa, end sige, at tale eller scriffue der om, i dette klare Euangelii liuss, och salighedz tid. Der faar bør ocsaa først Foreldrene at finde deris børns straff, och forbiude dem saadant, disligest Offrigheden deris vndersaat, paa det, at den ene met den anden, i it ganske Land oc rige, skal icke nydet det ont at, oc faa en almindelig straff etc.

Effterdi at de Vnge kunde saa langt spørie, som de Gamle kunde mindis, da er det io høy tid paa, ath de nu spørie dem om, huad almindelig straff, der er gaait offuer Danmarcks Rige, for nogle deris løssactige noder, facter, Klædebaan oc onde seder, saa at Børn i voggen maatte røffue det, som de maatte inted om volde, som det almindelige spraack liuder, det skal Grisene gielde, som gamle Suin bryde, Jeg vil icke tale, om Kri, Aarlog oc Blodstyrtning, ey heller om Pestelentz, hunger oc dyr tid, men aleniste om nogle besønderlige siugdomme, vil ieg sette nogle exempler, som wi kunde see oss i speyel vdi, rette oc bedre oss, oc frøcte for saadant mere. Thi

straffen følger effter Synden, som en Lencke henger vid halsen, oc følger effter Hunden der bryder sig løff etc.

Huer kand see sig til bage, vdi dette siste Hundrit aar, huad for straff, der er kommen ind i Danmarck, effter løsactige Klæder, adfore oc onde seder, exemplum.

For det første, nogle aar før ieg bleff fød (som ieg haffuer spurdt i sandhed) der mand indførde her i Riget, mod Rigens erlige dregt, Klædebaan oc seder fremmede Klædesed oc løssactige seder vdaff Valland, da fulde strax der fra met effter, de velske Roer, som den tid vaare gengze, oc mand nu pleyer at bande met, her i Riget gruselige, ekon met siu eller otte oc det er alt for meget, Nu den Klædebaan er vel lenge siden bortte oc afflagt, der faare er ocsaa siugen forsuindet, dog vdi Mands minde, oc met saadan en bande til en ihukommelse.

Ffor det andet, der de Hispaniske seder oc Klædebaan drogis her ind i Riget, met den løssactighed dem fulde, da kom ocsaa der fra, den Hispaniske skab her ind i Riget, som er ocsaa en gruselig straff aff Gud, oc er formildet aff Guds Naade oc barmhiertighed som den anden tilforn.

For det tredie, den tid de Frantzoske løssactige noder, oc facter i Klæder oc seder, bleffue indførde her i Riget, da komme de Paacker der fra ind i Riget met, oc henge end nu fuld hart ved, oc det vaar i min Barndoms tid, huor faare mand maatte ødelegge almindelige Badstuer alle vegne, som den Badstue i min fødeby Ribe, vaar end nu aldrig optagen siden, der ieg kand faa at vide, alligeuel at Steden beholder sit gamle naffn oc Gaden dissligeste, som de kalde Badstugade.

For det fierde, hen vid trediu aar siden eller nogit mere, der Guds fortørnelse, kom her ind fra Engeland, da fulde den Engelske suedsiuge her ind met, oc hastige foer Riget igennom, som en fortærendis Ild, oc slo mange ned, saa vel dem, som aldrig saa Engeland, som den der saadanne fremmede seder ind førde, som den wskyldige met den skyldige maa holde faar i saadan Guds straff, som den Historie vduiser om Kong Dauid, der han talde sit Folck etc. oc mange andre saadanne Historier, vdi den hellige Scrifft oc andersteds. Oc det maa være vnderligt, at Gud lader straffen

komme, aff de samme Land oc Stæder, som Synden er fra kommen tilforn.

For det femte, nogle aar der effter, kom den hede siuge aff Skaatland, for lige saadanne sager skyld, och sigis ath være saa almindelig en siuge hoss dem i Skaatland, som den kaalde siuge er her i Danmarck.

Jeg vil inted tale om Spidalske siugdom, som siunes at være vandret fra Jødeland och hid, icke helder om Krefft, den Ffallende sot, Item om den draabe eller slag som mand bliffuer rørd met, oc kaldis almindelige Popelsi, Disse ere visselige huer kommen fra sin hiørne i Verden, for synd oc ondskabs skyld, Det mand kand kende paa Island, Ffերør och andre vdøer som fremmede komme icke hen saa almindelige, at føre dem ny klæder oc ny seder at effterfølge, at de rose der aff oc tacke Gud, at de neppelige vide aff nogen Siugdom at sige, al deris alder igennem, ind til de ere gamle vdleffuede mend. (etc.) —

Jeg haffuer talet, om alle haande løsactigheder, och Guds fortørnelse, disligeste om Straffen, som er med indførd i dette Rige, vdaff Valland, Spanien, Francterige, Engeland, Skaatland etc. Item om ny Synder oc ny siuger. Huad om ieg taler ocsaa it ord om Tyrchi, och huad wi haffue der faaet fra? Haffue wi icke deris høye taappede hatte oc anden klædebaan der fra? Item deris Vaaben oc verie oc Tyrckiske seder alle vegne? Oc hierte lag induortis effter som de sticke dem vduortis met saadanne fremmede dregt och vnderlig klædebaan, huad vil der dog følge effter, end nu ydermere end her til er skeet? Naar mand taler om Gog oc Magog, da vecd icke mange huad det er for en tale, Gud giffuit, at de her i disse Land, naar de faa end at vide huad det er, aldrig skulde friste och forsøge dem, ey helder deris børn och affkomme intil niende knæ, ia indtil det tusinde knæ, om Verden skulde staa saa lenge, som vor Christne brødre oc søstre i Vngerland, i Østerrige, och i andre Riger och Land kende nu vel, ia alt for vel Gog og Magog, friste oc forsøge alt ont, aff deris neruerelse offuerfald oc henførelse, daglige dag, aar fra aar, det kende Gud, oc hand føre styre der til oc naadelige affuende dem. Och wi der met ville lade oss paaminde, at wi och vore efterkommere icke skulle faa det samme Guds riss at føle, som det er oss lenge siden propheteret, och besynderlige aff en

frommer Guds mand, hueff Prophetie ieg vil paa det allerkortiste sette her effter, ath det icke bliffuer forlangt, och dem kedsommeligt at læse eller høre læsis, som icke mue gerne lide at man taler om Synden oc Syndsens straff. Huo er den, som vil gerne røre och vende i sit egit skarn, met orloff sagdt? Saa vil mand icke helder gerne komme sine synder i hu etc. Ey heller høre at der predickis oc tales om dem, och det maa alligeuel saa gaa til, om Troen skal komme i hiertet oc der skal bliffue Salighed aff."

Herpaa omtaler han Spaadommen af en Mand for hundrede Aar siden, i den Stad Isenach, udi Dyrringer Land, i Graamunkenes Kloster, ved Navn Johannes Hilten; han profeterede meget om Pavedommens Forstyrring og Tyrkernes Indfald; at 1600 skal et Menneske regjere paa det allergrummeste udi den ganske Europa, at Gog og Magog skal regjere 1606. o. s. v. Herefter gaar Palladius atter over „til den Hosedieffuel;" og da der er saa mange andre Djævle omkring os, „som der er grand i Solen," saa advarer han især mod „de fortagelige Dieffle": Afgudsdjævelen, og herved omtaler han „den Fastelaffuens Dieffuel her inden Københaffns Porte, der wi haffue predicket mot, nogit nær i disse tiffue aar, indtil nu try aar siden, den salige Peder Gaadske som vaar Kon. Maiestatz beffalnings Mand, her paa Københaffns Slaat lenge oc vel, hues Legem nu i dag (anden dag effter Matthiæ Apostels dag) er begraffuet, Gud giffue hannem oc off alle sammen, en gledelig opstandelse) han lagde en haand paa met, oc beuiste sig i Offrigheds embet som en from Christen Mand, met den Duns fogit etc. Huor met den Fastelagens Dieffuel bleff bort iaget, saa at wi haffue siden hafft fred faar hannem, des være Gud loffuit." Fremdeles „den Hoffmodigheds Dieffuel, som forvilder Folck nu tusindmaal mere i denne tid, end nogen tid til faarne, met Prang oc offuersettelse i ald offuerflødighed, met Klædebaan oc andre ting, huilckit Hieronimus kalder en høy tiffuestyld, naar det wnyttelige oc offuerflødelige vonbrugis, som fattig Ffolk hør til oc kunde behielpis der met" — „den Aagerdieffuel" og for det fjerde „den Drancker-dieffuel som de kalde Huffa, oc hans vndersaatte neffnis oc kaldis Selskaber, det er de som pleyer Selskab, oc findis gerne tilhobe vdi Kruhuff først hoff Brendeuin, saa hoff Tystøl, paa det siste vd paa natten hos Pryssing, hoff Vin och anden drick til hen imod dag, de

veltis i seng, saa fulde som suin, saa at de faa aldrig Solens opgang eller nedgang at see." (etc.) — Screffuit i Københaffn 26 Februarii 1556.

Bogen sluttes med to Rim, et om den forkludede Hosedjævel, og et andet om denne sidste og korte Tid og om denne onde Verden; kun mærkelige ved nogle enkelte Ord, som: fordømme oc vaske paa bag; Finantz oc bedregeri; foruende retten met snedighed oc suenck.

Hertil kan endnu føjes Oversættelsen af Huberini Traktater om Ægteskab og om frugtsommelige Kvinder, Kbh. 1555,[1] tilegnet Erlig og vellærd Mand Hr. Hans Henricksen, som tjente salige Bisktop Offue Bilde; i Anledning af hans Bryllup, da han agtede „effter lang oc tro tienste at sticke sine fødder vnder sit eget bordende," og at give sig i det hellige Ægteskabs Stat „met Erlige quinde Bold Mattisdaatter Borrisker i Malmø." Palladii Skrøbelighed hindrede ham fra at være personlig nærværende. Screffuit i Københaffn. Mitsommers dag 1556.

Af denne Bog hensættes et Par smaa Prøver, formedelst de deri forekommende Udtryk:

Der faare talede de ocsaa skendelige om en dannequinde, naar hun laa inden kirckegang, da sagde de at hun laa hiene, det er saa megit at forstaa aff Muncke lære, at hun er en henske Quinde vdi sin Barselseng oc ingen Christen quinde, at hun haffuer dieffuelen met at fare paa den tid oc icke vor Herre, at hun skal haffue liuss oc vand naar hun gaar i kircke, at liuse oc stencke diefflen fra sig met igen, ia døde hun bort i sin barsel seng, da skulde hun vdi en graa kappe oc it sluct liuss bæris ind faar hende, ia vist maatte det være sluct, der løbe de da fastelagen met, oc sagde at man ledde en graa Munck i kircke effter hans første barn, Saa at wi kunde tage, føle oc treffue paa vildfarelse, som wi haffue værit vdi. —

Der faare er nu en dannequinde inden kirckegong, at hun skal førme offuer sig selff, paa saa long tid. Oc min kere quinde, der

[1]) Tuende merckelige Traktater, den ene, om den hellige Ecteskabs Stat, den anden, om fructsommelige Quinder, meget trøstelige, screffne vdaff Huberino, oc vdsætte paa danske aff Doct: Pet: Palla: 1556. — Prentet i Københaffn 1556. — (Exemplar paa Kong Bibl.). See ogsaa Nyerups Excerpter af Bøger paa det Kongel. Bibl., i Athene, 1, 427.

som du est end saa sterck, at du kant end gaa vd før end din kirckegangs tid kommer, da skulde din egen naturlige høffuiskhed holde dig inde saa lenge, vden du haffde io diff større nød oc trang til at giffue dig vd, paa det at en anden fattig ßrøbelig dannequinde der haffuer en skalck inden dørre at drages met, icke skal nyde dig ont at, oc ride sin Hustru dig i næsen, oc sige alt gick hun vd, hui maat icke du gaa vd. Saa skal mangen fattig ßrøbelig quinde nyde en hoffmodig stolt oc sterck stømper ont at, der faare er det best, at den ene bliffuer inde met den anden, indtil deris kirckegangs tid kommer. Gud almectigste beuare dem alle sammen inden sin naade til det evige liff Amen.[1]

Pet: Pall:

Palladius var ogsaa Psalmedigter. Han oversatte eller omsatte ældre katholske eller Davids Psalmer, og forbedrede andres (f. Ex. Knud Gyldenstjerne til Thim's Psalme: O Gud, vor Fader i Evighed). Mærkelige ere især: En ny Dagevise, om Skabelsens Dage (i Psalmedigtn. Nr. 65) og Vor Herre Jesu Christi Brudevise at siunge Brude i Seng med (i Psalmedigtn. Nr. 68), der skulde træde isteden for den gamle ugudelige Brudevise: Mariskiold. I disse Psalmer findes en saa simpel Hjertelighed, og Ideen selv er saa smuk, at de med lidt nyere Politur endnu ville gjøre Indtryk. Meget brugt i sin Tid, men uden poetisk Værd

[1]) Foruden de her anførte Skrifter har Palladius udgivet adskillige andre, som paa sit Sted ere angivne, men ogsaa nogle, som jeg ikke har fundet. Efter Titlerne at slutte ere de manglende dog næppe af megen Betydning. Kun Oversættelserne af Jesus Syrach og af Tobiæ Bog, der af Nyerup (ikke hos Worm) angives hver for sig at være trykte i Lybek 1558, vilde være vigtige, hvis det er andet end Aftryk af Christian den Tredies Bibel. Men disse Oversættelser ere maaskee ligesaa apokryfiske som Bøgerne.

I en nyere Udgave og med forandret Sprogform haves Oversættelsen af Justi Menii Bog Om Exorcismo, At den ike bør at fordømes som en Troldoms Vederstygelighed (etc.). Justus Menius 1551. Fordansket af Petro Palladio. Tronhiem 1751. 4. Efter Nyerup udgivet af F. Rannestad. (Exemplar paa Universitetsbibl.)

er derimod: En ny Evangelisk Rimstaack, 1554, med en Fortale til alle Sognedegne i Sællands Stift (i Psalmedigtn. Nr. 70); det er kun nogle Rim, hvorved unge Folk kunde erindre sig Søndagsevangeliernes Indhold.

Foruden Palladii her omtalte Virksomhed, hans Iver for med det mundlige og skriftlige Ord at undervise og oplyse Præster og Menighed, deltog han som Biskop og theologisk Professor i de mange Bevægelser, der den Gang oprørte Kirken; og hans biskoppelige Idrætter omfattede foruden Sælland tillige Rygen, Gulland, Norge og Island. Skildringen heraf hører til Kirkens Historie. Her berøres kun hvad der i literær Henseende havde nogen Virkning. I Norge hang Folket fast ved Katholicismen, og modtog de ny Lærere med megen Uvillie. Biskoppen i Bergen, Geble Pedersen, skrev (1537 eller 1538) til Palladius, for at faa dulige Lærere til Kirker og Skoler; men han kunde ikke formaa nogen til at rejse til Norge, thi man havde den Tro i Danmark, at de Norske sloge sine Præster ihjel. Ved denne Lejlighed skrev Palladius sin Bog for de norske Præster. Han indviede Olaf Hjaltesen til Biskop i Holum, og brevvexlede med den bekjendte Biskop Jon Aresen; overhovedet tog han sig meget af Islænderne, der opholdt sig i Kjøbenhavn. Derfor bleve flere af hans Skrifter oversatte paa Islandsk.

Palladii Helbred var svag; anstrængende Arbejde nedbrød den endnu mere. Naar Niels Hemmingsen taler om, at han, som mange andre, paa deres Legeme kunde forudføle Vejrets Forandringer, anfører han ogsaa Palladius.[1]

---

[1]) Han siger om ham: Ex multorum annorum observatione potuit ex loco corporis affecto prædicere ex qua plaga cœli tempestates erant venturæ, et raro fallebatur. Admonitio de superstitionibus magicis vitandis, i Hemmingii Opuscula theologica 1586, S. 926.

Allerede i sit Brev til Provsterne fra August 1543 (i Formula visitationis) ytrer denne: Plura sunt in meos humeros coniecta, qvam vt ferendo par esse possim. Endnu i Aaret 1554 var han dog i Virksomhed, men nedbøjet af Sygdom og Kummer;[1] i Maj 1555, i Begyndelsen af Rigsdagen, som da holdtes i Kjøbenhavn, blev han paa Prædikestolen rørt af et Slag, som lammede venstre Haand og Side. Fra den Tid rejste han sig næppe fra Sygelejet; thi i Marts 1558 skriver han om sig selv: in tertium annum decumbens sub potenti manu dei. Nytaarsdag 1559 døde Kong Christian den Tredie. Ved Efterretningen om Kongens Død fældte han Taarer. Dog skrev han fra sin Sotteseng sit Trøsteskrift til Frederik den Anden, der endnu udmærker sig ved stærke og levende Billeder; og tillige er historisk mærkeligt formedelst den deri optagne Beretning om Christian den Tredies Død.[2] Palladius døde den 3 Januar 1560 (samme Aar som Melanchthon) i sit 57 Aar. Han blev begravet i Koret ved Alteret i Frue Kirke. Hans Billede findes i Haas's Samling af evangeliske Præster i Sællands Stift. Hans Valgsprog var: Nostra conversatio in cœlis. Philip. 3. I hans Signet stod Apostelen Peders Billede som han var ifærd med at fiske, og derover P. P. Hans Skrifter bleve af Paven satte i første Klasse i Index librorum prohibitorum. En fuldstændig Fortegnelse findes

---

1) I Hoini Oratio funebris in memoriam Christ. Morsiani, der udkom i Wittenberg 1554 hedder det om Palladius: Is quantis laborat his proximis annis infirmitatibus! quantis debilitatur tentationum et ærumnarum oneribus!

2) Høgborne Første (etc.) Her Frederick den Anden (etc.) Tilscreffuit aff hans Naadis Vndersaatte Petro Palladio. Prentet wdi Københaffn, aff Christoffer Barth. 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Indeholder tillige: en Bøn tilskikket Hertug Frederik, samt Christian den Tredies Affsked af denne Verden.

hos Heiberg; naar man medregner Oversættelser og Fortaler var Tallet af de trykte 65; og af Haandskrifter kjender man 15, hvoraf 7 brændte 1728. — Hvo hans Hustru var, vides ikke; heller ikke om han havde Børn.

Palladii Gravskrift vidner, og med Sandhed, at han var en aarvaagen, nidkjær Bisskop, en from, lærd, mild og venlig Mand. Som næsten alle udmærkede Mænd besad han en vis Grad af Jovialitet.[1] Naar han taler om sin Skolegang, mindes han gjerne, at de lærte med Lyst og med Leg. I sin Visitatsbog siger han endog, at eftersom Djævelen tilskikker os saa mange onde Timer, saa er det vel tilladt at stjæle os en glad Time, ja vel endog at drikke et Bæger med hverandre over Tørsten. Adskillige af hans Yttringer vidne om hans Sands for Poesi og Glæde ved Sang: Hvilken Fornøjelse var det ikke, at høre Mønboerne synge i deres Kirker; men ikke alene i Kirken skal man synge, ogsaa i Mark og Skov, naar Lejlighed tilbyder sig. De mange dejlige Takkepsalmer udi Kong Davids Psalmebog, desligeste andre Hymner og Lovsange, baade i den hellige Skrift og uden ved, paaminde alle fromme Christne at de gjerne lade deres Mund op, baade i Kirken og andensteds, Mand og Kvinde, ung og gammel, den ene med den anden,

---

[1]) En gammel Tradition fortæller: De to Brødre vare allerede Bisskopper, da de fik deres Fader til at komme til Kjøbenhavn. Han blev ført ind i et Selskab, hvor en af Gjæsterne spurgte ham, om han ikke havde et Par Sønner, og hvor de vare blevne af. Han svarede, at siden de vare rejste til Tyskland, havde han ikke hørt synderlig til dem. Da man spurgte ham nøjere ud om dem, svarede han: ja, de vare vel gode nok, men noget skalkagtige, og Peder især var den største Skalk. Gjæsterne brøde ud i Latter; og nu gave Sønnerne sig tilkjende. Nogle nægte Sandsynligheden af denne Fortælling, der dog intet utroligt har, naar man forestiller sig, at Faderen selv var en jovial Mand, der nu var bleven gammel og blind.

at sjunge, love og takke Gud. Vi ere skabte til Guds Ære og Lov, og det er den rette Guds-Dyrkelse. Ja, disse dejlige Fugle med deres Sang og Kvidren, her i Vejret omkring os, fra Morgen og til Aften, paaminde os det samme. Det er bedre, naar Konen ved sin Væv og Pigen ved sin Spinderok synger aandelige Sange, end utugtige Viser, eller bagtaler andre. Det giver et glad Sind, og det er den hellig Aands Gave.[1]

Peder Palladius danner ligesom Slutstenen paa Reformationens Skribenter. Intet, hverken Lærdommens egen Haardhed eller Tidens Ugudelighed eller et svagt Legemes Lidelser, var istand til at tilintetgjøre hans friske frimodige Liv, førend Herrens Time var kommen. Hvilke tvende Livsbilleder have vi ikke i ham og i Christiern Pedersen; i Chr. Pedersen, den indtil Enden tro Arbejder, der som Fledføring i en sællandsk Præstegaard slumrede ind til Aarhundreders Glemsel, og i Ped. Palladius, der døde paa Sællands Bispestol som et for sin Eftertid længe straalende Lys. Den ene en Literaturs Grundlægger, den anden dens Opfostrer. I dem er Sproget givet. Ved Siden af dem blegne ogsaa de øvrige Forfattere, som vi derfor endnu kun kortelig skulle omtale.

Broderen Niels Plade, Nicolaus Palladius, (f. i Ribe, Skrifter 1537—1557, † 1560) gik i Odense Skole

1) Efterskrift til Arvid Pedersens Sange (D. Mag. 5, 352) — See om Palladius: Vinding, Acad. Hafn. S. 63. Molleri Cimbr. liter. 1, 476. Terpager, Ripæ Cimbricæ S. 633. Pontoppidans Annal. 3, 89. Haas, S. 1. Zwerg, S. 55. (Om Peder Godske S. 22.) Vandal, Jægerspris, 1, 325. Stemmer fra Reformationstiden, S. 91. Brandt og Helweg, Psalmeb. S. 10. Palladii Levnet af Heiberg, i Scharling og Engelstofts Theolog. Tidsskr. 4 B. 1840 og Tillæg i 6 B. (Om Absalons Ring, hvis nogen vil efterse det, Suhm, Danm. Hist. 8, 585.)

under Frands Berg. Han studerede i Wittenberg og havde den Gang Hustru og tre Drengebørn. Om han var Læsemester og Prædikant i Maribo, veed jeg ikke. Han blev 1547 Sognepræst til Frue Kirke i Kjøbenhavn; 1552 Bisp i Skaane. Begge Brødrene døde i samme Aar.[1]

Det vigtigste af hans Skrifter er næppe mere til: Skilsmisse imellem den rene evangeliske Lærdom og Pavens ugudelige Lærdom. Wittenb. omtr. 1537. Langebek har kun seet eet defekt Exemplar deraf (D. Mag. 6, 22). Hvad Tiden har levnet os er nogle opbyggelige Skrifter og et Par, som oplyse Tidens Sæder.

Til første Slags høre især Viti Theodori Summaria over vor christelig Lærdom, Wittenb. 1552.[2] Tilegnet Johan Fris til Hesselager. Kbh. 1551. Efter Kanslerens Begjering havde han nemlig begyndt at oversætte Luthers Huspostil; men da dette ikke kunde skee saa snart, har han udsat denne korte Summa.

Fremdeles en Prædiken Hvorlunde en Christen skal beskikke sig til Døden. Kbh. 1558,[3] tilegnet Claus Urne til Belteberg, Kong. Ma. tro Mand og Raad, og Provist i Lunde Kapitel.

---

1) See D. Mag. 1, 26. Brevet fra Peder Palladius til Sadolin om Niels Palladius og hans Ophold i Wittenberg, hos Heiberg S. 183, jf. S. 164.

2) Summaria offuer vor christelig lerdom, For vnge Folck, huad besynderlige er at merck, vdaff huer Söndags Euangelio, met en Bön der hoff ved Vitum Theodorum. Wittemberg 1552. — Denne Bog er prentedt i Wittemberg hoes Jurgen Rhaws Arffuinge, Aar effter Guds Byrd, M. D. LII. (Exemplar paa Kongens Bibl. og paa Universitetsbibl.)

3) Huorlunde ith Christet Menniske skal, paa sin Soteseng, beskicke sig til Døden, predicket i Københaffn af Nicolao Palladio. Prentet i Københaffn Anno 1558. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Mange Oplag. Et paa Kongens Bibl. Prentet i Kiøbenhaffn af Laurentz Benedict (uden Aar) findes bag en Lucidarius. Et andet uden Titel, Prentet i Københaffn, aff Matz Wingaardt, Aar M. D. LXX, o. s. v.

Om Dommedagen. Kbh. 1559.[1] tilegnet „Johan Friis til Hesselager". Han siger i Tilegnelsen, at der ogsaa i disse Lande findes mange Epicureer, som klarlige give tilkjende med deres skjændige Levnet, at de hverken tro, de skulle opstaa af døde, eller de skulle komme for Dom og gjøre Regnskab. Item, de tro ikke, at der er Djævle og Helvede til. „For deris skyld och dem til vnderuisning, oc aduarsel, haffuer ieg ladt denne lilde Bog vdgaa paa danske, ath de skulde paa Dommedagen intet haffue at kunde aarsage sig met."

Og endelig En Bønnebog: Davids Psalter i Bønner, Kbh. 1570.[2]

Til det andet Slags hører: Det hellige Ægteskabs Ordensregle, Kbh. 1557,[3] som han tilegnede Erick Rosenkrantz, Be-

---

[1]) Om Dommedagen, en nyttelige Tractat, tilsammen scriffuit och fordansket aff Nicolao Palladio Aar 1559. — Prentet i Københaffn aff Hans Vingaard Aar 1559. (Exemplar paa Kongens Bibl., saavelsom en senere Udgave, Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurenz Benedicht 1575.) Et og andet artigt Udtryk forekommer deri, saasom naar han taler om at Dyderne ere forkølede; de snurckede Jomfruer; al Phantesi och Dieffuelens hustud.

[2]) Et Exemplar findes paa Kongens Bibl. men uden Begyndelse og meget defekt. Prentet i den Kongelig Stad Kiøbenhaffn, aff Matz Wingaardt. Aar Effter Guds Byrd, M. D. LXX.

Et Himmelbrev 1555 in fol. pat. har jeg ikke fundet. Derimod haves paa Kongens Bibl.: En megit nyttelig taffle, som indholder de besønderligste Aarsager, huor faar Guds søn, Jesus Christus, kom ned aff Himmelen, anammet Mandom, oc lod sig føde til Verden, screffuit aff Nicolao Palladio, oc skenckt erlig oc velbyrdig mand, Laue Vrne, Kongelig Maiestatz tro befalnings mand offuer Stigtens Gods, i Skaane stigt, til Nytaars gaffue, Aar 1558. — Prented i Københaffn aff Hans Vingaard. in fol. pat. (Paa Kongens Bibl.) Her have vi da et andet Exempel paa Nytaarsgaver; men dette er en Udvikling af saadanne otte Aarsager, som i en Bog, trykt paa een Folioside.

Paa Dansk er ogsaa N. Palladii Fortale til det islandske Skrift af Gilbert Jonson, Margarita theologica, Screffuit i København 10 Febr. 1558. Den indeholder en Anbefaling for Bogen og hvorledes en Kirketjener bør at være.

[3]) Den ældste Udgave har jeg ikke seet; men Kongens Bibl. har en senere: Det hellige Ecteskabs Ordens Regle, effter huilcke alle Ectefolck bør ath leffue, Tilsammen screffne aff Nicolao Palladio 1557. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Lauritz Benedict. Vdi det Ny

falingsmand paa Vaarbierge Slot, thi det er dem han kortelige opregnede, da han viede ham og hans Brud Jomfru Heleuig Harnbergs i vor Frue Domkirke i Kjøbenhavn, og han lader dem nu udgaa, ham og hans kjære Brud til Ære. Thi „haffue Muncke och Nunder i Kloster tagit flittelig vare paa deris Regle, som deris Ordens Abbet, Dieffuelen haffuer stictet oc dictet, at de skulde paa viss tid være i Chor, paa Capittel, i Pibestue, paa Søffnhuss, oc viste naar de skulde ringe, siunge, faste, nicke, bucke, brumle. Item at de skulde vide huilcke Ordens Brødre oc Søstre der skulde bruge sort, huid, graa, blaa eller braaget Cappe", hvor meget mere bør da ikke den hellige Ægteskabsordens Brødre og Søstre tage vare paa Ægteskabsregle, som Gud har selv lagt dem paa.

Meget i denne lille Bog er endnu anvendeligt, saa at ny Udgaver deraf, i Gjerningen at sige, ville være meget ønskelige; et og andet, hvorpaa vi her give et Par Prøver, har noget særeget i Udtrykket. Saasom: „Mand eller dreng skal først vel vdspørge alle omstandendis vilkaar, Huorledis det haffuer sig met den hand begerer til Ecte, om hun er lad, ørckeløss, en vinduefugel, løsactig. Item om hun er tuctig, tro, sandru, en god Husholderske. Thi ith vel optuctigt (optugtet) Barn, lader sig regere aff sin Mand. Men er hun ilde optuctit hiemme, da er hun siden ont at temme. Lige maade ligger mact paa at en Jomfru, Quinde eller Pige flittelige vdspørrer den Personis vilkaar, som begerer hende til Ecte, om hand er huigelhiernit, vild, vmild, knuburen, om hand er en doblere, drancker, huggebasse, lad etc. Spør mand icke saadant vd først, da bliffuer det siden ith vroligt Ecteskab, oc ingen fred huercken i Stuen eller i Kammersit." Det er vist ogsaa vel betænkt, at den Mand, „der vil Christelige regere sin Hustru", skal strax i Begyndelsen „holde hende til husholding, icke lade hende være aldelis ledig, at gaa oc strabadze i alle gader, eller staa idelig i dørren oc Vinduerne, och holde lang fadersnack. Men hun skal venne sig til Quinde arbeyd och Husholding, oc hielpe til næring, det beste hun kand." Og det er en viis Regel, der gives Ægtefolk: „Manden skal holde sin Hustru for den skønniste, klogiste oc dydeligste Quinde som kand vere paa

Closterstræde 1561. Og en endnu senere, Prentet vdi Libeck aff Asswerj Krøgers Arffuinge. Anno M. D: XCVI. Jf. Nyerups Excerpter i Athene 1, 429.

Jorden. Quinden skal i lige maade tencke det samme om hendis Mand, her vdi skal Mand och Quinde haffue Ecteskabs øyen oc icke skalcke øyen." Overhovedet findes der meget smukt, men i Forbindelser, som vi næppe nu vilde anvende, som dette:

„Til det Tredie. For den skøne fruct hun giffuer aff sig. Thi haffuer en Husffader it Træ kiert i sin Gaard, for fructen skyld, huor meget mere skal hand elske sin Hustru for hendis Fructis skyld, som er skøne Børn, Sønner oc Døtter, som er den edeligste fruct, der kand vere paa Jorden. Derfaare skal Manden icke vere wtolmodig och forsmaa sin Hustru, om hun er icke end saa from, som hun skulde vere. It Eble enddog det er knortet, dog kand det alligeuel vere gaat. Wi læse ath den Høylerde Phylosophus, Socrates, haffde en knururen Quinde, En dag sente hun saa lenge paa hannem, at hand nøddis til at sette sig vden dørren. Saa gick hun paa lofftit och slo Vand paa hannem, da sagde hand met sactmodelige ord, Jeg tenckte vel ath effter Torden skulde komme en stor øsende Regn. Den tid en anden Philosophus straffede hannem, ath hand skød icke saadan en ond Quinde vdaff Dørren, da sagde hand, Min Trætactige Quinde Føder mig deylige Børn, derfaare lider jeg hende gerne." — „Huo som vil verme sig ved Ilden, den skal vndertiden lide røgen met." Dermed vil han dog ikke undskylde den trætagtige Kvinde; tværtimod, hun „skal tuert om igen icke vanbruge hendis Mands fromhed, icke storme oc bruse mod hannem, och icke sidde hannem op i Næsen som Sennip, icke sende og bande, oc bide ath hannem, icke gøre hannem til vermod huad hun kand" (etc.).

Her talede Palladius selv, derimod er han kun Oversætter i et beslægtet Skrift: Imod Ægteskabsdjævle, ligeledes Kbh. 1557,[1] som dog ved enkelte Ord og Udtryk kan være mærkeligt.[2]

---

1) Heraf haves et Par tildels defekte Exemplarer paa Kongens Bibl. Imod Ecteskabs Dieffle. Fordanskit aff Nicolao Palladio Aar etc. M. D. Lvii. — Prentet i Københaffn M. D. Lvii; og Prentet i Lybeck, hoss Asswerl Krögers Erffuinge. Anno xcvi.

2) Som: Den Ecteskabs Dieffuel driffuer Saadanne (som sørge for deris nering) hen til Gerighed, riffuen oc kratten. — De bliffue fede aff graapenbrad, oc lengis effter vildbrad. — Der hører io saa stor konst oc forstand til rettelige at regere en Hustru, som at regere it lempelige land.

Oversættelser af nogle Bøger af det gamle Testamente haves: Af Hans Siunesen Salomons Bøger, og Tobiæ Bog, Wittenberg 1552, der i flere Henseender høre til denne Tids mærkelige Skrifter.[1] Af den ved sine historiske Skrifter bekjendte Rasmus Glad, Erasmus Lætus, Davids Psalter med Luthers Summarier, Lybek 1556?[2]

Jon Tursen, Jonas Thuanus eller Turonis, skal være født i Svendborg omtrent 1510, studerede ved Universitetet i Leipzig, hvor han blev indskreven i Foraaret 1535, og var den sidste Nordbo, der studerede der før det blev reformeret. Han blev Kannik i Lund 1536, og kaldes Magister 1544, men kan naturligvis have været det forud. Hans Anseelse skjønnes deraf, at han var een af de fire Mænd, der af Lunde Kapitel bleve sendte til Kjøbenhavn til Disputationen 1544. Ogsaa havde han Fortjenester af Skolen, til hvis Bedste han forfattede sin Ordbog,[3] der ligesom de

1) Salamonis Bøger paa Danske. — Wittenberg 1552. (Exemplar paa Universitetsbibl.) Forf. angives i: Fortalen paa Salamonis Bøger, fordansket aff Hans Siunesøn. Indeholder Salomons Ordsprog, Prædiker og Hojsangen.

Tobiæ Bog, paa danske. Wittenberg 1552. (Exemplar paa Universitetsbibl.) Den bærer derimod intet Mærke af Oversætteren, men de ere formodenlig udkomne paa een Gang.

2) Dauids Psalter met Doct. Martini Lutheri Summarier. Wittemberg 1557. (Exemplar paa Kongens Bibl. Slutningen mangler.) Tilegnet den udvalgte Konge Frederik den Anden. Køffnehagen, den xxvj. dag Augusti Anno 1556. Erasmus Mich. Lætus. Kongen havde givet sit Privilegium, at Dauids Psalter maatte udprentes paa Danske udi liden form; og derfor har han udsat Lutheri Summarier, at de maatte prentes med Psalteren. (Jf. Langebekiana S. 292.)

Hos Nyerup staar, at Jonas Venusinus' Oversættelse af Thomas a Kempis udkom 1559; det skal være 1599.

3) Vocabularius rervm: cvm omnibvs fere verbis singularvm coniugationum: a M. Jona Turson olim Ludimagistro Lundensi, fideliter collectus. Cvm præfatione clarissimi viri D. Nicolai Hemmingij ad Lectorem, Præterea, adiecta sunt forensia, ac seorsim

lignende forhen anførte latinsk-danske Ordbøger giver nogle Oplysninger til Modersmaalet.[1] Fra 1562 til sin Død 1577 var han Formand i det store Gilde i Lund. Sin Tænkemaade har han udtalt i sit Valgsprog: Prudens simplicitas et amor recti.[2] Denne flittige Arbejder, der kan sammenlignes med og tildels stilles ved Siden af Christiern Pedersen og Henrik Smith, er især mærkelig ved sine Arbejder i Fædrelandets Historie, men som falde efter 1560, og derhos rettest blive at omtale i Forbindelse med And. Sørensen Vedel; hvorimod hans religiøse Skrifter her under et kortelig skulle nævnes.

Der tillægges ham af Bartholin, de scriptis Danorum, en Udgave af det Ny Testamente, „som nok ingen ellers kjender." Forklaring over den 71 Psalme. Wittenb. 1551 fandtes heller ikke.

---

svb vnum titulum redacta. Hafniæ, 1561. — Hafniæ, Excudebat Laurentius Benedict, in officina Typographica hæredum Joan: Vin: (etc). (Exemplar paa Universitetsbibl.). Og et senere Aftryk: Hafniæ. Excudebat Andreas Gvtterwitz (etc.) Anno M. D. LXXIX. (I Exemplarerne paa Kongens Bibl. mangle Titelbladene).

[1]) Bogen er beskreven af Molbech, om de danske Ordbogsarbejder, i Ny D. Mag. 5, 242. I Niels Hemmingsens Fortale, Hafniæ 24 Aprilis, Anno 1561, siges om M. Jona Canonico Lundensi: qui non paucos annos in schola Lundensi summo cum fructu et magna laude artes docuit.

Blandt her forekommende Ord ere: Baltheus orionis, Marie Rock; ensis orionis, Thenen; vesperascit, det afftenis; cilium, Oyne huel, Log; palpebræ, Oynebrar; bucca, Huol inden i Munden; vola, Loffue i Haanden; amiculum, Trøie, Opplød (blandt Kvinders Klædebon); vestis acupicta, Singlet, draget; bulla, Spang, Smide; clibanus, Grisle; peripetasma, Voned, Drette Dug; lanictum, Rye; festuca, Skeff; fax, Dortisfel; temo, Tissle, Skagel; — frequens, ydig; erectus, rag, oprepst; procerus, rag; iurgiosus, trættedrøg; — mugio, ieg bøler; cunctor, ieg tøffuer, forhindrer; moror, ieg tøffuer, duelger; licitor, ieg faler ideligen, eller ieg paa biuder; amitto, ieg mister, forlorer; necto, jeg knyder, (etc.)

[2]) See Kanniken Jon Tursøn af C. J. Brandt, i Kirkehist. Saml. 2, 276, hvor ogsaa de øvrige Kilder angives.

En Christelig Samtale imellem en Jøde og en Christen om vor Herre Jesu Christo. — Prentet i Kiøbenhaffn, aff Lauritz Benedict. Vdi det ny Closterstræde. 1561. (Paa Kongens Bibl. Titelbladet mangler.) Tilegnet Her Eyler Hardenberg til Mattrup, Kongelige Maiestats oc Danmarckis Riges Hoffmestere. Lund hellig Trefoldigheds Søndag, 1561. Jonas Tursøn. Fortalen oplyser, at Forf. er Vrbanus Regius; men Bogen indeholder flere gudelige Tillæg, der ogsaa findes i Gudelige Bønner.

En Christelig vnderuissning oc lærdom, vdi Spørssmaal befattet, for den Christne vngdom, Naar mand vil gaa til Alterens Sacrament, oc anamme vor HErris Jesu Christi Legeme oc Blod. Vddraget oc forsamlet, aff M. Joen Turson Cannick i Lund. Prudens simplicitas et amor recti. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. uden Aar. (Paa Kongens Bibl.) Er i Spørgsmaal og Svar for Børn paa Landet. Bogen er ren luthersk, og siger meget rigtig: „Det gelder icke i denne sag, at see, Men at tro. — Endog at der nu ere mange suermere til, som dette synes vnderligt."

En Christelig Bønebog, met mange Gudelige Bøner og Bekiendelser (etc. etc.). Oc følger der effter en skøn Vnderuissning aff de gamle Lærefædre, om Bønen (etc.). Ved M. Jon Tursøn, Cannick vdi Lund. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. 1584. (Paa Kongens Bibl. En ældre Udgave 1572 fandtes ikke.) I Fortalen gjentager han den almindelige Klage: Hvad hjælper al Prædiken? Er ikke Synden lige stor? Hvem lader sig gaa det noget til Hjerte? Ere ikke alle Mennesker nu fast slemmere med al Ugudelighed, end de noget sinde have været tilforn af Verdens første Begyndelse. Ja, sandeligen, Naar haver man hørt saa mange Secter og Ketteri være udi Christendommen som nu er? (etc.)

En Aandelig Recept, Præservativa oc Lægedom, huorledis it christet Mennisque skal skicke sig imod Døden, Oc besynderlige naar Pestilentze regerer. Vddragen aff den hellige Scrifft, aff Doctore Hieronimo Veller, Oc nu fordansket aff M. Joen Tursøn, Canick i Lund. Met en kaart Vnderuisning oc betenckelse, aff D: Luthero, om mand maa fly for Døden. M. D. LXXVII. — Prentet i Kiøbenhaffn, aff Andrea Gutterwitz (etc.) 1577. (Paa Kongens Bibl.). Er udgivet i Anledning af Pesten, der i Fortalen tilskrives Djævelen.

En frugtbar Oversætter var fremfor alle **Peder Tidemand**, Præst i Hersted i Sælland (Skrifter 1539—1564), der dels efter Luther oversatte Bøger af det gamle Testamente,[1] der nu ere store Sjeldenheder; dels har leveret Oversættelser af gudelige Skrifter,[2] blandt hvilke der ogsaa findes en Bønnebog trykt paa Pergament.

---

[1]) Dommernes Bog, Kbh. 1539. (Et defekt Exemplar paa Kongens Bibl. See Molbech om Bibeloversf. S. 70, hvor der tillige findes Prøve deraf.)

Salomonis Wiisheid till Tiranner, fordansket aff Peder Tidemand. — Trickt i Magdeborg hoss hanss Walther. M. D. XLI. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Med Luthers Fortale.

Jesus Syrach. Tryct i Magdeborch hoss Hanss Walther M D XLI. (Exemplar paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl. Er ikke trykt i Kbh.). Med Luthers Fortale. — Paa Kongens Bibl. findes et i Begyndelsen defekt Exemplar af en Jesus Syrach. Prentet i Lybeck hoss Jørgen Rickolff, Anno M. D. LX. Oc findis til Kobs hoss Anders Scriffuer i Wiborg.

[2]) Hierusalems iemmerlige oc ynckelige forstøring oc ødeleggelse, fordansket aff Peder Tydemand. M. D. xxxix. — Tryckt till Magdeborch hoss Hanss Walther, oc wel flytteligt corrigeret. M. D. xxxix. xxxIII. dag Augustj. (Paa Kongens Bibl.)

En offuermaade nyttelig oc edel Bog, om Guds grumme straff oc wrede, oc om hans store naade oc miskund, som Caspar Huberinus screff. Fordansket aff Peder Tidemand. — Prentet i Magdeborch, hoss Hans Walter. M. D. XLIII. (Paa Kongens Bibl.). Fortalen er af Peder Palladius, der har tilegnet Bogen til Hr. Axel Brade til Krogholm og hans kiere Frue, Fru Sophie Rosenkrantz. De kunde vel forstaa Huberinus paa hans tydske Maal, men havde dog længe ønsket, at Bogen var paa Dansk; og deres Exempel ønsker han at andre Riddere og Riddermændsmænd, Fruer og Jomfruer ville efterfølge „oc tage denne arme foractede Christum, som ligger swøbter i krubben vdi clude, ind paa deres herregaarde oc fruerstuer.“ Kiøbmenhaffn S. Valentini Dag 1543. — Af en senere Udgave, Lübeck 1548, haves flere Exemplarer. — Denne Bog gaar igjen under en anden Titel: Huberini Samtale imellem Theodidaktum og en Christen. Magdeborg 1543.

En liden bog der det gantske Christelige leffnet er kortelige befattet wdi, nyttelig at haffue altid for øyen oc betracte. Philippus Melanchthon. Om boed oc bedring, fryct oc redzel for

Endelig have endnu flere Forfattere beriget Literaturen med lignende Skrifter: Anders Pedersen Barsbyl,

---

Guds forferdelige wrede, Oc et Christeligt leffnets begyndelse. Fordanslet aff Peder Tidemand. — Prentet i Magdeborch, hoff Hanss Walther. M. D. XLIII. (Paa Kongens Bibl.).

Hortulus animæ. Siælens Vrtegaard met deylige, lystige Figurer, oc Kalendario. Fordanslet aff Pe. Ti. M. D. LII. — Prentet i Wittemberg hoff Jurgen Rhaws Arffuinge, Aar effter Guds Byrd. M. D. LII. (Paa Kongens Bibl.). See Norske Vid. Selsk. Bibl. S. 70. Kalendariet staar foran. Bogen er sammendragen af fromme lærde Mænds Bøger „som en hunnings kage aff atskillige deylig yrter,“ efterdi den sidste Tid nu er kommen. I Resenii Bibl. S. 126 hedder den: Peder Thidemands Siælands Urtegaard, 1552; og hos Worm staar: Et herbarium Selandicum paa Dansk. 1552.

En enfoldig vnderuisning paa Fader vor, som Vitus Theodorus screff for sin gode Ven (etc.) 1552. — Denne Bog er prentet i Wittemberg hos Jurgen Rhaws Arffuinge Aar (etc.) M. D. LII. (Paa Kongens Bibl.). Pauel Knufflock Bogbinder (i Lybeck) har tilegnet den til Falcko Gøye. Fortalen er af P. T. Det er en Bønnebog.

Catechismus for Børn 1552 findes ikke paa Kongens Bibl.

Børneprediken om de besynderligste Høytider det gantske aar igennem beridt aff Vito Theodoro. Fordanslet flitelige aff Peder Tidemand 1556. — Prentet i Magdeborg (aff) Michael Lotther. M. D. LVI. (Paa Kongens Bibl.). Efter hver Prædiken en kort Bøn. Jf. Langebekiana S. 293, hvor Povel Knoblochs Privileg. paa Overs. af Viti Theodori Postil 1556 omtales.

Passio Eller Historien, om Christi Jesu vor Frelseris pine oc død. Predicket aff Vito Theodoro i Nornberg. Nu nylige fordanslet aff Peder Tidemand. M. D. LVI. — Prentet i Magdeborg aff Michael Lotther. M. D. LVI. (Paa Kongens Bibl.)

Den rette christelige Lerdoms Hoffuit artickle, af Melanchthon. (Rostock 1558.) (Paa Kongens Bibl. men Titelbladet mangler.) Tilegnet Herluff Trolle til Hillerødzholm. Kiøbmenhaffn de Hellige Englis dag. Anno 1557.

Den 80 Psalme i Bønner, af Savonarola, 1561, fandtes ikke.

En deylig Bøne Bog met mange christelige Bøner (etc.). Tilsammen dragne oc fordanskede aff Peder Tidemand. — Prentet i Kiøbenhaffn aff Lauritz Benedict. Anno 1563. (Paa Kongens Bibl.) Med Fortale af D. Hans Albritzen. Tilegnet Fru Susanna Bøllys Dotter. — Senere Udgave: Prentet i Lybeck aff

En frugtbar Oversætter var fremfor alle **Peder Tidemand**, Præst i Hersted i Sælland (Skrifter 1539—1564), der dels efter Luther oversatte Bøger af det gamle Testamente,[1] der nu ere store Sjeldenheder; dels har leveret Oversættelser af gudelige Skrifter,[2] blandt hvilke der ogsaa findes en Bønnebog trykt paa Pergament.

---

[1]) Dommernes Bog, Kbh. 1539. (Et defekt Exemplar paa Kongens Bibl. See Molbech om Bibeloversf. S. 70, hvor der tillige findes Prøve deraf.)

Salomonis Wijsheb till Tiranner, fordansket aff Peder Tidemand. — Trict i Magdeborg hoff hanss Walther. M. D. XLI. (Exemplar paa Kongens Bibl.). Med Luthers Fortale.

Jesus Syrach. Trict i Magdeborch hoff Hanss Walther M D XLI. (Exemplar paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl. Er ikke trykt i Kbh.). Med Luthers Fortale. — Paa Kongens Bibl. findes et i Begyndelsen defekt Exemplar af en Jesus Syrach. Prentet i Lybeck hoff Jørgen Rickolff, Anno M. D. LX. Oc findis til Kobs hoss Anders Scriffuer i Wiborg.

[2]) Hierusalems iemmerlige oc ynckelige forstøring oc ødeleggelse, fordansket aff Peder Tydemand. M. D. xxxix. — Trydt till Magdeborch hoff Hanss Walther, oc wel flyttelig corrigeret. M. D. xxxix. xxxIII. dag Augustj. (Paa Kongens Bibl.)

En offuermaade nyttelig oc edel Bog, om Guds grumme straff oc wrede, oc om hans store naade oc miskund, som Caspar Huberinus screff. Fordansket aff Peder Tidemand. — Prentet i Magdeborch, hoff Hans Walter. M. D. XLIII. (Paa Kongens Bibl.). Fortalen er af Peder Palladius, der har tilegnet Bogen til Hr. Axel Brade til Krogholm og hans kiere Frue, Fru Sophie Rosenkrantz. De kunde vel forstaa Huberinus paa hans tyske Maal, men havde dog længe ønsket, at Bogen var paa Danst; og deres Exempel ønsker han at andre Riddere og Riddermændsmænd, Fruer og Jomfruer ville efterfølge „oc tage denne arme foractede Christum, som ligger swøbter i krubben vdi clude, ind paa deres herregaarde oc fruerstuer.“ Kiøbmenhaffn S. Valentini Dag 1543. — Af en senere Udgave, Lübeck 1548, haves flere Exemplarer. — Denne Bog gaar igjen under en anden Titel: Huberini Samtale imellem Theodidaktum og en Christen. Magdeborg 1543.

En liden bog der det gantske Christelige leffnet er kortelige befattet wdi, nyttelig at haffue altid for øyen oc betracte. Philippus Melanchthon. Om boed oc bedring, fryct oc redzel for

Endelig have endnu flere Forfattere beriget Literaturen med lignende Skrifter: Anders Pedersen Barsbyl,

---

Guds forferdelige wrede, Oc et Christeligt leffnets begyndelse. Fordansket aff Peder Tidemand. — Prentet i Magdeborch, hoff Hanss Walther. M. D. XLIII. (Paa Kongens Bibl.).

Hortulus animæ. Siælens Vrtegaard met beylige, lystige Figurer, oc Kalendario. Fordansket aff Pe. Ti. M. D. LII. — Prentet i Wittemberg hoff Jurgen Rhaws Arffuinge, Aar effter Guds Byrd. M. D. LII. (Paa Kongens Bibl.). See Norske Vid. Selsk. Bibl. S. 70. Kalendariet staar foran. Bogen er sammendragen af fromme lærde Mænds Bøger „som en hunnings kage aff atskillige beylig vrter," efterdi den sidste Tid nu er kommen. J Resenii Bibl. S. 126 hedder den: Peder Thidemands Siælands Urtegaard, 1552; og hos Worm staar: Et herbarium Selandicum paa Dansk. 1552.

En enfoldig vnderuisning paa Fader vor, som Vitus Theodorus screff for sin gode Ven (etc.) 1552. — Denne Bog er prentet i Wittemberg hos Jurgen Rhaws Arffuinge Aar (etc.) M. D. LII. (Paa Kongens Bibl.). Pauel Knufflock Bogbinder (i Lybeck) har tilegnet den til Falcko Gøye. Fortalen er af P. T. Det er en Bønnebog.

Catechismus for Børn 1552 findes ikke paa Kongens Bibl.

Børneprediken om de besynderligste Høytider det gantske aar igennem beridt aff Vito Theodoro. Fordansket flitelige aff Peder Tidemand 1556. — Prentet i Magdeborg (aff) Michael Lotther. M. D. LVI. (Paa Kongens Bibl.). Efter hver Prædiken en kort Bøn. Jf. Langebekiana S. 293, hvor Povel Knoblochs Privileg. paa Overs. af Viti Theodori Postil 1556 omtales.

Passio Eller Historien, om Christi Jesu vor Frelseris pine oc død. Predicket aff Vito Theodoro i Nornberg. Nu nylige fordansket aff Peder Tidemand. M. D. LVI. — Prentet i Magdeborg aff Michael Lotther. M. D. LVI. (Paa Kongens Bibl.)

Den rette christelige Lerdoms Hoffuit artickle, af Melanchthon. (Rostock 1558.) (Paa Kongens Bibl. men Titelbladet mangler.) Tilegnet Herluff Trolle til Hillerødzholm. Kiøbmenhaffn de Hellige Englis dag. Anno 1557.

Den 80 Psalme i Bønner, af Savonarola, 1561, fandtes ikke.

En beylig Bøne Bog met mange christelige Bøner (etc.). Tilsammen dragne oc fordanskede aff Peder Tidemand. — Prentet i Kiøbenhaffn aff Lauritz Benedict. Anno 1563. (Paa Kongens Bibl.) Med Fortale af D. Hans Albritzen. Tilegnet Fru Susanna Bollys Dotter. — Senere Udgave: Prentet i Lybeck aff

om hvem der kun vides, at han gik i Ribe Skole og studerede Theologi i Wittenberg 1554;[1] **Jakob Henrikſen**, f. i Odense 1522, der studerede i Wittenberg, var Rektor i Oslo, Lektor i Theologien i Odense, 1553 Sognepræst til St. Hans i Odense, og endelig Provst i Odense Herred, † 1577;[2]

Affwerus Krøger. M. D. LXVIII. Paa Pergament med illuminerede Kobbere. (Paa Kongens Bibl. og Universitetsbibl.). Jf. Nyerups Excerpter i Athene 1, 401.

Vdleggelse paa Søndages Epistler (etc.) aff Johanne Spangenberg. Fordanſket af Peder Tidemand 1560. Tilegnet Coruitz Wllfeld til Kewxbølle. — Postilla (etc.) af D. Johan Spangenberg. Anno M. D. xcv. 4. (Paa Kongens Bibl. Ældre Udgaver af Evangelierne fandtes ikke i vore Bibl.)

Husspostille (etc.) Doct. Morten Luther. Fordanſket aff Peder Tidemand. Prentet i Kiøbenhaffn aff Lorentz Benedict. 1564. fol. (Paa Kongens Bibl.). Tilegnet Her Byrge Trolle til Lillø. Giffuit i Kiøbmendhaffn den 18 Januarij Anno 1564. — Senere: Prentet i Kiøbenhaffn, af Matz Vingaard 1577. fol. (Paa Kongens Bibl.). Med Fortale af Hans Albritzen. Af Poffuel Knufflock tilegnet Arild Huitfeld til Lillø. — Denne Overſættelse, af Aaret 1564, omtales hos Friedlieb de bibliis, Continuatio S. 11, som en meget sjelden Bog.

1) En kort vnderuisning om en Christen Ridder, med huilcke Fiender hand skal stride, Tilhob draget aff den hellige Skrifft, ved M. Johan. Spangebergium, Oc aff Tydſk fordanſket aff Anders Barſbyl. Prentet i Wittenberg hoff Jurgen Rhaus arffuinge. 1554. (Paa Kongens Bibl.) Tilegnet Kong Christian den Tredie. Wittemberg, paa S. Pedersdag Cathedra. Anno 1554. Anders Barſbyl. — J Cimbr. liter. 2, 57 tillægges denne Bog Christian den Tredies bekjendte Kansler Andreas Barby.

En husvalelig Lærdom om smaa Børns Daab. Wittenb. 1555 har jeg ikke fundet.

2) Han omtales i Gelehrter Männer Briefe. See ogsaa Blochs Fynske Gejstl. 1, 817.

Samtale over Fader vor 1560 har jeg ikke fundet. Af hans Overſættelse af Cyriacus Spangenberg: Den christelige Hustavel, hvorledes hver christen Menneske skal retskaffen skikke sig udi sit Kald og Stat, udlagt ved Højlærd Mand, M. Cyriacum Spangenbierg (etc.) Fordanſket ved Jacob Henrickſøn, Predicker i Ottensse til S. Hans, findes et meget defekt Exemplar paa Kongens Bibl. uden Titel og uden Ende; og en senere Udgave

Niels Jensen Randrup;[1] Christopher Sørensen Bjerg, Præst til Karebæk;[2] og siden den Tids Boghandlere ogsaa gave sig af med Forfattervirksomhed, maa hertil høre den, som det hedder, for sin Lærdom bekjendte (eruditione clarus) Boghandler Claus Jensen Føerd, Nicolaus Jani Foederus? eller Nicolaus Foratus, f. i Kiel 1511, anseet for den første protestantiske Boghandler i Kjøbenhavn, † 1584;[3]

1605 findes bag efter: Den store D. Martini Lutheri Catechismus (etc.) ved M. Johannem Spangenbergium (etc.). Nu nylige aff Tydske Sprock vdsat paa Danske aff Jens Nielssøn, Clostergaard, Borger vdi Thysted. Anno 1605. (Denne Jens Nielsen Klostergaard findes ikke hos Nyerup.) Denne Hustavle er af Oversætteren tilegnet Otto Rud til Mogelkær, Lensmand til Nesbyhovet. Datum Ottense, Femte Dagen Martij 1561.

Han har ogsaa oversat Dionysii Catonis Disticha paa danske Vers, hvoraf Uddrag i Hans Langs Regnebog. Jf. Wegener, Vedels Levnet, S. 14.

1) En Offuermaade Herlig oc skøn, Nyttelig oc Salig Predicken som den Eruerdige oc høylerde Herre. Her Johannes Brentius giorde om løgen oc sandhed. Nu nylig fordansket aff Niels Jensen født i Randrup. Anno 1559. Københaffn. — Prentet i Københaffn aff Hans Vingaard. (Exemplar paa Kongens Bibl.)

En smuck oc meget Nyttelig Børne tuct, (ved) Leonardum Kulleman Tuctmester. Nu nyllige Fordansket aff Niels Jensen født i Randrup. Anno 1559. — Prentet i Kiøbenhaffn aff Hans Vingaard i det ny Closter stræde. Anno M. D. Lix. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Tilegnet Heberlig och Vellerd mand Jens Sørensen Ripen:, hvem till villge han har fordansket den lille Bog. Bogen indeholder ikke blot Moral, men ogsaa Regler for Anstand, ved Bordet etc. Slutningen er et Blad med danske Vers (uden Værd): Aarsag huor faar det gaar nu saa ilde til i verden. Jo: Placotomus. Fordansket.

2) Joh. Spangenbergs Femten Ligprædikener fordanskede, Kbh. 1559. findes ikke. (Den islandske Oversættelse af Gudbrand Thorlakson, a Holum 1598, angiver ingen dansk.)

3) Cimbr. literata, 1, 177. Pontoppidans Annal. 3, 500. Jf. Wegener, Vedels Levnet, S. 125. 165. Men her er jeg bange for, at to Mænd ere slaaede sammen til een; de nedenstaaende Bogtitler ville vise, at den ene skriver sig Claus Foerd, og det var Boghandleren, en Kieler; den anden, Oversætteren af Lyst-

han digtede Psalmer,[1] udgav det ny Testamente, Wittenberg 1558,[2] og adskillige gudelige Skrifter.[3] Selv blandt den

gaarden, skriver sig Niels Fædder og har med Svendborg at giøre. Hvilken var nu Psalmedigteren? Niels Fædder formodenlig. Og hvem var den Lærde?

1) D. Digtek. Hist. I, 212. D. Psalmed. Forf. I, 22.

2) Et Aftryk af Christian den Tredies Bibel. See Norske Vidensk. Selsk. Bogfortegnelse, S. 48. Det Privilegium Clawes Foerd fik at lade prente det Ny Test. paa Danske vdi en Bog for sig sielff, 1556, findes i Langebekiana S. 298. Kongens Bibl. ejer to Exemplarer: Det Ny Testamente Paa Danske. Trykt i Wittembergk. Anno M. D. LVIII. — Gud Alsommectigste till Loff Ere oc Prijs, Oc alle dem som vort Danske Tungemaal forstaa, til en Christelige trøst oc husualelse, Er dette Ny Testamente met Guds Naadis hielp, Prentet i Wittemberg hoff Jørgen Raus Arffuinge, Aar effter Christi Fødzel. M. D. LVIII. Oc findis samme Testamente til kiøbs met Kongelige Maiestats Naade oc Frihed, hoff Claus Foerd Borger oc Bogfører i Kiøbenhaffn.

3) Den Christne Lystgaard. En Christelig, skøn Trøste Dict, Huorledis oc huor met en Christen skal Trøste sig i Kaarff oc Drøffuelse. Bescreffuen aff M. Leonhardo Northusiano. Oc Fordansket aff Nicolao Fœddero. Prentet i Kiøbenhaffn, af Laurentz Benedicht. 1579. (Paa Kongens Bibl.) Tilegnet Erlig oc Velfornumstig Quinde, Kirstine Mandz, Salig Matz Fæddersens effterleffuerske, Borgerske vdi Suenborg min kiere Suogerske. Kiøbenhaffn den 10. dag Nouembris, Aar 1560. Niels Fædder. — Senere Udgave: Christiania 1681. af Mickel Thomæsøn, Privilegirt Bogtrycker. — Bogen er skjær Prosa. — En christelig Digt om disse sidste Verdsens farlige Tider, Kbh. 1563. findes ikke. Menes der Psalmen i D. Psalmed. Nr. 93?

Kaanst Christelig oc vel at Dø. En Disputatio oc Samtale, imellem it fiugt Mennniske oc Fristeren. Bescreffuen aff Juone Barmschampe. D. Oc nu vdset paa Danske. Prentet i Kiøbenhaffn, aff Laurentz Benedicht. 1575. (Paa Kongens Bibl.) Den ældste Udgave anaives at være fra 1570, hvilket bekræftes af Tilegnelsen til oc Velbeskeden Mand Pouel Pouelsen, Cannick vdi Slots Scriffuer paa Agershuff. Kiøbenhaffn, S. Po dag. Anno 1570. Claus Foerd, Bogfører i

yer, Borger i Kjøbenhavn, udsat Locos paa Danske. Christian den Tredies rg 1555, siger, at han til at lade den

danske Adel have uden Tvivl flere givet sig af med at forfatte om ikke udgive gudelige Skrifter. Albert Gjø til Krenkerup i Laaland, † 1558, lod P. Palladius udgive sine Loci communes, Kbh. 1549,[1] der kun ere mærkelige derved, at de indeholde Palladii Anskuelser.

Slutstenen af Reformationsværket blev ligesom lagt ved Christian den Tredies Bibel, Kbh. 1550. fol. I det Forbud mod Eftertryk, som er aftrykt deri, hedder det, at Kongen har ladet den tilforne med Flid oversee af lærde Mænd udi Danmark, og besynderligen af de Højlærde udi Universitetet i Kjøbenhavn. Gamle Brevskaber oplyse tillige, at der for Arbejdet ved Bibelværket bleve udbetalte forskjellige Summer til Superintendenten Dr. Peder Palladius, der, ifølge hans Yttring til Provsterne 1547, vel især har været

prente „maa faa hundrede Ris Papir af det Vi have der udi Universitetet standendes; Halvdelen deraf have vi givet ham og anden Halvpart skal han betale. Superintendenten i Sællands Stift Doctor Peder skal overlæse Bogen.“ (Langebekiana S. 291.)

1) Loci communes. Det er, vor Christelig lærdoms hoffuit articke kortelige til sammen screffne for legfolck oc offuerseet af Doct. Peder Palladio. Prentet i Københaffn M. D. xlix. — Prentet vdi Kiøbenhaffn hoff Hans wingaardt vdi den ny Closterstræde boendis. Aar effter Guds byrd. M. D. xlix. (Exemplar paa Kongens Bibl.) Palladius begynder sin Tilskrift med de Ord: Kære Albret sender ieg eder eders bog igen, noget forbedret effter eders begering. Det mærkeligste i Bogen forekommer mig at være: Den ren lutherske, smukt fremstillede, Artikkel om Nadveren; og om Afløsning: at alle Kristne i Almindelighed er given Magt paa Jorden at forlade Synder; er ikke Sognepræst tilstede, maa hvert kristet Menneske sige sin Jevnkristen Syndsforladelse til og afløse ham; er ingen anden tilstede, maa hvert kristet Menneske ved Troen til Jesum Christum løse sig selv af og sige sig selv Syndernes Forladelse til i Jesu Navn.

2) Biblia, Det er den gantske Hellige Scrifft, vdsæt paa Danske. Prentit i Københaffn, aff Ludowich Dietz. M. D. L. fol. (Exemplaret paa Kongens Bibl. er noget defekt i Slutningen. Fuldstændige Exemplarer forekomme endnu i Boghandelen).

beskjæftiget med Revisionen,[1] til Dr. Joh. Macchabæus, til Mester Niels Hemmingsen, til Hr. Hans Henriksen og Hr. Peder Tidemand; derhos, at der to Gange var skeet Udbetaling til „Mester Christiern Pedersen, fore han udskrev først Bibelen", og „som havde corrigeret og udskrevet Bibelen første Gang". Allerede heraf kunde man slutte, at det første Grundarbejde tilhører ham, og maa have været en vigtig Beskjæftigelse i hans sidste Leveaar. Fuldkommen Sikkerhed for, at han er den egenlige Oversætter, er imidlertid først givet ved Peder Litles klare Vidnesbyrd fra Aaret 1543 i hans foran anførte Sum paa Skriftens Bøger.[2] Saa indsees tillige, hvorfor Oversættelsen er saa vel lykkets, og især hvorfor Sproget deri er saa dansk. Det var Kongens Villie, at Luthers tydske Oversættelse, saavidt Sproget tillod det, skulde følges; den Udgave, der nærmest er benyttet, er den anden gjennemsete af 1541. Det er sandsynligt, at man til enkelte Bøger tillige har benyttet ældre danske Oversættelser. At Revisionen foretoges 1547 stemmer med det sædvanlige Antagende, at Trykningen begyndte 1548 og endtes 1550. Der kom et Exemplar til hver Kirke.[3]

---

1) Necessitas ipsa postulat, ut domi manere cogar, in revidendis Danicis bibliis occupatus. Epist. de vita ministr. v. d. quotid.

2) I Tilegnelsen siger han nemlig om sin egen lille Bog, at den „med rætte kallis oc bør ad hide een Sum paa ded Gamle oc Ny Testamente Oc kand, skal oc maa være som een forløbere for den store Danske Bibel, som nu Erlig, fornumstig, viis oc vel lærd mand Mester Christiern Pederssen som vor Canick i Lund, met stoor fliit paa ræt forstaandeligt Danskt maal wdsæt hafuer, efter vor Naadigste Herris Konglig Maiestatz Ordinantz, med vort Vniuersitetz fuldburd oc myndighed ded aller snariste der Gud altmechtigste giifuer naaden oc efnen til paa prentten kommendis".

3) Udførlig Efterretning tilligemed Oplysninger om Sproget er givet af Molbech i Progr. om Bibeloverf. S. 71. Jf. Friedlieb de Bibliis, 1 Afd. S. 5. Hans Thomesens Ligtale over Chr. 3, hos Krag 1, 446. Om Bogtrykkeren Ludvig Dietz findes Hen-

Det er det ypperste Sprogmindesmærke og fortrinligste typografiske Arbejde fra denne Tid.

19. Adelens Deltagelse i Literaturen. Lovkyndighed: Erik Krabbe. Hans Gaas. Historiske Skrifter: Jon Tursen. Regnebøger: Herman Weigere. Claus Lauridsen Skabo. Anders Olsen. Kalendarier.

Naar man begiver sig udenfor den Kreds af Reformationsskrifter og Andagtsbøger, som var Tidens Hovedøjemed, og undersøger hvad der i Modersmaalet blev til, som vedkommer Videnskab, Historie og Poesi, er Udbyttet kun ringe. Danske Lægebøger og Urtebøger ere omtalte ved Chr. Morsing, Chr. Pedersen og Henr. Smith. Skrifter, der kunne oplyse det danske Sprog, i det mindste middelbar, ere ligeledes forhen nævnte. Den Stilling, som den danske Adel indtog i Literaturen ligetil Enevoldsmagtens Indførelse, maa der allerede nu have været Spor til, men de ere kun svage. At den især beskjæftigede sig med Lovene, var en ligefrem Følge af dens Stilling i Staten. Men kun een Mand har virket saa meget for dansk Lovkyndighed, at han her maa nævnes.

Erik Krabbe til Bustrup, Rigsraad, † 1564, Udgiveren af Saxo, Forfatteren til Rimkrønniken om Kong Hans, Oversætteren af Jyske Lov (udg. af Resen, Kbh. 1684. 4.), forfattede en almindelig dansk Lovbog, der i Haandskrift siden har været benyttet ved Lovrevisionen.[1]

Den af sin tappre Færd i Grevens Fejde bekjendte Hans Gaas, Prior i Svendborg, første evangeliske Præst

visninger i Lackmanni Annal. Typograph. sel. quædam capita, S. 22. 23. Om Bibelens Trykning, Indbinding og Salg see C. J. Brandt, i Kirkehist. Saml. 2, 394.

[1]) See hans Levnet i Hofmans D. Adelsmænd 2, 206. Kofod-Anchers Saml. Skr. 1, 371.

til Frue Kirke sammesteds, 1549 Bisp i Trondhjem, † 1578, foretog sig, da han var bleven Bisp i Trondhjem, at oversætte den Norske Kristenret. (Oversættelsen i Paus' Samling; Fortalen i D. Mag. 6, 313).[1]

Den var, som han selv siger i Fortalen, udskreven paa gammel Norske Maal, saa han kunde paa den Tid ikke læse med ret Forstand to Linier af hende; men da ingen af de lærde Mænd indfødte udi Norges Rige vilde udsætte samme Christen Ret paa Danske eller paa det Maal, som da forstandeligt var, og der i Riget menlig brugtes, saa begyndte han i Jesu Navn med ærlige og vellærde Mands Lector Anders paa Trondenæs' Hjælp, det retteste dem muligt var, at udsætte den af gammel Norske og paa Danske.

Til den danske Lovkyndigheds Fremme kan ogsaa regnes Udgivelsen af ældre Love.[2]

Ogsaa i andre Retninger foregik den danske Adel med sit Exempel. Snart gav den sig af med religiøse Skrifter, som vi allerede have seet ved Albert Gjø, snart digtede den danske Psalmer, eller beskjæftigede sig med Fædrelandets Historie, samlede Ordsprog, Kjæmpeviser, o. desl.[3] Men sidet

---

1) See ogsaa Pontoppidans Annal. 3, 194. D. Mag. 6, 300. 321. Hans Bog om Ægteskab sst. 6, 331.

2) Foruden den gjentagne Udgave af Jyske Lov 1504 og 1508 hører hertil: Hær begynnes then zelands low paa ræt dansk (etc.). Hos Ghemen 1505. — Hær begynnes skonskæ logh paa ræth danskæ (etc.). Hos Ghemen 1505. (Paa Kongens Bibl.) — Fremdeles: Her efter følger den høgeste oc elste watterret (etc.). Hos Hans Vingaard 1545. (Ligesaa). See iøvrigt K. Ancher og Rosenvinge.

3) Psalmedigtere vare f. Ex. Knud Pedersen Gyldenstjerne til Thim, af hvem der haves en Psalme, der urigtig er tillagt den fynske Bisp Knud Gyldenstjerne (D. Psalmed. Forf. S. 13); Eiler Erikssen Hardenberg til Mattrup og Vedtoftegaard (sst. S. 7); den nysnævnte Erik Krabbe. Hans Søster Elisabeth Krabbe efterlod sig en Samling af Ordsprog, der omtales af Peder Syv (i Fortalen til Ordsprogenes 2 D.); og Efterretninger om Peder Skrams Levnet, der ligge til Grund for Pontoppidans Bearbejdelse (Kbh. Selsk. Skr. 2 D.). Rigs-

er deraf blevet bevaret. Til videnskabelig Historie kan heller ikke henføres de ved Pressen bevarede historiske Aktstykker, der ellers i anden Henseende kunne være mærkelige nok.[1] Til Fædrelandets Historie i Modersmaalet er Udbyttet derfor tarveligt.[2]

I den almindelige Verdenshistorie haves Jon Tursens Oversættelse af Carions Chronica, Wittenberg 1554;[3] i hvilken der kunde have været Anledning til at udfylde det manglende i Fædrelandets Historie, men det er ikke Tilfældet.

Bogen er tilegnet Kansleren Johan Friis aff Heslagger. Til Exempel paa Sprogformen maa følgende tjene. I Tilegnelsen hedder det:

Effthertthi at wi ere alle dette loff lighe riighe vort indfødde Federne Land Danmarck, møget gott plichtige, huer effter sin formue, Oc eders fromhedt haffuer oc all tidt verit meg saa gonstig i alle maade, Thi haffuer ieg nu fordanskt thenne Chronica M. Johannis Carion, baade mit federne landt oc alle Dannarcks Riigis indbyggere til godhe, Oc edher til ære, oc alle edhers slect oc efftherkommere (aff den gamle eddel Friis slect) till een euigh hugkommelse. —

---

raaden Claus Bille tillægger Lyskander et Par Krønniker, om hvis Tilværelse intet er bekjendt (Worm 1, 109. Badens Hist. Bibl. S. 46). Herluf Trolle efterlod sig Samlinger til Fædrelandets Historie, som Hvitfeld benyttede, og Breve eller Beretninger om Krigen med Sverrig. (D. Mag. 3, 188. 210 etc. Melchiors Herlufsholm S. 48).

1) F. Ex. En Uvisse aff Kong Fredericks fulde Machtbreff, som han gaff Her Knud Gyldensterne (etc.) 1532. (Lang Format. Paa Kongens Bibl.).

2) Worm 1, 489 anfører, men uden Kilde, et Skrift af Zacharias Jakobsen: Kong Hanses Historie af Latin fordansket 1560. Nyerup har det ikke; og jeg har ikke fundet det.

3) Chronica M. Johan Carion, paa thet flitigste sammen dragen, huer mand nytteligt att læse, oc er nu fordansket aff M. Joenn Turszon Canick i Lund (etc.) 1554. — Prentet i Wittenberg, hoss Jurgen Rhauues arffuinger, Aar effter Guds Byrd. 1554. (etc.) (Exemplar paa Kongens Bibl.) Fortalen er streven Lundis Anno Domini 1553. in vigilia Pentecostes.

Doch ville. ieg besønderlighen lade thenne bog vdgaa paa Danske, vnder edhers Velbyrdighedz naffn oc titel, meg til vern oc beskyttelse, emodt allom them som vilde thenne min formetenhedt laste oc fortale, huilcket ieg doch icke forhaabes, att noghen med skel giøre kand. —

Sammeledes finder mand oc korteligen i thenne Bog the aller merckeligste handel, Historier oc foruandlinger som skede ere fraa verdens begyndelse i attskillige Regimente, Oc ther hoss antegnet mange Guds lønlighe doom oc orsager, huorføre att Gud haffuer sliigt ladett skee, off alle till paa mindelse oc lærdom. —

Jeg haffuer icke ythermere behoff, att bruge mange ordt ther til, huru nytteligt denne Bog kand vere. Efftherdi att then Høglærde Mand M. Johan Carion Mathematicus haffuer thett sielffuer nocksammeligen giffuit til kiende i fortalen i samme Chronica, huor nytteligt thet er att læse oc vide Historier, Huilcken fortale, ieg formaner alle læsere grangiffueligen att mercke. —

Af slige orsagher haffuer ieg taget meg føre att fordanske thenne Chronica, Som er en rett spegel, exempel- oc effterdøme til Christelig tuct oc dydelighedt. Oc haffuer ieg ingen stedz foruendt Carionis rette mening i nogen maade, oc allermest effterfuld then Tydske oc retteste Carionis første impressio, Forthi hun giffuer seg mer effter vort Danske maal end Latinen.

Af Bogen selv maa følgende være en lille Prøve:

Til Magdeborg er en Chronica skreffuen langt for hundret aar, wti huilcken thesse ord stande hoss enden paa latine saa lydendes, wtaff then stamme Keisers Caroli, oc de Kongers aff Franckeriige skal komme en Keisere med naffn Carolus, hand skal bliffue Herre i then gantzske Europa oc skal reformere then Christelig Kircke oc thet Romiske Riige, Fordi ther skal komme ett slag folck oc skal hede det folck for wthan hoffuit, oc tha vehe Presterne, Det skib Petri skal liide stor nød, men endeligen skal thet komme til rolighedt, naar stormen er forgongen, oc beholle seyer, The Møncke skulle forgonge, Den bestia aff Occident, oc den Løffue aff Orient skulle Herske, oc haffue Herredømme wdi all Verden, oc the Christne skulle tha fare friligen egenom Asia wdi 15. aar, Siiden skal mand høre stor forgruelige vnder istum. —

Item Prophecie med nogre vdtrøchte merckelig ord beskreffue: opueckes, ligeruist som ett Menniske ther

modeligen ſoffuer, hannom ſkulle menniſkerne achte oc wurde, lige ſom han vor død, han ſkal ſette ſeg op paa det ſtore haaff oc drage emod the Tyrcker, oc ſkal thennom offueruinde oc fonge theris Huſtruer oc Børn, Stor frøckt oc ſtor forſkreckelſe ſkal komme offuer de Tyrcker, oc theris Huſtruer, oc Børn ſkulle grede oc beklage ſeg, oc alle de Tyrckers Land ſkulle offuerantuordes i en Romiſke Keiſers hender. —

Huad nu framdeles begiffuer ſeg i denne tog emod Tyrcken, ſkulle nu de andre fornumſtuge mend, ſom nu ere i Marcken med Keyſeren, klarligen mercke og beſchriffue, Fordi ieg haffuer end nu inthett mehr i ſandhedt fornummet, wthan hues jeg haffuer fortaldt om denne forſamling oc opreyſſning emod Tyrcken, Derfore vill jeg her med beſlutte

JN Septembri wti dette aar haffuer mand atter ſehet een Cometa nogre wger i øſter om morgenen ved 2. tymer for ſolens opgong, oc paa den tiid att jeg haffuer hinde ſehet, Achter jeg, att hun vor in Virgine, oc vende ſiin ſtertt emellom ſønder oc veſter, Men Himmelen haffuer nu i deſſe dage veriit ſaa mørck her i denne eigen, att mand haffuer jcke kundet ſehet hinde, dett er doch forſkreckeligt att tuende Cometer ere ſtrax komne effter huor anden, nogit neher paa ett aars friſt. —

J andre mode att verdens ende er neher, dett giffue ocſaa til kiende de ſtore ſkreckelige foruandling oc omuendelſſe ſom ehre ſkede i alle Riige oc Regimente, Wi haffue ſehet paa een kort tiid, huorledes dett er till gonget med Paffuen, Franckeriige, Hungeren, Danmarck, oc dett haffuer icke end nu ende, wti andre Kongeriige ſkal ocſaa korteligen dett ſamme vederfares.

DAniel giffuer til kiende, att ſtrax naar Tyrcken begynder att falle, ſkal verdens ende da til ſtunde, Nu ſkulle wi ſehe, att Tyrckenſſ Riige ſkal falle (om Gud vill) inden faa aar, Oc naar ſom den fromme Keiſere Carolus aff gonger, ſkall dett Tydſke Riige bliffue jammerligen forſtørret oc forderffuit aff de Tydſke indbyrdes, Fordi jeg befrøchter, att tuende ſkulle der om ſlags med huor anden, Gud den almechtigeſte affuende oc formilde ſaadan gruelig oprør. —

Verden er liige ſom een ſtor gammel bygning, ſom helder oc vil falle, oc faller nu førſt een veg her oc een anden der, Saaledes ſkicker ſeg nu ocſaa verden til fald, oc faller nu ett ſtycke her oc ett

andet der, Først faller eet Kongeriige der hen oc siiden ett andett, til saa lenge att dett faller altsammens, Icke skal heller nogen tencke att saadan merckelig stor bygning kan sachteligen neder falle, Men ehuor lenge Hun luder oc helder, da faller Hun hasteligen paa dett siiste alt sammens, Gud giffue naade, att den forskreckelige vndsegelse, som stander wti Euangelio, kunde gonge oss til hiertet, Att wi ocsaa ville søge trøst oc hielp hoss Christo, oc att de store Herrer ville oc regere, oc vandre i Guds frøcht, oc med viisshedt oc tolmodighedt, til att formilde oc affuende all orsage til møgit ondt, jammer oc forargelse, Fordi saa att de ere jo ther til skiickede aff Gud, Att the skulle regere, oc oppe holle dette elendige, suage menniskelige slecht med deris flitighedt oc viisdom, oc om de stande theris embede vel fore i Guds frøcht, da vil Gud vere med thennom, oc hielpe dennom wti all løcksaligheð, Amen.

Isteden for Mathematik komme vi til at tage tiltakke med nogle Regnebøger, der imidlertid formedelst deres Ælde ere artige nok. Og til dem slutte sig Kalendarier, der til daglig Brug vare saa fornødne, at de forenedes med Psalmebogen.

Den ældste Regnebog man veed af at sige er uden Tvivl den af Herman Veigere, hvis Levnetsomstændigheder man kjender saare lidet til. Efter Lyskander[1] var han en Broder til Henrik Smith, og han var Borger (Vejer) i Kjøbenhavn. Om den Omstændighed, at begge vare Vejere, har gjort dem til Brødre? Hans Regnebog er trykt i Wittenberg 1552. Den er tilegnet Johan Fris til Hesselager, og Tilegnelsen skreven i Kjøbenhavn S. Laurentii Dag 1551. I denne siger han, at han har udgivet denne ringe Bog, som tracterer af den fri Kaanst Arithmetica, „Paa det at vi som Danske ere och engang maatte nagit vide och faa at sye huad Arithmetica vaare faar en kaanst, och huor til hun er gaffnlig och nyttelig, Thi hun aldri paa vaart maal her til dags haffuer verit i prent, Enddog at ieg vel vid at eders er. denne min regne Bog icke behoffue." At det er en Oversættelse, sees af hans Yttring i samme

[1]) De scriptor. Dan. i Westphalen, Monum. 3, 463.

Tilegnelse: „at dette arbeyde, er ganske ringe och ick stort och kaastelight, och maa velske icke heller saa vel fordanskid som det burde (thi her findis naagle ord besinderlige i det brødne tal som icke ere dirt brugelige vdi Dansken)." [1]

Som Prøve meddeles af Regnebogens Sjette Deel: Regula De tri omuent. Det første om brødz Bagning:

Item, Borgemester oc Raad aff Københaffn, eller aff nogen anden købstæt, haffue offueruehd deris Almues oc fattige menighedz leylighed nytte oc gaffn, i saadan maade ath naar en skippe huede geldet 10 ß. da skal en huidzbrød veye (som gelder en ₰) 7 lodt, oc Bagerne kunde det vel gøre vden all skade. Nu slas kornit op oc bliffuer dyere saa ath en skippe gellir 14. ß hvor mange lodt skal da samme pendings Brød veye etc. (Derpaa følger Opløsningen.)

Blandt Exemplerne paa Maskaberi:

Item, en Quinde kom fra Amage met nogle æg, der hun skulle haffue æggene til land, da vor Myndricken drucken, oc lodt æggene falde, saa at te bleffue sønder slagne. Quinden lodt steffne samme Myndrick for Fogeden, oc ville haffue sine æg betalede, Fogeden spurde hende huor mange æg hun haffde met sig, Da suarede hun ieg kan icke telge, men ieg lagde dem først i en kurff met 2 til lige, Oc ieg beholt it æg offuer. Saa lagde ieg dem i en anden kurff met try, oc end beholt ieg it æg vdoffuer, Der nest lagde ieg dem i en anden kurff met fire, oc end bleff it æg offuer, der nest met 5, oc end bleff it æg offuer. Der nest lagde ieg dem atter i en anden kurff met 6. oc bleff end da it æg vdoffuer. Paa det siste lagde ieg dem atter om igen i en anden kurff met 7, oc da kom ieg lige vd, heer

[1]) Paa Kongens Bibl. findes to Exemplarer, det ene meget defekt; i det andet mangler Titelbladet, som Hjelmstjerne har ladet optrykke: En Kaanstelig och nyttelig Regne Bog, faar Scriffuere, Fogeder, Købmend, Och andre som bruge Købmandskaff, paa Linyerne met Regne pendinge, och met Zifferne vdi heelt och brødit tal. Nu nylige faar Dansket aff Hermen Weyere Borger i Kiobenhaffn. — Denne Bog er Prentedt i Wittemberg hoess Jurgen Rhaws Arffuinge, Aar effter Gudz byrd, M. D. LII. oc findis tilkiøbs hoess Claws Foerd, borger oc Bogfører i Kiøbenhaffn. (Jf. Nyerups Excerpter af gamle danske Bøger, i Athene 1, 401.)

spøris nu huor mange æg, at samme Quinde haffde met sig. (Der paa Opløsningen; hun havde 721).

I Slutningen findes „nogle løstige Regle ath handle vdi Collatz for merschaff oc tidkortning", saasom at sige en anden, hvor mange Penge han har i sin Pung, „at gæde huad en anden haffuer for it Tal i hue eller i finde", lystige Collatzstykker, o. desl.

Samme Aar udkom en anden dansk Regnebog i Paris. Claus Lauridsen Skabo, Nicolaus Laurentii Scavenius (født i Skagen, hvor hans Fader uden Tvivl var Raadmand, omtr. 1555 Prof. i Mathematik. † 1590) rejste udenlands med Johan Oxe til Torsø, og har vel ved den Lejlighed udgivet sin Arithmetica eller Regnekunst baade med Ciphrer og Regnepenning, Paris 1552.[1] Den er tilegnet Albret Oxe til Nielstrup; og Forf. havde villet hjælpe til med, at nogle kunde fange des større Lyst til at læse hans kjære Læremesters Dr. Christierns Morsiani latineske Arithmetica. Tilegnelsen er dateret Paris 7 Jan. 1552.

Den tredie, der slutter Tidsrummet og siden ofte er oplagt, er

---

[1]) Bogen er trykt med latinske Typer og har følgende Titel: ARITHMETICA Regnekunst, Bode med Cyphret oc regnepenningh Nyligen wdgod po Danske, wed Claus laurittssen. Vdi huilken han haffuer berammet och beschreffuet then mode, och the regle, wdaff huilcke en persone kan snarligen well forfremmes, tyll ett gott forstand 1552. — Imprimé à Paris, par Estienne mesviere (etc.) 1552. (Exemplar paa Universitetsbibl.; det paa Kongens Bibl. er defekt.) Artige Uddrag af denne Bog, der ogsaa indeholder historiske Mærkeligheder, findes i D. Mag. 1, 118, og i Suhms Ny Saml. 3 D. 1 H. hvoriblandt Forfatterens Ligvers over Torbern Oxe 1547.

Oplysning om Universitetsbibliothekets Exemplar har Nyerup givet i: Sic transit gloria mundi (Kbh. Skilderi 1812 Nr. 23) hvor han handler om Salget af det Lethraborgske Bibliotheks Levninger. Blandt dets Sjeldenheder blev Ghemens Udgave af Skaanske Lov kjøbt af Prof. Oluffen for 9 Rdr.; Leipzigerudgaven af Chr. Pedersen om Messen af Murmester Egerod for 7 Rdr.; Chr. Pedersens Ny Testamente, Antw. 1529 af Biskop Birch for 4 Rdr. Men Claus Lauridsens Regnebog blev kjøbt til Universitetsbibliotheket for 3 ℛ 4 β; og det var dog en større Sjeldenhed end nogen af de tre foregaaende, da Langebek kun kjendte det defekte Rostgaardske Exemplar.

Anders Olsens, Kbh. 1560.[1] Den er tilegnet Her Herloff Trolle til Hillerødzholm, i hvilken Tilegnelse han taler ganske net om Tallet, hvilken drabelig Tingest det er. Men med denne Bog ere vi da komne lige ind i de praktiske Regnebøgers Kreds, saa at vi med den til Lykke kunne slutte denne Slags Literatur.

Kun to korte Prøver:

Item, En Jegere Jaffuer en Hund effter en Hare, og Haren haffuer 80. spring for Hunden, saa tit som Haren springer 6. spring springer hunden 9. spring, vdi huilckit spring opløber, eller ophenter hunden Haren. Facit vdi 240. spring (etc.).

Heri er ogsaa lystige Collatzstykker.

I Slutningen er et Par Vers. Det ene begynder saaledes:

En Discipel han helder vil dantze oc springe,
End hand vdi Kircken vil siunge.
Oc heller for vnge Quinder hoffiere,
End vdi Kircken Ministrere. (etc.)[2]

Nærmest hermed beslægtede ere Kalendarier o. desl. Skrifter. Af den Slags nævnes en Aandelig Almanak og Prognosticum oversat af Niels Schriffuer paa Clausholm. Wiborg 1530.[3] Kongens Bibl. har nylig erholdt en lille Bog, af en ubekjendt Forf., der vel i sin Tid har været en almindelig Haandbog, og heller ikke har glemt en gudelig Anvendelse.[4]

1) En ny Konstig Regne Bog, vdi Tal Maader oc Vecter, paa Lynnerne, och met Ziffre, baade vdi helt och Brødit tall, met skiøne och nyttige Regle och konstige Exempler, oc der til nogle Kiøbmandskaffs Taffler, huilcken gantske nyttig oc gaffnlig er dennem som bruge Verdzslig handel oc Kiøbmandskaff. Nu Nylige vdgangen ved mig Anders Oelsen, som holder Regne oc Scriffuer Skole vdi Kiøbenhaffn. Prentet vdi Kiøbenhaffn, aff Christoffer Bart 1560.

2) See ogsaa Langebeks Excerpter af Bøger paa det Kongl. Bibl., i Suhms Saml. 1 B. 1 H. S. 151.

3) Den anføres hos Worm efter Langebeks Hist. Almanak; men findes ikke.

4) Her Effterfølger Først eth Regenskaff om en Mands fortæring om det ganske Aar, Item it Regenskaff om Skippund, Lispund, Lodt, Marck, Pund, oc Quintin. Item om det Tal som faldt aff Himmelen med Lucifero. Item Een Skøn Vise om Guds miskundt. Nu bedre Corrigeret en til forne. (Uden Trykkested eller Aar. Fire Blade. Blandt Nørdams Gave).

Visen om Guds Miskund, som findes deri, er der ikke noget videre ved. Men følgende Prøve kan i alt Fald sammenlignes med Eddas bekjendte Angivelse af Hobe. Her er det kommet ind fra Syden, og har en gudelig Tendens:

Her effter følger det tal, der falt aff Himmelen med Lucifero. Sanctus Dionisius Ariopagita siger in Celesti Irarchia at x gange x giør hundrede, Item x hundrede giør tusende oc x tusende gør et fuldkommen stock Oc x stock gør et morigen Item x morigen giør et tal kallis murion, oc x murion gør en liden skare, x smaa skarer gør en stor skar Item x store skarer gør et Chor oc x chor gør et tal heder phalanga Item x phalanger gør en stor forsamling, oc x store forsamlinger, gør en Hær Item x Hær gøre een chateruam Oc x chaterue gøre een turbam Item x. turbe gøre de forgifftige wrene aanderss tal som fald aff hiemlen med Luciphero.

I den ældste Psalmebog [1] findes ligeledes et Kalendarium, først Forklaring, saa et Vers til hver Maaned, samt om Aareladende og hvilke Dage dertil ere de bedste og værste.

Af Versene til hver Maaned hensætter jeg et Par, skjøndt det kun er en fattig Overgang til Poesiens Rige.

Martius siger:
Jeg snider vintre oc renser min haue
oc less min Eng i disse daue
I min tid skalt du blod ey lade
men det er sunt vel varmt at bade
Lad ey aarer paa dit Hoffuit slaa
Naar Vædren monne vdi mig i gaa

---

[1]) En Ny Psalmebog medt flere Psalmer oc Christelige oc Aandelige lofffang met Collecter oc Bøner som icke ere tillforne Prentet i de andre Psalmebøger, vddragne aff den Hellige scrifft.

Oc met en Euig Kalendarium ath finde naar Ny tendis i huer Maanet met sine taffler til alle Arlige fester Gud til loff oc ære alle Christne Menniske til nytte och gaffn. Kobenhaffn M. D. Liii. (I Karen Brahes Bibl. det eneste fuldstændige Exemplar. Paa Kongens Bibl. findes kun Kalendariet. See Psalmeb. 2, 1.)

Augustus siger:
Her skal Bonden gaa at skære
met glæde sit korn tilsammen bære
Oc haffue om høsten arbeyd oc møde
oc dricke om vinteren Miøden hin søde.
Naar Jomfruen monne i maanen staa
da skalt du icke i æchteskab gaa.

20. Poesien. Historiske Viser. Erik Krabbes Rimkrønnike. Episk-romantiske Digtninger: Flores og Blanseflor; Holger Danske; Persenober. Satirer: Broder Rus; Dødebandsen; Helvedes Badstue; Herman Weigeres Reineke Foss. Psalmer. Kjæmpeviser. Dramatisk Digtning.

Vandre vi fra disse tørre Egne ind i Poesiens Omraade, saa maa vi ogsaa her trøste os med Udsigten til en rigere Høst med Tiden; thi endnu see vi kun de første Spirer. Den episke Digtning havde allerede i Middelalderen forbundet sig med Historien, og fremkaldt den danske Rimkrønnike. Lignende Digtninger opstode ogsaa nu, snart enkelte mindre, som historiske Viser eller beskrivende Smaadigte, snart større Rimkrønniker; men de ere saa blottede for Poesi, at de kun have historisk og sproglig Interesse.[1] Desværre gjælder ogsaa det om Erik Krabbes Fortsættelse af Rimkrønniken, Kbh. 1533.[2]

[1]) Som Exempler paa de mindre kunne nævnes: En historisk Vise om Kong Hanses Tog til Sverrig. D. Mag. 3 R. 1 H. S. 143. En Vise om Fejden imellem Erik Gyldenstjerne og Einer Tjeld, i Paludan-Müllers Aktstykker til Grevefejden 2, 261.

Bergen Stads Chronica, som tillægges Henrik Christensen 1560, findes tilligemed Alphabetum Aulicum eller Hofalfabetet (paa Latin med Oversættelse i danske Vers) i et Haandskrift paa Kongens Bibl. Thottske Saml. Nr. 94 k. fol. See ogsaa D. Digtek. Hist. 1, 277.

[2]) Her begynnes then Danske krønnicke wel offwerseet oc corrigeret bedre end til forn. Kiøbnehaffn 1533. Kong Frederiks Privile-

Nogle episk-romantiske Forsøg findes af forskjellig Beskaffenhed, dels Middelalderens Frembringelser, der nu første Gang bleve trykte, som Flores og Blanseflor (hos Ghemen 1509),[1] dels Oversættelser af prosaiske Romaner som Holger Danske, eller rimede som Persenober af Henrik Christensen (fra Bergen?)[2] Derhos Oversættelser af satiriske Digte efter tyske Originaler, som Historien om Broder Rus, Døbedandsen og Helvedes Badstue af Hans Sachs, i taalelige Rim af Niels Jensen Randrup, Kbh. 1558? Ved flere af disse Skrifter ere imidlertid de ældste Udgaver forsvundne, saa at de mangle den Friskhed og det Tidens Præg, som just skulde give dem Interesse.

Broder Rus er en gammel Historie og hører Middelalderen til. Vor er oversat af Tysk, men lokaliseret. Scenen er i Esrom Kloster, in quo cœnobio frater Rusius fuit (Hamsfort de familia Sprakalegum i Langeb. Script. 3, 281). Nyerup kjendte et Exemplar

---

gium, givet Bogtrykkeren Hans Wiingartther, omtaler tillige Tilsætningen: then Danske Krønnicke som nw er tilsett Hygborne Førstis Konning Hanssis wor kiære broders Krønnicke. Paa den sidste Side staar: Thesse bøger finder thw falle i Kiøbmenhaffn hoss Hans Prenthere i thet ny klosterstrede Oc wdi Wiborg i Jutland hos Peder snecker som boer ved sancte Hans kloster Oc wdi Assens i Fyn hoss her Christiern Skrock Predickere. Ther med teg ewindelig Gud befalindis. (Exemplar paa Kongens Bibl.). See forresten Molbechs Udgave af Rimkrønniken, og D. Digtek. Hist. 1, 37. Samt Tillæg til den danske Rimkrønike (Christian den Andens Historie) i Suhms Ny Saml. 4 B. 3-4 H. S. 34.

1) D. Digtek. Hist. 1, 105. Nyerups Morskabsl. S. 112. Da jeg formoder, at Brandt vil meddele os denne interessante Digtning, har jeg her kun nævnt den. I Exemplaret paa Kongens Bibl. af Ghemens Udgave mangler Begyndelsen. Senere haves en Udg. Kbh. 1695, og paa ny forbedret 1745.

2) D. Digtek. Hist. 1, 271. Nyerups Morskabsl. S. 145. Nyerup angiver to Udgaver, 1560 og 1572; jeg har kun seet den sidste.

fra det 16 Aarhundrede, men uden Titelblad. Indholdet i det mindste omtales af Christen Hansen 1531:

Give Gud, hver vil ikke være saa fus
ligervis som den Djævel Broder Rus;

og Rimene kunne vel ligne efter denne Tid.[1]

Dødedandsen er den bekjendte Historie om Døden, der henter alle Stænder. Det er en Digtning, der gjennemløber hele Middelalderen, fra det spanske Drama Almendandsen af Jøden Don Santo Rabby til den engelske Digter Young. (Villemain, Cours de litérature française, 2, 116). Det Exemplar af vor Dødedands, som findes paa Kongens Bibl., mangler baade Titel og Slutning; det henføres der til 1536. Den er kjendelig nok oversat af Tydsk. Døden siger til Biskoppen:

— Aff Christi faar plockede du den vuld —
Suick stille, holdt din mund tilhobe.

Men tillige lokaliseret. Kanniken siger:

— Motte ieg leffue nogen stund
da bleffue ieg snart Prelat i Lund. etc.

Embitzmanden:

Hielp nu Gud oc Sancte Lohe
Jaar skulde ieg skiude Papegohe.

Karakteristisk er det, at Døden lader lidt Latin løbe ind med, naar han taler til studerte Folk, men Krigsmanden tiltaler han paa Tydsk.

Den sjeldne Levning, der haves, burde aftrykkes hel og holden, thi der er mere mærkeligt deri, end det der findes i Prøverne deraf.[2] Til Munken siger Døden:

Hør her til nu broder Tuul
læg nu aff din Ordens Kuul.

Er dette Tuul et Egennavn? Til Nunnen taler han om

Din viiel oc kuuitl oc rosenkrantz skøn. etc.

---

1) See forresten Indholdet og Prøve i D. Digtek. Hist. 1, 114. Nyerups Morskabsl. S. 239.

2) See D. Digtek. Hist. 1, 181 og Nyerups Morskabsl. S. 305. Om der findes nogen Oplysning til vor Dødedands hos H. F. Massmann, Literatur der Todtentänze, Leipz. 1840, vides ikke.

Den ældste Udgave af **Helvedes Badstue** angives af Nyerup at være snart fra 1558, snart fra 1588. I alt Fald er den kun til i senere Udgaver.[1]

I hjemlige Toner at besynge hjemlig Daad, lykkedes ikke. At omplante fremmed Digtning var en Udvej; men de Forsøg, vi hidtil have betragtet, vare ubetydelige. Der er saaledes kun eet større Digt, der ved sit Indhold og dets Behandling fortjener vor Opmærksomhed: den nysnævnte **Herman Veigere's** Oversættelse af **Reineke Foss**, 1554, trykt i Lybek 1555. 4.[2]

Dyrefablen, hvis Oprindelse taber sig i Oldtiden, fandt, efter at være behandlet i næsten alle nyere Sprog, ogsaa Vejen til Danmark igjennem denne Bog, der i mangfoldige Tider har været en af de ypperligste Folkebøger, og af hvilken en ny Udgave nu er højlig fornøden. Ved at komme til Norden hilste den kun paa sit gamle Fædreland. Man har antaget, at dens Oprindelse maa søges i meget gamle tydske Digte, fra det syvende Aarhundrede, hos Frankerne. Derved mindes vi, at Svalerne allerede tale med Sigurd Fof-

1) See D. Digtek. Hist. 1, 267. Nyerups Morskabsl. S. 211.

2) En Ræffue Bog, som kaldes paa Tydske Reinicke Foss, Oc er en deylig oc lystig Bog, met mange skønne Historier, lystige Rim, Exempel, och herlige Figurer, som aldri føre haffuer værid paa Danske, nu Nylig fordanskit aff Hermen Weigere, Borgere vdi Cøbnehaffn. M. D. LV. — Prentet i Lybeck aff Jørgen Richolff, Aar effter Gudz Byrd. M. D. LV. 4. (Exemplar paa Kongens Bibl. I Universitetsbibliothekets mangler Titelbladet). Tilegnelsen til Kongen: Aff Cøbnehaffn den 20 Dag Septembris. Anno 54. Bogen er ganske modern; den er illustreret. Senere Udgaver: Kbh. 1656. 4. og paa ny, uden Aar i Oktav. Paa Svensk Stokh. 1621. See om Udgaverne og de svenske Bearbejdelser Nyerups Morskabsl. S. 17. 20. D. Digtek. Hist. 1, 237. Af Thura og flere og derefter hos Worm anføres: Herman Veigeres Oversættelse af Æsops Fabler, Lybek 1555. Det er en Fejltagelse. Det er det samme som Reineke Foss. See Nyerups Morskabsl. S. 14.

nersbane, og at flere Fortællinger hos Saxo om Hane, Ulf, Ræv, Bjørn uden Tvivl oprindelig ere at forstaa som lignende Digtninger.[1] Men sligt havde Herman Weigere ingen Anelse om; han tog hvad der var ham givet udenfra. Efter at Reineke Foss, en almindelig Satire, ikke sigtende til visse historiske Personer, men et levende Billede af Livet, og i sin Renhed uden falske Tilsætninger af Moralisering, havde været behandlet paa Latin, Fransk, Nederlandsk o. s. v. kom den paa Nedersachsisk eller Plattysk vore Grændser nærmere. Forfatteren til denne plattyske Bearbejdelse antoges en Tid lang at have været Heinrich van Alkmaar, men det er lidet sandsynligt;[2] det skal da have været Nicolaus Baumann († i Rostock 1526). Den ældste Udgave udkom i Lybek 1498,[3] (paa ny udgivet af Hoffmann von Fallersleben, Breslau 1834), siden hos Bogtrykkeren Dietz i Rostock 1517 og oftere. Denne Bogtrykker blev, som vi allerede vide, kaldt herind for at trykke Christian den Tredies Bibel; til Grund for Weigeres Oversættelse ligger, efter Nyerup, netop Dietzes Udgave af 1549. 4. Der er saaledes Grund til den Formodning, at Dietzes Ophold her i Landet kan have givet Anledning til, at Oversætteren blev bekjendt med dette artige Digt, som han fordanskede, dels af Kjærlighed til Modersmaalet, dels for at tjene sig en Nødskilling. Han oversatte heller ikke alene Digtet, men ogsaa de vidtløftige rimede og

---

1) Hano, Bero, Refo hos Saxo S. 354. 433, jf. Gautrekss. Kap. 9—12. Saxos Hano er, efter P. E. Müller, at forstaa om Hanen paa sin Mødding; saa er Rötho vel en Ridder Rød, Ræven, o. s. fr. Det vilde da være de ældste danske Dyrefabler vi kjende, som Saxo eller hans Tid forvandlede til Historie. See ogsaa J. Grimms Bemærkninger i Reinhart Fuchs, Nachtrag.

2) Allerede Lackmann, Annal. typogr. selecta quædam cap. S. 165, tvivler derom.

3) Et Aftryk, som jeg har benyttet, findes paa Universitetsbibl. under Titel: Reineke de Vos mit dem Koker. 1711. 4.

prosaiske Anmærkninger af adskillige tydske Forfattere; men det var just, efter Nyerup, Bogtrykkeren Dietz, der i sine Udgaver lod disse protestantiske Anmærkninger indføre istedenfor de forrige katholske. Derved have vi oven i Kjøbet faaet Oversættelser af Sebastian Brandts og fleres Vers.[1]

I Fortalen til Kongen fører Herman Weigere ham igjennem de danske og jødiske Konger, for at komme til hans egne Fortjenester, og deriblandt Udgivelsen af Bibelen. Den og nogle faa Postiller er saa godt som det eneste paa vort danske Maal, som K. M. og andre kunne have Lyst at læse. Men Kongen haver dog ogsaa stundum behov at forlyste Sind og Forstand udi Historier og andre høviske verdslige Bøger. Man kan just lære af adskillige Bøger og ikke blot af een. (Det er en dristig Tale). Da Maleren Zeusis skulde give et Billede af den skjønne Helena af Greken, formede han det efter syv de skjønneste og dejligste Jomfruer. Bierne sanke ikke deres søde Honning af et Blomster eneste, men af mange og adskillige. Derfor haver han nu ogsaa ladet denne Bog prentelige udgaa. Den evige Gud har af sin besynderlige Godhed nødt og tvunget ham til dette Arbede,

---

[1]) Udførlige Oplysninger om denne Digtnings Natur og Literatur høre ikke herhen, og maa søges i andre Skrifter. Den latinske Reinardus Vulpes er udgivet af F. J. Mone, Stuttgardiæ et Tub. 1832. Den franske Roman du Renart af Méon, Paris 1826. Flere i J. Grimms Reinhart Fuchs, Berlin 1834, hvor der desuden findes mange interessante Undersøgelser. Om de nederlandske Haandskrifter Mone, Uebersicht der Niederl. Volkslit. S. 319. Om de franske Les Romans du Renard, examinées par A. Rothe (i Sorø), Paris 1845. (nærmest efter Grimm). Samt Nasser 1, 108. 145. 147 og senere tydske Literaturhistorier. Nyerups Morskabsl. S. 17. Fortalen til Winthers Oversættelse, o. f. v. Speculum vitæ Aulicæ Eller den forbanskede Reynike Foss af J. H. H. Kbh. 1747 er et Forsøg paa en ny Oversættelse. De andre nyere danske Bearbejdelser, Oehlenschlägers efter Goethe, og Schaldemoses i to Oplag ere noksom bekjendte.

og har visselige selve som den øverste Verkmester brugt ham dertil som sit arme Redskab. Thi den lille Gnist, som aldeles var skjult i ham, ligesom Ild i en haard Flintesten, ham ganske uvitterlige, haver Gud „i endelige" (jo endeligen) villet aabenbare, og haver smukt efter hans guddommelige Vilge og Godhed borttaget og af Vejen lagt det ham herudinden kunde forhindre, som er Rigdom, Gods og Pendinge. Thi havde han blevet i sin Handel og Kjøbmandskab, som han var først han blev gift, da havde han aldrig taget sig slig Umage og Stunder. Gud er en retvis og goder Gud, som gjør ingen Ting uden Aarsage. — Han er en fattig ulærder Mand. De Lærde beder han derfor kjærlige fordrage, om de heri finde noget, som ikke er saa skinnende vel prydet og smykket som sig af rette burde, eller „saa Pibrit och Pabrit", at det deres Mund og Mave kan „talle och vel smage."

Oversætteren følger Originalens brede Maneer, men ingenlunde med slavisk Troskab; Rimene nødte ham allerede til mere Frihed, og den har fremkaldt adskillige ejendommelige Udtryk, hvortil Originalen ikke ligefrem giver Anledning; f. Ex. Ræven er vel snild og falsk „met sin tunge, kan han, hand setter eder paa en gunge" (ja, kan he, he wirt juw gewisse bedregen). Men just det giver Oversættelsen noget tiltrækkende, gjør den mere original og poetisk. Dernæst har han villet lokalisere Digtet. Det er rigtignok ikke gaaet op for ham, at det burde fuldstændig lokaliseres og maaskee, ligesom Peder Paars, hensættes til en vis Tid i vor Historie, saa at alle Allusioner vare samtidige. Det fordrejede Navn paa Rævens Bolig, Malepartus (Malpertuis, Boccacio's Malpertugio[1]) har han ogsaa beholdt. Men

[1]) Odin Wolfs Oversættelse i Andreas fra Peruse. 1, 28.

han har dog ligesom hans Forgjængere følt, at kun ved at blive lokalt kunde Digtet gjøre sin fulde Virkning. Kong Nobel holdt Hof „vdi en Stad, som hed Lemuig“ (1, 1); „ieg tror i ere Abbet i Esserom“ siger Ræven spottende til Bjørnen (1, 10); Ræven gaar til Rom, „Der haffde hand huerff som mette til Møre, Der hun bid kom miste hun et øre“ (1, 34),[1] hvor desuden det om Øret er lagt til, thi det var en dansk Historie, o. s. v.[2] Nogle Germanismer ere hist og her løbne ind med: Mikkel løb overmaade „svinde“ (hurtig), thi at det er et nordisk Ord (isl. svinnr) har Veigere vel ikke været sig bevidst; for at rime paa forbarme, siger han: det maa jeg vel „karme“ (karmen, klage); Isegrim sanker Fiskene op, „En graad kom i hans halff at side“ (Grath, Fiskeben) o. s. v.

For at give en Forestilling om Bogen aftrykkes Begyndelsen efter første Udgave.

Den Første Bog.
Det Første Capitel.
Huorledis at Løven som var Konge
offuer alle Diur, lod vdrobe en fast Fred,
och bod alle Diur komme
til Heredag.

PAa Pingetz dag ville i det mercke,
Da hørde mand siunge gøg og Lærcke.

1) I Originalen: alse Meybom to Aken. If. Vinthers Reineke Fos og Anm. S. 238.

2) Nogle af disse Lokaliseringer ere pudsige nok; f. Ex. denne (3,6):
Samme Scrifft vaar Hebraisk mercker det vel,
Oc vaare try Naffn dog huert faar sig sel.
I dette Land vaar ingen som kunde,
Forstaa den Scrifft red vd til grunde.
Vden eniste Mester Abrian aff Trier,
Han er en Jøde aff slig manier.
Han kan alle Tungemaal vel forstaa,
Som talis mellem Ribe oc Obenraa.
jf. Vinthers Reineke Fos S. 169.

Skoffuene stode grøne store oc smaa,
Jordē gaff sine Blomster huide oc blaa.
Grøne oc gule met herlig luct,
Alle smaa fule de siunge smuct.
En saare lystig Dag vden Regn og Vær,
Alle vaare glade som der vaare nær.

Herre gunst oc Abrille luct, Quindfolcks ven skaff oc it Rosen smuct. Desligest alle honde Dabbelspil, omuendis snart, huo det acte vil.

Huo sit leffnet til Hoffue vil ende, Hand skal sin kaabe effter været vende. Oc lade den henge til baade side, vil hand ellers lenge til Hoffue ride.

Nobel offuer alle Diur en Kong,
Han haalt sit hoff alt samme gong.
Vdi en Stad som hed Lemuig,
Thi han vaar veldig, stor oc Rig.
Han loed vdrobe i sit Land,
En Herredag faar menig Mand.
Der saffnedis mange store Hanse,
Fruer oc Jomfruer som gerne dantze.
Almuens folck desligest vden ende,
Der kom og Tranen huo hende kende.
Thi Kongen vilde det saa rætte,
Oc alting vel til rette sette.
Oc vilde der holde erligt Hoff,
Alt hans Rige til ære oc loff.
Han haffde oc forscreffuit deslige,
Alle Diur baade fattige oc Rige.
Store oc smaa offuer alle sine Land,
Vden Reffuen hin røde den falske Mand.
Han haffde vskickelige holdet sig
Mod Kongen oc hans Vnderdane met suig.
Thi torde han icke gaa obenbare,
Han bar alt faar sine gerninger fare.
Joannis 3. Huo ille leffuer met falsk oc suig,
Han skyre vist liuset tro du men mig.
Saa giorde oc Ræffuen den listige skalck,
Han torde ey komme faar Kongen oc hans folck.
Den tid de begynte at rette Sager,
Da maatte mand der høre mange klager.
Aff alle Diur som der vaare hoss,
Alle kærde de paa denne Foss.
Vden Greuingen som vaar hans frende til grunde
Hand forsuarede hannem det beste han kunde.

Og til Sammenligning med de andre Bearbejdelser meddeles følgende, men uden Randglosser, af 1 B. 9 Kap., hvor Bjørnen Isegrim er kommen i Klemme hos Bonden Rustefil:

STrax kom Rustefil vd och saa,
At denne Biørn saa fangen laa.
Han løb vel fast thi det vaar silde,
Did som Bønderne holle gilde.
Værer snare sagde han oc gaar met mig,
I skulle nu see en vnderlig leg.
En Biørn ligger fangen i min Gaar,
Han skal nu faa sit bane Saar.
De fulde hannem alle oc vaare glade,
Huer tog met sig det samme han haffde.
Alt det han først kunde faa i haand,
Den Ene en greb den Anden en vaand.
Den Tredie it spiud, den Fierde en rage,
Den Femte en stor Eneber stage.
Presten oc Klockeren komme och her til,
At vilde se dette lystige spil
Prestedeyen som hed fru Jutte,
Kunde faar det Bulder inted skøtte.
Hun vaar den samme der vel kunde kaage,
Den beste grød der naagen vilde smaage.
Hun kom met sin Rock alt i sin hand,
Der hun den samme dag hoss spand.
Hun vilde Biørnens Ryg der met maale,
Alt fra hans Taap oc til hans haale.
Der Biørnen hørde dette store Bulder,
Alt der han laa saa sorgefulder.
Han robte i sin nød paa Sancte Knud,
I det samme fick han sit hoffuit vd.
Men all huden ved hans øern forsant,
Maatte han der lade alt faar it pant.
Hans fremføder, saade end i klemmen fast,
Der aff haffde han den største nød oc last.
Hand rycte dem vd oc vaar ey seen,
Men kløerne bleffue i klemmen igen.

All huden aff Føderne han der oc myste,
Det honnig han fick vaar icke det bæste.
Som Mickel rosede at han skulde faa,
Fuld ond en reyse giorde Biørnen da.
Han kunde ille Raffue op til en Væg,
Det røde Blod rand offuer hans skæg.
Hans Føder vaare øme han kunde ey gaa,
Rustefil kom, oc begynte flux at slaa.
Oc alle de andre der komme met ham,
Actede oc at giøre Biørnen skam.
Presten haffde met sig en stor Beg staff,
Han gav Biørnen der met mangt it slag.
Han kunde huercken krybe eller gaa,
Oc alle robte sla men flux oppaa.
Mangen haffde spiud samme gang,
Smidden kom oc met hammer oc tang.
Oc somme haffde spader oc somme skule,
De sloge paa hannem, at han maatte hule.
De støtte hannem baade store oc smaa,
Saa at han sig begiorde der som hand laa.
De vaare hannem onde huer oc en,
Der kom slubbert met de krogede ben.
Oc Jeppe met den forgylte Næse,
Alder verst vaare hannem disse.
Per Jernskæg met sin krogede haand,
Alt met sin Suager her søgeland.
De sloge alle, thi de vaare vrede,
Saa kom Per skyhaffn oc giorde rede.
Met en staff slinge all fuld met steen.
Han kaste paa Biørnen at han hueen.
Abel quacks oc hendis søster Jutte,
Talicke lordenquacks slo met en Bøtte.
Blanck ridetyg haffde it rustigt Suerd,
Bodel huirtens kom oc selffue der.
Icke ene disse men Qvinderne alle,
Sloge paa Biørnen at han maatte falle.
Han maatte anname det de hannem baare,
Esber tyndskæg kom oc buldrede saare.

Han vaar den eddelste der til stede,
Fru Giseltrud hans Moder monne hede.
Men huo han(s) rette Fader vaar,
Der aff haffuer man ingen scrifft klar.
Dog sagde Bønderne at rycket gick,
At hans Moder ham met Nis Landzknect fick.
Den tid den Herredag stod i Lund,
Krøb han til hende samme stund.
Udi en Bagere On ved røde Port,
Der bleff denne merckelige kempe giort.
De kaste paa Biørnen met stene store,
Piger oc Drenge alle de der vore.
Rustefils Broder paa det siste til sprang,
Oc haffde met sig en stor suar stang.
Han slo Brun ret øffuerst paa sin Pande,
At han fuld nær haffde myst sin aande.
Alt aff det slag han fick saa stort,
Løb han i mørcke han viste ey huort.
Han kom blant Quinderne, der de stode,
Oc begynte flux blant dem at rode.
Han trengde dem hart før han kom fram,
Saa at fem fulde i en møllebam.
Den samme sø vaar dyb oc stor,
Der Presten det saa da robte han Mor.
Han løb vel fast oc begynte at skrige,
Aha seer hisset flyder Jutte min Pige.
Hendis rock staar her den maa i see,
Hennes Pelss bliffuer vaad, det gør mig ve.
Ach hielper mig at hun bliffuer i liffue,
Tho Tynder øl vil ieg eder giffue.
Der til Afflad oc mange Kariner,
O kære seer huor hun nu griner.
Hun druckner vist komme i icke snart,
Da løbe Bønderne alt met en fart.
Oc lode saa Biørnen ligge for død,
Att de kunde hielpe de Quinder aff nød.
Der de saa droge de Quinder op,
Da krøb Biørnen met sin slagne krop.

Alt i en Sø som der vaar nær,
Oc haffde i act at druckne sig der.
Han brummede saare oc lod vel ilde,
Jeg haffuer nu værit i Mickels gilde.
Han haffde icke troedt, at kunde sømme naaget,
Men sig slet at druckne haffde han voget.
At de Bønder hannem ey mere skulde slaa,
Men det monne hannem dog naaget bedre gaa.
Han kunde sømme end dog han det icke trode,
Der de Bønder det saage, O huor ilde de lode.
Tui voss sagde de den store skam,
At denne Biørn saa fra voss kam.
Dette haffuer voss disse Quinder giort,
At han saaledis er kommen bort.
De maatte vel haffue været hiemme,
O Kære see nu huor kan han sømme.
J Det Træ der klemmen i vaar,
Der sad hans kød, Blod, hud oc haar.
Alt aff hans øern oc føder vist,
Kom igen robte de huad haffuer du mist.
Dine øern ere her, hent dem igen,
Dine handske henge oc hoss denne Sten.
Stor spaat hand nu til skaden fick,
Dog vaar han glad at han vndgick.

Digtets Slutning lyder:

Huer skal sig til Viisheed stedze vende,
Det onde sky oc det gode bekende.
Derfaare er denne Bog Scriffuin oc sett,
Oc icke faar andet merck mig rett.
Fabele oc andre Bispraack flere,
Ere voss bescriffne til tuct oc Lære.
At wi skulle sky wtuct met flid,
Oc Lære Visheed, Dag, stund oc tid.
Denne Bog køb hun gelder en Daler,
Al Verdzens handel hun ret aff Maler.
Vilt du den vide oc rettelige kende,
Da køb denne Bog oc Læss i hende.

Her met ender sig Mickels Historie,
Gud hielpe voss alle vdi i sin Glorie.
AMEN.

Den lyriske Poesi aabenbarer sig paa denne Tid næsten kun i aandelige Sange og Psalmer. Reformationen fremkaldte dem, og vi have allerede seet dem blive til. Flere af Reformatorerne selv digtede saa godt de kunde, og andre gave deres Skjærv med. Claus Tøndebinder og Hans Spandemager samlede den første Psalmebog 1528; Hans Tavsens Psalmesamling 1544, der har været til i flere Oplag, ligger maaskee til Grund for den ældste Psalmebog der nu haves, den fra 1553.[1] Derhos digtede Arvid Pedersen, Jørgen Sadolin, Peder Borgsmed, Peder Palladius, Eiler Hardenberg, Herluf Trolle, o. fl.[2] En almindelig Kirkepsalmebog begyndte dog først Hans Thomissen at samle efter Hans Tavsens Raad omtr. 1557. Dens Udgivelse hører til næste Tidsrum.

Selvdigtning var ikke istand til at tilfredsstille Dagens Fornødenhed. Fra Begyndelsen af tog man derfor de gamle katholske Sange, og dannede dem om paa Modersmaalet efter den ny Tro; eller man ombannede Hr. Michaels aandelige Sange saa godt som det lod sig gjøre; eller man oversatte hvad man nærmest trængte til af tyske, hvilke da tildels paa lignende Maade vare opstaaede. I denne Henseende er den Omstændighed vigtig, om Reformatorerne i Malmø hentede Psalmer fra Haderslev.

---

1) Den er beskreven i Bidrag til en dansk Psalmehist., i Psalmeb. 2, x.

2) Som dansk Psalmedigter nævner Thura ogsaa: Tyge Asmundsen, f. 1522. Efter at have studeret i Wittenberg (Gelehrter Männer Br.) blev han Prof. ved Universitetet, 1560 Præst til Frue Kirke i Kjøbenhavn, 1561–1577 Biskop i Lund, † 1586. (Sommelius 1, 97. D. Psalmeb. Forf. S. 18).

Ifølge Oprindelsen ere Psalmerne af temmelig ulige Beskaffenhed. Nogle af de ældste have bevaret den Poesi, som Katholicismen meddelte dem; og de have noget tiltrækkende ved deres Naivetet og umiddelbare Friskhed; f. Ex. Dagvisen (Psalmed. Nr. 1); de, der udtrykke den barnlige Glæde over Jesu underfulde Forholde (som sst. Nr. 2); Julesangene om Jesu Fødsel, som Et Barn er født i Bethlehem (Nr. 156); Et lidet Barn saa lysteligt (Nr. 200). Blandingen af Latin og Dansk gjør derhos en egen Virkning, som i den gamle Julesang (Nr. 3), In dulci jubilo (Nr. 154).[1] Mattere blev Sangen, naar Forfatteren vilde give en kort Sum af Troen: Englenes Fald, Slangen i Paradis, Synden og Forløsningen, som Arvid Pedersens (Nr. 31); og endnu mere, naar den blev til blotte Hukommelsesrim, som Peder Palladii Evangeliske Rimstok (Nr. 70). Næsten enestaaende i sit Slags er Hans Tavsens forhen nævnte Allegori om Løgn og Sandhed (Nr. 40).

Da vi endnu i Kirken bruge adskillige af disse Psalmer, er en Sammenligning imellem de ældste og de nuværende ikke uden Interesse; som Vi tro allesammen paa een Gud (Nr. 17), Nu er os Gud miskundelig (Nr. 19), Vor Gud er saa fast en Borg (Nr. 168).[2]

Blandt Kjæmpeviserne (jeg mener naturligvis den Samling, der kaldes saa) findes der nogle historiske Viser, mest i Rimkrønnikemaneer og uden poetisk Værd. Nogle

---

1) Det er i det mindste tildels Oversættelser. Til den sidste svarer Peter von Dresden's

In dulci jubilo
Nun singet und seid froh.
Unsers Hertzens Wonne
liegt in præsepio. (Nasser 1, 84).

2) Større Udførlighed har jeg ikke fundet fornøden ved dette Æmne, der er saa omstændelig behandlet i D. Digtek. Hist. 1, 191, men især i Brandts og Helwegs Danske Psalmedigtning.

høre maaskee til denne Tid, som Christian den Tredies Valg; og Sammes Afgang (af Niels Bredal). To bære det allegoriske Præg: De Danskes Nederlag i Ditmarsken, en allegorisk Fuglevise; og Ørnevisen eller Adelens Overmagt over Christian den Anden. Indtil nøjere Oplysning vindes forekommer den mig som et Tidens Barn. Den giver i en skarp Allegori Tidens Tilstand; det er en Gjenklang af de ringere Stænders Forhold til Adelen og Frederik den Første; og det er sandsynligt, at Forfatteren har hørt til dem og digtet under Christian den Andens Landflygtighed; Slutningen kunde da heller ikke ret vel digtes eller offenlig gjentages i den følgende Tid. Det er ubilligt, tykkes mig, at affige Fordømmelsesdom over den; den overgaar i Fynd og Vemod alle de andre i dens Nærhed. Det vil være nok at minde om hvorlunde

Sammen da sankes den Høgehær,
den skjulte baade Skov og Kjær;
og vi ville os til Lunden fare,
og gjøre den Ørn et Blær. —

Bort da fløj den gamle Ørn,
alt med sine Unge saa smaa;
de andre smaa Fugle de bleve saa vilde,
de vidste dem ingen Raad. —

Herre Gud, du hjælpe den fattige Ørn,
som flyver i vilden Hede;
han veed sig hverken Læ eller Ly,
som han tør bygge sin Rede.

Den dramatiske Digtning, som det gamle Norden ikke kjendte noget til, havde en lang Vej at vandre før den kom til Danmark. Efter at den gamle Verdens Skuespil vare tilintetgjorte ved Kirkefædrenes Forbud og Barbarernes Hærgning, udgik der et nyt Theater fra Kirken. Omtrent 1080 opførte Nonnerne i Gandersheim latinske Skuespil, forfattede

af Nonnen Hroswitha. I Frankrig opførtes Mysterier af et Selskab, confrérie de la passion, omtr. 1402; Forløserens Levnet med 87 Personer blev spillet i flere Dage, og deltes derfor i Dagværker (journées); en anden Forbindelse, corporation de la Bazoche, opfandt det moralske Drama med allegoriske Personer. Hermed vare de tvende Hovedarter givne, der nu efterhaanden vandrede nordpaa.[1] Fra Tydskland, Nederlandene og England modtoges de første Indvirkninger hos os; men Efterretninger derom i det enkelte mangle. Man seer kun saa meget, at Opmærksomheden derpaa maa være bleven vakt, uden Tvivl nærmest fra Tydskland. Her opførtes blandt andet den hellige Dorothea 1412 paa Torvet i Bautzen (thi man spillede paa et Torv, Gade eller anden Plads under aaben Himmel), under hvilken Forestilling Taget paa et Hus, hvor Tilskuerne sade, faldt ned. Og i Pommern opførte man, efter Hvitfelds Fortælling, 1498 „Tragædiskervis Christi Passion, der blev til en virkelig Tragedie, da den som var Longinus, stak for hart til, og stak Christum ihjel, og Christus faldt ned og slog Mariam død, som stod under Korset" (etc.).

Dette forudsætter Opførelse af Skuespil i Modersmaalet; men til saadant kjende vi endnu ikke. De ældste hos os[2] vare to Slags: de, som Skoledisciplene opførte,

---

[1]) Udførlige, tildels meget interessante, Efterretninger om Dramaets Udvikling i Syden findes hos Villemain, Cours de littérature française 2, 243. Roux-Ferrand, Hist. des progrès de la civilisation en Europe 3, 258. 4, 382. Sismondi, Die Literatur des südl. Europas 1, 248. Chasles, Études sur l'Espagne, S. 228; jf. Holbergs 332 Epistel. Samt Die Entwicklung des englischen Dramas i Herrigs Archiv für das Studium der neueren Sprachen 1, 28. 384. 2, 318. Og om Tydskland Ettmüller, Handbuch der deutschen Literaturgesch. S. 284, o. lign. Skr.

[2]) De vigtigste nyere Oplysninger til Kundskab om vore ældste Skuespil findes hos: Vandal, Efterretninger om nogle Skuespil,

for at øve sig i Latinen, og de Forestillinger, der gaves ved visse højtidelige Lejligheder, ligeledes paa Latin, for de Lærde. De første gaa langt tilbage i Tiden. Hos Thura findes en gammel Efterretning om et Skuespil, der blev opført af Skoledisciplene i Aarhus 1501, og som bivaanedes af Kong Hanses Kansler; der fandtes ved Skolen en gammel Bog, hvori Tilskuernes Navne vare optegnede.[1] Paa Fastelavns Mandag 1546 legede ogsaa Aarhus Skolediscipel en Leg for Christian den Tredie, som derfor gav dem og Skolemesteren 30 Mark.[2] At disse Øvelser ogsaa fandt Sted i andre Skoler sees af enkelte adspredte Efterretninger og den Tids Skolelove. Det ældste ved Universitetet opførte, som noget vides om, er det, som Matthias Gabler omtaler i sit Brevers til Christian den Anden 1521, hvilket Prof. ved Universitetet Christopher Ravensberg lod opføre, som det synes, til megen Glæde for de Studerende, der hele Dagen havde Ferie.[3]

foran første B. af (Gyldendals) Originale Skuespil, 1776. D. Digtek. Hist. 1, 131. Jacobsen, Om Skuespil og Skuespilforfattere i det 16 Aarh., i Hist. Tidsskr. 5, 495.

¹) Det mærkelige Sted hos Thura, Idea hist. liter. S. 72, lyder saaledes: Olim (quod non prætereundum) quotannis heic habebatur Convivium scholasticum, Vor store Frues Gilde, Convivium magnæ nostræ Dominæ dictum, in quo coram parentibus aliisque civitatis incolis specimina profectus sui publice edebant discipuli comœdiis, tragœdiis aliisque ad literas pertinentibus exercitiis. Invitabantur non plebeji modo, sed et optimates, adeo ut regis Johannis cancellarium anno 1501 his sacris interfuisse constet ex libro manuscripto, ubi nomina spectatorum semper annotari solebant, quem longo post tempore asservabat Rector. Men at denne Bog var til 1618 staar ikke hos Thura, thi dette Aarstal hører til den følgende Sætning.

²) Efter et Regnskab i Geheimearchivet anført af Jacobsen i Hist. Tidsskr. 5, 501; jf. Hübertz, Et Blik paa Aarhus S. 58.

³) Gabler i sin forhen omtalte Epistola in laudem Christierni (etc.) tilligemed Paræneticum in comœdiam, quam Mag. Christophorus Jacobi, eques Danus, lusit. Hafn. 1521. 4. siger derom:

Alt i en Sø som der vaar nær,
Oc haffde i act at druckne sig der.
Han brummede saare oc lod vel ilde,
Jeg haffuer nu værit i Mickels gilde.
Han haffde icke troedt, at kunde sømme naaget,
Men sig slet at druckne haffde han voget.
At de Bønder hannem ey mere skulde slaa,
Men det monne hannem dog naaget bedre gaa.
Han kunde sømme end dog han det icke trode,
Der de Bønder det saage, O huor ilde de lode.
Tui voss sagde de den store skam,
At denne Biørn saa fra voss kam.
Dette haffuer voss disse Quinder giort,
At han saaledis er kommen bort.
De maatte vel haffue været hiemme,
O Kære see nu huor kan han sømme.
J Det Træ der klemmen i vaar,
Der sad hans kød, Blod, hud oc haar.
Alt aff hans øern oc føder vist,
Kom igen robte de huad haffuer du mist.
Dine øern ere her, hent dem igen,
Dine handske henge oc hoss denne Sten.
Stor spaat hand nu til skaden fick,
Dog vaar han glad at han vndgick.

Digtets Slutning lyder:

Huer skal sig til Viisshed stedze vende,
Det onde sky oc det gode bekende.
Derfaare er denne Bog Scriffuin oc sett,
Oc icke faar andet merck mig rett.
Fabele oc andre Bispraack flere,
Ere voss bescriffne til tuct oc Lære.
At wi skulle sky wtuct met flid,
Oc Lære Visshed, Dag, stund oc tid.
Denne Bog køb hun gelder en Daler,
Al Verdzens handel hun ret aff Maler.
Vilt du den vide oc rettelige kende,
Da køb denne Bog oc Læss i hende.

det vi have for Oversættelser af tydske Rimerier,[1] saa at der næppe er stort andet originalt i Samlingen end Epilogen til Dorothea, der udtrykkelig nævner Fyn, og i Overskriften kaldes: De fide ex operibus brevis ad spectantes Comœdiam (etc.) concionatio, hvorved der, mærkeligt nok, betegnes, deels at Oversætteren ikke hyldede Luthers Lære, men Troen af Gjerninger, skjøndt „mange findes nu Klerke til, som anden Visdom have vil", deels at denne danske Dorothea var bestemt til Opførelse. At nogen saadan er bleven den til Deel, vides ikke. Trykte have disse Skuespil heller ikke været, og de ere uden nogetsomhelst æsthetisk Værd. De anføres derfor kun som Indledning til næste Tidsrum.[2]

---

1) Jacobsen har ogsaa allerede gjort opmærksom paa de forekommende Germanismer: Juno kalder Paris myn leffwe kyndt; i Dorothea forekommer at sterfwe for dø, at forgiffue for tilgive, o. desl. Hertil hører vel ogsaa det Udtryk, der anføres af Rahbek som „et synderligt Beviis paa hvad Virkning et nædelt og ulykkeligt Ord kan gjøre": nemlig at hver, som vil træde i Christi Fodspor, skal tage sin Galge; thi det er det simple mœsogotiske Udtryk for Kors, hvori der intet nædelt findes: saei ni nimiþ galgan seinana jah laistjai afar mis, nist meina vairþs, hvo som ikke tager sit Kors etc. Det er ikke af Vejen allerede nu at gjøre opmærksom paa sligt, for at vore gamle Digte ikke skulle komme til at lide under vor egen Ukyndighed.

2) Prøver meddeles heller ikke, da der er nok af dem i D. Digtek. Hist. I, 131; i Minerva, Juni og September 1786; og hos Jacobsen i Hist. Tidsskr. 5, 498. Jeg anfører kun det mærkelige Sted i Epilogen efter Dorothea:

Ther beder ieg alle menniske here
Eller hor hom helst the mwe wære
At giøre my troen alle tiide gott
oc holle ingen menniske for spot
saa giorde thenne iomfrw sin brwdgoms liin (?)
hennes maghe er nw ey i fyn.

Jacobsen har ogsaa allerede anført et Par andre Forsøg: I Peder Syvs Veglade forekommer, at M. Peder Terpager 1696 sendte ham fra Ribe „to gamle haandskrevne Komedier, som synes i Christian den Tredies Tid at være skrevne: 1) Om Judith, som

Men det historiske Vidnesbyrd, at de ere blevne til medens Anders Glob levede, og Epilogens uomtvistelige Indhold, som viser at den er forfattet i Fyen paa en Tid da Lutherdommen endnu ikke havde sejret, hævde deres Ælde, og derfor vare de som Minder af den ælbste dramatiske Digtning i Danmark nok værd at bevare fuldstændig, førend de aldeles opløses.

21. Literaturens Udbytte.

Naar jeg nu seer tilbage paa forestaaende Samling, ligger det Spørgsmaal nær: hvorfor jeg har gjort mig saa megen Ulejlighed med at samle og meddele denne Mængde af Navne og Bogtitler, hvis Udbytte mangen Læser maaskee heller havde modtaget i en løselig Oversigt. Sagen er, at jeg vilde vide hvad der var til, hvad det handlede om, og hvilken Virkning det kan have gjort i Verden, om den end var nok saa ringe. Derfor samlede jeg saa meget jeg kunde overkomme og modtager taknemlig Anvisning til mere, for at det dog engang kan komme for Dagen hvad der i disse tresindstyve Aar har rørt sig hos det danske Folk i den aandige Verden. Det var her nødvendigt, at overbevise sig om Skriftets Tilværelse, at angive Titlen, som derhos ofte indeholder alt hvad der er mærkeligt ved Bogen, og at gaa ind i minutiøse Enkeltheder, for at Sjælens Urtegaard f. Ex. ikke skal gaa igjen som Sællands Urtegaard og et sællandsk Herbarium, og at ikke een Mand skal skjæres over i tre eller to Forfattere slaas sammen i een. Det var ligeledes

ej er fuldkommen (ikke endt), 2) Plauti Aulularia, ogsaa udsat i danske Rim efter de Tiders Enfoldighed". (Suhms Saml. 1 D. 2 H. S. 99).

nødvendigt, at dvæle ved Indholdet af disse Bøger, som faa af de Nulevende kjende noget til; saavel som af de for de fleste utilgjængelige Skrifter at give en Prøve Bogstav for Bogstav. Men glædeligt er det, at min Gjerning alt som den skrider fremad kan rive sig løs fra denne Trældom, bliver mindre byrdefuld og mere lønnende; og at den tomme Andagt dog engang giver Plads for en selvstændig Tænkning.

Det er meget troligt, der hvor Abgangen er saa besværlig, at et og andet endog af Betydning er undgaaet min Opmærksomhed, men det meddelte kan allerede give en Forestilling om Udbyttet fra denne Tid, og jeg kan rolig overlade til Læseren selv at fuldende Gjerningen, at gjennemlæse i det mindste Hovedskrifterne, og hver paa sin Vis at uddrage Gejsten deraf. Jeg skal derfor til Slutning kun angive min Anskuelse i nogle korte Bemærkninger.

For det første gjælder det om at see klart for sig, hvorledes Danmarks Forhold var til Europa efter Udgangen af Middelalderen. De lærde Skrifter vise det. De oplyse Forbindelsen med fremmede Lærde, hvad der hos os øvedes som Efterligning af dem, og hvor vidt denne Efterligning stod tilbage eller gik fremad. Denne Forbindelse med Europa er et vigtigt Led i ethvert Folks egen Udvikling. I den egne Udvikling viser det sig dernæst, hvorledes alt endnu er i sin Begyndelse; hvert enkelt Fag er næsten slet ikke til; man finder kun de første Spirer til Lovkyndighed, til systematisk Medicin, de første Elementer af Mathematik, de første historiske Forsøg, de første Gnister af dansk Poesi, og en Behandling af dansk Sprog kun for Latinens Skyld. Alt kun Brudstykker, alt endnu ideeløst og uden Bevidsthed om hvad det skal blive til. Men grundig Kundskab vil ikke sætte denne raa Begyndelse tilside; den vil indsee Forbindelsen med det følgende. Ved den dramatiske Digtning, for kun at

tage et eneste Exempel, vil den fra først til sidst overskue hele den ensformige Retning, der først paa Holbergs Tid viger for en ny Skabning.

Der er eet Hovedkjendemærke paa denne Tid, som jeg allerede nævnte: den er ideeløs, den kjender derfor hverken Videnskab eller Kunst (Ordets, Poesiens). Der er kun een Ting som optager hele dens Tænkning og Tragtning: Religionens Form. Saaledes var det i det sextende Aarhundrede hele Europa over. Kirken er næsten hele Tidens Historie.[1] Med en liden Forandring kan man anvende paa os hvad der siges om Frankrig: Man sang og man prækede; man prækede og man skjældte hinanden ud; det ene hørte med til det andet.[2] Alle almindelige Ideer, alle den hele Menneskehedes Interesser maatte vige for Troens Lærdomme og deres Udtryk;[3] det ansaaes for Menneskehedens Velfærd. Og hos os tog man troskyldig mod denne Undersøgelse som den blev givet; det gjældte kun om, at sætte den i Værk, at bane den Indgang; og det lykkedes over al Maade ved Bestræbelser, der fortjene Paaskjønnelse; thi den vundne Frihed gik aldrig over til Tøjlesløshed som i Tydskland. Dertil var ogsaa Folket for godmodigt, og det føjede sig gjerne i hele Tidens Karakter, der ikke taalte nogen Separatisme. Da Nord- og Sydeuropa først havde delt sig, attraaede de bestandig hver for sig een Norm i Tro og Videnskab, den skulde alle følge. Resten var Kjættere. Det var endnu een af Pavedømmets Eftervirkninger. Et bestemt

---

1) L'église au XVI siècle est presque toute l'histoire; l'église le centre de toute action et de toute vie. Roux-Ferrand, Hist. des progrés de la civilisation, 5, 205.

2) On chantait et l'on prêchait, on chantait et l'on persécutait. Roux-Ferrand, 5, 282.

3) L'absence d'idées générales, d'interêts généraux bien compris, bien appréciés, a surtout caractérisé le XVI siècle. Ibd. 5, 205.

afsluttet theologisk System vandt og maatte vinde almindelig Hylding, selv om den sunde Menneskeforstand ved en og anden Ting blev saaret; det fortræffelige derved bestod netop i, at der ingen Forstand skulde være deri. Det maatte Videnskaben vel vogte sig for at komme nær. De enestaaende Forsøg paa at forbinde den Tids Filosofi med Theologien ere derfor noget ret mærkværdigt, men de havde næppe nogen Fremgang.

Hvor meget Troens Renhed, Salighedens Sag, har været Gjenstand for Grublen og Samtale fra den ypperste Statsmands Sale til den simpleste Borgers tarvelige Bolig, viser den store Mængde af Skrifter, som have den til sin udelukkende Gjenstand, og som vedblive at gjentage det evindelig samme, saa at ingen nu kan holde ud at gjennemlæse dem. Pressen giver kun en svag Gjenlyd af det virkelige Liv, men den er det eneste Middel, som bevarer Mindet. Den taler ikke blot igjennem det ypperlige, men næsten ligesaa stærkt igjennem det trivielle. Og hvad lærer den os? Har hele det af Menneskene opfundne og opstillede Artilleri til at bestorme og erobre Himlen haft nogen Virkning? Har det erobret nogen Egn af Himmeriges Rige, som Freden og Fromheden derefter kunde besaa til en velsignelsesrig Høst? Det næste Tidsrum vil svare derpaa; men allerede Slutningen af dette giver os en Anelse om Svaret. Der gaar igjennem alle disse Skrifter en forfærdelig Overbevisning om en total Fordærvelse. Himlen er mørk og fortørnet, Menneskeheden fortabt og fordømt. Gud pisker den med sin Naturs Onder, med sine Landeplager, med den uforgjængelige Djævels evindelige Besøgelser. Bag Verden søger man Gud; i Verden hersker Djævelen; og skal man tro Skrifterne, saa ere hans Gjerninger overalt. Den Raahed i Sæder, som Middelalderens Slut-

ning havde ført med sig, er endnu bestandig den samme, og bestandig stigende er tøjlesløs Overdaadighed og Frækhed. Det lære vi af Peder Palladii Skrifter. Det er Gejstlighedens Hoved, det er Tidens mest oplyste og frisindede Mand, der igjennem dem taler til os; hele Tiden taler igjennem ham. Den Tro, jeg mener Overtro, som han forkyndte, behøvede ingen af hans Samtidige at skamme sig ved; han stod højt over dem alle. I andre Lande var Raaheden endnu større, de verdslige Straffe endnu strængere, i det rettroende Tyskland og ikke mindre i det katholsk-rettroende Frankrig. Tilvisse. Denne Rettroenhed førte ingen Oplysning med sig. Lyset straaler ikke i Theologien, den lider det ikke; det er overalt udgaaet fra Videnskaben, fra den dybe Religiøsitet, som al sand Videnskab hylder, fra den Gudstjeneste, som hører med til dens Væsen. Men Videnskaben laa Lig i Skolastikken.[1]

---

[1]) Enkelte klartseende Aander gjennemskuede Tidens Brøst, og have udtalt hvad jeg ovenfor har yttret om Theologien. Hans Sachs skildrer Die gemartert Theologia. 1553. Paa en ny Throne sad en Kvinde, omgivet af Prelater

Die all selb bücher trugen	Ein ander sayget mucken
Vor diesem thron sich bugen	Det doch Camel verschlucken
Hoffirten als die Puller	Etlich gen Hymel machten
Sam werens all jr Schuller	Ein layter auß stro flachten
Auß jrem buch gelert	Etlichr mit schröckling worten
Vnd würdt von jn geerht.	Beschlos des hymels pforten (etc.)
Fandt sich doch anderst vil	Von jrem mütwil vnd freuel
Sie triebens widerspil	Das weybsbild saß zerzaust
Etlicher nam ein Laus	Wie ein Henn die sich maust
Vnd macht ein Camel draus	Draurig auff jren thron —

Og Das Klagendt Ewangelium slutter han med:

Auß vns werdt vberal
Ein Hirdt vnd ein Schaffstal
Ein Christliche gemein
Das dein Wordt lauter rein
Darin grün, blü vnd wachs
Vnd frucht bring, wünscht Hanns Sachs.

For Historien af vort Sprogs Udvikling er dette Tidsrum af den største Vigtighed. Der er især to Ting at betragte, hvoraf jeg kun har antydet den ene: Reformatorernes Sprog og en Sammenligning af Sproget i Tidsrummets Begyndelse og Slutning. Hvad jeg i Forbigaaende har samlet til den sidste viser i et halvhundrede Aar en Fremskridning, som man maa forundre sig over. Det er et rigt Æmne, som en følgende Forsker maa behandle. Her ere de ubetydelige, ja de slette Forfattere, hvordan saa Indholdet end er, sande Guldgruber; de kaste Lys paa de gode. Og af de gode kunne vi for det nuværende Sprog lære uendelig meget. Det er en Bevidsthed, der i flere Aarhundreder næsten ganske har slumret og som først i vore Dage er vaagnet, men inden mange Aar vil bære vidunderlige Frugter, hvis den, som vi haabe, fra de enkelte Mænd, der have vundet den, udgaar til og gjennemtrænger det hele Folk.

Tillæg.

S. 98. Om Laurids Stral see Bemærkningen af Schiern Om Dronning Dagmar i Nyt hist. Tidsskr. 5, 518. Anm., at de Annaler, der gaa under hans Navn ere ældre, og at Afskrifter tilhørte Laurids Straale til Torpegaard i Fyn, † 1596.

S. 181. Anm. 1. En streng Dom om Povel Eliesen see Westphalen De fatis rei diplomaticæ Cimbricæ i Dreyeri Monumenta anecdota S. 51.

3 9015 02451 8857

